

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Encümen BAYRAM

MUHAMMED ABDULHALİM ABDULLAH'IN ROMANCILIĞI

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2021

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Encümen BAYRAM

MUHAMMED ABDULHALİM ABDULLAH'IN ROMANCILIĞI

Danışman

Doç. Dr. Yasin PİŞGİN

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Doktora Tezi

Bu çalışma Akdeniz Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir. Proje Numarası: 4329. (This study was supported by Akdeniz University Scientific Research Projects Coordination Unit. Project Number: 4329.)

Antalya, 2021

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Encümen BAYRAM'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Doktora Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Sevim ÖZDEMİR (İmza)

Üye (Danışmanı) : Doç. Dr. Yasin PİŞGİN (İmza)

Üye : Prof. Dr. Rifat ATAY (İmza)

Üye : Doç. Dr. Nazife Nihal İNCE (İmza)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Gül ŞEN YAMAN (İmza)

Tez Başlığı: MUHAMMED ABDULHALİM ABDULLAH'IN ROMANCILIĞI

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 07 /07/2021

Mezuniyet Tarihi : 26/08/2021

Prof. Dr. Suat KOLUKIRIK
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Doktora Tezi olarak sunduğum ‘‘MUHAMMED ABDULHALİM ABDULLAH’IN ROMANCILIğI’’ adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımca yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

İmza

Encümen BAYRAM

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Encümen BAYRAM
Öğrenci Numarası	20155250004
Enstitü Ana Bilim Dalı	Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri
Programı	Doktora
Programın Türü	() Tezli Yüksek Lisans (X) Doktora () Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Doç. Dr. Yasin PİŞGİN
Tez Başlığı	MUHAMMED ABDULHALİM ABDULLAH'IN ROMANCILIĞI
Turnitin Ödev Numarası	1632778666

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 242 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 18/08/2021 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 7
alıntılar dahil % 10'dur.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:
(x) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;
Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.
() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;
Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdeler sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

18/08/2021
Doç. Dr. Yasin PİŞGİN

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	iv
ÖZET	v
SUMMARY	vi
ÖNSÖZ	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED ABDULHALİM ABDULLAH'IN HAYATI, EDEBİ KİŞİLİĞİ, ESERLERİ

1.1. Muhammed Abdulhalim Abdullah	31
1.1.1. Doğumu	31
1.1.2. Yetiştigi Çevre ve Ailesi.....	31
1.1.3. Öğrenim Hayatı	33
1.1.4. Vefatı	34
1.1.5. Ödülleri	36
1.2. Edebî Kişiliği ve Evreleri	37
1.2.1. Romantik Evre	45
1.2.2. Romantik-Realist Evre.....	49
1.2.3. Realist Evre.....	51
1.3. Modern Arap Romanında Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın Yeri	54
1.4. Muhammed Abdulhalim Abdullah'a Yöneltilen Eleştiriler	56
1.5. Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın Eserleri	60
1.5.1. Romanları	60
1.5.1.1. <i>Lakîta</i> /لقبطة “Öksüz”.....	61
1.5.1.2. <i>Ba ‘de’l-ğurûb</i> /بعد الغروب “Gün Batımından Sonra”	65
1.5.1.3. <i>Şeceratu’l-leblâb</i> /شجرة اللباب “Sarmaşık”	68
1.5.1.4. <i>el-Vişâhu’l-ebiyad</i> /الوشاح الابيض “Beyaz Şal”	71
1.5.1.5. <i>Şemsu’l-harîf</i> /شمس الخريف “Sonbahar Güneşi”	73
1.5.1.6. <i>Ğusnu’z-zeytûn</i> /غصن الزيتون “Zeytin Dalı”	75
1.5.1.7. <i>Min ecli veledî</i> /من أجل ولدي “Oğlum İçin”	77
1.5.1.8. <i>Sukûnu’l-‘âsife</i> /سكون العاصفة “Fırtına Sessizliği”	79
1.5.1.9. <i>el-Cennetu’l-‘azrâ</i> /الجنة العذراء “El Değmemiş Cennet”	81

1.5.1. 10. <i>el-Beytu 's-sâmit</i> / البيت الصامت “Sessiz Ev”	84
1.5.1.11. <i>el-Bâhis 'ani 'l-hakîka</i> / الباحث عن الحقيقة “Hakikatin Peşinde”	85
1.5.1.12. <i>Li 'z-zemen bakiyye</i> / للزمن بقية “Zamandan Geriye Kalanlar”	88
1.5.1.13. <i>Kıssatun lem tetim</i> / قصة لم تتم “Bitmeyen Hikâye”	91
1.5.2. Hikâyeleri	93
1.5.3. Makaleleri	100
1.5.4. Röportajlar	102
1.5.5. Diğer Eserleri	103

İKİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED ABDULHALİM ABDULLAH'IN ROMANCILIĞI

2.1. Tematik Yapı	107
2.1.1. Din	108
2.1.2. Hak ve Adalet	111
2.1.3. Ölüm	113
2.1.4. Kader	114
2.1.5. Sosyal Dejenerasyon	116
2.1.6. Mısır Aile Yapısı	120
2.1.7. Hüzün	122
2.1.8. Yoksulluk	123
2.1.9. Ahlakî Erozyon	124
2.1.10. Siyasî Sorunlar	126
2.1.11. Bağımsızlık	129
2.2. Figüratif Kadro	131
2.2.1. Bilge ve Rehber Figüratif	132
2.2.2. Kadın Figüratif	135
2.2.3. Âşık Figüratif	139
2.2.4. Mücadeleci Figüratif	141
2.2.5. Anne Figüratifi	143
2.2.6. Baba Figüratifi	146
2.2.7. Çocuk Figüratif	148
2.2.8. Yabancı Figüratif	150
2.2.9. Figüratif Kadronun Genel Özellikleri	151
2.3. Anlatıcı ve Bakış Açısı	156

2.3.1. Anlatıcı	157
2.3.2. Bakış Açısı	158
2.4. Anlatım Tekniği	160
2.4.1. Anlatma-Gösterme	161
2.4.2. Tasvir	162
2.3.3. Diyalog	164
2.4.4. Flashback	165
2.4.5. İç Diyalog	167
2.4.6. İç Monolog	168
2.4.7. İç Çözümleme	169
2.4.8. Mektup	171
2.4.9. Bilinç Akımı	172
2.4.10. Leitmotiv	174
2.5. Olay Örgüsü	175
2.6. Zaman	178
2.7. Mekân	183
2.8. Dil ve Üslûp	188
2.9. Metinlerarasılık	195
SONUÇ	210
KAYNAKÇA	216
Ö Z G E Ç M İ Ő	227

KISALTMALAR LİSTESİ

- bkz: : Bakınız
c. : Cilt
çev. : Çeviren
DİA. : Diyanet İslâm Ansiklopedisi
h. : Hicrî
haz. : Hazırlayan
KSÜ. : Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
M.Ö. : Milattan önce
ö. : Ölümü
s. : Sayfa
sy. : Sayı
ss. : Sayfa aralığı
SÜ : Selçuk Üniversitesi
SDÜ. : Süleyman Demirel Üniversitesi
TDV. : Türkiye Diyanet Vakfı
ts. : Tarihsiz
TTK. : Türk Tarih Kurumu
yay. : Yayınları, Yayınevi
Y. : Yıl
yy. : Basım/yayın yeri yok

ÖZET

Modern romanın Mısır’da ortaya çıkması Batı eksenli hareketlerin etkisiyle olmuştur. Tarihî köklere sahip; ancak konu ve teknik olarak yeni olan bu tür, Hüseyin Heykel’in “Zeynep” adlı eseriyle yeni bir başlangıcı müjdelemiştir. Aynı zamanda uyarılma ve eskiye dönüşlerle format kazandırılmaya çalışılan romanın orijinallik elde etmesinde, ilk iki kuşak Mısırlı yazarların etkisi çoktur. İkinci kuşak yazarları arasında değerlendirilen Muhammed Abdulhalim Abdullah son derece etkilidir. Abdullah; ait olduğu Mısır toplumunun sosyal, kültürel ve siyasal sorunlarını işleyerek romanlarında farklı portrelere sahne vermeye çalışır. Yazarlığında ailesinden edindiği İslâmî tasavvur ve yaşam tecrübeleri önemlidir. Romanlarına aldığı Mısır insanını, tabiatını ve yaşam anlayışını öze bağlı kalarak modern dünya ile kopuk olmayan bir yeni yorumla işler. Onun temalarında kimliğinin nüveleri asla terk edilmez. Abdullah’ın inancını öne çıkardığı yazarlık anlayışı dil ve üslûbunda belirleyicidir. Yazarlık mahareti, romanın temel unsurlarının sergilenmesinde güçlü bir kurgu şeklinde kendini gösterir.

Tez; giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, kapsam ve yöntem gibi çalışmamızla ilgili bilgiler, çalışmamızda kullanılan temel kaynaklar, Araplarda anlatmaya dayalı türlerin gelişimi işlenmektedir. Akabinde de modern Arap romanının gelişimde etkili olan bir takım edebî akıma dair bilgiler verilmektedir. Birinci bölümde; Muhammed Abdulhalim Abdullah’ın doğumu, yetiştiği çevre ve ailesi, öğrenim hayatı, vefatı ve ödülleri işlenmektedir. Daha sonra edebî kişiliği ve edebî kişilik evreleri, yazarın Arap romanındaki yeri ve ona yöneltilen eleştiriler ve eserleri irdelenmektedir. İkinci bölümde ise yazarın romancılığı tema, kadro, anlatıcı ve bakış açısı; anlatım teknikleri, dil ve üslûp açısından değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Muhammed Abdulhalim Abdullah, Anlatıma Dair Türler, Modern Arap Romanı, Arap Edebiyatı.

SUMMARY

MOHAMMAD ABDALHALİM ABDALLAH'S NOVELISM

The birth of modern novel in Egypt has been started with the influence of Western-oriented movements. This genre, which has historical genes but is new in content and subject, heralded a new beginning with Hussein Heykel's work named "Zeyneb". At the same time, the effect of the authors of the first two generations on the originality of this genre, which is tried to be formatted by adaptation and returning to the old, is great. Mohammad Abdalhalim Abdallah, who is one of the second-generation writers, is extremely influential. Abdallah tries to stage different portraits in his novels by engraving the social, cultural and political problems of the Egyptian society, on paper with ink. By blending the Islamic vision, he gained from his family with his life experiences; he has brought a new interpretation to the people of Egypt, which is not disconnected with the traditional and modern world, depending on its nature and understanding of life. The cores of his identity in his subjects and themes are never abandoned; the understanding of authorship emphasizing his belief and identity is decisive in his language and style. Writing skill manifests itself as a powerful fiction in the display of the basic elements of the novel.

The dissertation consisted of two parts. The introduction informed about scope and method of our study, the main sources used in our study, the development of narration-based genres. Then, several literary movements that were effective in the development of the modern Arabic novel were identified. The first part included information about Mohammed Abdalhalim Abdallah such as his birth, family, education life, death, and awards. Finally, the focus was on his literary personality and stages of literary personality, the role of the author in the Arabic novel, and the criticisms directed to him and his works. In the second part, the author's novel was evaluated in terms of theme, staff, narrator and point of view, narration techniques, language, and style.

Keywords: Muhammad Abdalhalim Abdallah, Types of Narrative, Modern Arabic Novel, Arabic Literature.

ÖNSÖZ

Dil, insanın sahip olduğu en büyük nimetlerden biridir. Bir söylem aracı olarak dil, aynı zamanda anlatımı gerçekleştirir. Farklı dil, kültür ve medeniyetlere sahip insanoğlunun mirası anlatmaya dayalıdır; anlatmaya dayalı söylem, tarih boyunca farklı şekil ve formlarda kimlik kazanarak insanoğluna ait edebî mirası tesis etmiştir.

Anlatıma dayalı edebî bir tür olan roman, köken itibariyle Batı'ya aittir. Onun Arap dünyasında modern anlamda neşet ettiği ilk mekân ise Mısır'dır. Güçlü bir anlatım geçmişine sahip Arap edebiyatı bu türü kabullenme noktasında herhangi bir zorluk yaşamamıştır. Zira Cahiliye döneminden başlamak üzere gerek sözlü gerekse yazılı olarak eşsiz anlatımların varlık gösterdiği bir gerçektir. Mısırlı yazarlar da son derece etkili olan edebî geçmişlerine ait anlatı türleri ile romanı harmanlayarak özgün bir Arap romanı inşa etmişlerdir. Hüseyin Heykel (ö. 1956) ile yakın yüzyılda başlayan modern roman yazımı, Mısır'ın insanını merkeze alan bir kurguyla başlar. Yazarın yaşadığı toplumdan uzak duramayacağı gerçeğinin sonucu olan bu durum, ilerleyen süreçlerde Arap toplumunun sosyal, siyasal ekonomik ve tarihî meselelerini kapsayacak şekilde bir hüviyet kazanmıştır. Bunun anlamı, şiir, darb-ı mesel ve daha sonra eşsiz bir belâgat örneği olan Kur'ân-ı Kerim ile Arap romanının etekemiğe bürünmesidir.

Osmanlı topraklarında milliyetçilik akımının yaygınlaşmasıyla birlikte oluşan durum edebî anlatımı etkilemiştir. Müslüman tebaa içerisinde Osmanlı'dan ayrılan ilk ulusun Mısır olması ilerleyen süreçlerde Fransız, İngiliz işgali, I. Dünya Savaşı ve 1967 yenilgisi gibi etkiler, edebiyat sahasında aşırı tepkileri doğurmuştur. Nitekim bu tepkilerin en iyi anlatıldığı tür roman olmuştur. Başlangıçta tercüme ve taklit yoluyla seyir izleyen Arap romanı, aralarında Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın da olduğu Yahya Hakkı (ö. 1992), Yusûf es-Sibâ'î (ö. 1978), Necîb Mahfûz (ö. 2006), Muhammed Ferid Ebû Hadîd (ö. 1967) gibi II. kuşak yazarlarca ulusal bir kimliğe kavuşturulmuştur. Milli ve manevî kurgu merkezli yeni roman anlayışı Necîb Mahfûz'a 1988 yılında Nobel Edebiyat Ödülü'nü getirmiştir. Bu dönemde konu genel olarak Mısır'dır. Mısır'ın sosyal yaşantısı, tabiat, köy ve şehir sarmalında gelişen olaylar temel konu veya ana tema olarak işlenmiştir.

Çeşitli edebî türlerde eserler kaleme alan Muhammed Abdulhalim Abdullah, sözü edilen konu ve temaları eşsiz dil ve üslûbuyla yoğurarak Arap romanını daha da ön plana çıkarmıştır. Yaşadığı dönemde revaçta olan halk diyalektinin kullanılmasına dair fikir ve girişimlere itibar etmeyerek romanlarını fasih dille yazmayı tercih etmiştir. Çocukluğundan itibaren aşına olduğu klasik Arap edebiyatına ait anlatım zenginliğini modern anlatımla birleştirerek

yepyeni bir üslûp oluşturmuştur. Bu sayede kendisi için “Roman şairi”, “Fasih dil aşığı” şeklindeki ifadeler kullanılmıştır. Bu kendine has üslûpla aksiyonun merkezine aldığı yaşadığı coğrafyanın insanı sebebiyle de Nil deltasına atfen “Delta Romancısı” lakabını almıştır. Romancılığı köy-kent merkezli romantik ve gerçekçi aksiyonları içerir. İnsanlığı öne çıkaran duygusal yoğunluğa sahip olaylar dikkat çeker. Realist konular bu duyguların gölgesinde oluşur. Hüznün olmadığı mutluluk neredeyse imkânsızdır. Romanlarının karakterleri sıradan her gün karşılaşılması olası insanlardır. Her ne kadar müntesip olduğu bir edebî akımdan söz edilemeye de eserlerinde yer yer romantizm ve realizm ön plana çıkar. İslâm tarihi kapsamında konu edindiği şahıslar, vesika olma vasfı taşımalarının yanı sıra Arap toplumunu öze dönüş sevk etmede önem arz eder. Arap romanının teşekkül ettiği bir zaman diliminde kullandığı teknikler de yazarlık maharetini perçinlemektedir. Romanın tekniği açısından eserlerine bakıldığında konu tekrarı dışında bir yapı sıkıntısından söz edilemez. Buna rağmen eserlerindeki içerik zenginliği dikkat çeker.

Çalışmamız, giriş ve sonuç bölümleri hariç iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümü tezin amacı, önemi, yöntemi ve kapsamıyla ilgili bilgilerle başlar ve Arap romanının doğuşunun tarihî arka planıyla devam eder. Daha sonra tezde Araplara ait anlatıma dayalı türlerin gelişimi, Modern Arap romanının tarihî süreciyle, onun köklerindeki anlatıma dair klasik yapılar ve edebiyat mirası işlenmektedir. Modern Arap romanının günümüze kadar olan seyri, genel hatlarıyla aktarılmakta ve Muhammed Abdulhalim Abdullah’ın buradaki konumu ele alınmaktadır. Birinci bölümde Muhammed Abdulhalim Abdullah’ın hayatı, edebî kişiliği, bu kişiliğin evreleri ve eserleri yer almaktadır. İkinci bölümde ise yazarın romancılığı: tema, yapı özellikleri, anlatım teknikleri, dil ve üslûp bakımından detaylı bir şekilde analiz edilmektedir.

Akademik tecrübe kazanmamda ve çalışmanın her safhasında derin ilmî birikimi ve tecrübesinden istifade ettiğim değerli danışman hocam Doç. Dr. Yasin PİŞGİN’e şükranlarımı arz ederim. Akademik yazım tekniği konusundaki tavsiyeleriyle bana ışık tutan Tez İzleme Komitesindeki kıymetli hocalarım Prof. Dr. Rıfat ATAY ve Doç. Dr. Nazife Nihal İNCE’ye de teşekkür ederim. Kaynak ve araç-gereç temini konusunda tezi destekleyen Akdeniz Üniversitesi BAP Birimi’ne, tezin yazımı esnasında bilgi birikimleriyle katkıda bulunan Öğrt. Gör. Mustafa Mukadder İNCE’ye, Öğrt. Gör. Muhammed ÖZCAN’a, Öğrt. Gör. Sami ÇAKMAKPUNAR’a ve tüm hocalarıma, yabancı ve asıl kaynaklara ulaşmamda yardımcı olan yazarın kızı Hennân Abdullah’a, tezin tashihi ve manevî destekleriyle yanımda olan sevgili eşime, canım kızlarıma minnet, hürmet ve muhabbetlerimi sunarım.

Encümen BAYRAM

Antalya, 2021

GİRİŞ

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın önceliği Modern Arap romanının teşekkülünde önemli bir yere sahip olan Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın romanlarıyla onun edebî anlayışını, araştırmacılara ve okurseverlere tanıtmaktır. Abdullah'ın hayatının, edebî kişiliğinin, eserlerinin ve romanlarının yapı ve teknik açıdan incelenmiş olması, bu alanda yapılacak sonraki çalışmalara katkı sağlayacaktır. Ayrıca edebiyat alanında karşılaştırma ve dönem bazında analiz yapmak isteyenlere de fikirler sunacaktır.

Milliyetçiliğin ortaya çıkmasıyla bütün dünyada olduğu gibi Ortadoğu'da da birtakım değişimler yaşanmıştır. Tarih-insan döngüsü içinde değerlendirilebilecek bu farklılaşmaların edebiyata yansmasıyla birlikte yeni edebî türlerin ortaya çıkması kaçınılmaz bir hal almıştır. Anlatıma dayalı bir tür olan romanın Arap edebiyatında her ne kadar kökleri olsa da o, 1798 yılında başlayan değişimlerle yepyeni bir format kazanarak Batıdaki anlamla karşılık bulmuştur. Bazen yavaş, bazen de hızlı ilerleme kat eden Arap romanının olgunlaştığı ve özgün bir kimliğe büründüğü yer, Mısır olarak karşımıza çıkmaktadır.

Modern Arap romanı tercüme ve taklit etme şeklinde bir yol izleyen birinci kuşak Arap edebiyatçılarının katkılarıyla ilerleme kat ederek olgunlaşma sürecine girmiştir. Tarihî seyir içerisinde Arap romanı, uluslararası alanlarda başarı elde eden ve kendine has bir üslûp meydana getiren ikinci kuşak yazarlarca da özgün bir karaktere kavuşturulmuştur.

Nitekim ikinci kuşak romancılar içerisinde değerlendirilen Abdullah, Arap romanının kendi mecrasını bulmasında çok etkili bir konuma sahiptir. Yazarın, Arap ve Dünya edebiyatındaki konumu üzerinde araştırma yapılması büyük bir önem taşımaktadır. Ülkemizde kendisiyle ilgili yapılmış kapsamlı ve bilimsel çalışmaların azlığı bizim çalışmamızın önemini ortaya koymaktadır. Söz konusu çalışmalar, roman ve hikâyeleriyle ilgili yapılmış birkaç yüksek lisans çalışmasını ve makaleyi ihtiva etmektedir.¹ Bundan dolayı yazarın romancılığına ışık

¹Ülkemizde Muhammed Abdulhalim Abdullah'la ilgili yapılan çalışmalar şunlardır: Bunların içerisinde bizim çalışmamıza en yakın olan Ayhan Mükerrerem'in, *Lakîta Romanı Bağlamında Muhammed 'Abdulhalim 'Abdullah'ın Romancılığı* başlıklı çalışması kapsam olarak sınırlıdır ve sadece yazarımızın yazarlık evrelerinden romantik döneme ait ilk romanını kapsamaktadır. Bizim çalışmamız ise Abdullah'ın bütün romanlarını konuya dahil etmektedir: Ayhan, Mükerrerem, *Lakîta Romanı Bağlamında Muhammed 'Abdulhalim 'Abdullah'ın Romancılığı* Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yozgat 2016; Ahmet, Kazım Ürün, Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın Küçük Birlik Adlı Hikâyesi', *Edebiyat Dergisi*, 15 (2006), s. 23; Tahsin Deliçay, *Kısa Hikâyeciliğin Gelişimi ve Muhammed 'Abdulhalim 'Abdullah, Ömer Seyfettin Modellemesi*, Dâru'l-beyâni'l-'Arabî, Kahire 2008; Tahsin Deliçay, "Muhammed 'Abdulhalim 'Abdullah'ın Hikâyelerinde Kahramanlar", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVI, 2, Güz (2014), s. 28; Ahmet Kömürçü, "Muhammed 'Abdulhalim 'Abdullah'ın "er-Ruknu'l Mukaddes" Adlı Hikâyesi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 14/3 (2014), s. 303.

tuttuğumuz çalışmamız, onun romanlarıyla ilgili çalışmaların niceliğinden dolayı bir orijinallik ortaya koymaktadır. Abdullah'ın özelde roman; genelde ise edebî anlayışını ülkemizin aydınına, araştırmacısına ve okuyucusuna tanıtmak araştırmamızın öncelikleri içerisinde yer almaktadır.

Araştırmanın Yöntemi ve Kapsamı

Çalışmamızda Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın romancılığı ele alınmıştır. Yazarın romanları “Metne Bağlı İnceleme Metodu” kullanılarak değerlendirilmiştir. Yazara ait romanlar metin olarak ele alınıp öz ve biçim bakımından irdelenmiştir. Öz, eserin içeriği ve anlattığı konu olarak değerlendirilmiştir. Biçim ise metnin nasıl oluştuğu, sahip olduğu dil ve üslûp özellikleri ve anlatım teknikleri açısından ele alınmıştır. Başka bir ifadeyle “Roman Tahlil Metodu” takip edilmiştir. Özellikle tezin içeriği hazırlanırken Mehmet Tekin'in *Roman Sanatı Romanın Unsurları* adlı eseri temel alınmıştır.

Tezde Cahiliye Dönemi'nden başlayarak günümüze kadar gelen ve sözlü anlatımla başladığımız anlatmaya dair türlerinin Arap romanına katkısı hakkında bilgiler verilmiştir. Romanın Batılı anlamdaki biçimle Arap topraklarına yerleşmesi esnasında geçirdiği merhaleler belirtilmiştir. Kendine has bir gelişim süreci yaşayan Arap romanının mecrasını bulmasında emeği geçen romancılara fazla ayrıntıya girilmeden değinilmiştir. Romanın teşekkülü sürecinden etkilenmesi hasebiyle dönemin sosyal ve siyasal olgularının Muhammed Abdulhalim Abdullah'a yansımaları üzerinde çok ayrıntıya girilmeden durulmuştur.

Çalışmamıza konu olan yazara ait basılmış tüm romanlar, yapı, teknik, dil ve üslûp gibi pek çok yönden değerlendirilmiştir. Ayrıca her bir romanın künye ve genel bilgileri verilmiş ve konunun ana çerçevesi dâhilinde roman içeriği verilerek romanın konusu incelemeye tabi tutulmuştur. Yazarın en çok etkilendiği dünya yazarlarına ve Arap yazarlara da yer verilerek söz konusu yazarların edebî yaklaşımları ve roman anlayışları kısaca karşılaştırılmıştır.

Yazarın ismi Muhammed Abdulhalim Abdullah şeklinde Türkçe imla ile yazılarak Arapça transkripsiyon tercih edilmemiştir. Bu durum Türkçede güncel olarak kullanılan Fuad, Muhsin gibi ele aldığımız romanlardaki figüratif kadrolara ad olan Arapça isimler için de söz konusudur. Ayrıca yabancı dildeki eserlerin Türkçe karşılıkları ilk geçtiği yerde belirtildikten sonra ilerleyen bölümlerde tekrar edilmemiştir. Tezde yer verdiğimiz yazarların doğum veya ölüm tarihleri de adlarının ilk geçtiği yerde verildikten sonra tekrar yazılmamıştır. Tezimizin Abdullah'ın romanlarıyla sınırlı olmasından dolayı onun hikâyeciliği ve eleştirmenliğiyle ilgili detaylı bilgi sunulmamıştır. Ancak bu alandaki eserleri hakkında tatmin edici malumatlara yer verilmiştir. Çalışmamızda, Arapça metinlerin Türkçe tercüme bilgileri verilmiştir. Aynı zamanda anlatım teknikleri, dil-üslûp ve metinlerarasılık gibi başlıklarda konunun daha iyi anla-

şılması için de Arapça metinlerin Türkçe karşılıkları bir arada sunulmuştur. Çalışmada başvuru kaynakların yazarlarının isimlerinin başında yer alan harf-i ta'rîf "el-" dipnotlarda ve kaynakça kısmında kullanılmayarak isim doğrudan yazılmıştır.

Çalışmamızda Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın romancılığı kapsamında on üç romanı incelenmiştir. Bu romanlar, basım yılına göre ele alınmış, yazarın romancılığının gelişimi ve dönüşümü tespit edilmeye çalışılmıştır. Onun hikâyeciliği, eleştirmenliği ve köşe yazarlığı değerlendirmeye tabi tutulmamış kısa bilgiler verilerek sınırlandırılmıştır.

Tezde Kullanılan Başlıca Kaynaklar

Tezde, Türkçe ve yabancı dillerde yayımlanmış çok sayıda esere yer verilmiştir. Tez kapsamında yapmış olduğumuz ve çalışmamızla aynı adı taşıyan "Bap Projesi" kapsamında ihtiyaç duyulan eserlerin çoğuna ulaşma imkânını elde ettik. Çalışmanın giriş bölümünde yer alan "Araplarda Anlatmaya Dayalı Türlerin Gelişimi", "Arap Romanının Doğuşu ve Gelişimi", "Modern Arap Edebiyatına Etki Eden Bazı Akımlar" başlıklarında özellikle şu kaynaklardan istifade edilmiştir: Sa'îd Yakdîn, *Kadâyâ'r-rivâyeti'l-'Arabiyyeti'l-cedîde*, ed-Dâru'l-'Arabiyye li'l-'ulûm nâşırûn, Beyrut 2012; Belheyâ et-Tâhir, *er-Rirâyetu'l-'Arabiyyetu'l-cedîde mine'l-mîsûlûciyâ ilâ mâ ba'de'l-hadase, cuzuru's-serdi'l-'Arabî*, Dâru'r-refâîdi's-sekâfiyye, Beyrut 2017; Corcî Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-'Arabiyye*, Hindâvî, Kahire 2013; Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi-I, Cahiliye Dönemi*, Fenomen Yayınları, Erzurum 2019; Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi-III, Emeviler Dönemi*, Fenomen Yayınları, Erzurum 2017; Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi-II, Sadru'l-İslam Dönemi*, Fenomen Yayınları, Erzurum 2017; Hamilton Alexander, Roskeen Gıbb, *Arap Edebiyatı*, çev. Onur Özatağ, Doğubatı, Ankara 2017; Hamdi Sakkut, *The Arabic Novel Bibliography and Critical Introduction 1865-1995*, The American University in Cairo Press Cairo-New York 2000; Ahmet Emin, *Fecru'l-İslâm*, Dâru'l-kuttâbi'l-'Arabî, Beyrut 1969; 'Abdulhâlîm en-Neccâr, *Târîhu edebi'l-'Arabî*, Dâru'l-me'ârif, 1977; Ignaz Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, çev. Prof. Dr. Azmi Yüksel-Prof. Dr. Rahmi Er, Vadi Yayınları, 2012; M.M. Badawi, *Modern Arabic Literature*, Cambridge University Press, London 1992; Muhammed Kâmil el-Hâbîb, *el-Muğâmeretu'l-mu'akkida*, Menûşrât vizâreti's-sekâfe ve'l-irşâdi'l-kavmî, Şam 1976; Jacob M. Landau, *Modern Arap Edebiyatı Tarihi (20. yüzyıl)*, çev. Bedrettin Aytac, Gündoğan Yayınları, Ankara 1994; Aida İmanquliyeva, *Modern Arap Edebiyatının Usta Kalemleri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007; Hoda Elsadda, *Gender, Nation, and the Arabic Novel: Egypt, 1892–2008*, Edinburgh University Press, 2012; Rahmi Er, *Modern Mısır Romanı, 1914-1944*, Star Ajans, I. Basım, Ankara 1997; Ahmet Kazım Ürün, *Modern Arap Edebiyatı*,

Çizgi Kitabevi, Konya 2018; İsmail Çetişli, *Batı Edebiyatında Edebî Akımlar*, Akçağ, Ankara 2003; Oliverius, Jaroslav, *Moderni Literatry Arabskeho Vchodu 1880-2000*, Charles University in Prague, Karolinum Press, Prag 2015.

Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın hayatını, edebî kişiliğini, yazarlık konumunu ve kendisine yöneltilen eleştirileri konu yaptığımız başlıkta ise temel kaynak olarak şu eserlere başvurulmuştur: Zağlûl 'Abdulhalîm 'Abdullah, "Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdullah ve rihletu'l-bahs 'ani'l-hakîka", *Ed-Dohâ*, 7/1 (1976); Yusûf Hasan Nevfel, *Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdullah hayâtuhû ve edebuhû*, Kulliyetu'l-âdâb, Riyad 1981; Yusûf Hasan Nevfel, *Fennu'l-kıssa 'inde Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdillah*, Kahire 1996; Yusûf Hasan Nevfel, "Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdullah", *Mecelletu'l-kıssa*, 127 (2016); Yusûf Hasan Nevfel, "Havle rısâleti'd-doktorâ: Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdullah ve fennihi'l-kısasî, *el-Bayân*, 94/1 (1974); Muhammed Huseyîn Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun 'an a'mâl Muhammed Abdulhalim Abdullah*, el-Cevâiz, Kahire 2000; Hilmî Muhammed el-Kâ'ud, *el-Ğurûbu'l-mustahîl; siretu Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdullah*, el-Meclisu'l-e'lâ lir'âyeti'l-funûn ve'l-edeb ve'l-'ulûmî'l-ictimâ'îyye, Kahire 1976; Hamdî es-Sukût, *Kâmusu'l-edebî'l-'Arabî'l-hadîs*, el-Hey'etu'l-Mısıriyyeti'l-'âmme li'l-kuttâb, Kahire 2015; Ebû Hâris es-Sâ'id Muhammed, 'Abdu'r-rûuf, *el-İtticâhu'r-rûmânsî fi'r-rivâye 'inde Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdullah* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Câmi'atu'l-Ezher Kulliyetu'l-Lugati'l-'Arabiyye, Îtâu'l-Bârûd 2002; Yûsuf eş-Şârûnî, *er-Rivâiyyüne's-selâse*, Merkezi'l-hadare'l-'Arabiyye, Kahire ts; Yûsuf eş-Şârûnî, "el-Mulhaku'l-edebî" *es-Sahifeti'l-Ahbâri'l-Kâhiriyye*, 18/10 (1970); Zeyneb Cûhî Kîm, *el-Mer'etu fi rivâyât Muhammed 'Adilhalîm 'Abdillâh*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahire Üniversitesi, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kahire 1994; Muhammed Sabrî es-Seyyîd, "Min erşifi'l-kıssa: Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdillâh 1913-1970) , *Nâdî'l-kıssa*, 31/1 (1981); Saîd el-Varakî, *İtticâhâtu'l-kıssati'l-kasîra fi'l-edebî'l-'Arabiyyi'l-mu'âsır fi Mısır*, Kahire 1984; Candemir Doğan, *Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdullah'da Kısa Hikâyecilik*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1991; Ahmet Kazım Ürün, "Muhammed Abdulhalîm Abdullah'ın Küçük Birlik Adlı Hikâyesi", *Edebiyat Dergisi*, 15/1 (2006); Farid Uddin Ahmed, "The Portrayal of 'Humanty' in the Fiction of Muhammad Abdul Halim Abdullah: A Discussion", *International Research Journal of Interdisciplinary Multidisciplinary Studies (IRJIMS)*, Volume 1, Issue 1/1 (2015); Ahmet Kömürcü, "Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdullah'ın "er-Ruknu'l Mukaddes" Adlı Hikâyesi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 14/3 (2014); Şe'bân 'Arefât, *Ru'yetu'l-vâkı'a fi kıssati'l-Mısıriyyeti'l-kasira beyne Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdillah ve Mahmûd Teymûr*, Dâru'l-kutubi'l-Mısıriyye, Kahire 2007; el-'Uzi'l-vekil, "Fî

resâ' Muhammed 'Adbilhalim 'Abdillah", *el-Beyân*, Kuveyt, 58/1 (1971); Hıdır 'Abbâs, *Kuttâbun fî dufuletihim*, ed-Dâru'l-kavmiyye, Kahire 1970; Şukri 'Ayyâd , *Tecârîbun fî'l- edeb ve'n-nakd*, Dâru'l-kâtibi'l-'Arabî lit-tibâ'a ve'n-neşr, yy. 1965; Jacob M. Landau, *Modern Arap Edebiyatı Tarihi (20. yüzyıl)*, çev. Bedrettin Aytaç, Gündoğan yayınları, Ankara 1994; 'Abdulazîz ed-Dusûkî, "Muhammed'Abdulhalîm 'Abdillâh rihletu'l-hayât ve'l-fen", *el-Beyân*, 59/1 (1971); Muhammed Hasan 'Abdullah, *er-Rîf fî'r-rivâyâti'l-'Arabiyye*, 'Âlemu'l-ma'rife, Kuveyt 1989; Hakki Yahya, *Hudûvât fî'n-nakt*, el-Hayâtu'l-Mısriyyeti'l-'âmme li'l-kuttâb, Kahire 1976; Mahmûd Teymûr, *Munâcâtu'l-kutub ve'l-kuttâb*, Dâru's-sekâfe, yy. 1962.

Yazarın eserlerini tanıttığımız bölümde ise yazara ait on üç roman başta olmak üzere konu dahilinde birtakım kaynaklara da başvurulmuştur. Söz konusu kaynaklar şunlardır: Muhammed, 'Abdulhalîm 'Abdullah, *Likâ beyne Cileyn*, Mektebetu Mısır, Kahire ts; *Ba'de'l-ğurûb*, Dâru'l-Mısır li't-tibâ'a , Kahire ts; *el-Beytu's-sâmit*, Dâru'l-Mısır li't-tibâ'a , Kahire ts; *el-Cennetu'l-'azrâ*, Dâru'l-Mısır li't-tibâ'a, Kahire ts; *el-Vechu'l-Âhar*, Mektebetu Mısır, Kahire ts; *el-Vişâhu'l-ebyad*, Dâru'l-Mısır li't-tibâ'a, Kahire ts; *Ğusnu'z-zeytûn*, Dâru'l-Mısır li't-tibâ'a , Kahire ts; *Kadâyâ ve meârik edebiyye*, Matbû'âtu's-ş-şab, Kahire ts; *Kıssatun lem tetim*, Dâru'l-Mısır li't-tibâ'a, Kahire ts; *Lakîta*, Dâru'l-kitâbi'l-Mısırî, Kahire ts; *Li'z-zemen bakiyye*, Dâru'l-Mısır li't-tibâ'a, Kahire ts; *Min ecli veledî*, Şarîketu'l-'Arabiyye li't-tiba'a, Kahire 1957; *Sukûnu'l-'âsife*, Dâru'l-Mısır li't-tibâ'a , Kahire ts; *Şeceratu'l-leblâb*, Dâru'l-Mısır li't-tibâ'a, Kahire ts; *Şemsu'l-harîf*, Dâru'l-Mısır li't-tibâ'a, Kahire ts; "eş-Şahsiyâtu'r-rivâiyye," *el-Kıssa*, 11/1 (1964); "Zikrîyât ecnâs", *er-Risâle*, 5 Nisan 1948; "Kullu şey'in 'alâ mâ yurâm", *er-Rivâye*, 1/10 (1952); "Yurîdu en yensâhâ", *er-Rivâye*, 2/10 (1952); "ed-Dehlîzu'l-mekşûf", *er-Rivâye*, 4/12 (1952); "Fi 'âlemi'l-kutub-ba'de'l-ğurûb", *er-Risâle*, 16 Şubat 1953; "Semenu'l-mes'ûliyye, *er-Risâletu'l-cedîde*, 1 Mart 1955; "Cerhun kadîmun", *er-Risâletu'l-Cedîde*, 1 Aralık 1955; "Mehâlibu'l-Kad", *er-Risâletu'l-Cedîde*, 1 Ocak 1956; "Ustâzu'l- kıssa ve't-tevâdu", *el-İslâhu'l-İctimâ'î*, Mayıs 1968; "el-Hubbu fî sîyâbihi't-tenhkiriyye, *el- Hilâl*, 1 Mart 1970; "el- Edebu ve'l- fenn", *er-Risâletu'l-cedîde*, 1 Temmuz 1958; "el-Elem ve'l-lezze li kulli esrârihi", *el- Hilâl*, 1 Temmuz 1970; "Îlâhu's-se'âlik", *er-Risâletu'l-cedîde*, 1 Nisan 1956; "Şahsiyetu'l- kelime", *el-Âdâb*, 1 Nisan 1957; "Beyne'lmezhebiyye ve'l-insâniyye", *er-Risâletu'l- Cedîde*, 1 Mart 1956; "el-Hubbu ve'l-fennân", *er-Risâletu'l-cedîde*, 1 Kasım 1956; "Havle kuttâb fî'l-edebi'l- Mısriyye'l-mu'âsır", *er-Risâletu'l-cedîde*, 15 Ocak 1956; "Ene fî merkebeti'l-fedâ", *Âhiru Sâ'a*, 21 Eylül, 1966; "Kıssas min cîlin bilâ ustâze", *el-Kıssa*, 15 Temmuz 1964; "es-Sıdku'l-fennî", *er-Risâletu'l-cedîde*, 1 Ekim 1957; "ed-Damîru'l-edebî ve me'sâtu'l-mi'dâvî ve Baksîr", *el-Helâl*, 1 Ocak

1970; “Muşkilâtun fi hayâtinâ'l-edebiyye”, *el-Kıssa*, 15 Ocak 1964; “Azîz ”, *er-Risâletu'l-cedîde*, 1 Nisan 1957; “Nakdu leyâliye'l-haram”, *er-Risâletu'l-cedîde*, Mart 1953; eş-Şârûnî, *er-Rivâiyûne's-selâse*, Merkezu'l-hadâre'l-'Arabiyye, Kahire ts.

İkinci bölümün çalışmamızın ana omurgasını oluşturmasından dolayı bu bölümde de Abdulhalim Abdullah'ın daha önce belirttiğimiz on üç romanı başta olmak üzere zaman zaman diğer eserlerine de başvuruda bulunduk. Aynı zamanda roman tahlil metoduyla ilgili bizlere rehberlik edecek çeşitli eserlerden de istifade ettik. Bu eserlerin başlıcaları şu şekildedir: Mehmet Tekin, *Roman Sanatı Romanın Unsurları I*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016; Fatih Tepebaşılı, *Roman İncelemesi*, Çizgi Kitapevi, 2. Baskı, İstanbul 2019; Stevick Philip, *Roman Teorisi*, çev. Sevim Kantarcıoğlu, Akçağ, Ankara 2017; Musa Yıldız, *Necib Mahfu'un Sembolik Romanları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1998; Mahmûd Tâhir Hakkı, *'Azrâ Dinşuvây*, Muesssetu Hindâvî, Kahire 2019; Ahmet Yılmaz, “Kötümserlik ve Mutsuzluk İzlekleri Çerçevesinde Guy De Maupassant'ın Romancılığı: Bir Hayat Örneği ve Flaubert Etkisi”, *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35/2 (2011); . İsmail Çetişli, *Metin Tahliline Giriş/2- Hikâye-Roman- Tiyatro*, Akçağ Yayınları, Ankara 2016; Şerif Aktaş, *Anlatma Esasına Bağlı Edebi Metinlerin Tahlili, Teori ve Uygulama*, Kurgan Edebiyat, Ankara 2015; Mustafa Nihat Özün, *Türkçede Roman*, İletişim yay. İstanbul 1985; Emel Kefeli, *Anlatım Tekniği Olarak Mektup*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2002; Yıldız Ecevit, *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*, İletişim yayınları, İstanbul 2018; Nurullah Çetin, *Roman çözümleme yöntemi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2017; Berna Moran, *Türk romanına Eleştirel Bir Bakış 1 Ahmet Mithat'tan A. H. Tanrıpınar'a*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018; Berna Moran, *Türk romanına Eleştirel Bir Bakış 2 Sabahattin Ali'den Yusuf Atılgan'a*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018; Berna Moran, *Türk romanına Eleştirel Bir Bakış 3 Sevgi Soysal'dan Bilge Karasu'ya*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.

Tez kapsamında pek çok makale ve internet kaynağından da istifade edilmiştir. Burada belirttiğimiz temel kaynaklar dışında yer alan ancak çalışmamıza büyük katkılar sağlayan söz konusu eserlere kaynakça bölümünde ulaşılabilir.

Araplarda Anlatmaya Dayalı Türlerin Gelişimi

Anlatmaya bağlı türlerle; masal, fabl, destan, halk hikâyeleri, mesnevi, manzum hikâye, hikâye ve roman türündeki edebî metinler kastedilmektedir. Anlatmaya veya anlatıma dayalı türler şeklinde ifade edilen bu tahkiye ürünlerinin sonuncusu romandır.

Arap dili tarihi Arap anlatı tarihi ile eşdeğerdir. Sözlü ifade ile başlayan anlatı zaman içerisinde yazılı bir şekil almış ve güçlenmiştir. Sözlü ifade ile kastedilen şey konuşmadır. Açık olan şey şudur ki diğer dillerde olduğu gibi Arap dilinde de dilin gücü, onun anlatım gücüyle doğru orantılıdır. Sözlü anlatım, duyulan şeyin zaman ve mekân değiştirilerek başkasına ifade edilmesidir. Sözü edilen anlatım biçimlerinin farklılık göstermesiyle çeşitli anlatı türleri meydana gelmiştir.² Bunlardan biri olan Arap romanına bakıldığında günümüzdeki gibi kemale ermemiş olsa da Cahiliye Dönemi'nden başlamak üzere benzer anlatıma dayalı türler varlığını göstermektedir. Arap Edebiyat Tarihi kendi gerçeğini anlatır. Sosyoloji ilminin kaideleriyle vakaya bakıldığında Arap anlatı sanatıyla ilgili daha teferruatlı bilgilere ulaşılabileceği aşikârdır.³

Araplar kabileler halinde yaşayan bir toplum yapısına sahiptirler. Şehirleşmenin en küçük prototipi diyebileceğimiz bu sosyal yapı, birtakım meclis oluşumlarını zorunlu kılmıştır. Nitekim söz konusu bu yapı beraberinde buralarda atlara, vahşi hayvanlara, biniciliğe, yiğitliğe, aşka ve kahramanlığa ait bazı anlatımların ifade bulmasına zemin hazırlamıştır. Pek çoğu mitolojik konulara sahip bu klasik anlatım şekilleri modern zamandaki romanın tarihsel köklerini oluşturmaktadır. Öyle ki Arap şiirinin önüne bile geçebilecek nesre benzer anlatım türleri görmekteyiz. Ne var ki bu anlatımlar halk üzerinde şiir kadar bir etki bırakmamıştır. Burada karşımıza çıkan أيام العرب "Arap günleri"⁴ önemli bir yere sahiptir. Sözü edilen türde hikâyeler şiirle iç içedir. Bazı Arap âlimler bunların sayılarının 3500'den fazla olduğunu ifade etmektedir.⁵ Sözü edilen türün içinde şekil ve yapı bakımından farklı özelliklere sahip olanlar da vardır. Nitekim adına ذي قار "Boynuz sahibi"⁶ denilen sözlü anlatım, 610 yılında Araplar ile Farslılar arasında yapılan ve Arapların kazandığı savaşın hikâyesini oluşturmaktadır. Bunun önemi olayın Arap olmayan başka bir milletle cereyan etmiş olmasıdır.⁷

Kahramanlıkların anlatıldığı "Arap günleri" şeklinde ifade edilen sözlü anlatımın yanı sıra aşk ve gönül ilişkilerinin anlatıldığı eserler de önemlidir. Anlatıma dair bu türün öne çıkan özelliği farklı nedenlerden dolayı toplumdan gizli tutulmasıdır, yani bu hikâyelerin özel

² Sa'îd, Yakdîn, *Kadâya er-rivâyeti 'l-'Arabiyyeti 'l-cedîde*, Dâru'l-'Arabiyye li'l-'ulûm nâşîrûn, yy. 2012, s. 25.

³ Edebiyat, kozmoloji, gerçekçilik ve sanat ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Yıldız Evecit, *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*, İletişim yayınları, İstanbul 2018, s. 17-30.

⁴ Cahiliye Dönemi'nde Araplar arasında yapılan savaşların anlatıldığı sözel anlatıma dayalı hikâyelerdir. Bu savaşları başlatan nedenler arasında su, otlakların paylaşımı, daha çok kudret sahibi olma gibi nedenler gösterilmektedir. Daha fazla bilgi için, bkz.; Corcî Zeydân, *Târîh âdâbi 'l-luğati 'l-'Arabiyye*, Hindâvî, 2013, s. 77; Belheya et-Tahir, *er-Rirâyetu 'l-'Arabiyyetu 'l-cedîde mine 'l-mîsûlûciyâ ilâ mâ ba'de 'l-hadase, cuzuru 's-serdi 'l-'Arabî*, Dâru'r-refâidi's-sekâfiyye, Beyrut 2017, s. 50; Demiryak, Kenan, *Arap Edebiyatı Tarihi-I, Cahiliye Dönemi*, Fenomen Yayınları, Erzurum 2019, s. 62.

⁵ Tahir, *er-Rirâyetu 'l-'Arabiyyetu 'l-cedîde mine 'l-mîsûlûciyâ ilâ mâ ba'de 'l-hedase, cuzuru 's-serdi 'l-'Arabî*, s. 51.

⁶ Battle of Dhi Qar, https://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Dhi_Qar, (08.05.2020).

⁷ Zeydân, *Târîhu âdâbi 'l-luğati 'l-'Arabiyye*, s. 25.

meclislerde daha çok anlatılmasıdır. Özellikle Emevî Dönemi'nde bu anlatıma hayali gazeller de eklenmiştir.⁸ Nitekim bu hikâyelerin en güzel örneği *Kays b. el-Melûh'un Hikâyesi*⁹: namı diğer *Leyla ile Mecnûn* hikâyesidir. Söz konusu hikâye her ne kadar İran asıllı şair 'Abdurrahmân el-Câmî tarafından ilk defa kaleme alındığına dair iddialar varsa da hikâyenin neşet ettiği yer Kahtânî Kabilesi ve başkahramanı ise bu kabileye mensub 'Uzretu b. Sa'd'tır.¹⁰ Zamanla bu hikâyenin farklı anlatımlarda tasavvufî bir hâl aldığına da tanıklık etmekteyiz. Arap edebiyatında 'Abdurrahman el-Kass, Selâme, Kays ve Lebnî gibi sayısız örneği¹¹ olan bu türün Batı edebiyatındaki en güzel örneği William Shakespeare'in *Romeo ve Juliyet*'idir.

Sözlü anlatım geleneği içerisinde değerlendirilen efsane, destan, mit ve masal gibi pek çok edebî tür dikkat çekmektedir. İslâm öncesi Arap edebiyatı ürünü olan bu anlatım türlerinin sayıları Cevâd 'Alî'nin *el-Mefsel fi târihi'l-'Arab kable'l-İslâm "İslâm Öncesi Arap Tarihindeki Ayrıntılar"*¹² kitabında yüzden fazla örnekle sunulmaktadır. Buradaki masal, destan ve mitlerin M.Ö. 3000 yılına kadar uzanan bir geçmişinin olduğu bilgisi Arap yazım ve anlatı geleneği açısından önem arz etmektedir. Bunların içlerinden bizim için en çok kıymet taşıyanlar Kur'ân'ı Kerim'de bulunan 'Ad, Semûd, Cedîs, Kays ve Eyâd gibi kabilelere ait haberlerdir.¹³ Farklı içeriklerle karşımıza çıkan söz konusu efsane ve mitlerde daha çok cin, peri, gulyabani ve hayalet gibi konular işlenmektedir. Arap yazım geleneğine bakıldığında bu anlatım türlerinin el-Câhız, el-Kazvînî ve el-Mes'ûdî'nin kitaplarında fazlaca işlendiği görülmektedir. Ancak en meşhur eser Vehb b. Munebbih'e (ö. 738) ait *et-Ticân fi mulûk Hamîr* adlı eserdir.¹⁴

Sözlü anlatıma dair diğer eserlerden kabile geleneklerinin, şiirlerin, hikmetli sözlerin, kabilelere mensup kişi ve liderlerin hikâyelerinin anlatıldığı ve adına *Kutubu'l-kabâile* "كتب القبائل" denilen eserler önem arz etmektedir. Bu türün günümüze ulaşan en eşsiz örneklerinden birincisi Ebû'l-Kasîmî'l-Hasan b. Bişri'l-Âmedî'nin (ö. 370 h.) *el-Mu'telif ve'l-muhtelif fi esmâi's-şu'ara ve kinâhum ve elkâbihim ve ensâbihim ve ba'de şî'rihim*, Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshâk en-Nedîm'in (ö. 385 h.) *el-Fihrist* adlı eserleridir. Bu iki tedvin eserin konusu daha çok o dönemde yaşayan Arap toplumuyla ilgilidir. Aynı zamanda *el-Fihrist*'in kabilelerle ilgili genel ve özel haberleri taşıması bakımından da önemlidir.

⁸ Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi-III, Emeviler Dönemi*, Fenomen Yayınları, Erzurum 2017, s. 111.

⁹ Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-'Arabiyye*, s. 278.

¹⁰ Konu dâhilinde daha ayrıntılı bilgi için bkz. Tahir, *er-Rirâyetu'l-'Arabiyyetu'l-cedîde mine'l-mîsûlûciyâ ilâ mâ ba'de'l-hadase, cuzuru's-serdi'l-'Arabî*, s. 56.

¹¹ Tahir, *er-Rirâyetu'l-'Arabiyyetu'l-cedîde mine'l-mîsûlûciyâ ilâ mâ ba'de'l-hadase, cuzuru's-serdi'l-'Arabî*, s. 57.

¹² Söz konusu eser on ciltten oluşmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: 'Alî, Cevâd, *el-mefsel fi târihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, Câmî'atu Beğdât neşriyât, Bağdat 1993.

¹³ Corcî Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-'Arabiyye*, s. 71; Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi-I, Cahilye Dönemi*, s. 29.

¹⁴ Muhammed 'Ubeydullâh, "er-Rivâyetu ve'l-Kıssatu'l-kasîra 'inde'l-'Arab", s. 3; Tahir, *er-Rirâyetu'l-'Arabiyyetu'l-cedîde mine'l-mîsûlûciyâ ilâ mâ ba'de'l-hadase, cuzuru's-serdi'l-'Arabî*, s. 60.

Hülasa İslâmiyet'e kadar gelinen dönemde modern Arap romanının köklerini aralaya-bileceğimiz, *Antara, Azimli Emîre, Seyf b. Yezen, Hanzala ve Şerik b. 'Amr'ın Sadakat ve Vefası* ve *Binbir Gece Masalları* gibi halk hikâyeleri dikkat çekmektedir. Daha çok halk kahramanı başlığında incelenen bu hikâyeler¹⁵ gerçekçi anlatım üslûbuyla öne çıkmaktadır. Bunlar her ne kadar hikâyeler, masallar şeklinde zuhur etseler de anlatıma dayalı bir tür olmaları ve bu manada romana zemin hazırlamaları açısından önem arz etmektedir. Öte yandan bu dönemden itibaren varlığına rastlanan makâme¹⁶ ve tiyatrolar da Arap romanının kemâle erme sürecinde önemlidir.¹⁷

Kur'ân-ı Kerîm'in nazil olmasıyla birlikte Kur'ân'da yer alan kıssalara insanlar büyük bir önem atfetmeye başlamışlardır. Burada yer alan kıssalardan etkilenmeleri sebebiyle de eski Arap hikâyelerinde peygamberlerin ve salih kimselerin başlarından geçen birtakım olaylar ve onlara ait mucize ve kerametler yer almıştır.¹⁸ İslâmiyet'in doğuşuna kadar İncil, Tevrat gibi farklı dinî kaynaklarda da rastladığımız bu anlatıma dayalı ürünlerin varlık sahasını genişletmesi daha çok ticaret vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Ancak hiç şüphe yok ki söz konusu hikâyelerin değer kazanması Kur'ân-ı Kerîm sayesinde olmuştur.

Nitekim, Hz. Âdem ile Havva, İblis, Hz. Âdem ve Melekler, Hz. İbrahim, Hz. İsmail, Hz. Yakup, Hz. Yusuf, Hz. Süleyman, Hz. Musa ve Hz. İsa gibi kıssaların yanı sıra Hz. Musa; kavmi ve Firavun ve Ashabı Kehf gibi uzun kıssalar da insanlarda dinî bir şuur oluşturmanın yanı sıra onlara edebî bir anlatı yetisi kazandırmıştır. Modern hikâye değerleri özelinde bu kıssalara bakıldığında kolaylıkla vurgu, tonlama, yalınlık ve flashback¹⁹ gibi edebî tekniklere sahip oldukları görülmektedir.²⁰ Ancak Kur'ân'da geçen bu kıssalara sadece modern hikâye veya roman teknik ve metoduyla bakmak doğru değildir. Zira bunlar yüksek anlatım gücü taşıyan ilahî kelama ait anlatılardır. Malum olduğu üzere bu kıssaların özelliği ibret vermek ve nasihat etmektir. İslâmiyet'le beraber varlık gösteren Peygamber Efendimiz'e ait hususların anlatıldığı siyer kitapları da sahip oldukları anlatım gücü bakımından ayrıca değerlidir. O'nun hayatına dair anlatımların varlık gösterdiği eserler arasında İbn Hişâm'ın *es-Siretu* ş-

¹⁵ Tahir, *er-Rirâyetu'l-'Arabîyyetu'l-cedîde mine'l-mine'l-misûlûciyâ ilâ mâ ba'de'l-hedase, cuzuru's-serdi'l-'Arabî*, s. 68.

¹⁶ Makâme üst düzey yöneticilerin huzurunda yapılan zühd, takvâ hitabeleri ve anlatımlar şeklinde "huzurda duruş veya huzur konuşması" anlamındadır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Erol Ayyıldız, "Makâme", (*DİA*), 2003, c. 27, s. 417-419.

¹⁷ Hamdi Sakkut, *The Arabic Novel Bibliography and Critical Introduction 1865-1995*, The American University in Cairo Press Cairo-New York 2000, s. 14.

¹⁸ Hamilton Alexander Roskeen Gibb, *Arap Edebiyatı*, çev. Onur Özatağ, Doğubatı, Ankara 2017, s. 48.

¹⁹ Bir anlatım tekniği olan flashback, kurgudan kopmadan geriye doğru bir zamana dönüşü ifade eder. Anlatım teknikleri başlığında bu kavramla ilgili daha ayrıntılı bilgiler sunulacaktır. Tepebaşı, *Roman İncelemesi*, s. 156.

²⁰ Ahmet Kazım Ürün, *Necip Mahfuz Toplumsal Gerçekçi Romanları*, Çizgi Kitabevi Yayınları, I. Basım, Konya 2002, s. 21; Tahir, *er-Rirâyetu'l-'Arabîyyetu'l-cedîde mine'l-mine'l-misûlûciyâ ilâ mâ ba'de'l-hedase, cuzuru's-serdi'l-'Arabî*, s. 62.

şehîre'siyle başlayan²¹ günümüzde de pek çok edebiyatçıya ilham veren kitaplar edebiyat sahasında yer almaktadır.

Öte yandan sahabenin dilinden düşmeyen Kur'ân ve siret kıssalarıyla beraber zaman zaman sözlü bir şekilde farklı birtakım kıssaların da anlatıldığı görülmektedir. Nitekim bu hususta cuma namazından sonra Mescidi Nebevî'de Hz. Ömer zamanında kıssa anlatılmaya başlanmış; ilk önceleri buna razı olmayan Hz. Ömer'in daha sonra buna müsamaha gösterdiği ifade edilmektedir.²²

İslâmî Dönem içerisinde değerlendirilen diğer bir anlatı türü de cihat uğruna yapılan savaşların anlatıldığı meğâzî türü eserlerdir. Burada Raşit Halifeler Dönemi'nden Emevî Dönemi'ne kadar devam eden dönemde meydana gelen savaşlar anlatılmaktadır. Modern zamanın kahramanlık hikâye ve romanı diyebileceğimiz bu anlatı türü kendi içerisinde kahramanların anlatıldığı, geride bırakılanların eş, çocuk, vatan gibi genel olarak savaşların betimlendiği bölümler şeklinde yazıldığına tanıklık etmekteyiz. Bu anlatım türünün en büyük özelliklerinden birisi de tarihî belge hüviyetine sahip olmalarıdır. Buradaki anlatımlar fetih ile işgal arasındaki netliğin ortaya konması açısından çok önemlidir. Sahabenin İslâmî değerlere bağlı kalarak yaptığı savaşların nesir ve şiirle harmanlandığı, bu özelliğiyle de farklı bir tür olma vasfı taşıdığı bilgisi değerlidir.

Arap edebiyat tarihine bakıldığında en müstesna yeri şiirin aldığı görülecektir. Arap şiirinin en müstesnalarına Cahiliye Dönemi ve İslâmî Dönem'de rastlamaktayız. Bu meydana zikredilmeyi çokça hak eden *Mu'allaka* şiirlerinin yanı sıra anlatı türü olmaları açısından kendisine الشعر القصصي "Hikâye şiir" denilen şiirler varlık göstermektedir. Tarihî seyir itibarıyla bu şiirlerin daha sonraları kasideye evrildiği anlaşılmaktadır. Tâhâ Hüseyin bu türdeki şiirleri içerik bakımından Batı edebiyatında karşımıza çıkan Homeros'un *İlyada ve Odesa*'sına benzetmektedir.²³

Göçebe olan Arapların farklı nedenlerle yapmış oldukları seyahatler sonucunda karşılaştıkları diğer kavim ve milletlere ait hikâyeleri ve masalları da anlattıkları görülmektedir. *el-Ahbâru'l-âimme* başlığı altında toplanan bu anlatım türünün menşei, ticaret ve seyahat sayesinde gidilen Hint ve Fars diyarıdır. Bu edebî türün içerisinde İbn Batûta'nın (ö. 1369) *Seyahatnamesi* ve Ebû Hâmid el-Ğırnâdî'nin (ö. 1169) *Tuhfetu'l-elbâb ve'n-nahbetu'l-i'câb adlı*

²¹ Muhammed 'Ubeydullâh, "er-Rivâyetu ve'l-Kıssatu'l-kasîra 'inde'l-'Arab", s. 2; et-Tahir, *er-Rirâyetu'l-'Arabîyyetu'l-cedîde mine'l-mîsûlûciyâ ilâ mâ ba'de'l-hadase, cuzuru's-serdi'l-'Arabî*, s. 65.

²² Ahmet Emin, *Fecru'l-İslâm, Dâru'l-kuttabi'l-Arabî*, Beyrut 1969, s. 158.

²³ Tâhâ Hüseyin, *Min hadîsu's-ş'ir ve'n-nesr*, Muessetu Hindâvî li't-t'alîm ve's-sekâfe, 2012, s. 18.

eserleri şekil ve muhteva bakımından öne çıkmaktadır.²⁴ Bu eserler, zaman zaman mitolojik ve fabl türü anlatımlara da yer vermektedir.

Diğer yandan tarihî ve dinî hikâyeler başlığında ele alabileceğimiz ve insanları iyiye, doğruya yönlendirmek için daha çok vaazlarda kullanılan bir anlatı türü daha dikkat çekmektedir. Bu tür hikâyeler kaynağını Kur’ân-ı Kerim’den almaktadır. Ancak tarihî seyir içerisinde peygamberler, sahabeler ve evliyalar menkıbelerinden derlenen yeni hikâyelerin eklenmesiyle edebî bir zenginlik oluşmuştur.²⁵ Hz. Âdem ve Havva kıssasından hareketle İblis’e atfen yazılmış ve anlatılan edebî türlerin sayısı çoktur. Daha çok tasavvufî bir yapıda olan bu hikâyelerin irşat misyonu üstlendikleri görülmektedir. Zaman zaman Tevrat ve İncil’den alınan ve adına İsrailiyât dediğimiz anlatılar da vardır; Vehb b. Munebbih’ten (ö. 732) gelen rivâyetlerin²⁶ bu tür için en güzel örnekler olduğu söylenebilir.

Emevî Dönemi’ne gelindiğinde yönetici ve halifelerin saraylarında sözlü anlatıma dayalı birtakım kıssaların anlatıldığı görülmektedir. Geçmiş yöneticiler ve Farslı krallara ait kıssalar Emevî Camii’nde sabah namazından sonra anlatılmaya başlanmıştır. Bu dönemde farklı ırklardan çok sayıda insanın İslâmiyet’i kabulü ile oluşan kozmopolit toplumda zevk unsurları içeren farklı şekillerdeki hikâyeler de anlatılmıştır.²⁷

Abbasî Dönemi’nde diğer bütün ilmî ve fennî gelişmelerin hızında kıssada büyük bir gelişme yaşanmıştır. Bunun en büyük nedeni Harun Reşit (ö. 193/809) ve Ebû ‘Abbâs el-Memûn Abdullâh b. Harun Reşit’in (ö. 218/833) ilme ve âlime çok değer vermeleri ve tercüme hareketini²⁸ başlatmalarıdır. Yunanca, Rumca, Farsça ve Hintçe’den çevrilen eserler bu dönem, ilmin altın çağına dönüştürmüştür. Nihâyet bu dönemde eski Farsça’dan “Pehlevi-ce’den” ilk defa *Kelile ve Dimne* tercüme edilerek Arap edebiyatına kazandırılmıştır. Bu kitap, Araplarca ilgiyle karşılanmış adeta her divanda başucu kitabı haline getirilmiştir. Bu yeni anlatı türü aynı zamanda fabl türünün Arap topraklarında zuhûr etmesi anlamına da gelmektedir. Bir süre çocuk hikâyeleri şeklinde okunan bu anlatı türünün en büyük özelliği eğlendire-

²⁴ Mehmet Özdemir, “Ebû Hâmid el-Gırnâtî”, (*DİA*), c. 10, İstanbul 1994, s. 129-131; Tahir, *er-Rirâyetu’l-‘Arabîyyetu’l-cedîde mine’l-mîsûlûciyâ ilâ mâ ba‘de’l-hadase, cuzuru’s-serdi’l-‘Arabî*, s. 69.

²⁵ Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi-II, Sadru’l-İslam Dönemi*, Fenomen Yayınları, Erzurum 2017, s. 34.

²⁶ Muhammed ‘Ubeydullâh, “er-Rivâyetu ve’l-Kıssatu’l-kasîra ‘inde’l-‘Arab”, s.2; Tahir, *er-Rirâyetu’l-‘Arabîyyetu’l-cedîde mine’l-mîsûlûciyâ ilâ mâ ba‘de’l-hadase, cuzuru’s-serdi’l-‘Arabî*, s. 72.

²⁷ Neccâr, *Târîh edebî’l-‘Arabî, Dârul’me‘arif*, 1977, s. 687.

²⁸ Bu dönemde rastlanan tercüme hareketleri, Arap Edebiyatı açısından son derece önemlidir. Bu hareketlerin kaynağını Suriye ve Irak’ta yerleşik Hristiyan keşişlerin Yunancadan, Süryaniceye yapmış oldukları tercüme hareketleri oluşturmaktadır. Nitekim bu bölgelerin İslâm topraklarına katılması ve buradaki tebaanın Arapçayı öğrenmeleri ile ellerinde bulunan Yunan bilimsel literatürünün eserleri Arapçaya tercüme edilmeye başlanmıştır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ignaz Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, çev. Azmi Yüksel-Rahmi Er, Vadi Yayınları 2012, s. 143-145.

rek öğretmesidir. Söz konusu eser Ferîduddîn Attâr'ın (ö. 1229) *Mantıku't-tayr* eserinde olduğu gibi kendinden sonraki esere de ilham vermiştir.²⁹

Aynı zamanda bu dönemde karşımıza çıkan aslı Fars menşeli olan *Binbir Gece Masalları* da kayda değerdir. Tercüme ve eklenti³⁰ anlatı türündeki bu masallar Arap dünyasında sonraları Anadolu'da, Avrupa ve diğer bütün kıtalarda da karşılık bulmuştur. Metinlerin orijinalleriyle İbn Nedîm'in (ö. 385/995) *el-Fihrist*'i ve Mes'udî'nin (ö. 345/956) *Murûcu'z-zeheb* eserlerinden anlaşılacağı üzere masallar içinde cereyan eden müstehcen anlatımlar çıkartılmıştır.³¹ Böylece zaman içerisinde yeni eklemeler ve çıkartmalarla bir tedvin eser kimliğine bürünmüştür. Bu durum var olan edebiyatın halk anlatılarıyla farklı formlara sokulduğuna da delalet etmektedir. Anlatı türü bakımından *Binbir Gece Masalları'nın* karşımıza çıkan en önemli özelliklerinden biri de içerdiği hikâyelerin zamanla birbirinden bağımsız bir anlatıya dönüşmesidir. Söz gelimi *Pehlivan Hamza ve Denizci Simbat* gibi hikâyeler farklı dil, kültürlerde değişik edebî formlarda yazılarak günümüze kadar ulaşmıştır.

Abbasî Dönemi'nde edebiyat sahasındaki asıl gelişme, anlatıma dayalı türlerden biri olan makâmenin sergilediği performanstır. Öncüleri Bedi'uzzaman el-Hemedânî (ö. 398/1008) ve Ebû Muhammed el-Harîrî (ö. 516/1122) olan³² bu tür, *Kelile ve Dimne* ve *Mantıku't-tayr* gibi çocuklar için kaleme alınmıştır.³³

İslâm devletinin güçlenip genişlediği, buna paralel olarak nüfuz, servet ve refahın arttığı, israfın ve adaletsiz uygulamaların başladığı Emevîler Dönemi'nde bazı zahitler üst düzey yöneticilerle temas etme imkânlarını aramış ve bazı meclislerde onları uyarıyorlardı. Onlar bu uyarıları ihtivâ eden konuşmaları, güzel ve etkili bir Arapça ile yapıyorlardı. Sözlerini de Kur'ân'dan, hadisten, Arap şiiri ve darbimesellerinden naklettikleri örneklerle güzelleştiriyorlardı. Böylece makâme Emevîler devrinde halifeler, vezirler, valiler gibi üst düzey yöneticiler-

²⁹ Tahir, *er-Rirâyetu'l-'Arabîyyetu'l-cedîde mine'l-mîsûlûciyâ ilâ mâ ba'de'l-hadase, cuzuru's-serdi'l-'Arabî*, s.73; Muhammed 'Ubeydullâh, "er-Rivâyetu ve'l-Kıssatu'l-kasîra 'inde'l-'Arab", s. 2.

³⁰ Eklenti, mevcut bir esere farklı birtakım anlatılar ilave edilerek oluşturulan yeni formata denir. Bu dönemdeki eklenti eseri şu gruplara ayırmak mümkündür: 1. Hint kaynaklı masallar; 2. İran'dan gelen masallar; 3. Harun Reşit (ö. 809) devrine ait Bağdat menşeli masallar. Arap edebiyatı tarihi bakımından önem arz eden husus Hârûn Reşid'in zamanında onun şahsiyeti etrafında geçen bu maceraların eser içinde yer almaya başlamasıdır; eklenti diye ifade ettiğimiz kavram bundan dolayıdır. Yeni eklenen anlatıların, konuları realisttir. Bu masallar üslûp ve tertip bakımından daha ustaca işlenmiştir. 4. Fâtımîler ve Memlûkler devrinde Mısır'da *Kelile ve Dimne* külliyyatına ilâve edilen masallar: Bunlar akıl ve tabiat dışı unsurlar bakımından zengin konulardır. İfrîtiler, tılsımlar ve olağanüstü maceralarla dolu olan bu hikâyelerin tertip ve üslûbu daha acemidir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Veli Ulutürk, "Binbir Gece", (*DİA*), İstanbul 1992, c.6, s. 180-181.

³¹ Tahir, *er-Rirâyetu'l-'Arabîyyetu'l-cedîde mine'l-mîsûlûciyâ ilâ mâ ba'de'l-hadase, cuzuru's-serdi'l-'Arabî*, s. 75; Muhammed 'Ubeydullâh, "er-Rivâyetu ve'l-Kıssatu'l-kasîra 'inde'l-'Arab", s. 3-5.

³² Gibb, *Arap Edebiyatı*, s. 110.

³³ Muhammed 'Ubeydullâh, "er-Rivâyetu ve'l-Kıssatu'l-kasîra 'inde'l-'Arab", s. 6.

rinin huzurunda yapılan zühd ve takvâ hitabeleri olarak “huzurda duruş; huzur konuşması” anlamını kazanmıştır.³⁴

Zamanla makâme, vaaz ve hitabe özelliğini kaybetmeye başlamış, bunun yerine eğitici, öğretici, etkileyici ve eğlendirici yönü ağır basan “Kurnaz Dilenci Hitabesi” kimliğine bürünmüştür. Önceleri olduğu gibi âyet ve hadislerden yapılmış iktibaslar içermekle birlikte makâme, öğüt ve nasihat niteliğinden çıkarak edebî bir tür haline gelmiştir. Hayalî bir râvi, her konudaki bilgisi ve güzel konuşmasıyla insanları kendine hayran bırakan, dilenci, dolandırıcı hüviyetinde hayalî bir kahramanla okuyucuların hoşça vakit geçirmelerini sağlamaktadır. Bu kahramanın en dikkat çekici özelliği son derece cesaretli olması ve toplumsal konuları eleştirebilmesidir.³⁵

Arap eleştirmenlere göre makâme, modern anlatı sanatlarına en yakın en eski Arap nesir türüdür. Modern edebî nesirlerin başında gelen roman ve hikâyede olduğu gibi makâme türünde de bir anlatıcının olması, bir olay etrafında toplumsal, bireysel sorunların ele alınması ve bir amacın olması bu düşünceyi doğrulamaktadır.³⁶

Arap edebiyatında modern anlatı türüne en yakın örnekleri veren kişi ise el-Câhız lakabıyla bilinen Ebû Osman ‘Amr b. Bahr (ö. 255/869) ’dir. Onun bu özelliğiyle zamanında bir çığır açtığı söylenebilir. *Kitâbu’l-buhelâ*, *Kitabu’l-heyevân* ve *el-Beyân ve’t-tebyîn* adlı eserlerinin taşıdığı edebî özellikler onun çığır açan birisi olarak vasfedilmesini haklı kılmaktadır. İlerleyen süreçte el-Câhız’ın üslûbu pek çok yazarı etkilemiştir. Bu meyanda *Risâletu’l-ğufrân* adlı eseriyle Ebû ‘Alâ el-Me‘arrî’yi (ö. 449/1057) zikretmek gerekmektedir. Aynı şekilde *Risâletu’t-tevâbi’* ve *z-zevâbi’* eseriyle Ahmed b. Şüheyd el-Eşcâî el-Kurtubî (ö. 426/1035) de önemli bir boşluğu doldurmaktadır.³⁷

Görüldüğü üzere Cahiliye Dönemi’nden başlayarak anlatıma dayalı türler Arap edebiyatında yer bulmuştur. Ancak bunların tam bir roman formatında olmadıkları da aşikârdır. Kaldı ki Batılı anlamda romanın varlık sahasında yer alması 1740 yılında Samuel Richardson (ö. 1761) tarafından yazılan *Pamela* adlı eserle olmuştur.³⁸

Modern Dönem’e gelince Arap romanı açısından bakıldığında bu dönemin edebiyatçılarının romanı, tepki ve düşüncelerini ifade etme aracı olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Arap

³⁴ Erol Ayyıldız, “Makâme”, s. 417-419.

³⁵ Tahir, *er-Rirâyetu’l-‘Arabîyyetu’l-cedîde mine’l-mîsûlûciyâ ilâ mâ ba‘de’l-hadase, cuzuru’s-serdi’l-‘Arabî*, s. 79; Ayyıldız, “Makâme”, s. 418.

³⁶ Gibb, *Arap Edebiyatı*, s. 111; et-Tahir, *er-Rirâyetu’l-‘Arabîyyetu’l-cedîde mine’l-mîsûlûciyâ ilâ mâ ba‘de’l-hadase, cuzuru’s-serdi’l-‘Arabî*, s. 80.

³⁷ Muhammed ‘Ubeydullâh, “er-Rivâyetu ve’l-Kıssatu’l-kasîra ‘inde’l-‘Arab”, s. 7; et-Tahir, *er-Rirâyetu’l-‘Arabîyyetu’l-cedîde mine’l-mîsûlûciyâ ilâ mâ ba‘de’l-hadase, cuzuru’s-serdi’l-‘Arabî*, s. 82.

³⁸ Ürün, *Necip Mahfuz Toplumsal Gerçekçi Romanları*, s. 23.

romanı 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren siyasî düşüncelerin, toplumsal eleştirilerin edebiyat üzerinden ifade edildiği bir zemin haline gelmiştir.³⁹

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'la başlayan gelişmeler, kendini her sahada olduğu gibi edebiyat alanında da göstermiştir. Nitekim dönemin bir Osmanlı vilâyeti olan Mısır da söz konusu değişimlerden etkilenmiştir. Batıya yönelim teknolojide, bilimde ve askeri alanlarda olduğu kadar edebiyat sahasında da varlığını hissettirmiştir. Öyle ki Batıya ait olan tiyatro, hikâye ve roman türünden eserler de bu zaman diliminde ortaya çıkmıştır.

Bu bölümde anlatıma dayalı bir tür olan romanın tarihî köklerine ışık tutmaya çalıştık. Modern anlamda olmasa da anlatıcı, konu, yapı ve teknik bakımından gelişme kaydetmiş önemli örneklerin olduğunu ifade edebiliriz. Arap romanının Mısır merkezli olarak gelişmesi ve romanının diğer Arap toplumlarının önünde olduğunu da söyleyebiliriz. Mısırlı Necîb Mahfûz'un Nobel Edebiyat Ödülü'nü alması da bu tespiti haklı çıkartmaktadır.

Arap romanının Arapların Batıyla kaynaşması neticesinde ve Batı'dan beslenerek mecrasını bulduğunu iddia edenlerle beraber, Arap hikâye ve romanın en erken dönemlerden bu yana Avrupa romanını etkilediği ve teşekkülünde rol üstlendiğini iddia edenler de dikkat çeker.⁴⁰ Nitekim Orta Çağ ve Avrupalıların Aydınlanma Çağı ile İspanya, İtalya, Fransa ve pek çok Batı ülkesine Arap dünyasından birtakım eserlerin etki ettiği görülmektedir. Sözü edilen eserlerin başında Muhammed b. Davut el-İsfehânî'nin (ö. 270/884) *ez-Zehra*, İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) *Tavku'l-hemâme* ve İbnu'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *Zemmu'l-hevâ* adlı eserleri gelmektedir. Andre le Chaplain'in (ö. 1220) bu eserlerden özellikle *Tavku'l-hemâme*'den çok etkilenerek *Platonik Aşk Sanatı* adlı eserini yazdığı bilinmektedir.⁴¹ Eser, *Tavku'l-hemâme*'ye benzer üslûbuyla Avrupa'da çok beğeni toplamıştır. Ayrıca Avrupa'da hikâye ve romanın oluşmasında etkili olan bir başka önemli bilgi de Avrupalıların Petro Alfonso olarak bildiği Musâ Seferdî'dir.⁴² (ö. 1106). Seferdî sonraları Katolik olan İspanyalı bir Yahudi'dir. Onun en büyük özelliği ileri düzeyde hâkim olduğu Arapçasıyla *Sinbat* ve *Kelile Dimne* gibi eserleri Latinceye tercüme etmesidir.⁴³ Bu bilgiler anlatıma dayalı türler arasında

³⁹ Adnan Arslan, "Modern Arap Romanı ve Siyaset İlişkisi Bağlamında "Şakkatu'l Hurriyye" Romanı", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (2013), s. 140-162.

⁴⁰ Tahsin Deliçay, *Kısa Hikâyeciliğin Gelişimi ve Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdullah, Ömer Seyfettin Modellemesi*, Dâru'l-Beyâni'l-'Arabî, Kahire 2008, s. 30.

⁴¹ Deliçay, *Kısa Hikâyeciliğin Gelişimi ve Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdullah, Ömer Seyfettin Modellemesi*, s. 31.

⁴² Faruk Toprak, "İspanya'da Gayr-ı Müslimlerin Endülüs İslâm Kültürüne Katkıları", *İstem*, 7/14 (2009), s. 379.

⁴³ Deliçay, *Kısa Hikâyeciliğin Gelişimi ve Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdullah, Ömer Seyfettin Modellemesi*, s. 31-32.

gösterilen bu iki önemli eserin Batı hikâye ve romanının teşekkülü sürecinde ne kadar önem arz ettiğini de ortaya koymaktadır.⁴⁴

Arap Romanının Doğuşu ve Gelişimi

“Roman” kavramı, Latin halkının konuştuğu dilde “Romalıların tarzı” anlamına gelen “Romanice” kelimesine dayanmaktadır. Roman, Arapçada “rivâye/ رواية”, İngilizcede “novel”, İtalyancada “novella” şeklinde adlandırılmaktadır.⁴⁵ Bu kavram ilk olarak “Roman dili” ve bu dilde yazılmış hikâyeye benzer anlatımlar anlamında kullanılmıştır. Kavram, XII. yüzyıla gelindiğinde ise Latince Roman diline tercüme edilen eserlere ad olmuştur.⁴⁶ Tarihî seyir içerisinde günümüzdeki anlamına daha da yaklaşan bu kavram; XIV. yüzyılda saray edebiyatının manzum aksiyon hikâyelerine, XV. yüzyılda serüven ve tutku gibi duyguların hâkim olduğu efsanevi şövalye hikâyelerine ve XVII. yüzyıla gelindiğinde ise günümüzdeki anlamında kullanılır bir hal almıştır.⁴⁷

Terim olarak “roman” Türk Dil Kurumu Sözlüğü’nde şöyle ifade edilmektedir: “İnsanın veya çevrenin karakterlerini inceleyen, serüvenlerini anlatan, duygu ve tutkularını çözümlen, kurmaca veya gerçek olaylara dayanan uzun edebiyat türü.”⁴⁸ Gıyasettin Aytas’a göre ise roman: “Roman olay, yer, zaman ve şahıs kadrosu etrafında gelişen edebî bir türdür.”⁴⁹

Modern⁵⁰ zamanların bir anlatım türü olarak karşımıza çıkan roman, kendi mantığı içerisinde bağımsız bir özellik taşımaktadır. O bünyesinde destan, masal, tiyatro, felsefe, tarih ve şiire dair birtakım nüveler taşımaktadır. Şöyle ki roman şiiri sarsan bir lirizme, tarihi kıskandıran bir didaktizme, felsefeyi imrendiren bir kavratma ve anlatım yeteneğine sahiptir. Nitekim bu durum masal, hikâye, makâme gibi diğer anlatıma dair türler için de geçerlidir.⁵¹

Romanın vaka, dil, kişi ve teknik olmak üzere birtakım elemanlardan oluşan bir sistem olduğunu söylemek mümkündür.⁵² Batıda 17.-18. yüzyıllarda, Türk ve Arap dünyasında ise

⁴⁴ Toprak, “İspanya’da Gayr-Müslimlerin Endülüsl İslâm Kültürüne Katkıları”, s. 380; Deliçay, *Kısa Hikâyeciliğin Gelişimi ve Muhammed ‘Abdulhalim ‘Abdullah, Ömer Seyfettin Modellemesi*, s. 32.

⁴⁵ Şukrî ‘Abdu’l-mâdî, “Emvâtu’r-rivâyeti’l-‘Arabiyyeti’l-cedîde”, *el-Meclisu’l-vatanî li’l-fenâne ve’l-funûn ve’l-âdâb*, Kuveyt 2008, s. 7.

⁴⁶ Fethi Naci, *100 Soruda Türkiye’de Roman ve Toplumsal Değişme*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1990, s. 7.

⁴⁷ Nurullah Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, Ankara, Öncü Kitap Yayınları, 2009, s. 64; Ethem Ali Demir, *Ahmed Bâkesir ve Romancılığı*, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa 2018, s. 6.

⁴⁸ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ankara 1988, c. 2, s. 1227.

⁴⁹ Gıyasettin Aktaş, *Tematik Roman İncelemeleri*, Akçağ Yayınları, Ankara 2014, s.7.

⁵⁰ Modernus, mododan türetilen bir kavram olup, Eski Latince “hemen şimdi” anlamına gelmektedir. Modern zaman kavramı bu durumda yaşanan anı karşılamaktadır. Bu kavrama atfedilen önem onun daha sonra modern roman ve modern düşünce gibi bazı kelimelere sıfat olarak karşımıza çıkmasını sağlamaktadır. Daha fazla bilgi için bkz. Sezgin Kızılcılık, Erjem Yaşar, *Açıklamalı Sosyoloji Terimleri Sözlüğü*, Atilla Kitabevi, Ankara 1994, s. 299.

⁵¹ Mehmet Tekin, *Roman Sanatı Romanın Unsurları I*, Ötüken Neşriyat, 2016, s. 9.

⁵² Tekin, *Roman Sanatı Romanın Unsurları I*, s. 79.

19. yüzyılda görülmeye başlanan roman türü “Eski Çağ Düz Yazısı, Şövalye Edebiyatı, Rönesans Hikâyesi” ve destandan farklılıklar göstermektedir.

Roman için çok farklı tanımlamalar yapılsa da onun kurmaca bir anlatım türü olduğu, belirli bir mantık çerçevesinde birtakım değerleri ihtiva ettiği; kısacası inşa edilen bir yapı olduğu unutulmamalıdır. Romanın olmazsa olmazı anlatıcı ve hikâyedir; bu iki unsur son derece önemlidir. Anlatıcı geçmişten günümüze farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Destan, masal, mesnevi, hikâye ve roman gibi anlatıma dair türlerde anlatıcı toplumsal ve kültürel yapıda meydana gelen değişmelere paralel olarak farklı konum ve niteliklerde görülmektedir. Geçmişteki edebî ürünlerde ilahi karakterli olan anlatıcı günümüzde beşerî bir kişiliğe bürünmüştür.

Destan, masal, hikâye, roman gibi metinlerde söylemine, kimliğine açık veya gizli şekilde tanık olduğumuz kişi anlatıcıdır. Sözlü geleneğin yaygın olduğu dönemlerde anlatıcıya büyük bir saygı duyulmaktadır. Arap kültüründe “Ravî” denilen anlatıcı son derece önemlidir. Cahiliye Dönemi⁵³ destanları, *Binbir Gece Masalları*’nda anlatım bir anlatıcı kişi tarafından yapılır. Hutbe sahipleri gibi anlatıcılar da toplumun ileri gelenleri olarak nazar görmektedir. Bu duruma Olympos’ta oturan Homeros’a yüklenen değerde, Şaman ve Fars kültürlerinde karşımıza çıkan benzeri örneklerde de rastlamaktayız. Kısaca roman yol gösterici bir zekânın inşa ettiği bir yapı ise zekâ da doğası gereği anlatıcıdır. Burada roman ile diğer türleri birbirinden ayırt etmek için modern romanın didaktizmi yerine lirizmi tercih ederek vakayı fantastik kalıplarla okuyucuya sunmaya çalıştığını bilmek gerekmektedir.

Hikâye ile anlatıcının, romanın iki asli unsurunu oluşturduğunu belirtmiştik. Kısacası hikâye olan, meydana gelen şeydir; vakanın biçimlendirdiği serüvendir, vaka ise olup geçen şeydir.⁵⁴ Tüm bu gelişmelere rağmen roman kendine özgü sorunları başlangıcından günümüze kadar tartışılan bir sanat dalıdır.

1798 Tarihinde Mısır’ın Napolyon komutasındaki Fransızlar tarafından işgal edilmesi⁵⁵ üzerine burada kısa hikâye, roman, tiyatro ve daha pek çok yazım türü batının etkisi ve örnek alınması ile neşet etmeye başlamıştır.⁵⁶ Başka bir ifadeyle batıya açılma süreci ile birlikte bu kültürü tanımaya çalışan Mısırlı entelektüeller kültürel açıdan geride olduklarını ve

⁵³ Arap edebiyatının dönemleri için bkz. Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi-I, Cahiliye Dönemi*, Fenomen Yayınları, Kayseri 2019, s. 11-14.

⁵⁴ Tekin, *Roman Sanatı Romanın Unsurları I*, s. 30.

⁵⁵ Napolyon’un Mısır seferi için bkz; Mehmet Yalar, *Hazırlayıcı Faktörler Işığında Modern Arap Edebiyatına Giriş*, Emin yayınları, İstanbul 2009, s. 41-46.

⁵⁶ M.M. Badawi, *Modern Arabic Literature*, Cambridge University Press, London 1992, s. 2, 180.

buradan istifade edilmesi gerektiğini düşünmüşlerdir.⁵⁷ Böylece bir çeviri hareketi başlamış, gazetelerde tefrika⁵⁸ halinde yayımlanan romanlarla Arap romanının teşekkülü başlamıştır.⁵⁹

Arap roman tarihinde Rıfâ'a Tahtâvî'nin⁶⁰ Fenelon'a ait *Telemâk*'ı çevirmesiyle⁶¹ Mısır'da başlayan sürece benzer bir süreç de Payitaht'ta Yusuf Kâmil Paşa'nın aynı eseri 1859 yılında çevirmesi ve daha sonra 1872 yılında ise kendi eseri *Taaşşuk-i Talat ve Fitnat*'ı neşretmesiyle başlamaktadır. Fransız örneklerinden etkilenecek oluşturulan modern romanın daha önce ifade ettiğimiz üzere tarihî köklerinin olduğu da unutulmamalıdır.⁶²

Sözü edilen çeviriler sadece Mısır'da değil aynı zamanda Suriye ve Lübnan'da da varlık göstermiştir. Mısır'da bilim ve teknik içerikli kitaplarının çevirisi yapılırken Suriye ve Lübnan'da Batılı müelliflerin edebî eserleri çevrilmiştir.⁶³ Sözü edilen çeviriler zaman zaman örnek alınarak Arap romanının farklı deneyimler yoluyla neşet etmesine zemin hazırlamıştır. Ancak roman olarak değerlendirilen bu ürünler yazarları tarafından roman veya hikâyeye olsun diye kaleme alınmamışlardır. Çünkü bu eserlerin edebî türü konusunda bir kafa karışıklığı mevcuttur. Bunun nedeni bu türler konusunda oluşan algıdır. Nitekim söz konusu çalışmaları incelediğimiz zaman geçmiş dönemdeki eserlerden etkilenecek oluşmuş iki akım karşımıza çıkmaktadır: Bunlardan birincisi romanın edebî unsurlarını pek önemsemeyen ve sadece öğretici yönünü merkeze alan didaktik akım, ikincisi ise romanın öğretici unsurlarıyla birlikte edebî unsurlarını da öne çıkaran yarı didaktik akımdır. Bu fikirlerin temel nedeni Mısırlı aydınlarla roman denildiğinde sadece öğretici ve yol gösterici çalışmaları anlamalarından kaynaklanmaktadır.⁶⁴

Arap romanı mevzubahis olduğunda Suriye ve Lübnan'a özel bir yer ayırmak gerekmektedir. Hristiyanların yoğun olarak yaşadığı bu iki mekân, kültürel ve edebî faaliyetler bakımından diğer Arap ülkelerinden daha ileridedirler. Bunun nedeni buradaki aydınların sürekli Roma ve Fransa ile temas halinde olmalarıdır. Roma Katolik kilisesi ile kurulan sıkı dostluk-

⁵⁷ Batılılaşmanın beraberinde getirdiği yenilik arayışları, Payitaht İstanbul başta olmak üzere Osmanlı'nın diğer bir vilayeti olan Mısır'da da kendini göstermektedir. Konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1 Ahmet Mithat'tan A. H. Tanrıpınar'a*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018. s. 14-20.

⁵⁸ Gazetelerde birtakım konular için ayrılmış bölümlerdir. Yayımların bölümler halinde yapılması söz konusudur.

⁵⁹ Ürün, *Necip Mahfuz Toplumsal Gerçekçi Romanları*, s. 23.

⁶⁰ Modern Arap fikrinin Tahtâvî tarafından oluşturulmasının neden ve sonuçları için bkz. Muhammed Kâmil el-Hâdîb, *el-Muğâmeretu'l-mu'akkida*, Menûşrât vizâreti's-sekâfe ve'l-irşâdi'l-kavmî, Şam 1976. s. 18-30.

⁶¹ 'Abdullah, *el-Vetru'l-meşdûd*, Hey'etu'l-'amme li Kusûr's-sakafe, yy. ts, s. 266.

⁶² Finn, Robert P., *Türk Romanı, İlk Dönem 1872-1900*, (çev. Tomris Uyar), Agora kitaplığı, İstanbul, 2013, s. 2; Naci, *100 Soruda Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme*, s. 14.

⁶³ Jacob M. Landau, *Modern Arap Edebiyatı Tarihi (20. yüzyıl)*, çev. Bedrettin Aytaç, Gündoğan Yayınları, Ankara 1994, s. 18; Aida İmanquliyeva, *Modern Arap Edebiyatının Usta Kalemleri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 29.

⁶⁴ Hoda Elsadda, *Gender, Nation, and the Arabic Novel: Egypt, 1892-2008*, Edinburgh University Press, 2012, s. 33; Ürün, *Necip Mahfuz Toplumsal Gerçekçi Romanları*, s. 24.

lar, eğitim faaliyetlerini zirveye çıkarmıştır. Sözü edilen gelişmelerin nedeni bu iki ülkede zemin bulan misyonerlik faaliyetleridir. Böylece pek çok okul, üniversite kurulmuştur. Bu eğitim kurumlarından yetişen Butrûs el-Bustânî (ö. 1883), Nâsîf el-Yâzicî (ö. 1871), Ahmet Fâris eş-Şidyâk (ö. 1887) gibi yazarlar dil ve edebiyat üzerine çalışmalarını sürdürerek Arap romanına katkı sağlamışlardır.⁶⁵

Aslında Araplar nezdinde tür itibarıyla -önceki bölümde detaylı bir şekilde değindiğimiz gibi- yeni sayılmayan bu anlatıma dayalı edebî türler içerik ve yapı bakımından yeni bir pencereyi aralamıştır. Bununla birlikte bu yeni türlerin varlığını eski Arap edebiyatında arayanlarla Batı'nın etkisiyle gelen bu türleri yeni addedenler arasında tartışmalar da kaçınılmaz olmuştur.

Aslında Klasik Arap edebiyatı ürünlerinden güçlü bir şekilde istifade edildiği bir gerçek olarak önümüzde durmaktadır. Nâsîf el-Yâzicî'nin, Harîrî'nin makâmelerinden esinlenerek aynı türde *Mecma'u'l-bahreyn* adlı eseri yazması kayda değerdir.⁶⁶ el-Yâzicî'nin örneğine benzer çalışmaları yapan ve köken olarak da Suriyeli ve Lübnanlı olan edebiyatçıların Mısır'a taşınmalarıyla yepyeni bir dönem başlamıştır.⁶⁷ Özellikle basım-yayın sahasında kaydedilen gelişmelerin ışığında anlatıma dayalı edebî türlerin kendilerine zemin bulması kolaylaşmıştır.⁶⁸ Bu değişim ve gelişmelerin ışığında ilk olarak kurulan *el-Ahrâm* ve *el-Hilâl* gazetelerinde tefrika şeklinde çeşitli edebî türlere yer verildiğini görmekteyiz. Buna en güzel örneklerden biri de Selâme Mûsa'nın *el-Mecelletu'l-cedîde* adlı dergisinde Necîb Mahfûz'a ait '*Abesu'l-akdâr* adlı romanının yayımlanmasıdır.⁶⁹

İngiliz, Fransız, Alman ve Rus romanı 1800'lü yıllarda tekâmül etmiştir ve 19. yüzyılda Arap coğrafyasında özellikle de Mısır'da güçlü etkiler meydana getirmiş ve Arap romanının gelişmesine yardım etmiştir. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'yla başlayan modernleşme oğlu İsmail döneminde de tıpkı Abbasî döneminde olduğu gibi batıdan yapılan tercümelemlerle büyük bir ivme kazanmıştır.⁷⁰ Özellikle Rıfâ'a Tahtâvî'in Fenelon'dan tercüme ettiği *Telemâk* bir dönemin başlangıcı sayılır. Ayrıca bu bilgi, romanın tercüme vasıtasıyla Mısır'a girdiği fikrini teyit etmesi babında son derece değerlidir.⁷¹ Bundan sonra bu misyonu takip eden tercüman-

⁶⁵ Rahmi Er, *Modern Mısır Romanı, 1914-1944*, Star Ajans, I. Basım, Ankara 1997, s. 13; Ahmet Kazım Ürün, *Modern Arap edebiyatı*, Çizgi Kitabevi, Konya 2018, s. 60.

⁶⁶ Murâdî, Muhammed Hâdî, "Lamha 'an zuhûri'-rivâyeti'l-'Arabiyye ve tedeuvvûruhâ", *Dirâsâtu'l-edebi'l-mu'asır*, sy.,16, 139, s. 105.

⁶⁷ Er, *Modern Mısır Romanı, 1914-1944*, s. 14.

⁶⁸ M. M. Badawi, *Modern Arabic Literature*, s. 181.

⁶⁹ Encümen Bayram, *Selâme Mûsa'nın hayatı ve el-Belâğatu'l-'asriyye ve'l-luğatü'l-'Arabiyye Adlı Eseri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2015, s. 50.

⁷⁰ Faysal Derrâc, *er-Rivâyetu'l-'Arabiyye*, <https://search.emarefa.net/viewer/BIM-238770>, (08.05.2020).

⁷¹ Şevki Dayf, *el-Edebu'l-'Arabî fî Mısır*, Dâru'l-me'arif, yy.1992, s. 24; Lashaf, Hayât, *Cemâliyâtu'l-kitâbeti'r-rivâye, dirâsetun te'vîliyyetun tekikiyyetun*, Ebi Bekr Belkâyid Üniversitesi, *Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü*,

lar, aynı zamanda basit, anlaşılır ve toplum tarafından kabul gören bir üslûbu da edinmiş oldular. Böylece Arap romanının tercüme vasıtasıyla inşa dönemi başlamıştır.

Nitekim 1870 yılında Selim el-Bustânî (ö. 1884) tarafından yazılan *el-Hiyâm fî cenâni 'ş-Şam/Şam*'ın kalbindeki kara seveda adlı eser Arap edebiyatının ilk romanı sayılmaktadır.⁷² Butros el-Bustânî'nin (ö. 1883) oğlu olan Selim el-Bustânî ailecek *el-Cenân* adında bir dergiyi uzun bir süre yayımlamışlardır. Bu dergi tefrika halinde pek çok romanı yayımlamıştır.⁷³ *el-Hiyâm fî cenâni 'ş-Şam* romanı, yer, zaman, mekân, şahıs ve olay örgüsü gibi birtakım yapımların eksikleri taşımaktadır. Ancak bu eksikliklere rağmen eserin edebî türler içerisinde en yakın olduğu tür romandır.

Milliyetçiliğin etkisiyle kaleme alınan neoklasik eserler 20. yüzyılın başlarında dikkat çekmektedir.⁷⁴ Özellikle romana en yakın tür denebilecek makâmeye ait güzel eserler verilmeye başlanmıştır.⁷⁵ Bu türün en güzel örneklerinden biri olan Muhammed el-Muveylihi'nin (ö. 1930) *Hadîs 'Îsâ b. Hişâm* adlı eseri 1907 yılında neşredilmiştir.⁷⁶ İngiliz işgaline karşı bir duruşla yazılmış bu eserin anlatıcısı el-Hemedânî'nin makâmelerindeki anlatıcıyla aynıdır. Ancak el-Hemedânî üslûbu zenginleştirmek için sosyal vakaları kullanırken el-Muveylihi tam tersini yaparak sosyal eleştiriyi ön planda tutmak için üslûp güzelliklerine sığınmaktadır.⁷⁷ Aynı özellikteki diğer önemli bir eser de Hafız İbrahim'in (ö. 1932) *Leyâlî satîh* adlı eseridir. Dönemin kadın, peçe, Mısır'a göç, yabancılara tanınan imtiyazlar, yazılı basın ve Sudan Devrimi gibi sosyal konuları işlenmektedir. Bu iki eserin en büyük özelliği, Mısır'daki sosyal hayatı realist bir üslûpla işlemelerinden dolayı Mısır'ın ilk realist romanları kabul edilmeleridir. Eleştirmenler Batı realizminin kurucuları Charles Dickens (ö. 1870), Balzac (ö. 1850) ve Flaubert'in (ö. 1880) eserlerindeki üslûpla bu eserlerdeki benzerliklere dikkat çekmektedirler.⁷⁸

el-Muveylihi'nin (ö. 1906) başlattığı bu akımı takip eden fakat her iki yazar gibi şöhret bulamayan yazarlar da karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan: Abdullah Fikrî'yi (ö. 1890), Ayşe Teymûrriyye'yi (ö. 1902), Ahmet Şevki'yi (ö. 1932) ve Muhammed Ferîd Vecdî'yi (ö.

(Doktora tezi), s. 5; Er, *Modern Mısır Romanı, 1914-1944*, s. 47; Ürün, *Necip Mahfuz Toplumsal Gerçekçi Romanları*, s. 25.

⁷² Bu eser, Mısır'ın bir Osmanlı toprağı olmasından dolayı, Osmanlı'nın ilk romanı olma vasfını taşımaz. Zira payitahtta yazılan ilk eser Şemsettin Samî'nin 1872 yılında yayımlanan *Taaşuk-ı Talât ve Fitnat* adlı romanıdır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Naci, *100 Soruda Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme*, s. 17.

⁷³ 'Abdurrahmân, Gâni, Fî'l-cuhûdu'r-rivâye, <http://www.alhayat.com/article/981312>, (04.09.2019).

⁷⁴ Roger Allen, "Edebiyat Tarihi ve Arap Romanı", çev. Faruk Çiftçi, *KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (2005) s. 135.

⁷⁵ M. M. Badawi, *Modern Arabic Literature*, s. 182.

⁷⁶ Derrac, *er-Rivâyetu'l-'Arabîyye*, <https://search.emarefa.net/viewer/BIM-238770>, (08.05.2020).

⁷⁷ 'Abdulhalîm Zağlûl, *el-Vetru'l-meşdûd*, s. 202; Ürün, *Necip Mahfuz Toplumsal Gerçekçi Romanları*, s. 27; Er, *Modern Mısır Romanı, 1914-1944*, s. 51; Muhammed 'Ubeydullâh, "er-Rivâyetu ve'l-Kıssatu'l-kasîra'inde'l-'Arab", www.philadelphia.edu.jo/academics/m_obaid/uploads/Arabic%20novel.pdf, (20.07.2020).

⁷⁸ Muhammed 'Ubeydullâh, "er-Rivâyetu ve'l-Kıssatu'l-kasîra'inde'l-'Arab", s. 8; Er, *Modern Mısır Romanı, 1914-1944*, s. 53.

1954) zikretmek doğru olacaktır.⁷⁹ Aynı zamanda tarihî Arap romancılığının ilk mükemmel örneklerini veren ve bu alandaki romanlarla yer bulan Corcî Zeydân'ı da anmakta fayda vardır.⁸⁰

Bu dönemde ilk kez yazılan ve Mısır köylüsünün durumunu ortaya koyan Mahmûd Hayret'in (ö. 1948) *el-Fetâtu'r-rîfiyye* adlı eseri, bizim konumuzun ana omurgasını oluşturan Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın romancılığının da başta gelen konularından birini oluşturması hasebiyle önemlidir. Bu eserin Abdullah üzerindeki etkisine dair bir bilgiye ulaşmakla beraber, köylü bir kız ile bir paşa oğlunun romantik aşklarını işlemesi bakımından Abdullah'a ait roman ve hikâyelerin konularıyla benzerlik arz etmektedir. Bu yapıt aynı zamanda Muhammed Hüseyin Heykel (ö. 1956) tarafından 1914 yılında yazılan ve batılı anlamda Arap dünyasında kabul gören *Zeyneb* romanıyla da çok sayıda ortak noktayı barındırmaktadır.⁸¹

Öte yandan 1920'nin ilk çeyreğinde Mahmûd Teymûr, Mahmûd Tâhir Lâşîn, Yahyâ Hakkı ve Hüseyin Fevzî gibi çağdaş genç yazarlar “el-Medresetu'l-hadîse” adında bir ekol kurarak modern ve gerçekçi bir edebiyat meydana getirmişlerdir. Daha sonra söz konusu yazarlar 1925-1927 yıllarında kendi gazeteleri olan *el-Fecr*'de neşrettikleri telif ve çeviri hikâyelerle roman ve hikâye yazarlığına ilgiyi arttırmışlardır.⁸²

Burada sahip olduğu konumdan dolayı *Zeyneb* romanına değinmek gerekmektedir. Bu eser hakkında ilk Arap romanı, ilk gerçek Arap romanı, ilk edebî Arap romanı⁸³ gibi birtakım ifadeler kullanılmıştır.⁸⁴ Zira, bu romandan sonra ortaya konulan eserler bu romandaki kıstaslar baz alınarak değerlendirilmektedir. *Zeyneb* romanına içerik ve üslup bakımından benzeyen bazı romanların başında şunlar gelmektedir: 1935 yılında Kahire'de basılan Tâhâ Hüseyin'in *Edîb* adlı romanı, 1929 yılında neşredilen *el-Eyyâm*, 1931'de okuyucusuyla buluşan Abdulkâdir el-Mâzinî'nin, *İbrâhîmu'l-kâtib* adlı romanı, 1938'de kütüphane raflarında yer bulan 'Abbâs Mahmûd el-'Akkâd'a ait *Sâre* romanı, 1938'de yazılan Tefvik el-Hâkim'e ait '*Usfurun mine's-şark*, 1937 yılında ortaya çıkan *Yevmiyâtu nâibin fî'l-eryâf*, 1948 yılında basılan Muhammed Ferîd Ebû Hadîd'in *Ezhâru's-şevk*, 1947 yılında basılan 'Abdulhamîd Cevdet es-Sihâr'ın *Fî kâfileti'z-zemen* ve Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın *Ba'de'l-ğurûb* ve Yusûf es-Sibâ'î'nin 1950'de basılan *İnni râhile* adlı romanlar.⁸⁵

⁷⁹ Er, *Modern Mısır Romanı, 1914-1944*, s. 55; Muhammed 'Ubeydullâh, “er-Rivâyetuve'l-Kıssatu'l-kasira 'inde'l-'Arab”, s. 14.

⁸⁰ Er, *Modern Mısır Romanı, 1914-1944*, s. 261.

⁸¹ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabî fî Mısır*, s. 270; Er, *Modern Mısır Romanı, 1914-1944*, s. 78; Ürün, *Necip Mahfuz Toplumsal Gerçekçi Romanları*, s. 36.

⁸² Er, “Arap Edebiyatı,” (*DİA*), c. 35, İstanbul 2008, s. 165.

⁸³ Elsadda, *Gender, Nation, and the Arabic Novel: Egypt, 1892–2008*, s. 5.

⁸⁴ Allen, Roger, “Edebiyat Tarihi ve Arap Romanı”, çev. Faruk Çiftçi, *KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (2005) s. 134.

⁸⁵ Badawi, *Modern Arabic Literature*, s. 188; Ürün, *Necip Mahfuz Toplumsal Gerçekçi Romanları*, s. 54-55.

Bu romanlarındaki asıl kahramanların yazarların bizzat kendileri olması da dikkat çekmektedir. Örneğin *el-Eyyâm*'ın çocuk kahramanı Tâhâ Hüseyin'in kendisidir, *İbrahimu'l-kâtib* romanının kahramanı İbrahim, İbrahim Abdulkâdir el-Mâzinî iken, *'Avdetu'r-rûh*'taki Muhsin, Tevfik el-Hakim, *Zeyneb* romanındaki Hamid, Muhammed Hüseyin Heykel, *Sâre* romanındaki Hemmâm ise 'Abbâs Mahmûd el-'Akkâd'tır.⁸⁶ Söz konusu eserlerin yazarlarının yaşamları romanlarına konu olmuştur.⁸⁷ Hiç şüphe yok ki ele alınan romanlardaki en belirgin özellik içeriğin daha çok bireysel, kırsal ve aşk gibi konular etrafında dönmesidir. Nitekim *Zeyneb* romanına baktığımızda sevip kavuşamayanların olduğu insan portreleri karşımıza çıkmaktadır.⁸⁸

Eserde işlenen konular trajik ve abartılı romantik öğeler içermektedir. Bu özelliğinden dolayı kimi eleştirmenler bu eseri Alexandre Dumas'ın *Kamelyalı Kadın* adlı romanına benzetmektedir. Hukuk doktorası için Avrupa'ya giden Heykel, *Zeyneb* romanını Paris, Londra ve Cenevre üçgeninde kaleme almış ve ilk önceleri "Mısırî Fellâh" şeklinde müstear bir adla yayınlamıştır.⁸⁹

Romanda kadının konumu irdelenmeye çalışılmıştır. Evden dışarı çıkamayan varlıklı bir aile kızı Azize ile fakirliğinden dolayı tarlalarda erkeklerle çalışan Zeyneb fakirlik-zenginlik ve kadın hakları konuları üzerinden sosyal bir eleştiriye tabi tutulmuştur. Kadının evlilik konusunda bir söz sahibi olamaması ve tercihinin bulunmaması üzerinden istenmeyen evliliklere dikkat çekilmek istenmiştir. Kısacası roman bir kırsal yaşam tahlili sunmaktadır. Roman, var olan gerçeklere romantik bir pencereden bakmaktadır. Romanın başkahramanının durumu, yazara ait ileride daha teferruatlı bilgiler vereceğimiz *Ba'de'l-ğurûb* ve *Şemsu'l-harîf* adlı eserlerinde de olduğu üzere daha pek çok romanın ana teması olarak işlenmiştir.

1930'lu yıllara kadar Arap romanı I. Dünya Savaşı'nın etkisiyle pek gelişmemiştir. Ancak bu tarihten sonra birinci kuşak Arap yazarlarca bu türün olgunlaşması noktasında çok çaba sarf edilmiştir. Bu konuda çaba sarf eden yazarların başında Muhammed Hüseyin Heykel, (ö. 1956) Tâhâ Hüseyin (ö. 1973), Tevfik el-Hâkim (ö. 1987), İsa 'Ubeyd (ö. 1922), İbrahim el-Mâzinî (ö. 1949) ve Mahmûd Teymûr'dan (ö. 1973) gelmektedir. Sözü edilen yazarlar birinci dönem Arap romancılarını oluşturmaktadırlar. Bu romancılar aynı zamanda Öncü Nesil diye isimlendirilmektedirler. Bunlar, başta romantizm olmak üzere sembolizm, natüralizm, realizm ve rasyonalizm gibi farklı edebî akımlardan izler taşıyan romanlar kaleme almışlar-

⁸⁶ Demir, Ethem, *Ali Ahmed Bâkesîr ve Romancılığı*, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa 2018, s. 47.

⁸⁷ Badawi, *Modern Arabic Literature*, s. 190.

⁸⁸ Er, *Modern Mısır Romanı, 1914-1944*, s. 78-79; Ürün, *Necip Mahfuz Toplumsal Gerçekçi Romanları*, s. 36.

⁸⁹ Elsadda, *Gender, Nation, and the Arabic Novel: Egypt, 1892-2008*, s. 42; Ürün, *Necip Mahfuz Toplumsal Gerçekçi Romanları*, s. 37; Er, *Modern Mısır Romanı, 1914-1944*, s. 81.

dır.⁹⁰ Bu yazarlar, sahip oldukları özellikler sayesinde de günümüzde okunan yazarlar içinde kalmayı başarmışlardır. Öte yandan Mısır romanının erken dönemi şeklinde ifade edilen bu süreçte varlık gösteren romancılara baktığımızda pek çoğunun romantizmin etkisinde kaldığını görmekteyiz: Bundan dolayı bu döneme “romantizm modası” dönemi dememizde herhangi bir sakınca gözükmemektedir. Basit bir kurgu ile yazılmış romanların yazarlarının kendisini okuyucuya göstermek gibi bir çaba içerisinde olduğu fark edilmektedir. Bu durum kendini Heykel'de, el-Mâzinî'de ve el-Hakîm'de de göstermektedir.

Diğer yandan bu dönemde yazılan romanlardaki anlatım tekniklerinde birtakım sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bütününün tanrısal bir bakış açısıyla yazıldığı bu romanlarda zaman zaman basit geriye dönüş tekniklerinin⁹¹ kullanıldığı dikkat çekmektedir. Aynı zamanda diyalogların, iç monologların ve psikolojik tasvirlerin eksiklikleri de bulunmaktadır. Bu romanlar, farklı düzeylerdeki okuyucuların anlayabilecekleri sade çözümlerden yapılarından yoksundurlar.⁹²

İkinci kuşak Arap romancıları ile bir olgunlaşma döneminin başladığı görülmektedir. Bu döneme aynı zamanda Necîb Mahfûz Çağı da denilmektedir. Bunun en büyük nedeni otuz üç roman yazan Mahfûz'un Nobel Edebiyat Ödülü'nü almasıdır. Batılı anlamda eserler veren birinci kuşak yazarları takip eden süreçte 1940 ve 1950'li yıllarda başlayan ikinci kuşakla Arap romanının tekâmül ettiği söylenebilir.⁹³ Bu dönemde Abdulhamîd Cevdet es-Sihâr (ö. 1974) Yusûf es-Sibâ'î (ö. 1978), İhsan 'Abdulkuddus (ö. 1990) Necîb Mahfûz (ö. 2006) ve Muhammed Abdulhalim Abdullah (ö. 1970) gibi yazarlara rastlamaktayız.⁹⁴ Hiç şüphe yok ki bu saydığımız yazarlar içerisinde müstesna bir yere sahip Necîb Mahfûz, kaleme aldığı romanlarla Batılı romancıları geride bırakmış ve 1988 yılında Nobel Edebiyat Ödülü'nün sahibi olmuştur.⁹⁵

Arap romanında 1960 yılından sonra serbest üslûpla yazan yazarların ortaya çıkmasıyla yeni anlayış ve içeriklerin oluştuğuna tanık olmaktadır. Siyasî, toplumsal gidişat ve Batı kültürüne ait konuların eserlerde yoğun bir şekilde işlendiği görülür.⁹⁶ Bu jenerasyonun içerisinde Fethî Ğânim (ö. 1996), Latifa ez-Zeyyâd (ö. 1996), Cemal el-Ğitanî (ö. 2015), Edvard

⁹⁰ Er, Arap Edebiyatı, (DİA), s. 165.

⁹¹ Flashback diye bilinen ve daha önce açıkladığımız tekniğin Türkçedeki karşılığıdır.

⁹² Er, *Modern Mısır Romanı, 1914-1944*, s. 273.

⁹³ Ahmed Heykel, “Muhammed ‘Abdulhalim ‘Abdullah ve kelîmetu insâf”, *es-Sekâfetu'l-cedîde*, 2 (1980); Zağlûl, *el-Vetru'l-meşdûd*, 115.

⁹⁴ Ürün, *Necip Mahfuz Toplumsal Gerçekçi Romanları*, s. 90.

⁹⁵ Elsadda, *Gender, Nation, and the Arabic Novel: Egypt, 1892–2008*, s. 77.

⁹⁶ Allen, Roger, “Edebiyat Tarihi ve Arap Romanı”, çev. Faruk Çiftçi, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (2005), s. 129.

el-Herâid (ö. 2015), Nevâl es-Sa‘davî (ö. 2021), Yusûf el-Kâ‘ud, Sunullâh İbrahim gibi günümüzde halen hayatta olan isimler yer almaktadır.⁹⁷

Sosyalizmin geliştiği Mısır ve Suriye’de toplumcu-gerçekçi roman yazımı daha çok revac görmüştür. Bunun öncülüğünü de başta Abdurrahman eş-Şerkâvî ve Latîfe ez-Zeyyâd olmak üzere Yûsuf İdrîs, Hannâ Mîne, Edîb Nahvî, Fâris Zerzûr, Abdusselâm el-Uceylî, Tâhir Vattâr, Gâib Tu‘me Fermân ve Gassân Kenefânî gibi yazarlar yapmışlardır. Toplumcu gerçekçiliği Arap milliyetçiliği ile harmanlayan Hannâ Mîne bu özelliğiyle dikkat çekmektedir. Öte yandan biçimci gerçekçilik Abdurrahman Münîf, Tayyib Sâlih ve Yahyâ Tâhir Abdullah’ın romanlarında neorealizm bir hal almıştır. Bu dönemde Arap romanının ilk konularından birisi olan Filistin sorunu, bugün de yerini hâlâ muhafaza etmektedir. Cebrâ İbrâhim Cebrâ ve Halîm Berekât’ın romanlarında Batı’daki anlatım geleneklerinin yansıması dikkat çekerken Cemâl el-Gitânî ile Emîl Habîbî’nin romanlarında Arap kültürüne ait anlatımlara rastlanmaktadır.⁹⁸

1970’li yıllardan 80’lere doğru Edvard el-Harrât, Bedr ed-Dîb, Abdulkâim Kâsım, Sunullah İbrâhim, Gâlib Helesâ, İlyâs Hûrî, Hanân eş-Şeyh, Zekeriyâ Tâmir ve Muhammed Zefzâf gibi romancılar Muhammed Abdulhalim Abdullah’ın diline benzer şiirsel bir üslûpla eserler kaleme almışlardır. 1980’den sonra ise roman yazımında bir patlama görülmektedir. Bunun nedeni Fas, Tunus ve Cezayir’de kendi tarih ve edebiyatını yeniden ele alma şeklindeki öze dönüşle beraber Fransızca yazımın terk edilerek Arapça yazan yazarların sayısında büyük bir artışın olmasıdır. Böylece 1945-1960 yılları arasında olgunluk dönemine giren Arap romanı büyük bir gelişmeye sahne olmuştur.⁹⁹

1990’lı yılların edebiyatında “yeni yazı, yeni yazar” tanımlamaları çok sık kullanılmaktadır. Bu kavram, yeni nesil genç erkek ve kadın romancıların önderlik ettiği yazım yoğunluğundan kaynaklanmaktadır. Bu yüzden Mısır’da 1990’lı yıllarda yeni nesil yazarların edebî üretimi ile ilgili iki tartışma belirmiştir. İlk olarak, eleştirmenler ve kültür yorumcuları Filistin merkezli sorunlar gibi “el-Kadîyyetu’l-kubrâ” diye ifade edilen politik meselelerle ilgilenmemişlerdir. Ancak dar milliyetçi bir söylemle romanların konuları etrafında dönüşler yapmışlardır. Bunlar aynı zamanda önceki nesillerin çalışmalarını yeniden karakterize ederek günlük yaşamın küçük ayrıntılarına yoğunlaşmışlardır.¹⁰⁰

Günümüzde kültürel bir proje olarak hayata geçirilen ve Kültür Bölgesi Vakfı -Katâra- tarafından yürütülen “Katâra Arap Romanı Ödülü” Arap romanı için yeni bir pencere arala-

⁹⁷ Er, *Modern Mısır Romanı, 1914-1944*, s. 166.

⁹⁸ Er, “Arap Edebiyatı”, s. 166.

⁹⁹ Er, “Arap Edebiyatı”, s. 166.

¹⁰⁰ Elsadda, *Gender, Nation, and the Arabic Novel: Egypt, 1892–2008*, s. 145.

maktadır. Katar merkezli kurulan vakfın temel amacı: Eski Arap Kültürü konusunda farkındalık oluşturmak suretiyle Arap dünyasında kültürel iletişimi sağlamak ve dilin yanı sıra edebiyatta da birliktelik ortamı kurmaktır.¹⁰¹

Bu düşünceyle 2015 yılından bu yana verilen en iyi Arap romanı ödülünün, taşıdığı önem itibariyle Arap romanında bir farkındalık oluşturduğu söylenebilir. Ödül, seçkin Arap romanlarının varlığını Arap ve uluslararası seviyelerde sahaya sürmeyi Arap romancılarını daha geniş kitlelere tanıtarak ufuklarının ilerlemesi hususunda teşvik ve takdir etmeyi amaçlamaktadır. Ödülün diğer bir amacı da Arap romancıları ve eleştirmenleri tanıtmak onların genel olarak insan kültürünü; özel olarak da Arap edebiyatını zenginleştirmede oynadıkları yapıcı rolü vurgulamak, medeniyetler arasında iş birliğini teşvik etmek ve romanları birden çok dile çevirerek uluslararası yakınlık ruğunu oluşturmaktır.

Nitekim 2015 yılında ilk defa icra edilen yarışmaya 711 Arap romancı katılmıştır. Bu romanların 236'sı yayımlanmış, 475 tanesi de o ana kadar yayımlanmayan romanlardan oluşmaktadır. Sözü edilen yazarların 554'ünü erkek, 157'sini bayan romancılar oluşturmuştur. Yarışma için vakıf tarafından 750 bin ABD doları bütçe ayrılmıştır. Bütçeden yayımlanmış roman kategorisinde dereceye giren ilk 5 yarışmacıya 60 biner dolar, yayımlanmamış roman kategorisindeki ilk 5'e giren her bir yarışmacıya da aynı meblağ takdim edilmiştir.¹⁰²

2016 yılında yapılan yarışmaya ise 966 roman katılmıştır. Bu romanların 234'ü yayımlanmış, 732'si yayımlanmamış romanlardan oluşmaktadır. Yarışma bütçesi olarak belirlenen 825 bin ABD dolarının aslan payı romancılara ayrıldığı görülmektedir. Zira bu meblağın sadece 15 bin doları yarışmaya ilk defa dâhil edilen bilimsel üretim kategorisindeki çalışmalara ayrılmıştır. 2017 yılında ilk defa genç romancılar kategorisi açılarak bu sahada genç romancıların yetişmesine olanak sağlanmıştır.¹⁰³ Bu kategoride yarışan 84 yayımlanmamış romanla beraber toplamda 1006 roman yarışmış ve bu yarışma için toplam 575 bin ABD doları harcanmıştır. 2018 yılında ise bütün kategorilerde toplam 1236 roman yarışmaya dâhil olmuştur. 2019'da ise 1850 katılımcı yukarıda sözünü ettiğimiz kategorilerden yarışmaya katılmıştır.¹⁰⁴ Sözü edilen yarışmaya bakıldığında yarışmaya yapılan başvuru rakamlarının Arap romanı hakkında bir farkındalık oluştuğunu görmekteyiz.¹⁰⁵

¹⁰¹ Câizetu Katârâ li'r-rivâyeti'l- 'Arabiyye, <http://www.kataranovels.com>, (23.09.2019).

¹⁰² Câizetu Katârâ li'r-rivâyeti'l- 'Arabiyye, <http://www.kataranovels.com>, (23.09.2019).

¹⁰³ Câizetu Katârâ li'r-rivâyeti'l- 'Arabiyye, <http://www.kataranovels.com/>, (23.09.2019).

¹⁰⁴ Câizetu Katârâ li'r-rivâyeti'l- 'Arabiyye, <http://www.kataranovels.com>, (23.09.2019).

¹⁰⁵ Câizetu Katârâ li'r-rivâyeti'l- 'Arabiyye, <http://www.kataranovels.com>, (23.09.2019).

Öte yandan Arap romanında tarihî anlatıya bağlı kalarak batının da etkisiyle yeni bir takım yaklaşımların ortaya çıktığı görülmektedir.¹⁰⁶ Adına edebî akım denilen bu yapılar; sanatçı veya edebiyatçının yaşamının farklı dönemlerinde ortak bir dünya düşüncesi, estetik, sanat ve edebiyat anlayışının izlerini taşır. Edebiyatın ne olduğuna dair başlayan sorular ve bunlara verilen cevaplar aynı zamanda bir düşünce ve sanat dalının değerlendirilmesindeki kriterleri ifade etmektedir. Sözü edilen kriterlerin oluşturduğu iklim, yazar ve şairleri birtakım ortak değerlerde bir araya getirerek onların kendilerine has eserler oluşturmalarına imkân vermiştir.

Modern Arap Edebiyatına Etki Eden Bazı Akımlar

Modern Arap romanını etkisi altına alan pek çok edebî akım söz konusudur. Modern Arap romanının gelişim sürecinde görülen klasizm, romantizm, realizm ve sembolizm bunların en önemlilerindedir. Ancak bunları sadece edebiyatla sınırlamak doğru değildir. Bu kavramlar mimari, resim ve heykel gibi sanatlar için de kullanılmaktadır. Bizim burada kullandığımız kavramlar edebiyatla ilgilidir. 15. yüzyılda Avrupa’da ortaya çıkan klasizm akımı, edebî akımların en eskisidir. Bu akımda İtalya’da Eski Latin Edebiyatı üzerinde temellenen “Sanat, sanat içindir.” şiarı öne çıkmaktadır.¹⁰⁷ Onun temelinde insanın ruhunu, duygularını, tutkularını ve ümitlerini ele almak; bunu yaparken de aklı incelemek esastır. Modern çağda ise Fransa’da zirve yaptığı görülen akımın dayanakları Eski Yunan ve Latin eserleridir. Latince “classicus” kelimesinden gelen klasisizm, hümanist felsefe, Rönesans ve Reform hareketlerinin yaşandığı bir ortamda neşet etmiştir.¹⁰⁸ Bu akım duygudan çok akla önem vermektedir. Şöyle ki bu akımda aklın öngörmediği hiçbir hayal ve duyguya yer verilmez. Sanatçı ve edebiyatçı tabiatı aklın melekelerine uydurmakla mesuldür. İşlenen konu işlenme tarzıyla önem kazanmaktadır. Bundan dolayı kaleme dökülen anlatımın zirvesi hedeflenir. Belâgatlı sözler tercih edilir. Bunu yaparken de yalın bir dil kullanılır.¹⁰⁹

Klasisizmde yalnızca bir olay herhangi bir epizot¹¹⁰ veya tali olaya yer verilmeden anlatılır. Olay bir mekânda geçer ve aynı gün içinde olup biter. Bu sebeple “bir olay, bir yer ve bir günlük zaman” şeklinde açıklanan bu kurala “Üç birlik” kuralı denir ve bu özellik akımlar içerisinde sadece klasisizme aittir. Batı edebiyatındaki örneklerin en başında Michael de Mon-

¹⁰⁶ Muhammed Mendür, *el-Edeb ve mezâhibuhu*, Nahdetu Mısır li’t-tibâ’a ve’t-têvzî’, yy. ts., s. 37-43; Hayât, *Cemâliyyâtu’l-kitâbeti’r-rivâye, dirâsetun te’viliyyetun tefkikiyyetun*, s. 6.

¹⁰⁷ Ürün, Ahmet Kazım, *Modern Arap Edebiyatı*, Çizgi Kitabevi, Konya 2018, s. 129.

¹⁰⁸ Muhammed Ganim Hilâl, *er-Romântikîyye*, Nahdetu Mısır li’t-tibâ’a ve’n-neşr, ts., s. 9.

¹⁰⁹ Mendür, *el-Edeb ve mezâhibuhu*, s. 47-48; İsmail Çetişli, *Batı Edebiyatında Edebî Akımlar*, Akçağ, Ankara 2003, s. 65.

¹¹⁰ Ana kurguyla alakalı kendi içerisinde bağımsız değerlendirilebilecek anlamlı olay veya bölümlere bu ad verilmektedir: Maria MacKay, *Roman Nedir?* çev. Fazilet Akdoğan Özdemir, Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi, İstanbul 2019, s. 307.

taigne'nin (ö. 1592) *Denemeleri* ile Jean de La Fontaine'nin (ö. 1695) *Fabl*'ları gelmektedir. Bu eserleri, Moliere'nin (ö. 1622) *Komedyası*, Jean Racine'nin (ö. 1699) *Corneille*'ası takip etmektedir.¹¹¹

Türk edebiyatında bu akıma pek rastlanmaz. Bunun nedeni Türk edebiyatının modern dönemde Batı eksenli seyridir. Ancak çeviri yoluyla beliren birtakım örnekler de dikkat çekmektedir. Şinasi'nin *Şair Evlenmesi*, La Fontaine'den yaptığı çevirilerin etkisiyle oluşurken, Ahmet Vefik Paşa da Moliere'den yaptığı çevirilerle klasisizmin etkisinde kalmıştır. Arap edebiyatında ise şiir, hikâye ve roman alanlarında bu akımın etkisinde kalan güçlü yazarlar dikkat çekmektedir. Bazı edebiyat eleştirmenleri, bir bütün olarak Cahiliye şiirinin tamamını klasisizm akımıyla ilişkilendirirler.¹¹² Bu akıma tabi olanların en başında Mahmûd Sami el-Bârûdî, Hafız İbrahîm, Halil Mutrân, Ahmet Şevki, Reşid Salim el-Hurî ve Fevzi Ma'lûf gelmektedir. Klasik eserlerin Modern Arap Edebiyatında yer bulması Tahtâvî'nin Fransız Yazar François de la Mothe Fenelon'un (ö. 1715) *Telemâk adlı* eserini çevirmesiyle yeni bir başlangıç meydana gelmiştir.¹¹³

Romantizm “Coşkunculuk” kavramı ise romance kelimesinden türetilen ve Roma İmparatorluğu'nda yaşayan halkın konuştuğu Latince'den bozma bir dil anlamında kullanılmaktadır. Latinceyi bilmeyen halkın, olağanüstü durumlara ve tabiat güzelliklerine atfen kullandığı bu sözcük, nesir ve şiir türündeki eserler için kullanılmış ve tarihî seyir içerisinde gerçek dışı, hayali ve güzel gibi manalar kazanmıştır. Kavram olarak ise ilk defa J.J. Rousseau'un (ö. 1778) Bienne gölünü tarif ederken ondan “romantik bir yer” şeklinde bahsetmesiyle edebiyatta yer almaya başlar.¹¹⁴

Ancak bahsedilen kavramın edebiyatta kullanım yaygınlığı elde etmesi 1789 Fransız İhtilâli sonrasında gerçekleşmiştir. Nasıl ki klasisizm mutlak monarşiye mal olmuşsa, romantizm de özgürlük, eşitlik ve demokratik arzuların kaynağı olarak varlık göstermiştir. Ancak Fransız İhtilali'nden sonra aradığını bulamayan insanlarda bir bunalma, huzursuzluk ve kötümserlik döneminin başlaması ve bunun sanat ve edebiyatta ortaya çıkmasıyla romantizm asıl zeminini yakalamıştır. Şöyle ki modern çağla beraber sanat ve edebiyat klasik dönemdeki görüntüsünden ayrılarak, sadece aristokratların değil, halkın taleplerine de karşılık vermeye başlamış, sıradan insanlara okuyucu olma özelliği kazandırmıştır.¹¹⁵

¹¹¹ İsmail Çetişli, *Batı Edebiyatında Edebî Akımlar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, s. 57.

¹¹² Mâdî Fazile, *Devru 'âlemîyyeti'l-edeb ve mezâhibihi fî tatavvuri'l-edeb ve zuhûri ecnâsihi'l-edebîyye*, Kısmu'l-luğa ve'l-edebî'l- 'Arabî, (Yüksek Lisans Tezi), Centre Universitare De Bouira 2012, s.157.

¹¹³ Ürün, *Modern Arap Edebiyatı*, s. 129.

¹¹⁴ Çetişli, *Batı Edebiyatında Edebî Akımlar*, s. 67.

¹¹⁵ Hilâl, *er-Romântikiyye*, s. 27-29.

Romantizmin kendine has özellikleri arasında duygu ve coşku önem kazanmaktadır. Onun etkisiyle yazılan eserlerin yazarı kişiliğini saklamaz, olaylar karşısında görüşlerini çekinmeden açıklar. Kahramanlar iyi ya da kötüdür bu nedenle eserde iyi-kötü çatışması kaçınılmazdır. Romantizmde her zümreden insan kendinden bir iz bulur. Aşk, hüznün, ferdiyetçilik, ölüm ve tabiat en bariz konulardır. Aynı zamanda insana dair her konu da işlenebilir. Din konusu ele alındığında kahraman dindardır. Romantik yazarlar günlük konuşma dilini kullanmayı, edebî dildeki basmakalıp sözcüklere tercih ederler. Bundan kaynaklı klasisizme göre romantizmde çok daha sade bir dil kullanılmaktadır. Tiyatro ile başlayan romantizmin zirvesi romandır. Romantizm akımına Arapçada “el-Edebu’l-ğınâ’î” veya “el-Edebu’l-vidcânî” denilmektedir.¹¹⁶

Batı edebiyatındaki romantiklerin başında Goethe; *Wertherin İstirapları* romanıyla, Schiller *Haydutlar*, *Wilhelm Tell* adlı eserleriyle, Victor Hugo *Sefiller*, *Nötre-Dame’ın Kamburu*’yla, Jean Jacques Rousseau *Emile*’yle, Voltaire *Candide ve Zadig* romanlarıyla gelmektedirler.¹¹⁷ Türk edebiyatında ise Tanzimat Dönemi yazarlarından başlamak üzere karşımıza pek çok örnek çıkmaktadır. Örneğin Namık Kemal, Abdülhak Hamit Tarhan, Ahmet Mithat Efendi ve Recaizade Mahmûd Ekrem’in yapıtlarında romantizmin izleriyle karşılaşmaktadır. Ancak sözü edilen yazarların eserleri romantizmin ana hatlarıyla yazılmamış olmakla beraber bu eserlerde duygusal anlatımlara ve rastlantılar içeren olaylara yer verilmiştir.¹¹⁸

Arap edebiyatına gelince romantik öğeler, Cahiliye Dönemi şiiriyle başlayarak diğer bütün dönemlerde varlık göstermektedir. Ancak Modern Arap edebiyatındaki ilk örnekleri Halil Mutrân (ö. 1949) ve Halîl Cibrân (ö. 1931) tarafından ortaya konulmuştur. Nitekim Cibrân’ın bu alandaki eserleri onu Arap romantizminin babası lakabıyla taltif etmiştir. Hatta onun eşsiz üslûbu kendinden sonra gelen pek çok Arap romancıyı etkilemiştir. Bunların başında Muhammed Abdulhalim Abdullah da gelmektedir. Cibrân’ı takiben ‘Abdurrahman Şukrî Ebû Şâdî, Ebû’l-Kâsım eş-Şabbî, Ebû Mâdî, Bişare el-Hurî şiir alanında bu akımın öncüleri olarak kabul edilmiştir.¹¹⁹ Ayrıca Apollo grubu, el-Usbetu’l-Endulusiyye, er-Rabitatu’l-kalemiyye gibi şiir topluluklarının eserlerinde kısmen romantizmin etkisi görülmektedir. Roman ve hikâye alanında ise bu akıma bağlı olarak yazarların başında el-Mazenî, el-‘Akkâd, es-Sibâ’i, el-Menfelûtî ve Abdullah gelmektedir.¹²⁰

¹¹⁶ Ürün, *Necip Mahfuz Toplumsal Gerçekçi Romanları*, s. 67.

¹¹⁷ Çetişli, *Batı Edebiyatında Edebî Akımlar*, s. 69.

¹¹⁸ Ürün, *Modern Arap Edebiyatı*, s. 130.

¹¹⁹ Metin Parıld, “İşgal Dönemi Tunus Şiirinde Avangart Bir Romantik: Ebu’l-Kâsım eş-Şabbî”, *Avrasya Etüdüleri*, 40/2 (2011), s. 325.

¹²⁰ Ürün, *Modern Arap Edebiyatı*, s. 130.

Realizm “Gerçekçilik” akımı; hayatı, tabiatı ve olayları olduğu gibi herhangi bir değişiklik yapmadan ifade etme üzerine kuruludur. Bu kavram “gerçek ve gerçeklik” anlamındaki Fransızca “realite” kelimesinden gelmektedir. Geçmişte bu kavramı sahip olduğu söz konusu manasıyla pek çok sanatkar ve edebiyatçı kullanmıştır. Ancak bizim kastettiğimiz manasıyla bu akıma 19. yüzyılın ortasında Fransa’da rastlamaktayız. Realizm, romantizm akımının san-timantal¹²¹ yapısına tepki olarak doğmuş ve daha çok roman ve hikâyede etkili olmuştur.¹²² Realizm taraftarları Auguste Comte’un (ö. 1857) kurduğu pozitivist felsefesinin insanın sadece gördüğüne inanması, şeklinde özetlenebilecek görüşünü savunmuşlardır. Edebî bir eserin bu akımda kaleme alınması, şahısların, çevrenin, mekânın ve zamanın olduğu gibi gösterilmesine bağlıdır. Bu akımın en güçlü olduğu sanat dalları tiyatro, hikâye ve romandır.¹²³ Konu gerçek hayattır, olağanüstü olaylara kesinlikle yer verilmez. Ayrıca konunun titizlikle anlatılması, üslûbun açık, sağlam ve yapmacıksız olması gerekmektedir.¹²⁴ Bu akımın Batı ve Türk edebiyatında önemli yapıt ve temsilcileri dikkat çekmektedir.¹²⁵

Arap edebiyatında şiir alanındaki realistlerin başında Luis ‘Avad (ö. 1990), ‘Abdu’s-Sabûr (ö. 1981), Bedr Şakir es-Seyyâb (ö. 1964), Ahmet Refik el-Mehdi (ö. 1961), Muhammed Mehdi el-Cevâhîrî (ö. 1997), Bedevî el-Cebel (ö. 1981), ez-Zehâvî (ö. 1961), Ömer Ebû Şâdî (ö. 1990) ve Ruşdî el-Ma’lûf (ö. 1980) gelmektedirler.¹²⁶ Arap realist romancıları, işledikleri konulara göre şu şekilde tasnif edebiliriz: tarihî roman alanında Corcî Zeydân, Farah Anton, Yakup Sarûf, toplumsal roman alanında; Tâhâ Hüseyin, Muhammed Hüseyin Heykel, Tefvik el-Hakîm, ‘Umer Fâhurî, Mârûn ‘Abud, Abdurrahman eş-Şarkavî, Tefvik Yusûf ‘Avâd, Halîl Cibrân, Mihail Nu‘ayme, Mahmûd Teymûr öne çıkan isimlerdir. Bu gruba son dönem eserleri itibariyle Muhammed Abdulhalim Abdullah da girmektedir. Sözüünü ettiğimiz

¹²¹ Duygunun daha önde olduğu davranış biçimi. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Scruton Roger, “Sentimentalizm’den Gerçek Duyguya”, çev. Ecevit. Yıldız, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 9 (2012), s. 33.

¹²² Çetişli, *Batı Edebiyatında Edebî Akımlar*, s. 81.

¹²³ Ürün, *Modern Arap Edebiyatı*, s. 130.

¹²⁴ Çetişli, *Batı Edebiyatında Edebî Akımlar*, s. 90.

¹²⁵ Batı edebiyatındaki temsilcileri ve en önemli eserleri şunlardır: Stendhal (ö. 1842), *Kırmızı ve Siyah*, *Parma Manastırı*, Balzac (ö. 1850), *Vadideki Zambak*, *Eugenie Grandet*, *Goriot Baba*, Gustave Flaubert (ö. 1880), *Madam Bovary*, *Salambo*, *Duygusal Eğitim*, Charles Dickens (ö. 1870), *Oliver Twist*, *David Copperfield*, Gogol (ö. 1852) *Ölü Canlar*, *Müfettiş*, Turgenyev (ö. 1883) *Rudin*, *Babalar ve Oğullar*, *Taşralı Kadın*, Dostoyevski (ö. 1881) *Suç ve Ceza*, *Karamazov Kardeşler*, *Budala*, Tolstoy (ö. 1910), *Savaş ve Barış*, *Anna Karenina*, *İvan İlyiç’in Ölümü*, Gorki öl. 1936), *Ana*, *Üç Kişi*, *Mark Twain : Tom Sawyer’in Maceraları*, Anton Çehov (ö. 1904), *Vanya Dayı*, *Vişne Bahçesi*, Ernest Hemingway (ö. 1961), *Çanlar Kimin İçin Çalıyor?*, John Steinbeck, (ö. 1966) *Gazap Üzümleri*, Türk edebiyatında ise Recaizade Mahmut Ekrem (ö. 1914), *Araba Sevdası*, Nabizade Nazım (ö. 1893) *Karabibik*, *Zehra*, Halit Ziya Uşaklıgil (ö. 1945) *Mai ve Siyah*, *Aşk-ı Memnu*, *Kırık Hayatlar*, Yakup Kadri Karaosmanoğlu (ö. 1974) *Kiralık*, *Konak*, *Yaban*, Memduh Şevket Esendal (ö. 1952) *Ayaşlı ve Kiracıları*, Reşat Nuri Güntekin (ö. 1956), romanlarıyla, Refik Halit Karay (ö. 1965) ve Sait Faik Abasıyanık (ö. 1954) roman ve hikâyeleriyle, realist akımının başında gelmektedirler. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Çetişli, *Batı Edebiyatında Edebî Akımlar*, s. 91-92.

¹²⁶ Ürün, *Modern Arap Edebiyatı*, s. 131.

yazarları, etkilendikleri akım ve işledikleri konular bakımından değerlendirdiğimizde kendilerine toplumcu-gerçekçiler demek mümkündür.

Abdullah'ın döneminde revaçta olan bir diğer akım ise sembolizmdir. Bu akımın daha çok şiir alanında etkin olduğunu müşahede etmekteyiz. Nitekim 19. yüzyılın sonunda Batı şiirine hâkim olan bu akım, tiyatro ve romanda da parlak bir dönem yaşamıştır.¹²⁷ Realizm ve natüralizmi ve en nihâyetinde parnasizmi¹²⁸ reddederek ortaya çıkan bu akım, önceliği insanın iç dünyasına vermiştir. Bu akımda somut varlıkların insan ile dış dünya arasında duyular vasıtasıyla köprü kurduğu düşüncesi hakimdir. Zira insanın dışında cereyan eden gerçek ancak insanın algılayış biçimiyle ortaya çıkar. Başka bir ifadeyle insan kendi dışındakileri algıladığı gibi değerlendirir, bu da sembollerle olur.¹²⁹ Hayallere sığınarak gerçeklerden kaçma ve kötü olanı hayal yardımıyla güzelleştirme, sembolizmin en bariz özelliklerindedir. Bundan dolayı bu akımın etkisinde kalan sanatkar, dış dünyaya hayal gücünün şekil verdiği kanaatini taşır.¹³⁰ Öyle ki güneşin batışı, seher vakti ve ayın parlaklığı bu akımın sanatkarına ilham verir.¹³¹

Batı edebiyatındaki önemli temsilcileri arasında Charles Baudelaire (ö. 1867), Stephane Mallarme (ö. 1898), Paul Verlaine (ö. 1896), Arthur Rimbaud (ö. 1891), Paul Valery (ö. 1945), Edgar Allan Poe (ö. 1849) yer almaktadır. Bu yazarlar daha çok şiir alanında maharet gösterirken Maunce Maeterlinck (ö. 1849) ise tiyatro alanında eserler vermiştir.¹³²

Türk edebiyatında bu akımı en iyi kullanan kişi Cenap Şahabettin'dir. Fakat bu sahada en güzel örnekleri icra eden şair Ahmet Haşim'dir. Öte yandan Cahit Sıtkı Tarancı, Tevfik Fikret ve Ahmet Hamdi Tanpınar'da da bu akımın izleri görülmektedir. Arap edebiyatında bu akımın en usta şairi Adonis'tir. Onu Halil Hâvî, Salâh 'Abdu's-Sabûr, 'Abdulmutî Hicâzî, Yusûf el-Hâl, 'Ali el-Cundî, İliyâ Ebû Mâdî, Yusûf Ğassûb ve Ebû Şâdî takip etmektedir.¹³³

Modern Arap edebiyatına etki eden akımlar bu saydıklarımızdan ibaret değildir. Ancak Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın yetiştiği dönemde varlık gösterenler ve müellifin eserlerinde uyguladığı temel akımlar bunlardır. Bu sebeple biz sadece söz konusu akımları zikretmekle yetindik.

Tezimizin bu bölümünde genel hatlarıyla Araplarda anlatmaya dayalı türlerin gelişiminden yani Arap romanının tarihî köklerinden, Arap romanının gelişim süreçlerinden ve modern Arap romanına etki eden bazı akımlardan bahsettik. Söz konusu bilgiler, Mısırlı

¹²⁷ Çetişli, *Batı Edebiyatında Edebî Akımlar*, s. 106.

¹²⁸ Emile Zola'nın realist akımından etkilenerek romantizme tepki olarak ortaya çıkan bir edebî akımdır. Bu akımda, metafizik ve ruhanî öğeler reddedilir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Çetişli, *Batı Edebiyatında Edebî Akımlar*, s. 102.

¹²⁹ Çetişli, *Batı Edebiyatında Edebî Akımlar*, s. 107.

¹³⁰ Çetişli, *Batı Edebiyatında Edebî Akımlar*, s. 109.

¹³¹ Ürün, *Modern Arap Edebiyatı*, s. 131.

¹³² Çetişli, *Batı Edebiyatında Edebî Akımlar*, s. 115.

¹³³ Ürün, *Modern Arap Edebiyatı*, s. 131.

önemli bir romancı olarak Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın roman anlayışla ilgili bilgi edinmek ve tarihî seyir içerisinde yerini netleştirmek noktasında değerlidir. Tezimizin sonraki bölümünde Abdullah'ın hayatı, eserleri, edebî kişiliği ve geçirdiği edebî safhalar üzerinde durulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED ABDULHALİM ABDULLAH'IN HAYATI, EDEBİ KİŞİLİĞİ, ESERLERİ

1.1. Muhammed Abdulhalim Abdullah

1.1.1. Doğumu

Muhammed Abdulhalim Abdullah¹³⁴, 20 Mart 1913 yılında fakir bir ailenin en büyük çocuğu olarak dünyaya gelmiştir.¹³⁵ O, Kefer Bûlîn köyünde çocukluğunu geçirmiş ve ilk eğitimini burada tamamlamıştır. Bu köy, Buhayrâ vilâyetinin Kûm Hamâda kazasına bağlı olup akasya ağaçları ile ünlüdür. Vadide kurulmuş olan bu köyün yukarı sol yamacında tarihi bir kabristan bulunmaktadır. Köyü ortadan ikiye bölen ve kaynağı belli olmayan göletin bir ucu Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın evinin önündedir. Hali hazırda kendi adıyla müzeye dönüştürülen bu ev ile anısına yaptırılan heykeli yine bu gölet ayırmaktadır.¹³⁶ Bir insan yönünü gölete verdiğinde sağ tarafına Abdullah'a ait mozole sol tarafa ise müze düşmektedir.

1.1.2. Yetiştigi Çevre ve Ailesi

Yazar, fakir ancak bütün insanî değerleri önemseyen bir aile ortamında yetişmiştir. Babası köyde çiftçilikle uğraşarak yaşamını idame etmiştir. Onun şahsiyeti, Abdullah'ın gerek

¹³⁴ Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın gerek yaşamı gerekse de edebî kişiliğiyle ilgili yeğeni Zağlûl 'Abulhalim 'Abdullah'ın el-Hey'etu'l-âmmе li kusûri's-sekâfe yayınevinden çıkan *el-Vetru'l-meşdûd* isimli eseri büyük önem taşımaktadır. Aynı zamanda *el-Hilâl* dergisinin Kasım 1970 yılında yayımlanan Oryantalist İnce Fateyiwa'nın kendisiyle yaşamı ve romancılığı üzerine yapmış olduğu mülakat da önemlidir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. İnce Fateyiwa "Âher hadîs li Muhammed 'Abdilhalim 'Abdillâh", *el-Hilâl*, 1 Kasım 1970, s. 20; Zağlûl 'Abdulhalim 'Abdullah, "Muhammed 'Abdulhalim 'Abdullah ve rihletu'l-bahs 'ani'l hakîka", *Ed-Dohâ*, 7/1 (1976), s. 103.

¹³⁵ Yusûf Hasan Nevfel, *Muhammed 'Abdulhalim 'Abdullah hayâtuhû ve edebuhû*, Kulliyetu'l-âdâb, Riyad, 1981, s. 3-6; Yusûf Hasan Nevfel, "Muhammed 'Abdulhalim 'Abdullah", *Mecelletu'l-kıssa*, 127 (2016), s. 55-59; Yusûf Hasan Nevfel, "Havle rısâleti'l-doktorâ: Muhammed 'Abdulhalim 'Abdullah ve fennihi'l-kısesi, *el-Beyân*, 94/1 (1974), s. 54-58; Muhammed Huseyin Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun 'an a'mâl Muhammed 'Abdulhalim 'Abdullah*, el-Cevâiz, Kahire 2000, s. 49-60; Yusûf Hasan Nevfel, *Fennu'l-kıssa 'inde Muhammed 'Abdilhalim 'Abdullah*, Kahire 1996, s. 7-8; Hilmî Muhammed el-Kâ'ud, *el-Ğurûbu'l-mustahil; siretu Muhammed 'Abdulhalim 'Abdullah*, el-meclisu'l-e'lâ lir-âyeti'l-funûn ve'l-edeb ve'l-ulûmi'l-ictimâ'iyye, Kahire 1976, s. 169-171; 'Abdulazîz ed-Dusûkî, "Muhammed 'Abdulhalim 'Abdullah rihletu'l-hayât ve'l-fen", *el-Beyân*, 59/1 (1971), s. 37; Hamdî es-Sukût, *Kâmusu'l-edebi'l-'Arabî'l-hadis*, el-hey'etu'l-Mısriyyeti'l-âmmе li'l-kuttâb, Kahire 2015, s. 691; Ebû Hâris es-Sâ'id Muhammed, 'Abdu'r-rûf, *el-İtticâhu'r-rûmânsi fi'r-rivâye 'inde Muhammed 'Abdulhalim 'Abdullah* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Câmi'atu'l-Ezher Kulliyetu'l-Lugati'l-'Arabiyye, İtâu'l-Bârûd 2002, s. 67; Yusuf eş-Şârûnî, *er-Rivâyyüne's-selâse*, Merkezu'l-hadare'l-'Arabiyye, Kahire ts., s. 154; Yusuf eş-Şârûnî, "el-Mulhaku'l-edebî" *es-Sahîfeti'l-Ahbâri'l-Kâhiriyye*, 18/10 (1970), s. 4; Zeyneb Cûhî Kîm, *el-Mer'etu fi rivâyâti Muhammed 'Adilhalim 'Abdillâh*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahire Üniversitesi, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kahire 1994, s. 1-4; Muhammed Sabrî es-Seyyîd, "Min Erşifi'l-kıss: Muhammed 'Abdulhalim 'Abdullah 1913-1970", *Nâdi'l-kıssa*, 31/1 (1981), s. 128-130; es-Saîd el-Varakî, *İtticâhâtu'l-kıssati'l-kasîra fi'l-edebi'l-'Arabiyyi'l-mu'âsir fi Mısır*, Kahire 1984, s. 106; Candemir Doğan, *Muhammed 'Abdulhalim 'Abdullah'da Kısa Hikâyecilik*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1991, s. 11.

¹³⁶ Nevfel, *Muhammed 'Abdulhalim 'Abdullah hayâtuhû ve edebuhû*, s. 5.

kişilik özellikleri gerekse de yazarlık maharetleri açısından büyük önem arz etmektedir. Yazarın babası yaşadığı maddi problemlere rağmen onun eğitiminden bir kısıntıya gitmemiş ve onu sürekli okumaya teşvik etmiştir. Nitekim Abdullah, babasının ölümünden sonra kaleme aldığı bir yazıda, ona atfen şu sözlere yer vermiştir:

Benim hayatımın seninki gibi olmasına rıza göstermedin ve beni de omuzlarına aldın. Tüm bunları, zulmün ve baskının karanlığının her şeyi kuşattığı bir zamanda köy hayatının zorluklarını yaşamayayım diye yaptın. Benim eğitimimi planladığın gün ise hayatın kıyısına beni ulaştırmak için cılız bir ışığın üzerinde yürüyordun. Seninkinden daha düzgün elbisem, seninkinden daha iyi evimin, senden daha fazla bilginim olduğunu görmeyi sahiplenmiştin. Hakikatte üzerinde yürüdüğümüz cılız ışığa rağmen, senin Allah'a olan sevginin doldurduğu kalbinin nuru hem senin hem de benim doğru istikametim oldu.¹³⁷

Babasının telkinleri, onun ilim talep etmesi ve hidâyete ermesi noktasında önem arz etmektedir. Bir diğer husus da Kahire'de hâkim olan amcasının, yazarın babasının aksine zengin ve üst düzey bir mevkide bulunması, Abdullah'ın da önemli mevkilere ulaşması konusunda güzel bir örnek teşkil etmiştir.¹³⁸

Diğer yandan Abdullah'ın annesiyle de benzer bağları kurduğunu, annesinin onu dine ve eğitime teşvik ettiğini görmekteyiz. Nitekim yazar, annesiyle ilgili de şunları söylemektedir: “Bir Kârî'yi güzel sesiyle Kur'ân-ı Kerîm okurken dinlediğinde terennüm ederdi/ona eşlik ederdi. Bu ondan miras aldığım ve onun, okul çağında dünyayı bildiğimden beri ruhuma teziye ettiği tabiatıdır.”¹³⁹

Abdullah'ın annesi de ona, amcası üzerinden telkinlerde bulunmuştur. Amcasının hayat şartlarıyla kendilerinin içinde buldukları koşulları karşılaştırmıştır. Abdullah'a ancak okuyarak daha çok imkân elde edeceğini söylemiştir.¹⁴⁰ Yazarın muhatap olduğu bu karşılaştırmalar hiç şüphe yok ki onu okumaya yönlendirmiştir.¹⁴¹ Aynı zamanda bu durum, onun herhangi bir siyasî fraksiyona karşı ilgi duymamasına ve bütün zamanını eğitime adanmasına neden olmuştur. Yazarın yoksulluğa dair işittikleri, onun iç dünyasını etkileyerek psikolojisinde hayatı boyunca devam eden bir boşluk bırakmıştır. Nitekim Abdullah'ın çocukluğundan itibaren yaşadığı fakirlik, çalıştığı Kahire Arap Dili Kurumu'nun editörü oluncaya değin sürmüştür.¹⁴²

Diğer yandan Abdullah, babasının ölümünden sonra ailenin en büyük abisi olmasından dolayı kardeşlerinin eğitim ve hayat gereksinimlerini karşılama sorumluluğunu üstlenmiş-

¹³⁷ Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun 'an a'mâl Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 51.

¹³⁸ Zağlûl, *el-Vetru'l-meşdüd*, s. 75.

¹³⁹ Abdullah, *el-Vechu'l-âhar*, s. 170-171.

¹⁴⁰ Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun 'an a'mâl Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 65.

¹⁴¹ Farid Uddin Ahmed, “The Portrayal of “Humanty” in the Fiction of Muhammad Abdul Halim Abdullah: A Discussion”, *International Research Journal of Interdisciplinary Multidisciplinary Studies (IRJIMS)*, Volume 1, Issue 1/1 (2015), s. 186.

¹⁴² Hamdî es-Sakkût, *Kâmusu'l-adabi'l-'Arabi'l-cedid*, el-hey'etu'l-Mısriyyetu'l-'amme li'l-kuttâb, Kahire 2015, s. 691.

tir.¹⁴³ Nitekim kardeşlerine karşı takındığı nazik, kibâr ve babacan tavırlara eserlerindeki bazı karakterlerde rastlamak mümkündür. Bundan dolayı arkadaşı ‘Abdulazîz ed-Dusûkî onun yazarlık başarısını iç dünyasında oluşturduğu güzel hasletlere bağlamaktadır.¹⁴⁴

Muhammed Abdulhalim Abdullah’ın yazarlık başarısını *Lakîta* romanıyla ortaya koyduğu 1947 senesi onun için aynı zamanda annesini kaybetmekten dolayı hüznün yılıdır. 1954 yılında evlenen yazarın Enver, Hannân ve Hişâm adlarında üç çocuğu olmuştur. 20 Şubat 1947 yılında annesini kaybetmesinin üzerinden geçen sekiz yılın sonunda da babasını da 5 Şubat 1955 yılında kaybetmiştir.

Abdullah’ın çocuklarından Hannân da babasının izinden giderek onun üslûbuyla romanlar yazmaktadır. Aynı zamanda meşhur bir televizyon sunucusu olan Hannân, şekil ve muhteva yönünden babasını örnek aldığı *Hubbu mâyîl* ve *Bintu Kâbîl* adında iki esere imza atmıştır.¹⁴⁵ Söz konusu iki eser de babasının çoğu eserini neşreden Dâru Mısır li’t-tiba’a tarafından yayımlanmıştır.

1.1.3. Öğrenim Hayatı

Muhammed Abdulhalim Abdullah ilk eğitimine köyünde başlamıştır. Okul öğretmenlerinin “Efendi” diye isimlendirildiği köy okulunda Abdullah’ın en sevdiği derslerin başında Arapça gelmektedir. Abdullah, okula devam ettiği dönemde Tahâ Şerafeddîn adındaki bir din âliminden de Kur’ân-ı Kerîm dersleri almıştır. Nitekim onun okulu bittiğinde kendisine hafız icazeti verilmiştir.¹⁴⁶

Abdullah, çocukluğunun köyde geçen dönemini hayatının en mutlu zamanı olarak ad-detmektedir.¹⁴⁷ Yazar, hayatının gençlik ve yaşlılık dönemlerinde Kahire’den buraya taşınarak zaman geçirmektedir.¹⁴⁸ Babası, onun dinî eğitimini önemsemesinden dolayı onu önce Kûm Hamâde’de bir okula kaydetmiş, daha sonra ise İskenderiye’de ilkokul düzeyinde bir dinî okulda eğitim almasını sağlamıştır. Abdullah, bu dönemde son derece zeki ve çalışkan bir

¹⁴³ Nevfel, “Havle risâleti’ d-doktorâ: Muhammed ‘Abdulhalîm ‘Abdullah ve fennihi’ l-kıssası”, s. 55.

¹⁴⁴ ‘Abdulazîz ed-Dusûkî, “Muhammed ‘Abdulhalîm ‘Abdillâh rihletu’ l-hayât ve’ l-fen”, *el-Beyân*, 59/1 (1971), s. 37; Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun ‘an a’ mâl Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah*, s. 60.

¹⁴⁵ https://www.youtube.com/watch?v=d47_tPeB03Q, (16.12.2019); Hennân ‘Abdulhalîm ‘Abdullah, “*Tesduru ‘alâ e’ mâliha “Hub Mâyîl”* <https://www.wataninet.com/2017/12/>, (16.12.2019).

¹⁴⁶ Nevfel, *Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 24; Nevfel, *Fennu’ l-kıssa ‘inde Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah*, s. 35; Kâsım b. Mûsâ Bil’adîs, *Bunyetu’ l-hitâbi’ r-rivâi ‘inde Muhammed ‘Abdilhalîm ‘Abdillah*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Câmî’a Mentouri Constantine, Cezayir 2006, s. 24-31.

¹⁴⁷ Mahmûd ‘Alî Hasaneyn Dâlyâ, *Tevzîfu’ s-sureti’ l-belâğîyye fî binâi’ r-râvî ‘inde Muhammed ‘Abdilhalîm ‘Abdillah*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), ‘Ayn Şems Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Kahire 2005, s. 4; Abdulhamîd el-Kad, *Dirâsâtun fî’ l-edebî’ l-Mısırîyi’ l-mu’asira, er-rivâye ve’ l-kıssati’ l-kasira*, Dâru’ l-me’ârif, Kahire 1982, s. 7.

¹⁴⁸ Zağlûl, *el-Vetru’ l-meşdûd*, s. 18.

öğrencidir. Ancak buradaki eğitimi fazla sürmemiş ardından Kahire’de bir ilkokula başlamıştır.¹⁴⁹

Abdulhalim Abdullah, burada okuduğu esnada Dâru’l-‘ulûm sınavına girmiş ve bu sınavı kazanmıştır. Dâru’l-‘ulûm’daki öğrenciliği yıllarında çok sayıda kaside öğrenmiş, bunları son derece etkili ve belîğ bir üslûpla okuldaki etkinliklerde de sunmuştur. Burada onu yönlendiren kişi onun Arapça Hocası Hasan Ahmet el-Hatîp’tir.¹⁵⁰ Böylece Arap diline olan aşkı yüreğine adeta tekrardan ekilmiştir.

Dâru’l-‘ulûm’daki öğrenciliği sırasında maddi imkânsızlıklar nedeniyle bir akrabasının yanında ikâmet etmiştir.¹⁵¹ Yazarın ailesinden ve köyünden uzakta bir öğrencilik yaşamı sürdürmesi başta annesi, ailesi ve köyüne karşı bir özlemi doğurmuştur.¹⁵² Bu durum ileride kaleme alacağı eserlerine etki etmiş ve bu ayrılığın meydana getirdiği duygusal hava benliğine yerleşmiştir.¹⁵³ Abdullah, hayatının bu dönemiyle ilgili, verdiği bir röportajda kendini yetim hissederek büyüdüğünü ifade etmiştir.¹⁵⁴ Öte yandan bu durum daha sonra yayımlanan ilk romanı *Lakîta*’ya da zemin hazırlamıştır.¹⁵⁵

1.1.4. Vefatı

Muhammed Abdulhalim Abdullah oğlu Hişâm’la Buhayrâ’dan, köyleri Kefer Bûlin’e dönerlerken arabanın içinde bulunan başka bir yolcuyla bir tartışmaya girmiş ve bu tartışma sonucunda kalp krizi geçirmiştir. Nitekim Abdullah 30 Haziran 1970 yılında 57 yaşındayken vefat etmiştir.¹⁵⁶

¹⁴⁹ Nevfel, *Fennu’l-kıssa ‘inde Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah*, s. 19; Nevfel, *Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 11.

¹⁵⁰ Nevfel, *Fennu’l-kıssa ‘inde Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah*, s. 20; Nevfel, *Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 12.

¹⁵¹ Muhammed Hesen ‘Abdullah, *Kırâ’atun İslâmîyyetun fî kısâs Muhammed ‘Abdilhalîm ‘Abdullah*, Mektebetu Mısra, yy. ts. s. 15.

¹⁵² Nevfel, *Fennu’l-kıssa ‘inde Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah*, s. 20; Nevfel, *Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 12.

¹⁵³ Ahmet Kazım Ürün, “Muhammed Abdulhalîm Abdullah’ın Küçük Birlik Adlı Hikâyesi”, *Edebiyat Dergisi*, 15/1 (2006), s. 23.

¹⁵⁴ Nevfel, *Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 12; Nevfel, *Fennu’l-kıssa ‘inde Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah*, s. 19.

¹⁵⁵ Tezin ilerleyen bölümlerinde söz konusu eserle ilgili daha ayrıntılı bilgiler verilecektir.

¹⁵⁶ Nevfel, *Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 57; Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun ‘an a’-mâl Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah*, s. 77; Nevfel, *Fennu’l-kıssa ‘inde Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah*, s. 76; Gülyaşar Demirci, *Mısır Edebiyatında Kısa Hikâye*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2014, s. 78; “Çağdaş Mısır Öyküsü I”, *Hece Öykü Dergisi*, 31/6, Şubat-Mart (2009), s. 79; Ahmet, Kazım Ürün, *Modern Arap Edebiyatı*, Çizgi kitapevi, 2018, s. 108-109; Farid Uddin Ahmed, “Social Issues in the Novel of Muhammad Abdul Halim Abdullah: A Study”, *International Research Journal of Interdisciplinary Multidisciplinary Studies (IRJIMS)*, Volume 5, Issue 10, 2014, s. 215; Tahsin Deliçay, “Muhammed ‘Abdulhalîm ‘Abdullah’ın Hikâyelerinde Kahramanlar”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVI, 2, Güz (2014), s. 28; Ahmet Kömürçü, “Muhammed ‘Abdulhalîm ‘Abdullah’ın “er-Ruknu’l Mukaddes” Adlı Hikâyesi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 14/3 (2014), s. 303; Şe’bân ‘Arefât, *Ru’yetu’l-vâkı’ fî kısasi’l-Mısriyyeti’l-kasira beyne Muhammed ‘Abdilhalîm ‘Abdillah ve*

Onun vefatı derin bir üzüntüye neden olmuştur. Hiç beklenmeyen bir zamanda hayatını kaybetmesinden dolayı bazı sevenleri onun için yazılar ve şiirler kaleme almışlardır. Nitekim Abdullah'ın arkadaşı Hilmî Muhammed el-Kâ'ud, onun hasat mevsiminde Rahmân'a kavuştuğunu belirterek şunları söylemiştir: “Abdullah, mütevazı ve dindardı. Yollardaki kahır ve alnında biriken hüznü onu yordu. O, sadece zamanın yaşanmasını ve zorlukların üstesinden gelinmesini istedi. Böylece hasat mevsimine¹⁵⁷ vardı.”¹⁵⁸

Yazarın ölümü üzerine Mısırlı pek çok şairin mersiyeler yazdığını görmekteyiz. Şair Rüşdü Sâlih (ö. 1980) ve el-'Uzi'l-vekil de (ö. 1983)¹⁵⁹ Abdullah'ın ölümünden sonra şiirler kaleme almışlardır.¹⁶⁰ Özellikle el-'Uzi'l-vekil'in yazdığı şu şiir, yazarın bıraktığı hatıra bakımından önemlidir:

*Ömer'in kardeşi Abdulhalim'e ağlıyorum; vefaya ve giden mutluluğa yas tutarak,
Sanat kolyesinin orta taşının ruhu, toprağın örtüsüne büründü. “düştü.”
Hayatın anlamını ifade eden anlatıyorum ve hayatı güzel bir şekilde resmeden,
Aşıkları anlayan ve arzuların sırrını sanatla açıklayan anlıyorum,
Ve yoksullara ikram eden kişiyi, onların içlerine razı olma güzelliğini çizeni.¹⁶¹*

Arap edebiyatının önemli eleştirmenlerinden birisi olan Yusûf eş-Şârûnî de yazarın ebediyete irtihalinden dolayı şunları söylemektedir: “Bana, 30 Haziran 1970 yılında bu elim haber ulaştığında edebî hayatımızın karanlık gecelerini aydınlatan çok az meşalelerden birinin söndüğünü anladım.”¹⁶² Abdullah gibi bir edebiyatçının vefatını dile getiren eş-Şârûnî, duygularını şöyle devam ettirmektedir:

Muhammed Abdulhalim Abdullah gerçekten öldü mü? diye kendime yeniden sordum. Ölüm Sıradan insanlar için nihai sonun en ağır merhalesidir. Ancak seçkin ve büyük adamlar için ise ebedi olmanın en güzel aşamasıdır. Çünkü ölüm yığıdı bedeninden ayırdığında ona baki olmayı da başışlar. Ancak Muhammed Abdulhalim Abdullah, insanlığa onu çağın tufanından kurtaracak büyük bir edebî servet bıraktı. O, yaşadığı dönemin insanlarıyla muhatap oldu ve kendinden sonraki nesillerin vicdanlarına da ışık oldu. O halde Muhammed Abdulhalim Abdullah ölmedi. Zira büyük insanlar ölmezler sadece tebdili mekân ederler.”¹⁶³

Yazarın yeğeni Zağlûl, onun hayatıyla ilgili kaleme aldığı eserinde, doktordan beraber döndükleri bir gün, yazarın ölümle ilgili endişesi konusunda şunları aktarmaktadır: “Ömrüm

Mahmûd Teymûr, Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye, Kahire 2007, s. 11-12; Yahyâ Hakkı, 'Itru'l-ahbâb, Nahdetu Mısrî 't-tiba'a ve'n-neşr ve't-tevzi', Kahire 2008, s. 227.

¹⁵⁷ Yazar burada söz konusu ifadeyle yaşamın son merhalesini kastetmektedir.

¹⁵⁸ Kâ'ud, *Dirâsetun fi'l-edebî'l-Mısriyye'l-mu'asira, er-rivâye ve'l-kıssati'l-kasira*, s. 147.

¹⁵⁹ Asıl adı Mustafa es-Seyyid'tir. 1915-1983 yılları arasında yaşayan Mısırlı şair, daha çok el-'Uzi'l-vekil mahlasını kullanmaktadır. Şairin önemli özelliklerinden birisi de Mehmet Akif Ersoy'a olan muhabbetidir. Bundan dolayı da Akif'in “*Gölgeler*” adındaki eserini Arapça'ya tercüme etmiştir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. el-'Uzi'l-vekil, “Mehmet Akif Bek” *er-Risâle*, Mısır, 18/4 (1937), s. 25.

¹⁶⁰ Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun 'an a'mâl Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 78-79.

¹⁶¹ el-'Uzi'l-vekil, “Fî resâ' Muhammed 'Adbilhalim 'Abdillah” *el-Beyân*, Kuveyt, 58/1 (1971), s. 42; Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun 'an 'amâl Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 77.

¹⁶² Şârûnî, *er-Rivâiyüne's-selâse*, Merkezu'l-hadâre'l-'Arabiyye, Kahire ts., s. 154; Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun 'an a'mâl Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 79.

¹⁶³ Dusûkî, “Muhammed 'Abdulhalim 'Abdillâh rihletu'l-hayât ve'l-fen”, s. 37; Zağlûl, *el-Vetru'l-meşdüd*, s. 122.

vefa etse hatıralarımı yazmak isterim. Ancak Ey Zağlûl, sonu sıfırla biten¹⁶⁴ yıllardan korkuyorum! Zira babanı da sonu sıfırla biten bir yılda kaybettim.”¹⁶⁵ Nitekim Abdulhalim Abdullah doktorla konuşmuş, kalbiyle ilgili yaşadığı sıkıntıları öğrenmiştir.¹⁶⁶ Sonu sıfırla biten 1960 yılında kardeşini kaybetmiş ve 1970 yılında da kendisi vefat etmiştir.

Müellifin ölümü, dönemin çoğu çevrelerince üzüntüyle karşılanmış, adının yaşatılması için gayretler sergilenmiştir. Nitekim köyündeki ilkokula Abdullah’ın adı verilmiş ve Mısır’ın Demenhour vilâyetindeki bir caddeye de ismi konulmuştur. Aynı zamanda kendisi için, bütün çalışmalarını ihtiva eden özel bir kütüphanenin de bulunduğu bir kabristan yapılmıştır. Hatta Abdulhalim Abdullah’ın ismi Buhayrâ ilinde inşa edilen büyük bir kütüphanenin bir salonuna da verilmiştir. İlerleyen süreçte ise Mısır Millet Meclisi’nin bir kararı ile ailesine maaş bağlanmıştır. Yakın dostu olan edebiyatçılardan bazıları, onun edebî konumunu belirleme namına bir yarışma düzenlemek istemişler, fakat daha sonra bundan vazgeçmişlerdir.¹⁶⁷ Ancak Abdullah’ın açtığı yolda yürüyen kızı ve yeğeninin çabalarıyla; her yıl onun adına çeşitli edebî etkinliklerin de yapıldığı anma programları düzenlenmektedir.

1.1.5. Ödülleri

Bir yazarın üretkenliğini devam ettirmesi için taltif edilmesi çok önemlidir. Her yazar ortaya koyduğu eserlere karşı gösterilen teveccühe göre yenilerini teşekkül etme iradesi ortaya koyar. Burada belirleyici olan manevi hazzın yanındaki maddi tatmin de etkilidir. Yazmaya hayatının erken dönemlerinde başlayan Abdullah, yazarlığında çok okunmasıyla hem okurun hem de çeşitli kurum ve kuruluşun taltiflerine mazhar olmuştur.

Abdulhalim Abdullah, 1947 yılında Arap Dil Kurumu’nun yazar Nûr’ul-Hüdâ Şe‘râvî’ye armağanla icra ettiği en iyi roman ödülünü *Lakîta* adlı romanıyla kazanmıştır. Söz konusu yarışmanın birincilik ödülü otuz beş cüneyhtir.¹⁶⁸ Abdullah başarı elde edemeyeceği düşüncesinden dolayı romanını yarışma tertip ve inceleme komisyonuna müstear bir isimle sunmuştur.¹⁶⁹ Öte yandan kurgusu bu romandan yapılan *Leyletu ğarâm* adlı sinema filmi de 1952 yılında Sosyal İşler Daire Başkanlığı tarafından yapılan yarışmada en iyi film ödülünü kazanmıştır.¹⁷⁰ Muhammed Abdulhalim Abdullah, aldığı bu ödülle dikkatleri üzerine çekmiş

¹⁶⁴ Muhammed Abdulhalim Abdullah, 1960 yılında kardeşi Mahmûd’u kaybetmiş ve bu kayıp onda derin hüzneler oluşturmuştur. Söz konusu duygular için bkz. Zağlûl, *el-Vetru’l-meşdûd*, s. 38.

¹⁶⁵ Zağlûl, *el-Vetru’l-meşdûd*, s. 19.

¹⁶⁶ Zağlûl, *el-Vetru’l-meşdûd*, s. 20.

¹⁶⁷ Nevfel, *Muhammed ‘Abdulahâlîm ‘Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 58; Nevfel, *Fennu’l-kıssa ‘inde Muhammed ‘Abdulahâlîm ‘Abdullah*, s. 86.

¹⁶⁸ Mısır Arap Cumhuriyeti’nin para birimi.

¹⁶⁹ Nevfel, *Muhammed ‘Abdulahâlîm ‘Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 24; Nevfel, *Fennu’l-kıssa ‘inde Muhammed ‘Abdulahâlîm ‘Abdullah*, s. 27.

¹⁷⁰ Nevfel, *Muhammed ‘Abdulahâlîm ‘Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 25; Nevfel, *Fennu’l-kıssa ‘inde Muhammed ‘Abdulahâlîm ‘Abdullah*, s. 28.

ve edebî çevrelerde kendine yer edinmiştir. Ancak o, tanıdığı yeni edebî ortamlara rağmen herhangi bir edebî akıma da tabi olmamıştır.¹⁷¹

Yazar, çok geçmeden 1948 yılında Dâru'l-hilâl'in açtığı yarışmada da *İbnu'l-'umde* adlı hikâyesiyle en iyi kısa hikâye ödülünü kazanmıştır.¹⁷² 1949 yılında ise *Şeceratu'l-leblâb* adlı romanıyla Eğitim Bakanlığı'nın ödülünü kazanmış, ardından aynı yıl, söz konusu kurumun Milli Kültür Kurulu Ödülü'nü de *Ba'del-ğurûb* adlı romanıyla elde etmiştir. Bu roman, en iyi 100 Arap romanı içerisinde kabul edilmektedir. Abdullah, 1953 yılında *Şemsu'l-harîf* romanıyla Devlet Teşvik Ödülü'nü almıştır. O, ilerleyen süreçte Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat'tan Cumhuriyetin Parlak Yüzleri Ödülü'ne de lâyık gösterilmiştir. Bu ödül romancılık alanında verilen ilk ödüldür.¹⁷³ Söz konusu bu ödülünden sonra da Abdullah'a "Ödüllerin Babası" denmiştir.¹⁷⁴ Abdullah günümüzde de eserlerinin dizi ve sinemaya uyarlanmasından hareketle en çok izlenen aynı zamanda en çok okunan Arap yazarların başında gelmektedir.

1.2. Edebî Kişiliği ve Evreleri

Modern Mısır edebiyatının önde gelen yazarlarından birisi olan Muhammed Abdulhalim Abdullah,¹⁷⁵ Mısır'ın kırsalında yetişmiş, buradaki vakayı özümsemiş ve bunu ustaca eserlerine işlemiş bir yazardır. Yazarlığının mihenk taşı, çocukluğunun geçtiği kırsal ortaya koymaktadır.¹⁷⁶ Yani kırsal yaşamı, romanlarının ana malzemesini oluşturmaktadır.¹⁷⁷ Aynı zamanda Abdullah, insanı, insanî değerler üzerinden "Az ye, çok üret."¹⁷⁸ şîârıyla işler. Yazarın çocukluğunun geçtiği ve ömür boyunca irtibatını koparmadığı köyü ile ilgili bilgiler bize aynı zamanda onun yazarlığıyla ilgili bir resim çizmektedir.¹⁷⁹

Abdullah'ın şahsiyetinin ve edebî kişiliğinin olgunlaşmasında ilk önce anne ve babası etkili olmuşlardır. Yazar da bütün insanî ve ahlakî değerlerinin kaynağı olarak annesini göstermektedir.¹⁸⁰ Öyle ki yazarlığına şekil veren dönem olarak addedilen çocukluk yılları, anne ve babasının yanında köy atmosferinde geçmiştir. Abdullah gibi yazar olan çocukluk arkadaşı 'Abbâs Hıdır, onun bu dönemiyle ilgili şunları söylemektedir: "Muhammed Abdulhalim Ab-

¹⁷¹ Nevfel, *Fennu'l-kıssa 'inde Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 28; Nevfel, *Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 25.

¹⁷² Ürün, Ahmet, Kazım, *Modern Arap Edebiyatı*, Çizgi Kitabevi, Konya 2018, s. 108.

¹⁷³ Nevfel, *Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 25; Nevfel, *Fennu'l-kıssa 'inde Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 29.

¹⁷⁴ Abdullah, *Kıssatun lem tetim*, s. 36.

¹⁷⁵ Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-'Alâm (I-VIII)*, Dâru'l- 'İlm li'l-Melâyîn, Beyrût 2002, s. 187.

¹⁷⁶ Zağlûl, *el-Vetru 'l-meşdüd*, s.308.

¹⁷⁷ Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun 'an a'mâl Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 55.

¹⁷⁸ Zağlûl, *el-Vetru 'l-meşdüd*, s. 38.

¹⁷⁹ Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun 'an a'mâl Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 56.

¹⁸⁰ Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun 'an a'mâl Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 53.

dullah'ın eserlerindeki çocuk kahraman yazarın kendisidir. Bu çocuk, fakirlik ve yoksullukla baş etmeye çalışır.”¹⁸¹ Yazarın yeğeni Zağlûl ise amcası için şu sözlere yer vermektedir:

Muhammed Abdulhalim Abdullah, sessiz ve mülayim bir çocuktur. Oyunlara katılırdı ve çocukların bedbahlığına meyletmezdi. Etrafındaki her şeyi düşünür onlardan sonuçlara varırdı. Okuma çağına geldiğinde okuyor, araştırıyor ve satırların arasındakileri inceliyordu. Onun derin düşüncesi ve mefkuresi vicdanının ve duygularının hizmetindeydi. Onun bu hasletleri ondan bir filozof çıkartmadı. Çünkü vicdanından çıkanlar bunun üstesinden geldi. Böylece düşünen bir sanatçı oldu.¹⁸²

Kırsalın Abdullah'ın yazarlığında ne denli önemli olduğuna dair birtakım ibareleri *el-Ğurûbu'l-mustahîl; Siretu kâtip Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdullah adlı* eserde de görmekteyiz:

Ben, Muhammed Abdulhalim Abdullah'ı *Ba'de'l-ğurûb* adlı eserinde kendisini tercüme etmiş olarak görüyorum. Bu durumu kendisine sordum ancak o cevaben: “Her yazar biraz da kendinden, hayatından ve tarihinden yazar” şeklinde karşılık verdi. Lakin olayları analizle şuna kanaat getirdim ki rahmetli şahit olduğu azabın yıkımını tercüme ediyordu.¹⁸³

Burada yazara benzetilen kişi *Ba'de'l-ğurûb*'un başkahramanı 'Addulazîz'dir. O da Abdullah gibi kırsaldan Kahire'ye eğitim için gelir. Ziraat fakültesinde sıkıntılarla boğuşarak okur ve ziraat mühendisi olarak bir çiftlikte işe başlar. Sonra çiftlik sahibinin kızına âşık olur fakat kız amcasının oğluyla evlendirilir ve böylece 'Addulazîz için hüznü yıllar başlar. Ancak söz konusu roman başkahramanı ile yazar arasındaki benzerlik, onun gençlik dönemi için geçerlidir.

Muhammed Abdulhalim Abdullah, Ebû Hişâm künyesiyle bilinmektedir. Yazarlığının ilk döneminde de el-Bûlunî ve er-Retîb Fehîm Cîd müstear adlarla yazılar kaleme almış ancak ilerleyen yıllarda, söz konusu bu isimleri terk ederek gerçek ismiyle Mısır edebiyatındaki yerini ölümsüzleştirmiştir.¹⁸⁴

Muhammed Abdulhalim Abdullah, Dâru'l-'ulûm'da bir öğrenci iken Ahmet Şevkî'den (ö. 1932) başta olmak üzere Hâfız İbrâhîm'den (ö. 1932) şiirler ezberleyerek, klasik ve natüralist yazarlardan olan Tâhâ Hüseyin (ö. 1973), 'Abbâs Mahmûd el-'Akkâd (ö. 1964), Mustafa Sâdık er-Râfî (ö. 1937), Hüseyin Heykel'den de (ö. 1956) hikâyeler okumaya özen göstermiştir. Hiç şüphe yok ki okuduğu bu şair ve yazarlar onun yazarlık hayatı üzerinde büyük etkiler bırakmışlardır.¹⁸⁵ Daha sonra Arap Dil Kurumu'nda çalışırken dönemin güçlü kalemlerinden biri olan Ali Cârîm'in (ö. 1949) üslûbundan etkilenecek, yazara ait *Fâris b. Hâmdan ve Ğâde Raşîd* adlı kitaplarını adeta hıfzettiği.¹⁸⁶ Nitekim Abdullah, gelişen süreçte Arap Dil

¹⁸¹ Hıdır 'Abbâs, *Kuttâbun fi dufuletihim*, ed-Dâru'l-kavmiyye, Kahire 1970, s. 113.

¹⁸² Zağlûl, *el-Vetru'l-meşdûd*, s. 75.

¹⁸³ Kâ'ud, *el-Ğurûbu'l-mustahîl; siretu Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdullah*, s. 31.

¹⁸⁴ Nevfel, *Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 24; Nevfel, *Fennu'l-kıssa 'inde Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 35.

¹⁸⁵ Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun 'an a'mâl Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 68-69.

¹⁸⁶ Edebî yaşamını formal ve informal eğitim süreçlerinden sonra inşa ettiğini belirten Abdullah'a göre üniversite yıllarında okul müfredatı gereği okuduğu klasik ve modern edebiyata dair kaynaklar formaldir. Bunun yanı sıra

Kurumu'nda üstlenmiş olduğu görevlerden dolayı daha pek çok yazarla bir araya gelme fırsatını da yakalamıştır.

Tüm bu okuma ve bir araya gelmelere rağmen Abdullah'ın yazarlığını belirleyen kişiler, Halîl Cibrân¹⁸⁷ (ö. 1931) ve Mihâil Nu'ayme (ö. 1988) olmuştur. Cibrân'a romantizmi, Nu 'ayme'ye de felsefî eleştiriyi borçludur.¹⁸⁸ Hatta söz konusu iki yazardan edindiği üslûptan dolayı da bazı eleştirmenler, Abdullah'ı, modern Arap romantiklerinden birisi olan Mustafa Lütfî el-Menfelûtî'nin (ö. 1924) öğrencisi saymaktadırlar.¹⁸⁹ Ancak bu tabir daha etraflıca kaleme aldığımız yazara ait yazarlık dönemlerinden ilk döneme ait kabul edilebilir. Nitekim diğer dönemlerde romantik öğeler görülmesine rağmen realist anlatım daha öne çıkmaktadır.

Abdullah ile el-Menfelûtî'nin kırsala ait kimlikleri ve üslûpları benzerlik göstermektedir. İki yazarın kırsal kesim insanını kaleme aldıkları eserlerinde, duygunun arka planda kaldığını söylemek mümkün değildir. Ancak bu, bazı Arap eleştirmenlerinin onlar arasında yazım konusunda bir ittifakın olduğu iddiasını da doğrulamamaktadır. İkisinin de klasik Arap üslûbuyla modern bir edebiyatı geliştirdikleri ve bundan dolayı da “nesrin şairi” lakabını edinmeleri yerinde olur.¹⁹⁰

Aslında her yazar içinde bulunduğu toplumu yazar, nasıl ki Necîb Mahfûz doğup büyüdüğü Kahire'yi romanlarının konusu yaptıysa, Muhammed Abdulhalim Abdullah da doğduğu ve hayatının bazı dönemlerini geçirdiği kırsalı romanlarında işlemektedir;¹⁹¹ hal böyleyken Necîb Mahfûz'un toplumsal gerçekçi olduğunu söyleyip Abdullah'ın bu vasfı taşımadığını iddia etmek de doğru değildir.

Abdulhalim Abdullah'ın üslûbunun bu denli güçlü olmasının nedenlerinden bir tanesi de onun şiire olan tutkusu olduğunu belirtmiştik. İyi bir şair olma isteğinden ilerleyen süreçte vazgeçerek şairane üslûbunu ilk eseri *İbrîsim ev ğarâm hâir* adlı eserinde göstermeye başlamıştır.¹⁹² Bu durum daha sonra yazarlığının en belirgin özelliklerinden birine dönüşmüştür. Onun “Roman şairi” yakıştırmasına tabi tutulmasının nedeni de budur.¹⁹³

el-Kâ'ud da yazarın şairane üslûbundan hareketle onu Nizâr Kabbânî'ye benzeter.¹⁹⁴ Bu benzetmeyi yapmasındaki en büyük nedenlerden birisi de bu dönemde Arap aydınları ara-

daha sonra bir zevki selim uğruna yaptığı okumalar ise informaldır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Fârûk Şûşe, “Mukâbeletun edebiyetun ma'a Muhammed 'Abdilhâlîm 'Abdillâh”, *el-Âdâb*, 5/1 (1962), s. 20.

¹⁸⁷ Yazarın yeğeni Zağlûl'a göre Cibrân, Abdullah tarafından ilk okunan ve en çok etkisinde kalınan yazardır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Zağlûl, *el-Vetru'l-meşdûd*, s. 77.

¹⁸⁸ Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun 'an a'mâl Muhammed 'Abdilhâlîm 'Abdullah*, s. 70.

¹⁸⁹ Zağlûl, *el-Vetru'l-meşdûd*, s. 182.

¹⁹⁰ Şukrî 'Ayyâd, *Tecâribun fi'l-edeb ve'n-nakd*, Dâru'l-kâtibi'l-'Arabî lit-tibâ'a ve'n-neşr, yy. 1965, s. 174.

¹⁹¹ Muhammed Hasan 'Abdullah, *er-Rîf fi'r-rivâyâti'l-'Arabîyye*, 'Âlemu'l-ma'rife, Kuveyt, 1989, s. 28; Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun 'an a'mâl Muhammed 'Abdilhâlîm 'Abdullah*, s. 218.

¹⁹² Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun 'an a'mâl Muhammed 'Abdilhâlîm 'Abdullah*, s. 74.

¹⁹³ Kâ'ud, *el-Ġurûbu'l-mustehîl: sîretu kâtib Muhammed 'Abdilhâlîm 'Abdullah*, s. 114.

¹⁹⁴ Kâ'ud, *el-Ġurûbu'l-mustehîl: sîretu kâtib Muhammed 'Abdilhâlîm 'Abdullah*, s. 114.

sında hızla ilerleme kaydeden İngiliz, Fransız ve Alman klasisizmine tepki olarak neşet eden romantizmin etkisidir. İlk başta şiirde kendini gösteren bu akım daha sonra nesir sahasında da varlık göstermiştir. Ancak Abdulhalim'in romantizminin özelliği gerçeklerin duygularla harmanlanmış olmasıdır.¹⁹⁵

Abdullah edebiyatın çoğu türünde eserler kaleme almıştır. Yazarın İlk romanı *Lakîta*'dan önce *'Ali ez-Zebîk* müstear adla yazdığı bir çocuk oyunu bulunmaktadır. Ancak bu çocuk oyununu yayımlamamıştır.¹⁹⁶ Öte yandan *en-Nâfizetu'l-ğarbiyye* adlı hikâye koleksiyonu içerisinde yer alan ve iki öküzün konuşmalarını içeren bir fabl denemesi de dikkat çekmektedir.¹⁹⁷

1940'larda edebiyata giren romancılar¹⁹⁸ hakkında konuşulduğunda, Abdullah'a mutlaka bir sayfa açılmak zorundadır. Yazar, geniş bir okuma çevresiyle büyük popülerlik kazanmış ve pek çok romanı ve hikâyesi sinema ekranlarında gösterilmiştir. Yazarın eserlerinde yapılan uyarlamalarda insana dair gerçekçi sahneler taşıyan romantik ve melodramatik içerikler göz alıcıdır.¹⁹⁹ Aslında sinema sahnesindeki bu anlatım, aynı zamanda romanlarının karakteristik özellikleri arasındadır. Söz gelimi *Lakîta* romanının içeriği, mutlu bir yaşam arayan ancak aşılmaz engellerle karşılaşan bir kadının acı kaderiyle ilgilidir. *Ba'de'l-ğurûb* adlı romanında ise iki genç insanın hikâyesi ve gerçekleşmemiş aşkları öne çıkar. *Ğusnu'z-zeytûn*'da, aile içindeki evlilik sorunları işlenirken, *el-Beytu's-sâmit*'de kötülüğün doğası ve cinsiyetler arasındaki ilişki üzerinde durulmaktadır. Abdullah'ın eserlerindeki çoğu kahraman içsel çatışmalar yaşarken kararsızlıkları ve güçsüzlükleri nedeniyle genellikle hayatın sunduğu fırsatları kaçırmaktadırlar. Onun romanlarındaki karakter tipi, fakir sınıfların çocukları olarak bir baskıcı toplumun masum kurbanları şeklinde göze çarpmaktadır.²⁰⁰

Abdullah'ın romanlarındaki yokluk vurgusu, kaza ve kader mefhumu, utangaçlık ve doğruluk gibi bazı temalarla, karakterler, yer ve mekân gibi yapı özellikleri onun hayat tecrübesinden uzak değildir. Aynı zamanda yazarın Kahire Arap Dil Kurumu'ndaki görevi, onun edebî kişiliğinin oluşması ve olgunlaşmasında etkili olmuştur. Dönemin kitap, dergi ve gazeteleri onun elinin altındadır. Bu durum ona zengin bir okuma fırsatı vermiştir. Çalıştığı kurum

¹⁹⁵ Kâ'ud, *el-Ğurûbu'l-mustehîl: sîretu kâtib Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 122.

¹⁹⁶ Nevfel, *Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 33; Nevfel, *Fennu'l-kıssa 'inde Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 44.

¹⁹⁷ Hikâyenin edebî tahlili için bkz. Deliçay, "Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdullah'ın Hikâyelerinde Kahramanlar", s. 35.

¹⁹⁸ Abdullah'ın yaşadığı dönemdeki Mısırlı yazarlar ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Jacob M. Landau, *Modern Arap Edebiyatı Tarihi (20. yüzyıl)*, çev. Bedrettin Aytaç, Gündoğan yayınları, Ankara 1994, s. 16-36.

¹⁹⁹ 'Abdulazîz ed-Dusûkî, "Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdillâh rihletu hayât ve fen", *el-Beyân*, 59/1 (1971), s. 38.

²⁰⁰ Oliverius, Jaroslav, *Moderni Literaturny Arabskeho Vchodu 1880-2000*, Charles University in Prague, Karolinum Press, Prag 2015, s. 101; Sakkut, *The Arabic Novel Bibliography and Critical Introduction 1865-1995*, s. 37.

aynı zamanda çağın aydın ve yazarlarına çok rahat bir şekilde ulaşmasına ve onlarla samimi diyaloglar kurmasına da ortam hazırlamıştır. İşte yazarın, böylesi bir ortamın havasını tenefüs etmesi, kendisine farklı görüş ve düşüncedeki insanları değerlendirme fırsatı vermiştir.

İlk okuduğu yazarların başında Halîl Cibrân'ın (ö. 1931) gelmesi²⁰¹ onu duyguyu işlemeğe yönelten nedenlerden birisidir. Bilindiği üzere Cibrân, Mey/Maria Ziyâde ile yaşadığı kıtalar arası aşktan dolayı son derece duygusal eserler kaleme almıştır. Mey, âhir ömründe 20 yıl boyunca hiç görmediği ve bir araya gelmediği kendisi gibi Lübnan asıllı olan Halîl Cibrân ile Afrika kıtasından Amerika kıtasına varan kıtalar arası mektuplaşma trafiği yaşar. İlk başta, edebiyat ve fikir sohbetleri ve paylaşımlarından oluşan iletişim sonradan yerini platonik bir aşka bırakır. Cibrân'ın ölmesi ve na'shının Lübnan'a getirilmesiyle Mey, ağır bir depresyona girer ve akıl hastanesine kaldırılır. Ne var ki tedavinin ardından dostları ve ailesinin yardımlarıyla bir süre yaşamına devam etse de nihayetinde depresyondan çıkamayarak ölür.²⁰²

Abdullah'ın Arap Edebiyatı romantizminin modern dönemdeki ilk temsilcileri denebilecek el-Menfelûtî ve Cibrân'a olan sempatisi, Batılı edebiyatçılardan Thomas Hardy, Maksim Gorki, Lev Tolstoy, Fyodor Dostoyevski, Nikolay Gogol, Anton Çehov, Gustave Floubert ve Ernest Hemingway gibi romantik ve realist yazarlar²⁰³ için de geçerlidir. Özellikle Tolstoy'un meşhur eseri *Anna Karaninna*'yı okumaktan çok keyif alması yazarlığında önemlidir. Bu durum onun romantizmine etki ederken, Balzac ve Floubert'e olan hayranlığı ve bunlardan yaptığı okumalar da realizmine katkı sağlamaktadır.²⁰⁴ Nitekim genel bir çerçeveye bakıldığında bu yazarlar, onun sanat anlayışının teşekkülü hususunda bizlere ipucu vermektedir.

Abdullah'ın çocuk yaşta anne ve nenesinden dinlediği *Binbir Gece Masalları*'na benzer halk hikâyelerini ve bazı şairlerin şiirlerini ezberlemesi de yazarlığının kemâle ermesinde değer taşır. Özellikle Ebû'l-Âlâ el-Me'arî'nin (ö. 976/1057) divanının yanı sıra Mustafa Sâdık Rafî'î'nin (ö. 1937) *Î'câzu'l-Kurân* adlı eserini hıfzetmiş olması da kayda değerdir.²⁰⁵

Abdullah; çağdaşları olan Mahmûd Teymûr, 'Abbâs Mahmûd el-'Akkâd ve Tâhâ Hüseyin'e karşı özel bir sevgi beslemektedir. Yusûf Nevfel'e göre Abdullah, yenilik ve şairane üslûbunu Tâhâ'dan; mantıklı düşünmeyi 'Akkâd'tan; yazarlık nimetlerini de İbrahim'den,

²⁰¹ Nevfel, *Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 14; Nevfel, *Fennu'l-kıssa 'inde Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 22.

²⁰² Encümen Bayram, *Selâme Mûsa'nın Hayatı ve el-Belâğatu'l-'asriyye ve'l-luğatu'l-'Arabîyye Adlı Eseri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2015, s. 11.

²⁰³ Nevfel, *Fennu'l-kıssa 'inde Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 24; Nevfel, *Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 14.

²⁰⁴ Zağlûl, *el-Vetru'l-meşdûd*, s. 44.

²⁰⁵ Nevfel, *Fennu'l-kıssa 'inde Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 26; Nevfel, *Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 15.

Heykel'den, el-Hâkim'den ve Teymûr'dan almaktadır. Nevfel söz konusu yazarları onun için çok renkli bir sofraya benzetmektedir.”²⁰⁶

Yazar, hayatı boyunca kendine karşı bir mücadele sergilemiş ve daima benliğini tanıma savaşı vermiştir. Onun insana verdiği değer ister düşmanı olsun ister dostu olsun aynı düzeydedir. Zira onun hayat anlayışına bakıldığında insanları sadece meziyetleriyle değerlendirdiği görülecektir. Nitekim bu olgular üzerine inşa ettiği yazarlığının tekamülü hususunda onun ağzından yansıyanlar önemlidir: “Ben Mısır'ın kırsalında büyüdüm. Hayatıma en çok etki eden şey Kahire'de on beş yaşımdan itibaren bir öksüz misali tek başıma kalmamdır. Bundan dolayı hassaslaştım ve bu durum beni hasta etti, ateş bastı ve pencereyi açılkça içeriye edebiyat rüzgârı ve kokusu girdi.”²⁰⁷

Abdullah, edebî kişiliğinin bina edilmesi hususunda da şunları ifade etmektedir:

Edebî hayatımın iki aşamadan oluştuğunu vurgulayabilirim. Birincisi, şahsımın yaratıcı ürünlerle doldurmaya çalıştığı ve toplu olarak bakıldığında en nihayetinde bizden önceki neslin edebiyatçılarının ortaya koyduklarına benzeyen aşama. Bu aşamada, şiir yazma ve buna benzer şekilde mektup yazma denemelerim oldu. Tam on sekiz yaşındayken, denemelerim güç kazandı ve sevenlerinin eşit olmadığı bir aşk hikâyesi etrafında olayların döndüğü uzun bir roman yazdım. İki nedenden dolayı edebiyatçılardan hiçbiri romanıma ilgi göstermediler. İlki, utangaç mizaçlı olduğum için bir edebiyatçıyla görüşme cesareti gösterememiş olmamdır. İkincisi ise, her ne kadar görüştüğüm bazı romancılar romanımı takdir etseler de ben, kişisel olarak bunları önemsiz işlerden kabul ediyor oluşumdu. Ayrıca hayatımın bu kısmı *Lakîta* adlı romanımın yazımıyla başlayan hayatımın ikinci aşamasına yol almamı sağlayan bir hazırlık devresiydi. Bu roman, çıktığı zaman diliminde büyük bir başarıya imza attı ve adı insanlar arasında meşhur oldu. Benim adım ise, romanı okuyanlardan bazılarının kitap ve yazar ismini beraber söylemeleri anlamında, meşhur olmadı. Bu durum da aslında söylediğim şu cümleye dönüyor: Ortaya çıkışı öncelenmiş edebiyatı aşamasının, içerisinde kimseyle iletişim kurmadığım bir şahsiyeti olur. *Lakîta* romanıyla edebî hayatımın ikinci aşaması başlar. İnsanlar romanı okuduktan sonra kendimi sorumlu addettim ve yazarın yazdığı her kelimenin birikimimce gözden geçirilmesi gerektiğini hissettim. Bu bağlamda, modern edebiyat okumasını artırmaya, edebî çevrelerle bağlantı kurmaya, teşvik edici eleştirilere kulak vermeye çalıştım. Ancak büyük göç, işime dört elle sarılmama neden oldu ve 1953 yılında devrin hükümetinin *Şemsul-harîf* romanıyla şahsıma “Devlet Teşvik Ödülü'nü” vermesi benim için sürpriz oldu. Üzerimde daha fazla sorumluluk hissederek Fransızca öğrendim ve aynı yılın yazında devlet yardımıyla Fransa'ya dil eğitimi için gittim. Eleştiriden romana, felsefeden psikolojiye elimin ulaştığı her alana eğildim. Bu süreçte içerisinde bulunduğum Arap Dil Kurumu çalışmalarımı sürdürebilmem için şahsıma yardımda bulunmuştur. Şayet vazife – belki de yok etmek isteyeceğin – hobinin karşısında yer alan bir türse, kadastro müdürlüğü ya da demiryolu işletmesindeki edebiyatçı da eğitim bakanlığında ya da kültür müdürlüğünde edebiyatçı olamaz. Bir okur ilk romanım *Lakîta*'yı ve hâlihazırdaki romanım *Min ecli veledî*'yi okuduğunda, bir yerde okuduğum ya da duyduğum her kelimeyi kullanmaya çalıştığımı görecektir. Kişisel olarak da sıradan işlerimde dahi –hatta caddeden karşıdan karşıya geçerken bile– üzerinde büyük bir sorumluluk hisseden bir yapım var.”²⁰⁸

Abdullah'ın bu ifadelerinden anlaşılacağı üzere, çok hassas davranarak eserlerine şekil verdiği gözlenmektedir. Yazdıklarına konu olan toplumsal öğeler, âdeta bir heykeltıraşın yapmış olduğu heykele sûret vermesine benzemektedir. Karakterlere kişilik kazandırırken sokakla olan bağına asla koparmadığı dikkatten kaçmamaktadır. Romanlarında işlediği aşk,

²⁰⁶ Nevfel, *Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 17; Nevfel, *Fennu'l-kıssa 'inde Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 30.

²⁰⁷ Nevfel, *Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 20; Nevfel, *Fennu'l-kıssa 'inde Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 41.

²⁰⁸ Nevfel, *Fennu'l-kıssa 'inde Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 39; Nevfel, *Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 27.

platoniktir. İnşa ettiği karakterleri, toplumsal ahlakın dışına çıkarmadığı gibi toplumsal normlara da muhalefet ettirmez. Şayet bu normları bir ihlal durumu oluşursa da ceza kaçınılmazdır.²⁰⁹

Arap yazım dünyasına bakıldığında, Abdullah'ın romancılığında ziyade daha çok öyküleriyle tanındığı görülmektedir. İlk öyküsü olan *İbnu'l-'umde*'yi, ilk üç romanını kaleme aldıktan sonra yazmıştır. Abdullah öykü konusunda daha maharetli olduğunu kabul etmektedir. Ona göre bu başarının sırrı öykünün Arap Edebiyatı Tarihi'ndeki izleridir.²¹⁰

Abdullah'ın yazarlığını belirleyen en büyük olaylardan bir tanesi de yeni ekonomik modelle ortaya çıkan toplumsal dengelerdir. 1919 devrimi sonrasında Mısır'da ekonomik dengeler değişmiş ve yeni iktisadi yapıyla bir burjuva toplumu ortaya çıkmıştır. Bu değişimler ile farklı ideolojiler türemiş ve değişik alanlarda kültür hamileri ortaya çıkmıştır. İşte böylesi bir ortamda Muhammed Abdulhalim Abdullah halk tabakasındaki kişilerin yaşamlarını kâğıda dökmüştür.²¹¹ O, bu gelişmeler ışığında 1930'lu ve 1940'lı yıllarda toplumsal olayları, orta tabakadaki insanlar üzerinden işleyen nadir yazarlardan bir tanesidir.

Yazarın edebî şahsiyetinde din çok önemlidir. Nitekim eleştirmen Hilmî Muhammed el-Kâ'ud da onun İslâmî değerlere son derece bağlı olduğunu belirtir. el-Kâ'ud, Abdullah'ın yazdığı her paragrafta mutlaka bir inanç değerini işlediğine dikkat çeker ve yazarın iç dünyasındaki bu hasletle en Necîb Mahfûz'un da önüne geçtiğini vurgular. Hatta ona göre Necîb Mahfûz, İslâmî değerleri yüzeysel işlerken Muhammed Abdulhalim Abdullah bunu sözden ileriye götürerek davranışa dönüştürür.²¹²

Abdullah'ın yazarlığına dair dikkat çeken başka bir durum da onun eserlerinde yer alan kahramanların felsefî ve psikolojik durumlarına dair yaptığı tahlillerdir. Söz konusu analizler, felsefî çıkarımlarla iman üzerinden yapılan birtakım değerlendirmelerle sürdürülmektedir. Yani yazar, kahramanlarını aksiyona katarken beraberinde onlara inanca dair bir kimlik de yüklemektedir. Nitekim eserde netlik kazanan olgu, maddi ve manevi döngü üzerine kuruludur. Bu ilişki onun peşi sıra gelen realist dönemindeki iki romanında da bir takip ilişkisi yaşandığı izlenimi vermektedir: *el-Bâhis 'ani'l-haika*'da yüreği Allah korkusu ve peygamber aşkıyla dolu bir sahabe işlenirken *Sukûnu'l-'âsife* romanında ise kahramana dair çöplüğe dönmüş ve fırtınaların kasıp kavurduğu bir dünyaya işaret edilmektedir.²¹³ Abdullah'ın bu dönemde yazdığı romanlara bakıldığında toplumsal bir eleştiri ve toplumu geri bırakan gidişat

²⁰⁹ Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun 'an a'mâl Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 98.

²¹⁰ Nevfel, *Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 28; Nevfel, *Fennu'l-kıssa 'inde Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 40.

²¹¹ Dusûkî 'Abdulazîz, "Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdullah rihletu hayât ve fen", s. 38; Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun 'an a'mâl Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 23.

²¹² Kâ'ud, *el-Ğurûbu'l-mustehîl: sîretu kâtib Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 37.

²¹³ Kâ'ud, *el-Ğurûbu'l-mustehîl: sîretu kâtib Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 145.

dikkat çeker. Bu durum onun *Li'z-zemen bakiyye, Kıssatun lem tetim* romanlarında ve özellikle *Juliyet fevka sathi'l-kamer* gibi kısa hikâyelerinde kendini göstermektedir.²¹⁴

Muhammed Abdulhalim Abdullah, *el-Mu'cemu'l-vasît* adlı sözlüğün hazırlanması sürecinde görev almıştır. Yaşadığı zaman diliminde pek çok konferans ve kongrenin yapılmasına da öncülük etmiştir. 1958 yılında Şam ve Kahire'de yapılan “Edebiyatçılar Kongresi'nde” yayın kurulu üyesi olarak görev almış ayrıca organizasyona çok büyük katkılar sunmuştur.²¹⁵

Abdullah'ın yazarlığında dikkat çeken başka bir özellik de toplumdaki fakir, zengin, okumuş ve cahil gibi zıt karakterleri aynı aksiyonda buluşturmasıdır. İlk ve yayımlanmayan romanı *İbrîsim ev ğaram hâir*'dan başlamak üzere bu olguyu görmek mümkündür. Zira burada romanın kahramanı olan Sedat bir kral danışmanı olarak saray çevresinde yaşarken, en yakın arkadaşı Recâ ise sefil bir hayat sürmektedir. İfade ettiğimiz bu durum, yazarlığının ilk dönemindeki çoğu eserinde karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde romantizmle bezeli konu ve temalar dikkat çekmektedir.

Abdullah gibi romantik konular işleyen Yusûf es-Sibâ'î'nin aşka bakışı farklıdır. es-Sibâ'î, romandaki figüratif kadroları için kurduğu ütopyada, çözümünü farklı yerlerde bulmaya çalışırken Abdullah ise sevgi ve aşk üzerinden kişilerin kendilerine sığındıkları bir üslubu tercih etmektedir.²¹⁶ Kazım Ürün'e göre Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın üslubu es-Sibâ'î'ye göre daha berraktır. Ürün, yazarı bu özelliğiyle el-Mâzinî'ye benzetmektedir. Hatta Abdullah'ın bu denli güzel bir kaleme sahip olmasını, es-Sibâ'î ve 'Abdulkuddus'da bulunmayan muhafazakâr kimliğine bağlamaktadır.²¹⁷

Abdullah'ın yazarlığının ilk evresinde ele aldığı konuların onun çocukluğunu geçirdiği köy yaşamının özelliklerini taşıdığını söylemiştik. Yazarın kırsal merkezli romanlarının kahramanları utangaç, mütedeyyin, çalışkan ve iyi niyetli karakterlerdir. Söz konusu karakterler yaptıklarından dolayı yazar tarafından rencide edilmezler ve alay konusu edilmezler. Yazarlarınca kendilerine karşı sonsuz bir saygı ve sevgi beslenir ve sanat kaygısına düşülmeden, doğallıklarına dokunulmamaya özen gösterilir. Üslûp ve dil sadelikten uzaklaşmayarak, onların ağızlarıyla ve fasih bir dille ifade edilir.²¹⁸

Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın kaleme aldığı eserlerin konu, tema ve olay örgüsü gibi unsurlar bakımından zaman içerisinde birtakım değişimler sergilediği de görülür. Burada

²¹⁴ Kâ'ud, *el-Ğurûbu'l-mustahîl; siretu Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 90.

²¹⁵ Nevfel, *Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 37; Nevfel, *Fennu'l-kıssa 'inde Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 41.

²¹⁶ Sözü edilen yazarlık vasfından dolayı kendisine “Romantizmin imamı” lakabı verilmektedir. Daha fazla ayrıntılı bilgi için bkz. Zağlûl, *el-Vetru'l-meşdûd*, s. 80.

²¹⁷ Ürün, *Necip Mahfuz Toplumsal Gerçekçi Romanları*, s. 52.

²¹⁸ Candemir, *Muhammed Abdulhâlîm 'Abdullah'da Kısa Hikâyecilik*, s.12.

belirleyici olan kıstaslardan birisinin toplumsal değişimler olduğu aşikârdır. Nitekim edebî kişiliğinde meydana gelen bu değişimler şöyle değerlendirilebilir:

1.2.1. Romantik Evre

Arap edebiyatına romantizmin girişi yabancı eserlerden yapılan tercümelemlerdir. Rifâ'a Tahtâvî'nin Feleon'dan yaptığı *Telemâk* çevirisi bu konuda kayda değerdir. Bir Osmanlı vilâyeti olan Mısır'da Tahtâvî'nin başlattığı çalışmaların benzerini payitahtta görmekteyiz. Zira bu malumatlar Batı'dan Doğu'ya romancılığın nasıl girdiğini bilmemiz açısından önem arz etmektedir.

Nitekim Namık Kemal, kaleme aldığı bir yazısında Doğu dünyasına ait kitaplara değer verdiğini belirtmekle beraber, bu klasik eserlerin zamanın ruhuna hizmet edemeyeceğinden hareketle yüzünü Batı'ya çevirdiğini söylemektedir. O, ağır üslûplu eserlerden terbiye görmeyi hapiste nefsi ıslah etmeye ve *Telemâk* gibi hikâyelerden yararlanmayı da muntazam bir bahçede ders görmeye benzetir. Kemal, İstanbul'da neşredilen eserlerin içerdiği birçok felsefî düşüncüyü takdir ettiğini ifade etse de bu eserleri okumak için harcayacağı zaman kadar zindanda kalmayı yeğlediğini ifade eder. Ona göre "hakikat", "hayal" elbisesini giyince kabule mazhar olmaktadır.²¹⁹ Dolayısıyla bu mesele hayal-hakikat ilişkisine yönelik romantik-realist bir yaklaşımı ifade etmektedir. Söz konusu durum Osmanlı topraklarındaki bazı yazarlar için de geçerlidir.

Mehcer Edebiyatı'nın²²⁰ en önemli yazarlarında bir olan Cibrân, Batı romantik edebiyatından etkilenerek 1906 yılında *'Arâisu'l-murûc*, 1908 yılında ise *el-Ervâhu'l-mutemerrida* adlı eserlerini neşretmiştir. Aynı zamanda el-Menfelûtî, romantik esintilerle süslü aşırı duygusal yazılarını *el-Mueyyed*'te bastırmıştır. Bu gelişmeler 19. yüzyılın başlangıcında cereyan ederken ortaya çıkan romantizm dalgası ancak 1919 devriminden sonra olgunlaşma merhalesine girebilmiştir.²²¹ Böylece Arap edebiyatına romantizm daha çok roman ve şiir yoluyla intikâl etmiştir.

Abdullah ve kuşağındaki bazı yazarlar, eserlerinde romantizmin etkisinde kalmışlardır. Yazarın romantizme yönelmesi ve ilk kaleme aldığı eserlerinde bunun görülmesinin nedeni, onun kişilik yapısından kaynaklanmaktadır. Bu dönem müellifin eserlerinde okuyucuyu duygusal boğulmalara sevk ettiği bir dönemdir. Bu anlamda söz konusu dönemi "Aşırı duygusal

²¹⁹ Nas Halef, *Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatında Romantizm-Realizm Tartışmaları Üzerine Bir İnceleme*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2012, s. 273.

²²⁰ Lübnan, Suriye ve Filistin'de 1850'li yıllardan sonra meydana gelen iç çatışmalardan sonra, burada yerleşik Arapların özellikle taşındıkları Amerika'da yaptıkları edebî üretime denilmektedir. 'İsâ en-Nâ'ûrî, *Edebu'l-mehcer*, Dâru'l-me'ârif, Kahire 1977, s. 17.

²²¹ Deliçay, *Kısa Hikâyeciliğin Gelişimi ve Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah, Ömer Seyfettin Modellemesi*, s. 56-57.

dönem” şeklinde ifade etmek de mümkündür.²²² Bu ifadenin kullanılması, bu evrede yazmış olduğu romanların genelde aşk ve tabiat konularını ihtiva etmesinden kaynaklanmaktadır. Bu aşk, kadın ve erkek cinslerinin aşklarını ifade etmekle beraber, aile, köy gibi diğer türden aşkları da kapsamaktadır. Hatta bu evrede baba, anne, çocuk, aile, okul, çevre ve vatan aşkı gibi örneklere de rastlanabilmektedir.²²³

Abdulhalim Abdullah, ilk dönem eserlerinde romantizm akımının en büyük özelliklerinden biri olan okuyucuyla muhatap olma ve birinci tekil şahıs kipini kullanarak fikir beyan etme hususunda son derece maharetlidir. Bu durum *Dirâsetun edebiyetun ‘an a‘mâl Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah* kitabının yazarı Kaşyûd’a göre: “Yazar romanlarında güçlü, tatlı ve fesahatli bir dilin oluşmasına zemin hazırlar; bu da onu diğer Arap romancılardan ayıran en büyük meziyettir.”²²⁴ Bir diğer Mısırlı eleştirmen Yûsuf eş-Şârûnî, *er-Rivâiyûne’s-selâse* adlı eserinde bu düşünceleri destekleyerek, Abdullah’ın ilk romanıyla beraber konularını, şahıslarını ve üslûbunu geliştirerek yoluna devam ettiğini belirtir.²²⁵

Gerçek şu ki dünyadaki pek çok edebiyatçının yaşadığı yazım süreçleri gibi Muhammed Abdulhalim Abdullah’ta da bazı merhaleler aniden oluşmamıştır. Yazarın içinde bulunduğu toplumun siyasî, ekonomik ve sosyal durumu onu bu denli yazmaya sevk etmiştir. Özellikle 1919 devriminden sonra ortaya çıkan sosyal ve ekonomik şartlar bu manada önem arz etmektedir.²²⁶ Bu tarihten sonra geçici hükümetlerin ülkeye hâkim olmasıyla birlikte meydana gelen yönetim boşlukları, halkın geçim sıkıntısıyla boğuşmasına neden olurken, ekonomik ve sosyal problemlerden dolayı da halkın geleceğe dair ümitleri zedelenmiştir. Bu kaygılar neticesinde yazarlar, bireysel problemler, köy, tabiat, aşk ve sevgi gibi duygusal problemlere yönelmişlerdir. Böylece bu durumlar romantizmi ortaya çıkaran nedenler arasına girmiştir.²²⁷

Toplumsal değişim ve hareketlerle şekil alan roman, ancak toplumsal dinamizmlerle ayakta kalabilir. Arap toplumu için romantizmi oluşturanlar toplumun duygularına tercüman olabilenlerdir. Bunların içerisinde en etkin olanlardan birisi de Muhammed Abdulhalim Abdullah’tır.²²⁸ Başka bir ifadeyle toplumsal problemler yazarı birtakım eserler yazmaya sevk etmektedir. Yazar burada sorunlara fiili bir çözüm üretmediğinde kalemle yazmayı tercih etmektedir. Yazarı sıradan bir vatandaştan ayıran en temel özellik budur.

²²² Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun ‘an a‘mâl Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah*, s. 83.

²²³ Zağlûl, *el-Vetru’l-meşdûd*, s. 40.

²²⁴ Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun ‘an a‘mâl Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah*, s. 190.

²²⁵ Şârûnî, *er-Rivâiyûne’s-selâse*, s. 160.

²²⁶ Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun ‘an a‘mâl Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah*, s. 104.

²²⁷ Muhammed Hasan ‘Abdullah, *er-Rîf fi’r-rivâyâti’l-‘Arabîyye*, ‘Âlemu’l-ma‘rifê, Kuveyt 1989, s. 30-31; Deliçay, *Kısa Hikâyeciliğin Gelişimi ve Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah, Ömer Seyfettin Modellemesi*, s. 57.

²²⁸ Deliçay, *Kısa Hikâyeciliğin Gelişimi ve Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah, Ömer Seyfettin Modellemesi*, s. 57-58.

Nitekim Abdullah, yazarlığının bu dönemiyle ilgili olarak şu ifadelere yer vermektedir: “İlk dönemde kaleme aldığım eserlerimin bir kısmı romantizm karakterlidir. Birçok yazarın edebî hayatının ilk yıllarında görülen bu durum, doğal bir aşamadır. Ancak *Şeceratu’l-leblâb*, *Ğusnu’z-zeytûn* ve *Min ecli veledî* gibi son yıllarda yazdığım eserlerimde daha çok realizme yöneldim.”²²⁹ Abdullah’ı romantizme sürükleyen en büyük nedenler arasında onun karakterinin olduğunu ifade etmiştik. Zira kendisi son derece duygusal, gördüğü olaylardan çabuk etkilenen ve olaylara beklenmedik tepkiler gösteren bir kişilik yapısına sahiptir.²³⁰

Bir yazarın ustalığı, onun çıraklık dönemine bağlıdır. Hiç şüphe yok ki yazarlığın çıraklığı da okunan ve etkisinde kalınan başka eserlerin etkisiyle vücuda gelir. Nitekim Abdullah’ı, ele aldığımızda onun çıraklığını erken bir döneminde etkisinde kaldığı İngiliz yazar Thomas Hardy’e, Tolstoy’a, Cibrân’a ve el-Menfelûtî’ye borçlu olduğu görülecektir. Bu ifade onun romanları için geçerlidir. Hikâye konusunda ise Mahmûd Tâhir Lâşîn belirleyici olmuştur. Öte yandan el-Menfelûtî, Avrupa’da başlayan ve daha sonra tercüme hareketleriyle Arap edebiyatına giren romantizmin en etkin yazarlarından birisidir. Bu alanda sahip olduğu şöhrete Arapçaya yaptığı tercümelemlerin katkısı büyüktür. el-Menfelûtî’den sonraki dönemlerde bu etki Necîb Mahfûz (ö. 2006), Adil Kâmil (ö. 2006), Abdulhâmîd Cevdet es-Sihâr (ö. 1974), Servet Abâze (ö. 2002) ve Muhammed Abdulhalim Abdullah da kendini göstermektedir.²³¹

Sözünü ettiğimiz bu yazarlar dışında Muhammed Abdulhalim Abdullah gibi romantik öğelere yer veren daha pek çok romancı karşımıza çıkmaktadır. Tâhâ Hüseyin’in *el-Hubbu’l-dâ’î* ve *du’âu’l-Keravân* (1942), İbrahim ‘Adulkadir el-Mâzinî’nin *Selâsetu ricâlin ve imrae’tin* (1943), Necîb Mahfûz’un *el-Kâhiretu’l-cedîde* (1945), *Hân Hâlîlî* (1946), *es-Serâb* (1948) *Zukâku’l-midâk* (1948), *Bidâye ve nihâye* (1949), İhsan ‘Abdul-Kudûs’un, *Eyne ‘umrî* (1954), Yusûf es-Sibâ’î’nin, *İnni râhile* (1950), *Fedeytuki yâ Leylâ*, *Beyne’l-atlâl* (1952) ve *Verdu kalbî* (1955) adlı eserleri romantik eserlerdir.²³²

Abdulhalim’deki romantik öğeler aynı zamanda onun kısa hikâyelerinde de kendini göstermektedir. Muhammed Abdulhalim Abdullah kısa hikâye yazma deneyimine 1952’de başlamıştır. Söz konusu tarihte Mısır toplumunda cereyan eden toplumsal vakalar ve ekonomik şartlar, yazım unsurlarının romantik etkiler taşımasına ortam hazırlamıştır. Buna mukabil

²²⁹ Nevfel, *Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 31,33; Nevfel, *Fennu’l-kıssa ‘inde Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah*, s. 45; Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun ‘an a’mâl Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah*, s. 114; Ayhan Mükerrerem, *Lakîta Romanı Bağlamında Muhammed ‘Abdulhalîm ‘Abdullah’ın Romancılığı*, Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yozgat 2016, s. 15.

²³⁰ Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun ‘an a’mâl Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah*, s. 91.

²³¹ İlknur Emekli, “Mısırlı Öykü Yazarı Fuâd Kandîl ve Ercû Ellâ Yedûme’z-zalâm Öyküsü” *ASEAD*, 4/12, 2017, s. 876.

²³² Nevfel, *Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 83; Nevfel, *Fennu’l-kıssa ‘inde Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah*, s. 92.

bazı eleştirmenlere göre Mısır edebiyatında realist dönem II. Dünya Savaşı'nı takip eden yıllardan sonra gerçekleşmiştir.²³³

Öte yandan 1930'lu ve 1940'lı yıllar tamamen romantizmin etkisindedir.²³⁴ Böylesi bir atmosferde yazarlığa başlayan Abdullah'ın, havasını teneffüs ettiği bu ortamdan etkilenmesi düşünülemez. Kaldı ki Abdullah için bu minvalde söyleyebileceğimiz en doğru şey, onun gerçekçi konuları romantik bir üslûpla ele almış olmasıdır. Diğer bir ifadeyle o; romancı kimliğiyle toplumun sorunlarına ayna tutmuş, olayları irdelemiş ve bu olayları anlatırken de kendini duygusallıktan uzakta tutmamıştır. Romantizmin etkisinde eserler kaleme alan yazar, duygularına hâkim olamayarak okuyucuyla muhatap olmuştur. Bu durum söz konusu akımın en çok eleştirilen özelliklerinden bir tanesidir. Nitekim bu bilgiler ışığında Abdulhalim Abdullah, *Lakîta*, *Ba'de'l-ğurûb*, *Şeceratu'l-leblâb* ve *Şemsu'l-harîf* romanlarında okuyucuyla muhatap olmaktan çekinmeyerek onlarla “Sen” zamiriyle başlayan cümlelerle diyalog kurmuştur. Örneğin: “Niçin öfkелisin?”²³⁵ “Sen tesadüflere inanıyor musun?”²³⁶ Cümle düzeyinde devam eden yazarın bu üslûbu, *Ba'de'l-ğurûb* romanında paragraf düzeyinde karşımıza çıkmaktadır.²³⁷

Eleştirmenlerin büyük bir kısmı, Abdullah'ın eserlerini romantizm akımı içerisinde değerlendirirler. Özellikle Muhammed Şükrî 'Ayyâd (ö. 1999), Abdulhalim Abdullah'ı romantizmin yazarı şeklinde ifade ederken dönemin eleştirmenlerinden Mahmûd Emîn el-Âlîm (ö. 2009) de bu tanıımı desteklemektedir.²³⁸ Ancak bu fikre karşı çıkan Ğâlî Şükrî'ye (ö. 1998) göre Muhammed Abdulhalim Abdullah, santimentalizmin²³⁹ etkisinde kalmıştır.²⁴⁰

1750'li yıllarda rasyonalizmin düşüşe geçmesiyle Batı Avrupa edebiyatı ve sanatında ortaya çıkan romantizm akımı, ideale ulaşırken mantık yerine içten ve doğal duygular kullanmayı tercih etmektedir. Bu yolla insanın deneyim ve duyguları doğa tasvirleriyle bir bütün halinde betimlenmektedir. Akımda sıradan insanların zengin iç dünyalarına ilgi duyulmaktadır. Eserlerin ana temasını genelde aşk, arkadaşlık, ıstırap, mihnet gibi konular oluşturmaktadır. İnsanın iç dünyasına duyulan ilginin psikolojik temeller üzerine inşa edildiği görülmekte-

²³³ Dusûkî, “Muhammed' Abdulhalîm ' Abdullâh rihletu'l-hayât ve'l-fen”, s. 39.

²³⁴ Seyyid Hâmid en-Nesâc, “er-Românsiyye fi kısısî 'Abdurrahmân el-Hâmîsî”, *el-Kitâb*, Ocak, 1983, s. 118.

²³⁵ Abdullah, *Şeceratu'l-leblâb*, s. 11.

²³⁶ Abdullah, *Ba'de'l-ğurûb*, s. 68.

²³⁷ Abdullah, *Ba'de'l-ğurûb*, s. 229.

²³⁸ Nevfel, *Fennu'l-Kıssa 'inde Muhammed ' Abdulhalîm ' Abdullah*, s. 110.

²³⁹ Ahlakî yaşamın ölçütü olarak duyguyu merkeze alan öğretilerin genel adı şeklinde ifade edilen edebiyat terimidir. İlk defa J.J. Bode tarafından 1868'de kullanılmıştır. Bu kavram, bir edebiyat ürününde duyguyu öne alan, duyarlılığı ve duygusallığı ölçü sayan sanat anlayışını belirtmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Pelletier Kevin, *Apocalyptic Sentimentalism: Love and Fear in U.S. Antebellum Literature*, Athens: University of Georgia Press, 2015, s. 2.

²⁴⁰ Nevfel, *Muhammed ' Abdulhâlîm ' Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 126; Nevfel, *Fennu'l-kıssa 'inde Muhammed ' Abdulhâlîm ' Abdullah*, s. 150.

dir.²⁴¹ Burada Şükrî'nin Abdullah'ın ilk romanı olan *Lakîta*'ya bakarak bu hükmü verdiği anlaşılmaktadır. Oysaki diğer dönemlerde buna benzer bir durum göze çarpmamaktadır. Aynı şekilde hem yazdıklarından hem de söyleminden hareketle Abdullah'ı tek bir edebî fraksiyon içinde değerlendirmek mümkün gözükmemektedir.²⁴²

Diğer yandan Abdullah'ın romantik evresinde belirleyici olan unsurlar içerisinde; onun köyünde ve yaşamında tanık olduğu yoksulluk yer alır. Aynı zamanda Arap romantizminin babaları kabul edilen el-Menfelûtî ve Cibrân Halîl Cibrân ile Rus romantik Tolstoy ve İngiliz romantik Thomas Hardy'e ait kitapların kendisinde oluşturduğu etki²⁴³ önemlidir. Hatta Abdullah'ın kahramanlarını kadere terk ettiği dinî inancı, toplumun etkisiyle bireylerin kendi istekleri dışında sürüklendikleri olaylar ve yaşadığı toplumdaki alt tabaka insanının gerçeğine dair beslediği hisler²⁴⁴ de dikkat çeker.

Bu dönem, Abdullah'ın ilk yazarlık yılları olan 1948 ile 1955 yılları arasını kapsamaktadır.²⁴⁵ Abdullah'ın söz konusu dönem içerisinde yazmış olduğu eserler ise şunlardır: *Lakîta*, *Ba'de'l-ğurûb*, *Şeceratu'l-leblâb*, *el-Vişâhu'l-ebyad*, *Şemsu'l-harîf* ve *Ğusnu'z-zeytûn*. Bu eserler, Abdullah'ın eserleri bölümünde daha teferruatlı ele alınacağından burada sadece adları verilmekle yetinilmiştir.

1.2.2. Romantik-Realist Evre

Bu evrede Abdullah, toplumsal ve gerçekçi konuları romantik ve realist bir üslûpla ele almaktadır. Toplumun problemleri arasında yer alan aile içi ilişkiler, şüphe, sevgi ve aşk gibi temalar çokça işlenmiştir. Söz gelimi *Min ecli veledî* romanına bakıldığında, fakir bir kadının, geçim derdine düşmesi ve kurtuluşu evlenmede bulması bir realitedir ve tarihin her döneminde benzer vakalar görülebilmektedir. Ancak kadının eşine kendini beğendirme uğruna çocuklarını ihmal etmesi ve bunun Abdullah'ın nezdinde ifade bulması gerçekliğe duygusalılığı katması şeklindedir. Bu örnekten anlaşılacağı üzere romantik realist ile kastedilen unsur iki akıma ait hem mantıki değerlerin hem de duygusal etmenlerin aynı anda görülmesidir.

Abdullah'ın bu dönemde kaleme aldığı eserlere baktığımızda orta sınıfın hayat mücadelesini işlediğini görürüz. Romanları II. Dünya Savaşı'ndan sonraki merhalede yazılmasın-

²⁴¹ Duyguyu önceleyen edebî sanat anlayışı, bkz. Roger Scruton, "Santimantalizmden Gerçek Duyguya", çev. Eda Yıldız, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 9/33-34 (2012), s. 33.

²⁴² Nevfel, *Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 128; Nevfel, *Fennu'l-kıssa 'inde Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 153.

²⁴³ Edebî anlamda oluşan gelgitler konusunda daha fazla ayrıntılı için bkz. Naci 'Abdû'r-Ruûf Abdu'd-dâyîm, "Rural and Provincial Locale in Some of the Novels Thomas Hardy (1840-1928) and Mohammed Abdel-Halim Abdallah (1913-1970)" s. 25-40.

²⁴⁴ Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun 'an a'mâl Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 213.

²⁴⁵ Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah'ın bu dönem yazarlığıyla ilgili kendi ağzından söyledikleri için bkz. Zağlûl, *el-Vetru'l-meşdüd*, s. 40.

dan dolayı eserlerinde savaşın sebep olduğu bunalım ve yoksulluk gibi konular göze çarpmaktadır. Ancak ilk döneminde de olduğu gibi konular kırsala dairedir. “*Vicdani muhasebeler dönemi*”²⁴⁶ de denilen bu aşamada yazılan eserlerde romantik gerçekçi bir hava göze çarpmaktadır. Nitekim bu hususta Rahmi Er, yazarın da dâhil olduğu romantikler için; “Muhammed Abdulhalim Abdullah, Yûsuf es-Sibâ’î ve İhsân Abdulkuddûs gibi romancılar idealize edilmiş veya popüler romantizm geleneklerini sürdürmüşse de onlar da en azından realizmin formel ilkelerine uymuştur.”²⁴⁷ şeklindeki bir açıklamayı uygun görmektedir.

Abdullah, realist konuları romantik bir üslûpla iç içe kullanmıştır. Başka bir ifadeyle romantizmden realizme tam bir geçiş olmamıştır. Bu tarz eserleri ortaya koymasının en bariz nedeni onun romantizme olan tutkusu ve aynı zamanda hayatın yeni gerçekleri karşısında toplumu bilinçlendirmek istemesidir.²⁴⁸ Muhammed Abdulhalim Abdullah bu şekilde ortaya koyduğu eserlerinde romantik konuların yanı sıra kırsalı, Arap sosyalizmini, göçü, gurbeti, cinsiyeti, işi ve savaş gerçekleri çerçevesinde işlemiştir.²⁴⁹ Ancak Abdullah’ın yeğeni Zağlûl’a göre o, liberal ve sosyalist düşüncelerin gölgesinde yazarlığına şekil kazandırmış; daha çok Batılı liberallerin etkisinde kalmıştır. Zira sosyalizmin içini doldurmadığı tanrı, varlık ve insan gibi kavramların liberalizm tarafından daha net teyit edilmesi yazarca daha çok benimsemiştir.²⁵⁰

Abdullah’ın romanlarında dikkat çeken bu tarz, kendini kısa hikâyelerinde de göstermektedir. Sözünü ettiğimiz bu geçiş döneminde Abdullah; ilk dönemde olduğu gibi kendisini hayallerden, duygusal gelgitlerden ve psikolojik baskılardan uzak tutmamıştır. Ancak bu dönemde en dikkat çeken husus, Muhammed Abdulhalim Abdullah’ın birinci tekil şahıs kullanımından kendini alıkoymasını ve işlemiş olduğu konulardan dolayı çoğul zamiri kullanmayı tercih etmesidir. Bu dönemini özetleyecek olursak: toplumsal konuların yazar nezdinde daha çok önemsendiği dikkatlerden kaçmaz, önceki döneme nazaran yoğun duygusallıktan bir feragat söz konusudur. Aynı zamanda özelden genele doğru bir eğilim göze çarpmaktadır. Roman karakterleri arasındaki bireysel çekişmeler azalarak toplumsal vakaların çoğaldığı bir görüntü ortaya çıkmaktadır. Bu aynı zamanda bireysel hedef ve menfaatlerin yerini toplumsal hedef ve menfaatlere bıraktığı anlamına gelmektedir. Bir diğer husus da bu dönemde yazarın romanlarında ulusal ve tarihî konuların yer bulduğu bir merhale olmasıdır.

²⁴⁶ Hasaneyn Muhammed Kaşyûd’un, yazarın bu dönemine atfen kullandığı bir ifadedir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun ‘an a ‘mâl Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah*, s. 94.

²⁴⁷ Er, “Arap Edebiyatı”, s. 165.

²⁴⁸ Nevfel, *Fennu’l-kıssa ‘inde Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah*, s. 127.

²⁴⁹ Nevfel, *Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah hayâtuhû ve edebuhû*, s. 96; Nevfel, *Fennu’l-kıssa ‘inde Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah*, s. 123.

²⁵⁰ Zağlûl, *el-Vetru’l-meşdüd*, s. 273.

Söz gelimi *el-Cennetu'l-'azrâ* adlı romanında II. Dünya Savaşı ve toplum üzerindeki etkileri ele alınmaktadır. Burada savaşla beraber gelen açlık, Mısırlıların İngilizlere karşı göstermiş oldukları gerçekçi mücadele, romantik bir üslûpla işlenmiştir. Abdullah, ilk defa bu dönemde siyasî meselelerle ilgilenmeye başlamıştır. Siyasî ve tarihî olayların iç içe romanlarında kullandığı bir aşama hayat bulmuştur. Diğer yandan bu dönemde şehre dair işlenen konuların bir başka özelliği de tamamının bağımsız veya küçük bir kısmının kırsalla ilintili olmasıdır.²⁵¹ Nevfel'e göre Abdullah'ın kendisini romantizmden uzaklaştırmasının nedeni, onun kendisi ve toplumla olan ilişkilerinin iç dünyasında oluşturduğu ruhsal etkilerdir. Bundan dolayı hem gerçekçi hem de tarihî konulara yönelmiştir.²⁵²

Abdullah'ın bu dönemde kaleme aldığı romanlar şunlardır: *Min ecli veledî*, *Sukûnu'l-'âsife*, *el-Cennetu'l-'azrâ*, *el-Beytu's-sâmit*. Bu eserlere tezimizin ilgili bölümlerinde daha ayrıntılı bilgiler verilecektir.

1.2.3. Realist Evre

Abdullah bu dönemde kaleme aldığı eserlerinde siyasî ve toplumsal konuları işlemektedir. Bu dönemde yazdığı romanlar tasavvufî ve tarihî karakterler barındırmaktadır. Ömrünün sonlarına doğru şekillenen bu yazım tavrının herhangi bir ekole isnat edilmesi mümkün olmamakla beraber hikâyelerinden *Hasâdu'l-leyl* “*Gecenin özeti*” ve *Fırâşu'l-evhâm* “*Düş yatağı*” fantastik ve kurgusal öğeler taşımaktadır.²⁵³ Müellifin eserlerinde siyasî konuların beraberinde getirdiği ekonomik şartlara kayıtsız kalmaması da dikkat çeker. Aynı zamanda yazar ekonomik tablonun doğurduğu, sıkıntıların farkındadır.²⁵⁴ Nitekim 1967 yılında meydana gelen Arap-İsrail savaşını tarihteki en önemli ayırım noktası olarak nitelendirerek²⁵⁵ bu tarihten sonra hiçbir edebiyatçının buna kayıtsız kalamayacağını belirtmektedir.²⁵⁶

Bu dönemde yazdığı eserler, içerik bakımından toplumsal gerçekliği yansıtmaktadır. Bu duruma kayıtsız kalmayan sadece Abdullah değildir. Dönemin yazarları da siyasî konulara yönelmişlerdir. Böylece yazım hayatını belirleyen yeni faktörler ortaya çıkmıştır. Kuşkusuz bunların başında 1967 yılında Arap hezimetiyile başlayan ve bir toplumsal problem olarak

²⁵¹ Muhammed, *er-Rif fi'r-rivâyâti'l-'Arabiyye*, s. 30; Nevfel, *Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 102.

²⁵² Nevfel, *Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 105; Nevfel, *Fennu'l-kıssa 'inde Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 129.

²⁵³ Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun 'an a'mâl Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 96.

²⁵⁴ ed-Dusûkî, “Muhammed'Abdulhalîm 'Abdillâh rihletu'l-hayât ve'l-fen”, s. 42.

²⁵⁵ Rus Oryantalist İnce Fateyiwa ile röportaj, *el-Hilâl*, 1 Kasım, 1970, s. 30.

²⁵⁶ Zağlûl, *el-Vetru'l-meşdûd*, s. 272.

devamlılık arz eden Filistin sorunu gelmektedir. Abdullah da *Li'z-zemen bakiyye ve Kıssatun lem tetim* eserlerinde bu konu üzerinde durmaktadır.²⁵⁷

Abdullah'ın edebî kişilik seyri ele alındığında bu dönemde doğrudan topluma ve siyasete yönelerek gerçekçi bir tablo sergilediği görülür. Ancak olayların kader çizgisinden sapmasına ve duygusuz bir anlatımın olayların atmosferinden uzaklaşmasına müsaade etmemiştir.²⁵⁸

Abdullah'ın bu merhalede üslûbunu da değiştirdiği dikkat çekmektedir. Aşırı duygusal ve bol benzetmelere dayanan tarzı, yerini bu dönemde toplumsal ve siyasî problemlere daha gerçekçi bakan yalın bir dile bırakmıştır. Bunun nedeni siyaset, toplumsal, iktisadi ve kültürel hayat ilişkisidir.

Abdullah'ın bu dönemde ele aldığı konuları içerisinde bağımsızlık kavramı dikkat çekmektedir. Onun yaşadığı dönemdeki pek çok entelektüeli ilgilendiren en temel konulardan birisi hiç şüphe yok ki hürriyettir. Abdullah'ın bu dönemde ele aldığı söz konusu konu kırsalla ilgilidir. Konular şehre ve köye dair birtakım birliktelikleri ve ortak noktaları barındırır. Eserlerindeki kahramanlarda kendini gösteren özgürlük anlayışı köyden kente doğru bir kaçışı ve köyün şartlarını beğenmeyerek şehirli olma isteğini ortaya koymaktadır.²⁵⁹ Görüldüğü üzere Abdullah'ın hürriyet mefhumu ile kastettiği şey, bireysel veya toplumsal bir bağımsızlıktan ziyade, kahramanların özgür iradelerini ortaya koyarak tebdil-î mekânda bulunmalarıdır.

Abdullah *Kıssatun lem tetim* adlı eserinde siyasî ve politik konuları işlemektedir. Eserde politik sıkıntılarla beraber kırsal problemler de göze çarpmaktadır. Ancak Abdullah'ın bu sağduyusuna rağmen dönemin siyasî partilerinden; İşçi Partisi “Hızbu'l-‘ummâl” ve Çiftçi Partisi'nden kendisine üyelik konusunda teklifler gelmesine rağmen siyasete girmemiştir. Nitekim bu merhaleden sonra tarihî ve dinî konuları ele aldığı *el-Bâhis 'ani'l-hakîka* eserinde tarihî ve realist biyografik konu dikkatten kaçmamaktadır.

Özetle Abdulhalim Abdullah'ı siyasî ve tarihî konulara yönlendiren nedenler içerisinde; siyasetin bölgesel ve ulusal önemi, 5 Haziran 1967'deki İsrail karşısındaki gerilemenin toplumda oluşturduğu etki, dönemin sanat yönelimi ve yazarları ile şairlerin buna kayıtsız kalmaması yer alır. Aynı zamanda yazarın görüşlerinde, özelden-genele, bireyden-topluma doğru bir değişimin meydana gelmesi²⁶⁰ de belirleyicidir.

²⁵⁷ Mükerrerem, *Lakîta Romani Bağlamında Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah'ın Romancılığı*, s. 16.

²⁵⁸ Zağlûl, *el-Vetru'l-meşdûd*, s. 143; Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun 'an a'mâl Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 97.

²⁵⁹ Nevfel, *Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 113; Nevfel, *Fennu'l-kıssa 'inde Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 135.

²⁶⁰ Nevfel, *Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 119; Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun 'an a'mâl Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 116; Nevfel, *Fennu'l-kıssa 'inde Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 139.

Bu merhalede tarihî bir kahraman olarak Selmân-ı Fârisî, *el-Bâhis 'ani'l-hakîka* adlı romanda dikkat çekerken *Kıssatun lem tetim* adlı eserin başkahramanı Doktor Emin'in de üniversitede tarih profesörü olması ilgi çekicidir. Dolayısıyla bu dönemin temel konularının tarih ve siyaset gibi gerçekçi konuları barındırdığı bir realitedir. Aynı zamanda topluma dair özellikle kısa hikâyelerinde, eşlerin birbirlerini aldatmalarını, trafik polisinin rüşvet almasını, yoksulluğu, dilenciligi, batılılaşmanın komik yönlerini de çokça işlemektedir. Bu kavramlar gençler özelinde daha çok II. Dünya Savaşı ve 1967 yenilgisi dönemlerinden sonrasını kapsamaktadır.²⁶¹

Roman topluma ayna tutan eserdir. Buradan hareketle yazarın Arap Dili Kurumu'nda üstlenmiş olduğu görevlere bakılarak Abdullah'ın yazarlığının son evresinde toplumsal realitelere daha fazla kayıtsız kalamadığı anlaşılmaktadır. Buna rağmen bu dönemde ele aldığı konular, Avrupa realizmi, sosyalist realizm veya sembolik realizm gibi hiçbir edebî fraksiyona tabî tutulmayacak şekilde bir özgünlük taşımaktadır. Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın bu dönemde yazdığı eserlerinden *Li'z-zemen bakiyye*, hürriyet ve zulüm gibi temaları, *Kıssatun lem tetim* savaş, barış, zulüm, yok oluş ve çağın problemleri gibi temalara ışık tutar. Aynı zamanda *el-Bâhis 'ani'l-hakîka Selmân Fârisî*'yi işlemesi hasebiyle hem tarihî ve tasavvufî hem de realist temalara değinmektedir. Yazarın kısa hikâyelerinden *Julyet... fevka sathi'l-kamer* ve *Ustûratun min kitâbi'l-hubb*'da aynı şekilde gerçekçi konular ve temalar işlenmiştir.²⁶²

Onun toplumcu yönü de ağır basmaktadır. *Ğusnu'z-zeytûn*, *Şemsu'l-harîf*, *Sukûnu'l-âsife*, *Min ecli veledî* adlı romanlar toplumun sorunlarından hareketle yazılmıştır. Abdullah'ın sahip olduğu bu eserlere bakarak onun hakkında çok rahatlıkla toplumcu bir yazar yakıştırması yapılabilir.²⁶³ Mısırlı eleştirmen el-Kâ'ud'un Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın gerçekçiliği insan gerçekçiliğinin uzağında durmadığı²⁶⁴ fikri; Dominikli yazar Jordan Mono'nun Abdullah "insan faktörünü" yazar²⁶⁵ iddiasını teyit etmektedir. Zira Abdullah insan ile ilişkili çoğu temaya değinmeden durmaz. O, tabiatı, iyiliği, kötülüğü, kültürü, medeniyeti, sevgiyi, nefreti ve inancı yazar. Onun için kullanılacak en güzel ifadenin onun canlı kâinatı ve beşerî yazdığıdır. el-Kâ'ud, *Şeceratu'l-leblâb* romanı üzerinden Abdullah'ı değerlendirerek

²⁶¹ Nevfel, *Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 120; Mükerrrem, *Lakîta Romanı Bağlamında Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah'ın Romancılığı*, s. 17; Nevfel, *Fennu'l-kıssa 'inde Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 134; Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun 'an a'mâl Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 118.

²⁶² Nevfel, *Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 118; Nevfel, *Fennu'l-kıssa 'inde Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 132.

²⁶³ Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun 'an a'mâl Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 214.

²⁶⁴ Kâ'ud *el-Ğurûbu'l-mustehîl: sîretu kâtib Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 94.

²⁶⁵ Jordan Mono, Muhammed "Abdulhâlîm 'Abdullah kâtibu'l-kıssati'l-kasîra", *Tercemetu Leylâ et-Tahhân, Mîdyû, Mısır 1963*, s.1; 'Abdullah, *el-Vetru'l-meşdüd*, s. 315.

onun sadece iyi bir okurun fark edeceği derin psikolojik mülâhazalarla yazdığını iddia etmektedir. Abdullah'ın bu romanını konu ve üslûp hariç Necîb Mahfûz'un *es-Serâb*, 'Abbâs Mahmûd el-'Akkâd'ın *Sâre* romanlarına benzetmektedir.²⁶⁶ O, bu romandan hareketle Abdullah'ın realizmi üzerinde durmaktadır. Öte yandan söz konusu üç romanın ortak noktası diyebileceğimiz şey, kahramanlarını saran şüphe ve tereddütlerin varlığıdır: *es-Serâb*'ın başkahramanı Kamil'i saran şüphe sarmalı onu toplumdaki uzak yaşamaya mahkûm ederken, *Şeceratu'l-leblâb*'ın kahramanı Hüsnü, babası ve annesine tam bağımlı özgüveni eksik biri olarak yaşam sürdürmektedir. Aynı şekilde *Sâre*'nin kahramanı Hemmam ise nefrotik özellikler taşıyan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu üç kahramanın ortak özelliği iç dünyalarında yaşadıkları gerçekliktir. 'Akkâd'ın bu eseri Mısır edebiyatının ilk psikolojik eseri kabul edilmektedir.²⁶⁷ Onun psikolojik gerçeklik tanımıyla izah edilebilecek bu eserini, Abdullah'ın söz konusu eserleriyle takip ettiği söylenebilir.

Abdullah'ın bu dönemde kaleme aldığı romanlar şunlardır: *el-Beytu's-sâmit* (1967) *Li'z-zemen bakiyye* (1969), *el-Bâhis 'ani'l-hakîka* (1966), *Kıssatun lem tetim* (1971).

Edebî yaşam serüveninden anlaşılacağı üzere, Muhammed Abdulhalim Abdullah; insanı, ölümü, yaşamı, sevgiyi, aileyi önceleyerek yazar. Aynı zamanda medeniyeti, toplumsal ve uluslararası gelişmeleri-değişimleri kaleme alır. İnsanı insan yapan maddi ve manevi unsurların üzerinde durur. Sosyal siyasal konuları irdeler. Kadın ve erkeğin misyonuna dokunur. Din ve felsefeye değinir. Tahlilleri derin ve müspettir. Tüm bu sahip olduğu özelliklerden dolayı tabiri caizse yazarlığa hakkını veren bir edebiyatçıdır.

1.3. Modern Arap Romanında Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın Yeri

Bir romancının edebî yönünü belirlemenin birtakım unsurları vardır. Bunlar yazarın ait olduğu ulusun kültürel, siyasal durumu ve yetiştiği çevreyle alakalıdır. Yani yazarın istifade ettiği kaynaklar, etkilendiği miras, kendi kuşağındakilerle diyalogu onun yerini ortaya koymaktadır. Bu manada Abdullah'a bakıldığında onun üstlendiği görev gereği dönemin bütün yazarlarıyla görüş alışverişinde bulunduğu, Arap ve dünya edebiyatının öncülerine dair okumalar yaptığı görülmektedir.

Abdullah; iyi bir roman yazarı olarak bilinmesinin yanında onu daha çok iyi bir hikâye yazarı olarak kabul edenler de vardır. Bunların başında Yusûf eş-Şarûnî gelmektedir.²⁶⁸ Ancak bu fikri Hasan Nevfel reddetmektedir. Zira Nevfel'e göre Abdullah, son derece iyi bir romancıdır. Nevfel bu iddiasını Abdullah'ın ilk hikâyesini yayımladığı 1954 yılında yayım-

²⁶⁶ Kâ'ud, *el-Ğurûbu'l-mustehîl: sîretu kâtib Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 95.

²⁶⁷ Kâ'ud, *el-Ğurûbu'l-mustehîl: sîretu kâtib Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 96.

²⁶⁸ Yûsuf eş-Şarûnî, "el-Vechu'l-âhar li Muhammed 'Abdilhalîm 'Abdillah", *el-Hilâl*, 1/2 (1972), s. 99.

lanmış altı romanının olmasına dayandırmaktadır.²⁶⁹ Nitekim onun bu sahadaki başarısı ve Arap romanına yaptığı katkılar, bizi Hasan Nevfel’le aynı fikirde buluşturmaktadır.

Roman için, “onun iyi mi yoksa kötü mü?” şeklinde bir tasnifte bulunmak oldukça güçtür. Ancak romanın iç kaideleri, yani yapı ve teknik açıdan bir tasnifi söz konusu olabilir. Dolayısıyla Abdullah’a ait eserlere baktığımızda bunların son derece roman ilmiyle uyumlu olduğunu görmekteyiz. Hatta Abdullah’a ait romanların arz ve talep ilişkisi bağlamında değerlendirilmesi ve romanların okur kitlesiyle beraber bunların sinemaya uyarlanış başarısı da dikkat çekmektedir.

Abdullah’ın iyi bir anlatıcı yeteneği kazanmasında Batılı Çehov, Dickhens, Maupou-sant etkili iken, Arap edebiyatından da Mahmûd Teymûr ve Mahmûd Tâhir Lâşîn gibi yazarlar etkindir. Yazar ilk eserlerinde gösterdiği fesâhatını Tâhâ Hüseyin’den, diğer eserlerindeki üslubunu Abdulkadir el-Mâzinî ve Muhammed Ferîd Ebû Hadîd’ten almıştır.²⁷⁰ Söz konusu etkilendiği Arap yazarların ortak özelliklerinden bir tanesi de toplumcu eserler yazmaları ve kendilerini “Sosyalist gerçekçiler” şeklinde sınıflandırmalarıdır. Ancak Muhammed Abdulhalim Abdullah, söz konusu bu zümreye aidiyet hissetmez. Ancak bazı eleştirilenler onu Avrupa gerçekçilerinden sayar.²⁷¹ Bunun nedeni elbette ki onun kendine has üslûbudur.

Abdullah, Arap romanı öncüleri olan ve birinci kuşak romancıları oluşturan Tâhâ Hüseyin, Muhammed Hüseyin Heykel, Tevfik el-Hâkim, İbrahim Abdulkadir el-Mâzinî ve Mahmûd Teymûr’dan sonra gelen ikinci kuşak romancılar içerisinde değerlendirilmektedir. Birinci kuşağın en büyük özelliklerinden birisi de Arap romanını tekâmül düzeyine çıkarmalarıdır. Yani Batı edebiyatına benzer bir Arap romanı tesis etmiş olmalarıdır. Söz konusu kuşaktaki romancılar, yabancı dil olarak Fransızca bilmektedirler. Onlar böylece Fransız yazar Maupassant’ın edebiyata kattığı olay odaklı hikâye ve romanı Arap edebiyatına kazandırmışlardır.²⁷²

Abdullah’ın kuşağı daha çok hikâye ile ilgilenmiş ve romanı ikinci plana atmıştır. Hiç şüphe yok ki; bu neslin en büyük özelliği II. Dünya Savaşı’nın patlak vermesiyle beraber elle-rinde çok sayıda yazım malzemesinin oluşmasıdır. Ancak kendisi başta olmak üzere söz konusu yazarların Mısır, Nil Nehri, romantik konular ve köy-kent hayatı dışında diğer konularda

²⁶⁹ Yusûf Hasan Nevfel, “et-Tekvînu’l-fennî li Muhammed ‘Abdilhalîm ‘Abdillah”, *el-Edîb*, 5/5 (1974), s. 6-7; Nevfel, *Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah hayâtuhû ve edebuhû*, s. 21.

²⁷⁰ Nevfel, “et-Tekvînu’l-fennî li Muhammed ‘Abdilhalîm ‘Abdillah”, s. 6-7; Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun ‘an a‘mâl Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah*, s. 233.

²⁷¹ Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun ‘an a‘mâl Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah*, s. 234.

²⁷² Nevfel, *Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 40.

yazmadıkları da görülmektedir. Bundan dolayı Hasan Nevfel, bu nesli “kayıp nesil” olarak ifade etmektedir.²⁷³

Öte yandan Abdullah’la aynı dönemi paylaşan Necîb Mahfûz ve Yusûf es-Sibâ’î incelendiğinde onların romanı, toplumdan kesitler sunmak için, bir araç olarak kullandıkları görülmektedir. Başka bir deyişle onların romanlarında sokağı görmek kaçınılmazdır. Bu durum gerek Muhammed Abdulhalim Abdullah’ın eserlerinde gerekse de ikinci kuşak romancıların eserlerinde görülmesinden dolayı “kayıp nesil” ifadesi doğru değildir. Zira işin aslına bakıldığında Muhammed Abdulhalim Abdullah’ın, sokağı ve içinde yaşayanların ruhunu eserlerine taşıdığı fark edilmektedir.

Abdullah, aynı dönemi paylaştığı çoğu edebiyatçı tarafından takdir edilmiştir. Necîb Mahfûz kendisi için “Yeni el-Menfelûtî”, “Edebiyat ve sanatın dehası” şeklinde söz ederken, Yahya Hakkı ise onun için “Bam teli” ve “Mısır’daki en büyük yazarlardan biri” şeklindeki ifadeleri kullanmıştır²⁷⁴. el-Menfelûtî, Arap romanına romantizmi kazandıran kişidir. Abdullah’ın da ilk dönemde yazdıkları eserler romantik imgeler taşımaktadır. Bu nedenle aralarında bir benzerlik kurulması son derece doğrudur. İki yazar da eserlerini adeta şiir yazar gibi kaleme almışlardır. Nitekim Hasan Nevfel’e göre Muhammed Abdulhalim Abdullah, el-Menfelûtî’nin başlattığı bu akımı bir adım daha ileri taşıyarak, var olan üslubu zenginleştirmiş²⁷⁵, sahip olduğu şiirsel üslûpla da Halîl Cibrân, Mustafa Sadık er-Rafi’î, Tâhâ Hüseyin gibi bu üslûba sahip diğer yazarları da gerisinde bırakmıştır.²⁷⁶ Görüldüğü üzere Abdullah, modern Mısır romanında özel bir yere sahiptir.

1.4. Muhammed Abdulhalim Abdullah’a Yöneltilen Eleştiriler

Muhammed Abdulhalim Abdullah yazdıklarından dolayı zaman zaman eleştirilere maruz kalmıştır. Herhangi bir edebî akıma bağlı olmamakla²⁷⁷ beraber yazar, Muhammed Hüseyin Heykel, Ahmed Emîn (ö. 1981), Ali Carîm (ö. 1949) ve Muhammed Saîd el-‘Uryân (ö. 1964) gibi yazarların eleştirilerinden kaçmamıştır.²⁷⁸ Söz konusu eleştirilerin bazıları olumlu olmakla beraber bazıları da Abdullah’ın moralini ve motivasyonunu bozmuştur. Nitekim romanlarındaki karakterlerin duygusal taraflarını öne çıkarmasından dolayı daha çok eleştirilen

²⁷³ Nevfel, *Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 41.

²⁷⁴ Zağlûl, *el-Vetru’l-meşdûd*, s. 33.

²⁷⁵ Zağlûl, *el-Vetru’l-meşdûd*, s. 89.

²⁷⁶ Nevfel, *Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 44; Zağlûl, *el-Vetru’l-meşdûd*, s. 118.

²⁷⁷ Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun ‘an a’mâl Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah*, s. 210.

²⁷⁸ Yapılan olumlu veya olumsuz eleştiriler hususunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. <https://archive.alsharekh.org/SearchResult>, (6.11.2019).

Muhammed Abdulhalim Abdullah, karşılığının olmadığını düşündüğü bu türden eleştirileri “delilik” diye tanımlamıştır.²⁷⁹

Yazar, insanın duygusuna hitap etmeyen hiçbir edebî eserin başarılı olamayacağını ifade ederek²⁸⁰ kendisini eleştirenlere karşı çıkmaktadır. “Kaf dağında oturan ve sokağa inmeyen kişiler”²⁸¹ şeklinde ifade ettiği bazı eleştirmenlerin sahip oldukları böylesi düşünceleri ile Mısır’ın fikir dünyasının gelişimine mâni olduklarını belirtmektedir. Dönemin en büyük edebiyatçılarından birisi kabul edilen el-‘Akkâd, bazı eleştirmenlerin yazarlar için engeller oluşturduğu düşüncesiyle Abdullah’ı savunmaktadır. Aynı şekilde Yahya Hakkı ve Enis Mansûr da *Ğusnu’z-zeytûn ve Min ecli veledî* romanlarını edebî kaideler noktasında hatasız görerek Abdullah’ı desteklemişlerdir.²⁸² Muhammed Abdulhalim Abdullah *el-Edeb* dergisinin 1962 Mayıs sayısında 1950’lerin ortalarından sonra neşet eden eleştirmenlerin gelişigüzel bütün yazar ve eserleri eleştirdiklerinden yakınmaktadır.²⁸³ Daha çok onun üslûbu ve konuları üzerinde dönen bu eleştiriler,²⁸⁴ bizim açımızdan da haksız eleştirilerdir. Zira üslûp ve konu açısından Abdullah’ın eserleri değerlendirildiğinde konularının toplumdaki uzak olmadığı ve üslûbunun da fasih olduğu görülmektedir.

Abdullah, dili bir araç olarak değil bir amaç olarak gördüğü için de eleştiri oklarının hedefi olmuştur.²⁸⁵ Bazı eleştirmenlerce diyaloglarda kullanılmayan halk diyalekti pasajlarda bir yapaylığı doğurmuş, yazarın dilini karakterlerin dilinin önüne geçirmiştir.²⁸⁶ Buna mukabil anlatıma dayalı türlerde önemli olan karakterin aksiyondaki yerini, yaşadıklarını okuyucuya doğru bir şekilde aktarmak düşüncesiyle bu iddiayı yerinde bulmuyoruz. Kaldı ki bu iddialar dilin fesahatiyle ve beyan gücüyle de bağdaşmamaktadır.²⁸⁷

Abdullah’a yöneltilen eleştirilerden bir diğeri de onun ilk dönem roman karakterlerinin aşırı duygusallık yüklü olduğu şeklindedir. Bu türden eleştiriler bazen onun kahramanlarının toplumdaki uzak, adeta bir çölde yaşadığı²⁸⁸ iddialarına konu olmuştur. Nitekim onun romanlarındaki konunun gerçekliğinin, duygular tarafından işgal edildiği iddiasına çokça rastlanabilmektedir. Bunlar hüznü ve kahrı çeken karakterlerdir. Olay bunların etrafında döner. Ya-

²⁷⁹ Nevfel, *Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 48; Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun ‘an a‘mâl Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah*, s. 209; Nevfel, *Fennu’l-kıssa ‘inde Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah*, s. 62.

²⁸⁰ Mükerrerem, *Lakîta Romani Bağlamında Muhammed ‘Abdulhalîm ‘Abdullah’ın Romancılığı*, s. 9.

²⁸¹ Nevfel, *Fennu’l-kıssa ‘inde Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah*, s. 68.

²⁸² Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun ‘an a‘mâl Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah*, s. 211.

²⁸³ Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun ‘an a‘mâl Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah*, s. 210.

²⁸⁴ Zağlûl, *el-Vetru’l-meşdûd*, s. 118.

²⁸⁵ Zağlûl, *el-Vetru’l-meşdûd*, s. 279.

²⁸⁶ Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun ‘an a‘mâl Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah*, s. 176.

²⁸⁷ Yazarın bu üslûbu konusunda yapılan eleştirilere karşı verdiği cevap Arap dilini ne kadar önemseydiğine dairdir. Konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Şûşe Fârûk, “Mukâbeletun edebiyetun ma‘a Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdillâh, *el-Âdâb*, 5 (1962), s. 22.

²⁸⁸ Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun ‘an a‘mâl Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah*, s. 193.

zar karakterlerini çoğu zaman da utangaçlığa sürükler. Bize göre bu eleştiriler doğru değildir ve bu hususta Zağlûl da bizi desteklemektedir.²⁸⁹ Zira Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın da ifade ettiği üzere "Romanın kahramanları, yazarın yaşam tecrübesi üzerine bina edilir."²⁹⁰ Bu tasavvurundan hareketle Abdullah, yaşadığı günün dünyasına ışık tutmaktadır. Bu da ancak roman ilkeleri baz alındığında sadece zihniyet kavramıyla izah edilebilir. Kaldı ki Abdullah'ın bu dönemi için acemilik kavramı verilecek olursa onun kalfalık ve ustalık dönemlerinde bu türden duygusal boğulmalara pek rastlanamayacağı görülür.

Halk diyalektinin karakterleri işleme hususunda daha çok kolaylık sağladığı düşüncesinden hareketle Mahmûd Teymûr, ilk eserlerinde halk diyalektini kullanmış; daha sonra fasih dilin gücüne kanaat getirerek sonraki eserlerini söz konusu dille yazmıştır.²⁹¹ Bu bilgi Muhammed Abdulhalim Abdullah ile Mahmûd Teymûr arasındaki halef selef ilişkisi bağlamında önem arz etmektedir. Zira Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın en çok etkilendiği Arap yazarların başında Mahmûd Teymûr gelmektedir.

Abdullah'a yöneltilen bir başka eleştiri de onun Mısır yazım hayatında bir yer edinemediği yani bir edebî ekole intisap etmediği yönündedir. Bu eleştiri kısmen birtakım haksızlıkları barındırmaktadır: *Likâun beyne cileyen* adlı eserinden de anlaşılacağı üzere Tâhâ Hüseyin, Mahmûd Teymûr, Tevfik el-Hakîm ve Yahya Hakkı gibi dönemin pek çok kalem sahibiyle sıkı muhabbetler kurmuştur. Hiç şüphe yok ki buna vesile olan şey de onun yazarlığıdır. Ancak Abdullah'ın bizatihi içerisinde olduğunu kabul ettiği bir edebî akım da söz konusu değildir. Fakat eserleri içerik bakımından incelendiğinde edebî kişiliğinin farklı merhalelerden oluştuğu görülecektir.

İlk dönem tamamen romantizmin etkisiyle şekillenen yazarlık serüveni sonraki dönemlerde yerini realist bir yapıya bırakmıştır. Abdullah'ı, Arap romantizminin olgunlaşmasında çaba sarf ederken el-Mefelûdî'yi taklit ettiği iddiasıyla eleştirenler de vardır.²⁹² Abdullah'ın akli unutup duygular üzerinden işlediği konulara mesafeli duranlara en güzel cevabı Muhammed Hasaneyn Kaşyûd vermektedir. Ona göre II. Dünya Savaşı'ndan sonra Mısır'da ortaya çıkan tablo, kişinin kendini ve toplumu tasvir etmesini gerektirmektedir. İnsanın insan olmasına vesile olan duygular bu tablonun dışında kalamaz; yani sanat, insanın his cihetindeki ga-

²⁸⁹ Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah'ın yeğeni Zağlûl, amcasının sağlığında kendisine yöneltilen eleştirilere zamanında cevap veremediği ve zamanının etkin bir edebiyatçısı olamadığı eleştirilerine cevap cihetinde tafsiyatlı yazdığı yazı için bkz. Zağlûl, *el-Vetru'l-meşdûd*, s. 280-285.

²⁹⁰ Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun 'an a'mâl Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 193.

²⁹¹ Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun 'an a'mâl Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 180; Candemir, *Muhammed Abdulhalîm Abdullah'da Kısa Hikâyecilik*, s. 87.

²⁹² Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun 'an a'mâl Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 212-214.

yesini ortaya koymalıdır.²⁹³ Bu söylemden hareketle yazarın metodolojisinin gâyet sağlam olduğu ifade edilebilir.

Bir başka eleştiride Abdullah'a ait romanlardaki aksiyon ve şahısların sadece mekân üzerinden değerlendirildiği düşüncesidir.²⁹⁴ Nitekim Abdullah'ın kırsala ve şehre meftun olması, yazarlığının ilk döneminde yazdığı romanların böylesi özelliklere sahip olması hoş karşılanmamıştır. Ancak burada sadece bir dönem üzerinden yapılan değerlendirmeler doğru değildir. Abdullah'ın uzun roman serüveninde söz konusu durum geneli kapsayacak mahiyette olmasıdır.

Aynı şekilde benzer karakterlerin, yakın anlamlı roman adlarının, benzer mekânların ve yakın kurgunun farklı romanlarda kullanılması da hoşgörülmemiştir. Söz gelimi *Ğusnu'z-zeytûn* ve *Şeceratu'l-leblâb* romanlarında bayan kahramanların iffet yoksunu kadınlar olması, akıbetlerinin aynı olması, romanlardan birinin *ğasn* “dal”, diğerinin *şecera* “ağaç” ile başlaması doğru bulunmamıştır. Benzer durumun *Şemsu'l-harîf* ve *Ba'de'l-ğurûb*'da olduğu yönündedir. *Şemsu'l-harîf* ve *Ba'de'l-ğurûb*'un zaman olarak bir bitişe delalet etmeleri, olay örgüsünün benzer olmaları açısından zayıf olarak değerlendirilmiştir.²⁹⁵ Bize göre burada iddia edilen benzerlik isimden öteye gitmez, kaldı ki bu durum dönemin pek çok Arap edebiyatçısında da rahatlıkla görülebilir.

Bazı eleştirmenlere göre Abdullah'ın iç dünyasında yoğun duygusal boğulmalarla dolu edebî kişiliği, onu toplumsal sorunları işlemede geride bırakmaktadır. Bu tasavvurun doğru olmadığı; sanatı, sanat yapanın biraz da duygular olduğu gerçeğinin unutulmasından kaynaklanmaktadır. Abdullah'ın karakter ve tipolojileri genelde toplum tarafından pek kabul görülmeyen davranışlar ortaya koyabilmektirler. Söz konusu durum onun tercih ettiği yazım anlayışından kaynaklanmaktadır. Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın eserlerine bakıldığında hemen hemen tamamının toplumsal konu veya temaları ihtiva ettiği görülecektir. Onun en büyük özelliği toplumsal konuları romantik lisanla işlemiş olmasıdır. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonraki merhalede yazdıkları, yaşadıkları ve gördükleridir. Bir yazarın bizzat tanık olduğu vakalar gerçekçi ve toplumsal vakalardır.

Abdullah'ın eserleriyle ilgili değerlendirmede bulunan Kaşyûd, iki konuda eleştiri sunmaktadır; bunların ilki yazarın ana konuyla fazla ilgili olmayan tesadüfî olaylara yer vermesi, diğeri ise temel hikâyenin ekseninden uzak birbirine benzer olayların çokça işlenmesidir.²⁹⁶ Diğer yandan başka bir eleştiri de kişi ve olay örgüsüyle ilgilidir. Hikâyede yer alan kişilerin

²⁹³ Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun 'an a'mâl Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 220.

²⁹⁴ Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun 'an a'mâl Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 218.

²⁹⁵ Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun 'an a'mâl Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 222.

²⁹⁶ Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun 'an a'mâl Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 223.

olayla paralel büyüdükleri iddiası²⁹⁷ *Lakîta* romanında Leyla, *Şereretü'l-leblâb*'da Zeyneb ve Hüsnü, *Liz-zemen bakiyye*'de Salâh en-Necûmî ve Esrâr için söylenebilir; ancak bu durum genellenemez. Zira *Ba'de'l-ğurûb*'da 'Abdulazîz, Emîre, *Şemsu'l-harîf*'te Muhtar ve *Min ecli veledî*'de Fuad için söz konusu değildir. Dolayısıyla, kişi-olay-zaman sarmalında yönlendirilen eleştirilerin bazılarının verdiği bu örneklerle haksız olduğu görülmektedir.

Her ne kadar farklı doz ve tarzlarda Abdullah'a eleştiriler sunulsa da onun sanatının eşsizliğine dair fikir belirten yazarlar da karşımıza çıkmaktadır. Söz gelimi Mahmûd Teymûr onun için şunları söylemektedir: "Abdullah, okurun dikkatini sonuna kadar cezbeden eşsiz bir anlatımla yazan yazarların en naziği, dost meclisinin en samimi konuşmacısı; o iyi bir dinleyici olmakla beraber, nefesiyle neşe saçar."²⁹⁸ Yahya Hakkı ise "O, (Muhammed Abdulhalim Abdullah) Teymûr'un temsil ettiği ekolden farklı bir ekole mensup, ancak Mısır'daki hikâyeye yazarlarının en önemlilerinden: en büyükleri olmazsa bile yazarların ilkleri arasında ismini zikretmek gerekmektedir."²⁹⁹ Aynı zamanda Muhammed Hasaneyn Kaşyûd da Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın eserleri için şu sözlere yer vermektedir: "Yazarımız zengin bir üretkenliğe ve eşsiz bir üslûba sahiptir. O, sadece mükemmel hikâyeler yazmakla kalmaz aynı zamanda olaylara zevk ve öngörüsüyle bakabilmiştir. Abdullah; okuma, birikimi ve felsefî anlayışıyla içerik, şekil ve konu bakımından müthiş eserler kaleme almıştır."³⁰⁰

Edebî eleştiri, roman sanatının en çok beslendiği kaynaktır. İster olumlu olsun ister olumsuz olsun bir roman yazarının aynı zamanda ihtiyaç duyduğu bir yapıdır. Abdullah'a yöneltilen eleştirilere baktığımızda her ne kadar kendisi açısından haksız olanlara rastlasak da bunların Abdullah'ın yazarlığında belirleyici olduğunu ifade edebiliriz zira onun edebî kişiliğindeki değişim ve tekâmül sürecinde kendisine yöneltilen eleştiriler etkili olmuştur.

1.5. Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın Eserleri

Arap romanını teşekkül eden kuşakların ikincisinde yer alan Muhammed Abdulhalim Abdullah; on üç romana, on hikâyeye, 30'dan fazla söyleşiye ve röportaja imza atmıştır. Bu başlık altında söz konusu eserleri tanıtacağız.

1.5.1. Romanları

Çok velut bir yazar olan Muhammed Abdulhalim Abdullah, kısa ömrüne on üç roman sığdırmıştır. Romanlardan on iki tanesi o, hayattayken yayımlanmış, son romanı *Kıssatun lem tetim* ise vefatından sonra yayımlanmıştır. Nitekim bu adla anılması da hayattayken bu romanı

²⁹⁷ Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun 'an a'mâl Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 230.

²⁹⁸ Teymûr, Mahmûd, *Munâcâtu'l-kutub ve'l-kuttâb*, Dâru's-sekâfe, yy. 1962, s. 63.

²⁹⁹ Hakkı Yahyâ, *Hudûvât fi'n-nakt*, el-heyetu'l-Mısriyyeti'l-'amme li'l-kuttâb, Kahire 1976, s.185.

³⁰⁰ Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun 'an a'mâl Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 239.

bitirmeye ömrünün vefa göstermemesindedir. Bu başlık altında yazara ait on üç romanı künyeleriyle ele almaya çalışacağız.

1.5.1.1. *Lakîta*/نقطة “Öksüz”

Abdullah’ın yayın dünyasında müstesna yerini almasını sağlayan bu eser, ilk basılan romanı olma vasfını taşımaktadır. Dâru’l-kitâbi’l-Mısırî tarafından Şubat 1947 tarihinde 224 sayfa olarak basılmıştır. Bu roman hacim bakımından orta uzunlukta bir eserdir. Konumuz dâhilinde incelemeye aldığımız *Lakîta* romanı 1989 basım tarihlidir. Roman kendisinden uyarlanmış “*Leyletu ğarâm*” adlı filminden alınmış; arşa elini açan Leyla’ın resminin olduğu şu epigrafla³⁰¹ başlar: “Ya Rabbî anne ve babamın lanetlerini üzerimden at!”³⁰²

Bu eser, 2016 yılında Bozok Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı’nda Mükerrerem Ayhan tarafından Tahsin Deliçay’ın danışmanlığında “*Lakîta Romanı Bağlamında Muhammed ‘Abdulhalîm ‘Abdullah’ın Romancılığı*” adıyla yüksek lisans tezi olarak sunulmuştur.

Roman, Arap dünyasındaki kimsesiz çocuklara olan bakışı sergilemektedir: Gayrı meşru bir ilişkiden dünyaya gelen ve toplumsal faktörlerden dolayı annesinin sahiplenmediği Leyla’nın hayata tutunma ve hayatta kalma serüveni işlenmektedir. Aynı zamanda roman, olayların geçtiği zaman dilimindeki gayrı meşru doğan çocukları, Mısır toplumunun bakış açısıyla ele alır.

Eser, kendi içerisinde kısımlara ayrılmıştır. İlk kısım “في ملجأ ج”³⁰³ ile başlamakta olup aynı kısım kendi içerisinde beş bölümden oluşmaktadır. İkinci kısım “في مستشفى الدكتور ك”³⁰⁴ ile devam etmekte ve burada da dokuz bölüm yer almaktadır. Üçüncü kısım “فترة بلا عمل” başlığıyla devam etmekte ve iki bölümden oluşmaktadır. Dördüncü kısım ise “في مستشفى س الحكومي” ile devam ederken on bölüm teşkil etmektedir. Bu eser, belirttiğimiz dört kısımdan meydana gelmektedir. Eser, Kefer Bûlîn ve Kahire’de yazılmıştır. 1947 yılında Arap Dil Kurumu’nun Nûr’ul-Hüdâ Şâ’râvî adına düzenlediği yarışmada birincilik elde etmiştir.³⁰⁴

Roman, yapımcı ‘Abdulhalîm Nasr tarafından “*Leyletu ğarâm*/Macera gecesi” adıyla sinemaya uyarlanmıştır. Film en iyi yapımcı ve en iyi yönetmen ödülünü alırken başrol oyun-

³⁰¹ Epigraf, bir romanın ya da o romana ait bir bölümün başında üslubu belirlemek ya da başka bir yazardan alıntı yaparak uydurulan yazıya denir. MacKay Marina, *Roman Nedir?* çev. Fazilet Akdoğan Özdemir, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2019, s. 307.

³⁰² Abdullah, *Lakîta*, s. 5.

³⁰³ Burada yer alan rumuzların bu denli kullanımlarıyla ilgili açık bir bilgiye ulaşılamamıştır. Yazara ait birkaç eserde daha karşımıza çıkan bu üslup, yazarın dilinin ve üslubunun anlatıldığı “dil ve üslup” bölümünde daha ayrıntılı ele alınmaktadır.

³⁰⁴ Nevfel, *Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 28.

cusu Hüseyin Riyâd da en iyi oyuncu ödülünü kazanmıştır. Söz konusu film 1952 yılında Mısır Aile İşleri Bakanlığı tarafından en iyi film ödülünü de elde etmiştir.³⁰⁵

Eser, Fransızcaya da çevrilmiştir. Doktor Nûf ‘Ali el-Meterî, Arap romanını değerlendirdiği bir yazısında, *Lakîta* romanının şekil, muhteva ve Arap dünyasındaki öksüzleri konu edinmesi bakımından, Arap romanının en iyilerinden biri olduğunu vurgulamaktadır. Bu roman yayımlandıktan sonra Muhammed Hüseyin Heykel, ‘Abbâs Mahmûd el-‘Akkâd, Ahmet Emîn ve Mustafa ‘Abdurrezzâk gibi dönemin yazar ve eleştirmenlerinin süzgecinden geçmiştir.³⁰⁶ Söz konusu eleştiriler yazarın *Ba‘de‘l-ğurûb* adlı ikinci romanı da dâhil olmak üzere diğer eserlerinin içerik ve üslubunda da etkili olmuştur.³⁰⁷ Ancak daha sonra ünlü Arap edebiyat eleştirmeni ‘Abdulkadir el-Kad, *Fî‘l-edebi‘l-‘Arabi‘l-mu‘âsir* kitabının *Selâsu rivâyât; Ba‘de‘l-ğurûb, İnnî râhile* ve *Ezhâru‘ş-şevk*³⁰⁸ bölümünde söz konusu eser için, karakterlerin olumsuz yapılarda, mücadeleden uzak olduklarını iddia etmiştir. *Lakîta*’yı da çok fazla tesadüfî olay üzerine kurgulanmasından ve yazarın kendi hayat felsefesini karakterlere yansıtmasından dolayı eleştirmiştir. Bunun üzerine Muhammed Abdulhalim Abdullah da *er-Risâletu‘l-cedîde*³⁰⁹ adlı dergide *Mehâlibu‘l-Kad* “el-Kad’ın pençesi” başlıklı reddiye mahiyetinde bir makale kaleme alarak bu türden eleştirileri reddederek el-Kad’ın bu tavrının onun şöhretiyle bağdaşmadığını ifade etmiştir.³¹⁰

Bu eserde aşk mefhumu farklı anlamlarda işlenmiştir. Dolayısıyla Leyla karakterinin, kimsesizlik, anne, baba özlemi ve akraba hasreti gibi içine düştüğü duygular her ne kadar bu eserin olay örgüsünü teşkil etse de kıskançlık, iftira, çekememezlik gibi farklı duygular da işlenmiştir.³¹¹ Bu duyguların en belirgin olanı, Leyla’nın dadısına karşı ölünceye değin beslediği hislerdir. Söz konusu roman, içerik itibarıyla özetle şu şekildedir: Romanın başkahramanı Leyla gayrimeşru bir ilişki sonucu dünyaya gelir ve annesi tarafından Kahire’ye yakın bir köyde bir hırkanın içinde ve koluna bilezik gibi bağlanan bir tutam saç ile terk edilir. Kim tarafından bulunup yetimhaneye getirildiği belirtilmeyen bebek henüz iki günlüktür. Yetimhane defterine adı Leyla olarak kaydedilir.³¹²

Leyla’nın sütanneliğini Zeyneb adlı bakıcı üstlenir. Zeyneb, Leyla’nın güzelliğinden etkilenir ve bu güzel bebekle aralarında kendisinin de anlam veremediği bir bağ oluşur. Bu

³⁰⁵ Nevfel, *Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 25; Candemir, *Muhammed ‘Abdulhalîm ‘Abdullah‘da Kısa Hikâyecilik*, s. 11; Nevfel, *Fennu‘l-kıssa ‘inde Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah*, s. 39.

³⁰⁶ Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun ‘an a‘mâl Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah*, s. 209.

³⁰⁷ Candemir, *Muhammed ‘Abdulhalîm ‘Abdullah‘da Kısa Hikâyecilik*, s. 12.

³⁰⁸ *Ba‘de‘l-ğurûb* Muhammed Abdulhalim Abdullah’a, *İnni râhile* Yusûf es-Sibâ‘î’ye, *Ezhâru‘ş-şevk* de Muhammed Ferîd Ebû Hadîd’e aittir.

³⁰⁹ Abdullah, “Mehâlibu‘l-Kad”, *er-Risâletu‘l-cedîde*, 22 Ocak 1956. s. 47.

³¹⁰ Söz konusu edebî tartışmanın olduğu makaleler, yazarın vefatından sonra yayımlanan *Kadâyâ ve me‘ârikun edebiyetun* adlı eserin 51-65. sayfalarında bulunmaktadır.

³¹¹ Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun ‘an a‘mâl Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah*, s. 90.

³¹² Abdullah, *Lakîta*, s. 9.

kurumda çok sayıda bakıcı ve sütanne çalışmaktadır. Bunların bazılarında buraya gelen çocukların durumlarından dolayı öfke belirmektedir. Ancak Zeyneb buna benzer hissiyatlar taşımamak ve Leyla'ya karşı son derece şefkatli ve sevecen davranmaktadır.³¹³

Leyla da bakıcısı ve sütanesi Zeyneb'e karşı çok derin bir muhabbet içindedir. Bu öyle bir aşktır ki; Leyla'nın çocukluğundan Zeyneb'in ölümüne kadar sürer. Öte yandan Zeyneb'in Leyla'ya karşı gösterdiği ilgi yetimhanedeki diğer çalışanların dikkatini çeker ve kendi aralarında bunun dedikodusunu yapmaya başlarlar. Kimisi, Zeyneb'in Leyla'nın annesini ve ya babasını tanıdığını, ona karşı şefkatinin ve kol kanat germesinin karşılığını aldığını söylerken kimisi de Zeyneb'in Leyla'yı güzelliğinden dolayı zengin bir damat bulma amacıyla evlat edineceğini düşünmektedir. Leyla okul çağına gelmeden Zeyneb vefat eder.³¹⁴

Leyla güzelleşir, olgunlaşır ve çok zarif bir kız olur. Eğitimini tamamlar ve yurttan ayrılır. Ancak annesiz babasız olmasının oluşturduğu duygu durumuna ek olarak yurttan yaşadıklarının neticesinde psikolojisine bir özgüven eksikliği ve insanlara güvenememe gibi durumlar da eklenir. Yurttan ayrılır ve bir hastanede hemşire olarak çalışmaya başlar. Hastanede meslektaşları arasında cezbeden güzelliği ile konuşulduğu kadar nadir görülen saygı, sevgi ve merhamet dolu kişiliği ile de dikkatleri üzerine çeker. Kendisine bir şey sorulmadan konuşmaz, konuşulduğunda söz kesmez ve sonuna kadar dinler. Ancak meslektaşlarının ailesiyle ilgili meraklı soruları konusunda yalan söyler ve kimliğini ele vermemeye çalışır. Buradaki hemşireler içerisinde kendisine en çok ilgi gösteren kişi Ahlâm'dır.³¹⁵ Beraber Leyla için ev ararlar ve tek başına kalan bir bayanın tek hücreli evini kiralarlar. Ev sahibi yaşlı bayan, Leyla'yı kızına benzettiği için onu çok sever ve bundan dolayı aralarında özel bir ilişki gelişir. Leyla ev sahibi vasıtasıyla sütanesi Zeyneb'in kızına ulaşır. Adı Kevkeb olan sütkardeşi süt satarak hayatını geçindirmektedir.

İlerleyen süreçte hastane çalışanları tarafından Leyla'nın annesiz ve babasız bir çocuk olduğu öğrenilir ve Leyla sürekli bir aşağılanmaya maruz kalır. Bunların yaşandığı dönemde hastaneye çok takvalı bir yaşlı tedavi için gelir, bulunduğu süre zarfında Leyla'yla aralarında baba-kız ilişkisi oluşur. Leyla adı Emin Bey olan bu yaşlı adama her şeyini anlatır. Ancak Emin Bey onun beklediğinden farklı bir cevap verir ve dinî açıdan kendisine açıklamalarda bulunur.³¹⁶ Bu durum Leyla'nın çok hoşuna gider ve bundan sonraki süreçte onu manevi babası olarak bilir ve sık sık ziyaret eder. Ziyaretler esnasında Emin Bey'in dinî içerikli sohbetleri Leyla'yı yaşama bağlar. Öte yandan Leyla hastanede oldukça başarılıdır, iş sahibi Doktor

³¹³ Abdullah, *Lakîta*, s. 11, 12,15.

³¹⁴ Abdullah, *Lakîta*, s. 29.

³¹⁵ Abdullah, *Lakîta*, s. 86.

³¹⁶ Abdullah, *Lakîta*, s.79.

K.³¹⁷ ondan çok memnundur. Ancak bu durum başhemşire ve diğer hemşireler için ilerde başhemşire Leyla olur korkusuyla endişe doğurmaktadır. Nitekim buradan kovulmasına neden olacak bir plan hemşireler tarafından sahnelenir³¹⁸ ve Leyla işinden olur.³¹⁹

İşsiz kalmakla sıkıntıları artan Leyla tekrar Emin Bey'e başvurur ve onun vasıtasıyla İskenderiye'de S... Hastanesinde iş bulur ve Kahire'den İskenderiye'ye taşınır.³²⁰ Burada da tıpkı Kahire'deki iş çevresinde muhatap olduğu sorularla karşılaşır ve Ahlâm'a benzettiği Suat adlı hemşirenin dedikoducu kişiliğinden dolayı birtakım sıkıntılar yaşar. Aynı zamanda hastanede çalışan Doktor Cemal ile aralarında duygusal bir hava oluşur ve birbirlerine âşık olurlar.³²¹ Ancak Leyla geçmişinden dolayı Cemal'in evlilik teklifine mesafeli durur. İlerleyen süreçte Emin Bey'den aldığı yardımla Cemal'e gerçeği anlatır ve Cemal ile nişanlanırlar.³²² Cemal toprak zengini bir ağanın oğludur. Babası despot ve gericidir. Baba doktor oğluna denk olmayan Leyla'yı yakıştırmaz.³²³ Zira ailenin varlıklı ve toplumca saygın görülmesi öncelikleri arasındadır.

Leyla Cemal'in ailesiyle tanışmak için köye gittikleri bir günde çiftlikte çalışan süt-kardeşi Kevkeb'i görür, böylece yeni bir merhale başlar. Zira Kevkeb sütkardeşiyle ilgili her şeyi Cemal'in annesine söyler.³²⁴ Cemal'in babası gelini olacak kızın durumundan dolayı bu evliliğe karşı çıkar.

Öte yandan Leyla hastanede ameliyat bekleyen bir kadının kendi annesi olduğunu öğrenir. Hastaneye giderek annesinden başından geçenleri dinler daha sonra anne-kız beraber yaşamaya başlarlar. Aradan uzun zaman geçmesine rağmen Cemal'in ailesinin Leyla'yı reddetmelerindeki ısrarlarından dolayı âşıklar bir araya gelmezler. Leyla, bir gün yaşanılanların kafasında oluşturduğu dalgınlıkla, ameliyathanede araç-gereçlerle uğraşırken daha önce kullanılmış bir neşterle elini keser.³²⁵ Bundan dolayı eli şişer. Doktorlar ancak kolunun kesilmesiyle kurtulabileceğini söylerler. Cemal bu konuyu Leyla'yla görüştüğünde Leyla yaşadığı bütün sorunların üzerine bir de kolunun kesilmesinin eklenmesiyle oluşacak kusurun, onu insanlar nazarında istenmeyen bir kişi yapacağı endişesiyle reddeder. Nihâyetinde mikrop Leyla'nın tüm vücuduna yayılır ve Leyla ölür³²⁶ ve iki sevgili kavuşamaz.

³¹⁷ Yazarın kullandığı bu üslupla ilgili kesin bir yargıya ulaşamadık. Abdullah'ın kızı Hennân'a bu durumu sordüğümüzda da net bir cevap alamadık.

³¹⁸ Abdullah, *Lakîta*, s. 74-76.

³¹⁹ Abdullah, *Lakîta*, s. 129.

³²⁰ Abdullah, *Lakîta*, s. 150.

³²¹ Abdullah, *Lakîta*, s. 171.

³²² Abdullah, *Lakîta*, s. 178.

³²³ Abdullah, *Lakîta*, s. 190.

³²⁴ Abdullah, *Lakîta*, s. 198.

³²⁵ Abdullah, *Lakîta*, s. 217.

³²⁶ Abdullah, *Lakîta*, s. 222.

Lakîta romanı, tek halkalı olay örgüsüne rağmen anlatım okuru teyakkuzda tutmaktadır. Romanın bölümleri arasında birden fazla epizotla karşılaşmak mümkündür. Ancak söz konusu epizotlar, aksiyonun seyrini bozmamaktadır. Romanın, Leyla'nın yaşamı üzerinden kurgulanması, onun bir kadın bildungsromanı³²⁷ olması noktasında ipucular vermektedir.

1.5.1.2. *Ba'de'l-ğurûb*/بعد الغروب “Gün Batımından Sonra”

Roman, Dâru'l-Mısr li't-tibâ'a tarafından 1949 yılında yayımlanmıştır. 238 sayfa ve 15 bölümden oluşan eser, Abdullah'ın köyü Kefer Bûlîn'de kaleme alınmıştır. Roman, Mısır Eğitim Bakanlığı tarafından 1949 yılında düzenlenen “I. En İyi Hikâye Ödülü'nü” almaya hak kazanmıştır. Daha sonra roman radyoda yayınlanmak üzere aynı adla Kerem en-Neccâr tarafından senaryolaştırılarak bir filme dönüştürülmüştür.³²⁸ Aynı zamanda Muhammed 'Abdurrahmân tarafından senarize edilerek bir diziyeye de çevrilmiş ve günümüzde Dubai Kanalı'nda gösterilmiştir.³²⁹

Bu eser, Abdullah'ın İngilizceye çevrilen romanları arasındadır. 'Abdulazîz ed-Dusûkî'ye göre roman her ne kadar 1940'lı yıllardaki basit olayları anlatıyor olsa da edebî açıdan ele alındığında olay örgüsü, şahıslar ve mekân bakımından son derece önemli bir yere sahiptir.³³⁰ Roman adını son sayfada, 'Abdulazîz ve Samî arasında geçen diyalogda yer alan cümledeki “gün batımından sonra” ifadesinden almaktadır.³³¹ Ayrıca Abdullah da esere sözü edilen bu adın verilmesi hususunda şunları ifade etmektedir: “Bizler hayatın gerçeklerini ömrümüzün sonuna doğru anlıyoruz, şefkatini bizden esirgemeyenin nurundan, yaşamın geriye bıraktıklarından sonra, yani gün bitiminden sonra.”³³²

Bu roman kavuşamayanların durumlarına atfen adlandırılmıştır. *Ba'de'l-ğurûb*'un kahramanları 'Abdulazîz ile Emîre kavuşamazlar ve aşklarına dair bir gün batımı söz konusudur. Yani âşıklar gündüz vakti maddi ve manevi sıkıntılardan dolayı kavuşmamış ve bu aşkın üzerine güneş batmıştır. Bu roman, Abdullah'ın yeğeni Zağlûl'un tespitine göre amcasının yaşam hikâyesinin bazı bölümlerinden oluşmaktadır. Nitekim bu bilginin Zağlûl'un amcasıyla yaptığı mülakatlar sonrasında hazırladığı *el-Vetru'l-meşdûd* adlı eserde yer alması³³³ kayda

³²⁷ Roman kahramanın ahlakî, psikolojik ve entelektüel gelişimini işleyen roman türüdür. Bu roman türünde, bireyin kemâle ermesi fizikî açıdan ziyade daha çok içsel olarak kademe kademe değerlendirilir. Bkz. Petru Golban, “Bildungsromanın Tarihsel Gelişimine Bir Bakış: Antik Dönemden Romantik Döneme Bildungsroman Alt Türünün Ortaya Çıkışı” *Humanitas*, 5/10 (2017), s.113.

³²⁸ Kâ'ud, *el-Ğurûbu'l-mustehîl: sîretu kâtib Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 174.

³²⁹ Muselsel ba'de'l-ğurûb, <https://www.awaan.ae/video/260425>, (15.11.2019).

³³⁰ Dusûkî, “Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdullâh rihletu'l-hayât ve'l-fen”, s. 39; Zağlûl 'Abdulhalîm Zağlûl, *el-Vetru'l-meşdûd*, s. 132.

³³¹ Abdullah, *Ba'de'l-ğurûb*, s. 233.

³³² Jordan Mono, “Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdullah; Rivâiyu'd-deltâ” çev. Semîr Vehbî, *Kıssatun lem tetim*, s. 43.

³³³ Zağlûl, *el-vetru'l-meşdûd*, s. 127.

değerdir. Zağlûl'a göre amcasının iç dünyasından şekillendirdiği romanın başkahramanı 'Abdulazîz aslında yazarın kendisidir.

Roman modern insanın farkında bile olmadığı, temiz duygular üzerine inşa edilmiş bir aşkı anlatmaktadır. Zengin-fakir arasındaki maddi farkların duygular üzerinde ne denli etkili olduğuna işaret eder. Aynı zamanda insanlarda büyüklere itaat etme ve sözlerine kulak verme hususunda bir farkındalık oluşturmaktadır.

Diğer yandan Abdullah romandaki kahramanların, kendilerini sürekli bir başkası için feda etmelerinden dolayı eleştirilmiştir. Örneğin Salih kendi işini gücünü bırakarak, Emîre'yi takip etmek suretiyle 'Abdulazîz için dedektiflik yapar. Emîre babasını kırmamak için sevmediği bir evliliğe adım atar. Zeyneb, 'Abdulazîz'e olan hislerine rağmen onunla Emîre arasında iletişim kurma görevini üstlenir.

İlk sayfalardan başlamak üzere eserde güçlü anlatım kendini göstermektedir: Abdullah âdeta beraber yaşıyormuşçasına karakterlerin iç dünyalarını ve mekânları vafsetmektedir. Romanın başkahramanının babasının mal varlığını kaybı üzerine yaptığı tasvirler dikkat çekicidir. Bunlardan bir tanesi ise şöyledir: "Babam aşırı zayıflığından kaftanı içinde boğulmuş gözüküyordu. Sanki uzun bir adamdan onu ödünç almış gibiydi. Beyaz saçlarıyla yıkılmış, gözlerinin nuru sönmüştü. Dinleyenlerin dikkatini çekecek şekilde baskın ve emredici bir tonda konuşmaya gücü yoktu."³³⁴

Burada yapılan tasvirle babanın durumu net bir şekilde gözler önüne serilmektedir. Abdullah'ın bu denli bir üslûbu tercih etmesi, okurun romana başından sonuna kadar dikkatini vermesini sağlamaktadır.

Romanın başkahramanı 'Abdulazîz, ziraat fakültesinde bir öğrencidir. Babası elinde bulunan geniş arazilerini yönetmesi için özellikle ziraat eğitimi almasını istemektedir. Ancak gelişen şartlardan dolayı okul henüz bitmemişken babası iflas eder ve bunun üzerine ellerinde olan toprakları bankanın borçlarını ödemek için satmak zorunda kalır. Bir anda aile zengin iken fakir olur. Artık başkahramanımızın çalışacağı bir yer kalmaz. Ailesi onun tarım bakanlığında bir memur olarak çalışması için girişimde bulunur fakat muvaffak olamazlar.³³⁵ Başkahraman, yaşadığı maddi sıkıntılardan dolayı kitaplarını satacak noktaya gelir.³³⁶ İş aramaya başlar. Bir gazetede çiftliğin birine "Kâhya aranıyor!" şeklinde gördüğü bir ilan üzerine buraya başvuruda bulunur. Böylece zengin ve aynı zamanda büyük bir yazar olan Ferid Bey adında birine ait bu çiftlikte iş bulur³³⁷ ve Kahire'den ayrılarak trenle yeni yaşamına doğru yola

³³⁴ Abdullah, *Ba'de'l-ğurûb*, s. 8.

³³⁵ Abdullah, *Ba'de'l-ğurûb*, s. 45.

³³⁶ Abdullah, *Ba'de'l-ğurûb*, s. 56.

³³⁷ Abdullah, *Ba'de'l-ğurûb*, s. 70.

çıkar. Ferid Bey'in çiftliğine varır. Çiftlikte karşılıklı iki ev vardır. Bunlardan biri Ferid Beyler, diğeri ise kâhya içindir. Çiftlik ise sebzelik-meyvelik alan ve pamuk gibi endüstriyel ürünlerin ekildiği geniş alanlar ve orman olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır.³³⁸

Ferid Bey, Kahire'de yaşamakta ve bazen kızı Emîre ile kısa süreli çiftlikte zaman geçirmektedir. Ancak 'Abdulazîz, burada kendisi açısından talihsiz bir durumla karşılaşır ve çiftlik sahibinin kızı Emîre'ye âşık olur.³³⁹ Aşkını da karşılık bulur.³⁴⁰ Bu, hiç kimsenin bilmediği gizli bir sevdadır. 'Abdulazîz, maddi durumundan dolayı kendisini Emîre'ye uygun görmez.³⁴¹ Öte yandan çiftlikte hizmetli olan Zeyneb de 'Abdulazîz'e karşı birtakım duygular besler. Ancak Ferid Bey kızının amcasının oğlu Sami ile evlenmesini ister ve durumu Emîre'ye bildirir.³⁴² Bu durumdan 'Abdulazîz de haberdar olur ve bu esnada Kahire'de olan Emîre'yi burada ikamet eden arkadaşı Salih vasıtasıyla takip eder.³⁴³ Amacı, sevdiğinin amcası oğluna karşı ne hissettiğini öğrenmektir. Emîre'nin bir şey hissetmediği, hatta bunu babasına anlatmak istediği öğrenilir.³⁴⁴ Ancak tam da bu sırada babası ölüm döşegine düşer ve Emîre'den Sami ile evlenmesi hususunda gözleri yaşlı bir şekilde istekte bulunur. Emîre bu isteğini kırmaz ve 'Abdulazîz ile olan ilişkisine son verir.³⁴⁵

Diğeri yandan Sami farklı bir mizaca sahiptir. Şöyle ki zamanının çoğunu berberde veya kendine uygun kıyafetler bulmak için mağazalarda geçirir. Evin duvarlarına dönemin aktislerin fotoğraflarını asar. Sami avare bir hayat yaşar. Ancak Emîre yaşlı olan babasının son isteğini geri çevirmez ve onunla evliliği kabul eder. 'Abdulazîz, bu kararın gerisindeki neden olarak kendi fakirliğini görür. Hayatın akışına kendini bırakır ve başka biriyle evlenmez. O, Emîre'den uzakta daha çok yaşadıklarını kaleme aldığı hikâyeler yazar ve bunun neticesinde tanınan bir yazar olur.³⁴⁶ Emîre'den de umudunu kesmez. Yıllar sonra Emîre'nin kendisini neden terk ettiği hakikatini öğrenir ve tekrar sevdiğinin peşine düşer. En sonunda da evlenirler.

Yazar, 'Abdulazîz ve Emîre'nin karşılıklı oturarak geçmişin muhasebesini yaptıkları romanın son bölümünde kurguyu adeta özetlemektedir.³⁴⁷ O, burada okuyucuyla direkt muhatap olmakta ve geride kalan olaylar üzerinden nasihatler vermektedir.

³³⁸ Abdullah, *Ba'de'l-ğurûb*, s. 81.

³³⁹ Abdullah, *Ba'de'l-ğurûb*, s. 86.

³⁴⁰ Abdullah, *Ba'de'l-ğurûb*, s. 94.

³⁴¹ Abdullah, *Ba'de'l-ğurûb*, s. 106.

³⁴² Abdullah, *Ba'de'l-ğurûb*, s. 183.

³⁴³ Abdullah, *Ba'de'l-ğurûb*, s. 122.

³⁴⁴ Abdullah, *Ba'de'l-ğurûb*, s. 158.

³⁴⁵ Abdullah, *Ba'de'l-ğurûb*, s. 188.

³⁴⁶ Abdullah, *Ba'de'l-ğurûb*, s. 229.

³⁴⁷ Abdullah, *Ba'de'l-ğurûb*, s. 238.

1.5.1.3. *Şeceratu'l-leblâb*/شجرة اللبلاب “Sarmaşık”

Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın Kefer Bûlîn'de kaleme aldığı roman, 1949 yılında, 183 sayfa olarak Dâru'l-Mısır li't-tibâ'a tarafından yayımlanmıştır. Daha sonra yapımcı es-Seyyid Bedîr tarafından “Sevda için yaşadı” ismiyle sinemaya aktarılmıştır. Eser Kahire'de İtalyancaya ve Suriye'de İngilizceye çevrilmiştir.³⁴⁸ Orta hacimli romanlar içerisinde değerlendirilebilecek eser 10 ayrı bölümden oluşmaktadır. Roman tür açısından ele alındığında, sosyal roman dâhilinde değerlendirilebilir.

Şeceratu'l-leblâb adını iki sevgilinin buluşmalarına vesile olan sarmaşıktan almaktadır. Hüsnü ile Zeyneb birbirilerine âşıktırlar. Yirmi dört saat gibi kısa bir süre ayrı kaldıklarında bile senelerce ayrılmış düşüncesine kapılırlar ve birbirlerini gördüklerinde çok mutlu olurlar. Bu denli duyguların hâkim olduğu âşıkların birbirlerini görmeleri sarmaşığın sulanmasına bağlıdır. Zira her sulama vaktinde sevgililer birbirlerini görme fırsatı bulurlar. Sarmaşık ağacı sevgililerin adeta buluşma ve kavuşma aracıdır.

Eser; klasik roman üslûbu üzerine bina edilerek giriş, gelişme ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır. Ancak sonuç bölümünde Hüsnü'nün Behçet'le olacak evliliğine dair netlik söz konusu değildir. Roman Hüsnü'nün ağzıyla yapılan bir anlatıma sahiptir. Aynı zamanda Hüsnü'nün şahsiyeti üzerinden psikolojik ve sosyal tahlillere yer verilmektedir. Soru ve emir cümleleriyle heyecan katılan üslûp, fasih dille yapılmıştır.

Bu roman Abdullah'a atfedilen “Romantik” yakıştırmasını romantik roman kıstasları bakımından fazlasıyla karşılamaktadır. Burada belirleyici olan unsurlardan bazıları okul, öğrenci ve aile üzerinden tekrarların sık yapılması; olayların anlatımındaki incelik, okuyucuyu olayların içine sürükleme yönelimi, sevinç, mutluluk ve hüznü ihtiva eden olayların doğallığıdır.

Nitekim Mısırlı Eleştirmen Hilmî Muhammed el-Kâ'ud, bu roman üzerinden Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın romancılığını değerlendirdiği bir yazısında onun son romantik olduğunu belirtmektedir. Burada tespitinde bulunduğu romantizmin bir kusur olmadığını ve gerçekle uyumlu bir şekilde yepyeni bir anlatımı ortaya koyduğunu ifade etmektedir. *Lakîta* romanından başlamak üzere Abdulhalim'in yazarlığında konu ve yapı bakımından dönüşlerin olduğunu iddia eden el-Kâ'ud, *Lakîta*'yı klasik bir eser olarak kabul ederken, *Şeceratu'l-leblâb*'ı psikolojik bir eser, *el-Bâhis 'ani'l-hakîka*'yı da tarihî ve tasavvufî bir eser saymaktadır.³⁴⁹

Romanda Hüsnü'nün yaşamıyla ilgili sunulan olaylar gerçekçiliğe işaret ederken, yazarın “sarmaşık ağacı” üzerinden yaptığı tahliller de sembolik izler taşımaktadır. Zira Zey-

³⁴⁸ Kâ'ud, *el-Ğurûbu'l-mustehîl: sîretu kâtib Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 174.

³⁴⁹ Kâ'ud, *el-Ğurûbu'l-mustehîl: sîretu kâtib Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 94.

neb'in kapısında köklenen ve Hüsnü'nün penceresine değin uzanan sarmaşık ikisinin aşkları- na delâlet etmektedir. Onların haberleştiği, buluştuğu yer olan bu sarmaşığın, ayrılıkları üze- rine kuruması bir simge görevi üstlenmektedir. Bu roman, üvey annenin maddi ve manevi zulmüne maruz kalan Hüsnü'nün hayat hikâyesini anlatmaktadır.

Yaşamlarına mutlu bir aile olarak devam ederlerken annelerinin aniden ölmesi³⁵⁰ ve babalarının yeniden evlenmesiyle yaşamlarında yeni bir sayfa açılır.³⁵¹ Hüsnü'nün, Henîye adında bir kız kardeşi vardır. Ona karşı merhameti ve sevgisi, annelerinin vefatı üzerine baba- larının evlenmesi ve onlara karşı mesafeli durmasıyla çoğalmıştır. Hüsnü okuluna bağlı ve başarılı bir öğrencidir. İlköğrenimini köyde tamamladıktan sonra Kahire'ye diğer eğitim aş- ahamalarını tamamlamak için gider. Burada da yakın akrabaları olan Ğanim Amca adında birinin evinde ikamet etmeye başlar. Hüsnü'nün, Ğanim amca ve eşi Feyziye'ye özel bir bağlılığı vardır. Kahire'deki öğrenciliğinin ilk yılını bunlarla geçirir.³⁵²

Daha sonra tek hücreli bir eve taşınır. Ğanim Amca ve eşi Fevziye'nin işlettikleri ufak bir dükkânları vardır. Hüsnü zaman zaman burayı işletme konusunda onlara yardımcı olur. Aralarında derin bir muhabbet vardır: Hüsnü onları onlar da Hüsnü'yü severler.

Hüsnü'nün vefat eden annesi, eşi ve çocuklarına bağlı ve güzel hasletlere sahip bir ba- yandır. Mutlu aile tabloları, annelerinin ani ölümüyle bozulur. Daha sonra babaları Ümmü Rabî'le evlenir. Rabî' kadının oğludur ve yazar tarafından aksiyona bu adla dâhil edilir. Söz konusu kadın, Hüsnü'nün babasından çok gençtir. Diğer yandan o birtakım ahlakî sorunlar yaşamaktadır. Şöyle ki babalarına göstermelik her türlü saygıyı ve sevgiyi sergilerken, babala- rının olmadığı zamanlarda ise Hüsnü ve kardeşi Henîye'ye kötü davranmaktadır. Aynı za- manda kendi oğlu Rabî'in onlarla oynamasına ve kaynaşmasına müsaade etmemektedir. Onun oluşturduğu korkudan dolayı da çocuklar, babalarına bir şeyi anlatamazlar.³⁵³

Hüsnü ve kız kardeşi Henîye, çocuk denecek yaşta babalarının iffet konusunda saygı- sız eşlerine katlanmak zorundadırlar. Üvey anneleri öz amcasının oğluya babalarını aldat- maktadır.³⁵⁴ Bundan dolayı Hüsnü'nün psikolojisi bozulur ve üvey annesinin babasını aldat- masından dolayı kadın cinsine olan güveni yıkılır. Aile dışında geçirdiği zaman dilimi aynı zamanda Hüsnü'ye bağımsız hareket etme ve karar verme yetisi kazandırır. Lise yıllarında kadına dair kafasında oluşan şüpheli yapıyı kiraladığı evin alt katında yaşayan Zeyneb adın- daki kız değiştirir.³⁵⁵ Zeyneb bir gün elinde ip ve cebinde birkaç çivi ile Hüsnü'nün kapısını

³⁵⁰ Abdullah, *Şeceratu'l-leblâb*, s. 6.

³⁵¹ Abdullah, *Şeceratu'l-leblâb*, s. 16.

³⁵² Abdullah, *Şeceratu'l-leblâb*, s. 63.

³⁵³ Abdullah, *Şeceratu'l-leblâb*, s. 14-19.

³⁵⁴ Abdullah, *Şeceratu'l-leblâb*, s. 60.

³⁵⁵ Abdullah, *Şeceratu'l-leblâb*, s. 81.

çalar. Ondan evlerinin önündeki sarmaşığın balkon korkuluğuna dolanması için pencerenin pervazına ipi çiviyle sabitleyip aşağıya doğru sarkıtmasını ister. İşte bu anda sarmaşığın balkona dolanması gibi Hüsnü'yü Zeyneb'e bağlayan birtakım duygular belirir. Zeyneb babası vefat etmiş ve annesiyle yaşayan son derece dürüst bir insandır. İki gencin birbirlerine karşı hissettikleri hem Hüsnü'nün yaşamında hem de doğası gereği romanda yeni bir merhaleyi başlatır.³⁵⁶

Hüsnü'deki bu değişimin başka bir nedeni ise kadına sonsuz güven besleyen Raşit adındaki karakterle kurduğu samimi arkadaşlıktır. Raşit söz ve davranışlarıyla Hüsnü'yü etkiler ve ruhsal dünyasında kadına dair özel bir pencere açar. Aksiyonun bundan sonraki merhalesinde Hüsnü sarmaşığın üzerine Zeyneb yazar. Pencereden her baktığında gördüğü bitki ona Zeyneb'i hatırlatır. Bu aşamadan sonra roman, Hüsnü'nün iç dünyasında okuru uzun bir gezintiye çıkarır ve onu akıl ve duygu sarmalında bir gelgite sürükler.³⁵⁷

Hüsnü, arkadaşı Raşit'ten duyduğu sözler üzerine gün geçtikçe Zeyneb'e karşı daha samimi duygular beslemeye başlar.³⁵⁸ Bu arada lise biter ve Hüsnü köye tatilini geçirmek üzere gider. O, tatilin bitiminde mühendislik fakültesinde okumak üzere Kahire'ye yeniden dönüş planları yapar. Bu esnada eski evinde kalacağı ve Zeyneb'i yeniden göreceği için çok mutludur. Ancak Hüsnü Kahire'ye geri döndüğünde onu yıkan Zeyneb'in öldüğü haberini alır. Zeyneb, psikolojik nedenlerden dolayı intihar etmiştir.³⁵⁹

Nitekim Hüsnü'ye olan duygularını bilmesine rağmen en yakın arkadaşları Raşit, Zeyneb'e kendisinden hoşlandığını ifade ettiği mektuplar gönderir.³⁶⁰ Zeyneb bu mektupları sarar ve saklar. Zeyneb'in vefatından sonra da Zeyneb'in annesi kızını ve Hüsnü arasındaki yakınlığın boyutunu Hüsnü'ye sorar ve bulunan eşyaları ona yollar. Hüsnü, Raşit'in Zeyneb'e yolladığı mektupları okur ve kendini çok kötü hisseder. İnsanlara olan inancı bir kez daha yıkılır. Aynı zamanda bir genç kızın ölümüne sebep olduğu düşüncesinden dolayı vicdan azabı çeker. Bu merhalede kederinden dolayı aynı mahallede artık yaşayamayacağı düşüncesi oluşur ve başka bir mahalleye taşınır.³⁶¹

Mühendislik eğitimine devam eder.³⁶² Mezun olduktan sonra sulama idaresinde kendine bir iş bulur. Bu esnada babasının ölümünden sonra bir gün, üvey annesinin babasını aldatığı Mahfûz'un, üvey annesini öldürdüğü haberini alır. Ortada kalan üvey kardeşi Rabî'e

³⁵⁶ Abdullah, *Şeceratu'l-leblâb*, s. 140-143.

³⁵⁷ Abdullah, *Şeceratu'l-leblâb*, s. 92-95.

³⁵⁸ Abdullah, *Şeceratu'l-leblâb*, s. 87.

³⁵⁹ Abdullah, *Şeceratu'l-leblâb*, s. 159.

³⁶⁰ Abdullah, *Şeceratu'l-leblâb*, s. 140.

³⁶¹ Abdullah, *Şeceratu'l-leblâb*, s. 164-168.

³⁶² Abdullah, *Şeceratu'l-leblâb*, s. 169.

bundan sonraki hayatında yardım eder. Abilik görevini, ona karşı hissetmediği kardeşlik duygusuna rağmen yerine getirmeye çalışır.³⁶³

Romanın sonlarına doğru başkahramanımız adeta hiçbir olumsuzluk yaşamamışçasına hayatına yepyeni bir sayfa açar. Çalıştığı sulama bakanlığının projelerini idare eden müteahhin Behçet adındaki kızına âşık olur. İç dünyasında geçmişiyile hesaplaşır ve sonunda bir kadını yeniden sevebileceğini anlar.³⁶⁴ Romanın sonlarına doğru Behçet’i babasından ister. Böylece vuslat gerçekleşir.

1.5.1.4. *el-Vișâhu’l-ebyad*/الوشاح الابيض “Beyaz Şal”

İlk baskısı 1951 yılında 191 sayfa olarak Dâru’l-Mısr li’t-tibâ’a tarafından yapılmıştır. Eser, müellifin köyü Kefer Bûlîn ve Kahire’de yazılarak tamamlanmıştır. Roman için bir film anlaşması yapılmış fakat neticeye ulaşılamamıştır. 2000 yılında ise aynı adla Teysîr ‘Abûd yönetiminde bir dizi filme çevrilmiştir.³⁶⁵ Orta hacimli romanlar grubuna dâhil edilebilecek eser, 11 bölümden oluşmaktadır.

Edebî çevrelerin ilgisini üzerine çeken bu roman, sarhoş bir babadan ve zayıf karakterli bir anneden doğan Düriye’nin duygusal eksende yaşadıklarını anlatmaktadır. Baba evle ilgilenmez ve kazandığını içkiye verir.³⁶⁶ Anne ise son derece hasta ve güçsüzdür. Bundan dolayı evin geçim sorumluluğunu Düriye üstlenir. Para kazanmak için çeşitli işlerde çalışan Düriye, şarkıcı olur ve ünü tüm Mısır’a yayılır.

Düriye, genç yaşında hayatın tüm yükünü omuzlaması gerektiğinin farkına varır. Zira Düriye’nin kendisi dışında altı kardeşi daha vardır. Tüm bu olumsuzluklar içerisinde güzelliğinin ve sesinin kendisine bir kapı açacağını ummaktadır. Nitekim lise eğitimini tamamladıktan hemen sonra ailesine bakmak üzere bir işe başlar. İlk işi Tantâ şehrindeki bir okulda öğretmenliktir.³⁶⁷ Fakat ilerleyen süreçte öğretmenlikte kazandığı ücretin azlığından dolayı bu işi bırakır ve Kahire’ye taşınır. Burada bir giyim mağazasında çalışmaya başlar.³⁶⁸

Diğer yandan kendisine âşık olan Râzî’nin evlenme teklifini reddeder ve ondan ayrılır.³⁶⁹ Tantâ’daki okulda çalışırken meslektaşları Nâdiye ve Ahlâm ile zaman zaman toplumsal tabakalar düzeyinde kritikler yaparlar. Zira Düriye fakir, Nâdiye zengin ve Ahlâm da şanslı kişiler olarak sunulmaktadır.³⁷⁰

³⁶³ Abdullah, *Şeceratu’l-leblâb*, s. 175.

³⁶⁴ Abdullah, *Şeceratu’l-leblâb*, s. 182.

³⁶⁵ *el-Vișâhu’l-ebyad* (2000), <https://www.elcinema.com/work/1851738>, (03.09.2019).

³⁶⁶ Abdullah, *el-Vișâhu’l-ebyad*, s. 6-8.

³⁶⁷ Abdullah, *el-Vișâhu’l-ebyad*, s. 49-51.

³⁶⁸ Abdullah, *el-Vișâhu’l-ebyad*, s. 77.

³⁶⁹ Abdullah, *el-Vișâhu’l-ebyad*, s. 42.

³⁷⁰ Abdullah, *el-Vișâhu’l-ebyad*, s. 51-57.

Düriye'nin öğretmenlikten sonra çalıştığı mağaza Kahire'nin elit ve zengin kesimine hitap etmektedir. Nitekim burada çalışırken meşhur bir besteci olan Mansûr'un bir tanıdığıyla dostlukları gelişir. Düriye'nin sesi çok güzeldir. Çevresindekilerin telkinleriyle şarkı söylemeye başlar.³⁷¹ Kısa sürede ünlenir ve ilerleyen süreçte Mansûr'la evlenir. O, bu merhalede ailesine yardım ettiği ve yuvasını kurduğu için mutludur. Bu sırada romanda olayın içerisinde başka aksiyonlar belirir. Düriye'nin Tantâ'daki okulda beraber çalıştığı Nâdîye karakteri, romanın ilerleyen safhalarında, Mansûr'un Düriye'den önceki eşi olarak tekrar ortaya çıkar. Düriye, Mansûr'un evinin duvarında Nâdîye'nin resmini görür ve çok şaşırır. O, resmin sahibini çok iyi bilmesine rağmen Mansûr'a kim olduğunu sorar. Mansûr da resimdeki kadının eski eşi olduğunu ve doğum esnasında vefat ettiğini belirtir. Düriye, evli olduğu dönemde sahneyi bırakır ve evine bağlı sıradan bir hayat sürdürür. İyi bir ev hanımı olma hususunda gayret sergiler³⁷² ve evliliklerinden bir çocukları olur. Ancak Düriye evine bağlı bir hayat sürdürürken eşi Mansûr'un başka bir bayanla sahne çalışması yapmasıyla düşünceleri değişir. Zira Mansûr'un ona ve eve olan ilgisi azalmıştır. Bu sırada ikinci çocukları olmasına rağmen Düriye, radikal bir karar alarak evden ve eşinden ayrılır ve yeniden sahnelere dönüş yapar.³⁷³

Öte yandan Râzî, Düriye'yi unutmaz. Demir yollarında çalışır³⁷⁴ ve akrabalarından adı Zeyneb olan bir bayanla evlenir. Düriye'ye tutkun bir başka kişi de Sait'tir. Yardımsever birisi olan Sait, güzel şiirler yazar. Romanda pasif bir karakter olarak varlık gösterir. Sait, Düriye'nin kendisi için duygusal bir şeyler hissettiğini düşünür. Bundan dolayı zaman zaman trajikomik durumlar da yaşanır.

Bu romanda Düriye özelinde sunulan kadın karakterler erkeklerden daha baskın gözükmektedir. Romanın kadınları, kendilerini aileleri için feda ederler. Söz gelimi, Düriye'nin babası sarhoşluğu tercih ederken; annesi ailesi için her türlü mücadeleyi sergiler. Aynı şekilde Düriye de kendini kardeşleri ve ailesi için sevdiğinden vazgeçerek adeta feda eder. Romanın ilk bölümlerinde ortaya konulan bu fedakârlığın akabinde Düriye'nin arzu ettiği hayatı elde etmesinden sonra da devam eder.

Romanda yer alan kişiler, hayata sınımsız sarılma gereği duymayan ve günübürlük bir yaşamı tercih eden karakterler şeklinde anlatılmaktadır. Romanın karakterlerinden Düriye'nin babası Muhaymer, ailesine gerekli özeni göstermeyen bir adamdır. Diğer yandan Düriye'nin arkadaşları Ayide ve Afife yaşama karşı başıboş hareket eden, sorumluluklarını bilmeyen kasıtlı olarak hata yapmaktan çekinmeyen karakterlerdir.³⁷⁵

³⁷¹ Abdullah, *el-Vişâhu'l-ebyad*, s. 101.

³⁷² Abdullah, *el-Vişâhu'l-ebyad*, s. 176.

³⁷³ Abdullah, *el-Vişâhu'l-ebyad*, s. 180-189.

³⁷⁴ Abdullah, *el-Vişâhu'l-ebyad*, s. 76.

³⁷⁵ Abdullah, *el-Vişâhu'l-ebyad*, s. 82-86.

Eserde romantik özellik taşıyan tabiat ve çevre tasvirleri de dikkat çeker. Kişiler; hüznün, mutluluk ve endişelerini rahatça yaşama ortamı bulabilmektedirler. Vedâlar ise sonbaharda gerçekleşir.³⁷⁶ Özellikle Düriye ile Râzî'nin yazarın çok teferruatlı anlattığı bir parkta son kez görüşüp ayrılma kararı vermeleri dikkat çeker.³⁷⁷ Yazar burada romantik ifadelerle gerek resmettiği sahneler gerekse de şahısların ağızlarından yaptığı tasvirlerle okuyucuyu aksiyona dâhil eder. Romanda, Düriye'nin ailesi ve arkadaşlarının yaşadıkları ev ve mekânlarla dair çok teferruatlı anlatımlar³⁷⁸ yer alır.

1.5.1.5. *Şemsu'l-harîf*/شمس الخريف “Sonbahar Güneşi”

İlk baskısı 1953 yılında Dâru'l-Mısr li't-tibâ'a tarafından 259 sayfa olarak yapılmıştır. Ahmet Zekî tarafından bir radyo temsiline dönüştürülerek Kahire'de sunulmuştur. Ayrıca Askerî tiyatrodan sergilenmek üzere bir tiyatroya çevrilmiştir.³⁷⁹ Abdulhalim Abdullah'ın yazdığı romanlar içerisinde en hacimli olanlardan birisidir. Roman, 12 bölümden oluşmaktadır. Elimizde bulunan nüshanın basım tarihi yazılmamakla beraber en son sayfada 988-316-210-9 şeklinde bir isbn numarası yer almaktadır. Roman, sonbaharda ölen Seyyide F.'ye ve kısa süre önce doğan çocuğuna atfen “Sonbahar güneşi” ismini almıştır.³⁸⁰ Burada sonbahar babanın ömrünü, güneş ise müjde anlamındaki çocuğu ifade etmektedir.³⁸¹

Roman 1953'te yayımlanmasına rağmen 1970'li yıllarda İskenderiye'de yaşayan bir ailenin etrafında dönen olayları anlatmaktadır. İskenderiye'de henüz iki yaşındayken babasının ölümünden sonra annesiyle meşakkatli bir döneme giren Muhtar'ın hayatı işlenmektedir.³⁸² *Şemsu'l-harîf*'te başkahraman Muhtar, gelgitli gençlik döneminden sonra Seyyide F. ile evlenir.³⁸³ Bu evlilik, çiftlerde baş gösteren hastalıklar ve tatsız olaylarla devam eder. Seyyide F. erken bir yaşta hayatını kaybeder. Muhtar oğluyla bir hayat sürdürür.

Romanda Muhtar'ın annesi şeklinde verilen karakter, ailenin iflası ve akabinde eşinin vefatından³⁸⁴ sonra ‘Abbâs adında biriyle evlenir.³⁸⁵ Muhtar'ın annesi, yeni eşine göstermesi gerektiğine inandığı ilginin sarhoşluğuyla çocuklarını ihmal etmeye başlar. Zamanla hem kendisinin hem de eşinin bu ihmal durumu Muhtar'a uygulanan psikolojik bir şiddete dönüşür. Bundan dolayı Muhtar'ın kendine olan güveni azalır. Derslerinde başarısızlık gösterir ve

³⁷⁶ Abdullah, *el-Vişâhu'l-ebyad*, s. 137.

³⁷⁷ Abdullah, *el-Vişâhu'l-ebyad*, s. 42.

³⁷⁸ Abdullah, *el-Vişâhu'l-ebyad*, s. 32,35,38,41,49.

³⁷⁹ Kâ'ud *el-Ğurûbu'l-mustehîl: sîretu kâtib Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 174; Kaşyud, *Dirâsetun edebiyetun 'an 'amâl Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 186.

³⁸⁰ Dusûkî, “Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdillâh rihletu'l-hayât ve'l-fen”, s. 40; Zağlûl, *el-Vetru'l-meşdûd*, s. 137.

³⁸¹ Bil'adîs, *Bunyetu'l-hitâbi'r-rivâi 'inde Muhammed 'Abdilhalîm 'Abdillah*, s. 42.

³⁸² Abdullah, *Şemsu'l-harîf*, s. 14.

³⁸³ Abdullah, *Şemsu'l-harîf*, s. 172.

³⁸⁴ Abdullah, *Şemsu'l-harîf*, s. 24-27.

³⁸⁵ Abdullah, *Şemsu'l-harîf*, s. 98.

evden kaçmaya karar verir. Enver adındaki arkadaşı bu konuda ona yardım eder. Onun kalabileceği bir yer ayarlar ve yeme-içme konusunda yardımda bulunur.³⁸⁶

Muhtar evden uzakta olduğu dönemde türlü zorluklarla karşılaşır. Günübirlik işlerde çalışarak yaşamını sürdürür. Bundan sonraki süreçte Muhtar postacı olarak işe başlar.³⁸⁷ Böylece düzenli bir iş ve maaşa kavuşmasıyla hayatı tamamen değişir. İlerleyen süreçte eksik bıraktığı eğitimini dahi tamamlar.

Kahramanımız Muhtar'ın yaşam mücadelesinden hareketle romanı, onun babasıyla geçirdiği zaman ve babasından sonra geçirdiği zaman şeklinde iki bölümde değerlendirebiliriz. Romanda Muhtar'ın duygusal dünyası acı, keder, yalnızlık ve özlem gibi yaşamın bazı renkleriyle işlenmektedir. Köyde bulunduğu dönem içerisinde Sekîne adında bir bayanla aşk yaşar³⁸⁸ fakat kavuşamazlar ve Sekîne başka bir adamla evlenir.³⁸⁹ Muhtar, Abdulhalim Abdullah'ın romanın ilerleyen bölümlerinde aksiyona kattığı Seyyide F. ile evlenir.³⁹⁰ Muhtar, ondan hoşlanmasına rağmen yaşadıklarından dolayı uzunca bir süre evlenmek istemez ve Seyyide F.'yi de duygularından vazgeçirmeye çalışır. Ancak sonunda evlenirler. Daha sonra annesinin eşinden yani üvey babasından bir rol model çıkararak, örnek bir eş olma yolunda çaba sarf eder ve muvaffak olur. Seyyide F. evine ve eşine son derece bağlı; fedakâr bir eş ve annedir.³⁹¹ Muhtar'la bir çocukları olur. Çocuğun adını Vahit koyarlar.³⁹² Vahit okul dönemindeyken Seyyide F. ölür.³⁹³ Çocuğun bütün sorumluluğunu Muhtar üstlenir. Oğluna gösterdiği ilgiden dolayı Vahit okur ve en sonunda da göğüs hastalıkları doktoru olur.

Abdullah bu eserinde kadın portreleri üzerinde durmaktadır. O, kadının Mısır toplumdaki konumuna dair ipuçlarını okuyucuyla paylaşır. Muhtar'ın annesinin yaşam mücadelesinin kaynağı ikinci bir eş olmasıdır. Muhtar'ın eşi ve romanda ilişki kurduğu diğer bayanlar, genel anlamda kadın ve toplum sarmalında değerlendirilebilir. Bu kişilerin daha çok duygularıyla hareket ettikleri, sıradan insanlar olarak başkasına tabi bir yaşam sürdürdükleri görülür.

Romanda kader çizgisinde takip eden olayların, romantik ve felsefî bir üslûba büründüğü ilk sayfadan itibaren dikkat çeker. Aşırı gerilimli epizotların yokluğunu duygu yoğun-

³⁸⁶ Abdullah, *Şemsu'l-harîf*, s. 108-120.

³⁸⁷ Abdullah, *Şemsu'l-harîf*, s. 221.

³⁸⁸ Abdullah, *Şemsu'l-harîf*, s. 48-50.

³⁸⁹ Abdullah, *Şemsu'l-harîf*, s. 202.

³⁹⁰ Abdullah, *Şemsu'l-harîf*, s. 202.

³⁹¹ Abdullah, *Şemsu'l-harîf*, s. 195.

³⁹² Abdullah, *Şemsu'l-harîf*, s. 225.

³⁹³ Abdullah, *Şemsu'l-harîf*, s. 245.

luklu pasajlar takip eder. Romanın sahip olduğu bu anlatım özelliğinden dolayı ‘Abdulazîz ed-Dusûkî, romanı Abdullah’ın en iyi romanı kategorisinde değerlendirir.³⁹⁴

Bu eser, epizotlar halinde 1929 yılı dünya ekonomik buhranının Mısır’a olan etkilerini ve 1944 yılındaki tifo salgınına³⁹⁵ da anlatmaktadır. Ayrıca İngilizlerin Mısır’dan çıkarılmalarında rol oynayan kahramanları ve yapılan fedakârlıkları ortaya koyarken orta sınıfın hayat mücadelelerini de işlemektedir.³⁹⁶ Jordan Mono’ya göre 1952 yılına kadar basılan müellife ait eserlerin en mükemmeli bu romandır.³⁹⁷ Bu eser daha önce de belirttiğimiz gibi 1953 yılında o ana kadar edebiyat alanında verilen ilk devlet teşvik ödülüne layık görülmüştür.³⁹⁸ Abdullah söz konusu ödülü 23 Temmuz 1953 tarihinde dönemin eğitim bakanının elinden almıştır.

1.5.1.6. *Ġusnu’z-zeytûn*/غصن الزيتون “Zeytin Dalı”

Muhammed Abdulhalim Abdullah’ın Kefer Bûlîn’de kaleme aldığı roman, 1955 yılında 221 sayfa olarak Dâru’l-Mısır li’t-tibâ’a tarafından yayımlanmıştır. Orta hacimli romanlar kapsamında değerlendirilmesi mümkün olan bu eser 18 bölümden oluşmaktadır. O, es-Seyyid Bedir tarafından 1962 senesinde sinema filmine dönüştürülmüş;³⁹⁹ İngilizce ve Çinceye çevrilmiştir.⁴⁰⁰

Ġusnu’z-zeytûn’da kahramanımız Abdû, Ateyat ile evliliğinden sonra aile içi bir çekişmenin ortasına düşer. Manevi sıkıntıların doğurduğu kavgalar asla barışla nihâyete ermez ve barışlsa dahi bu kavgasız olmaz yani “zeytin dalı” pek fayda etmez.⁴⁰¹

Roman; 1945 yılında Mısır’da bir lisede görevli öğretmenler ile öğrencileri arasındaki ilişkileri şüphe, kıskançlık ve güvensizlik üzerinden konu almaktadır. Cemal Efendi yirmi beş yaşlarında yakışıklı bir öğretmen olarak kırsaldan gelen orta tabaka insanların kızlarının okuduğu bir lisede öğretmendir.⁴⁰² Öğrencisi Ateyat ile gönül ilişkisi yaşar.⁴⁰³ O, ilerleyen süreçte İskenderiye’ye tayin olunur. Böylece Ateyat ile ilişkileri mektupla devam eder.⁴⁰⁴

Cemal Efendi’nin yerine Abdû Efendi derslere girmeye başlar. Zamanla Ateyat, bu öğretmene de ilgi duyar ve Abdû Efendi’yle ilişkileri başlar. Ancak Ateyat için bu, gerçek

³⁹⁴ Dusûkî, “Muhammed ‘Abdulhalîm ‘Abdillâh rıhletu’l-hayât ve’l-fen”, s. 41; Zağlûl, *el-Vetru’l-meşdûd*, s. 139.

³⁹⁵ Abdullah, *Şemsu’l-harîf*, s. 66.

³⁹⁶ Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Nevfel, *Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû* s. 25; Nevfel, *Fennu’l-kıssa ‘inde Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah*, s. 39.

³⁹⁷ Abdullah, *Kıssatun lem tetim*, s. 36; el-Kâ’ud, *el-Ġurûbu’l-mustehîl: sîretu kâtib Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah*, s. 174.

³⁹⁸ Nevfel, *Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 26; Nevfel, *Fennu’l-kıssa ‘inde Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah*, s. 40.

³⁹⁹ Ġusnu’z-zeytûn, <https://www.elcinema.com/work/1005179>, (03.09.2019).

⁴⁰⁰ Kâ’ud, *el-Ġurûbu’l-mustehîl: sîretu kâtib Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah*, s. 175.

⁴⁰¹ Saîd ‘Abdul’azîm Muhammed, “Melâmihu’t-tecdîd fi fen Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah”, s. 69

⁴⁰² Abdullah, *Ġusnu’z-zeytûn*, s. 20.

⁴⁰³ Abdullah, *Ġusnu’z-zeytûn*, s. 34.

⁴⁰⁴ Abdullah, *Ġusnu’z-zeytûn*, s. 49.

bir aşk değildir. Onun, Abdû ile giriştiği macerada sevdiğinden emin olamama, kendini içinde bulunduğu durumdan dolayı eleştirme gibi farklı duygu ve psikolojik durumları romanda belirleyici olur.⁴⁰⁵

Abdû Efendi, öğrencisi Ateyat ile yaşadığı gönül ilişkisinin akabinde kendisiyle evlenir. Diğer yandan Abdû Efendi ruhsal sıkıntılar içerisinde. Çoğu zaman kendisini çok hasta olduğuna inandırır. İç dünyasında kendisiyle sürekli kavga eder. Bunun nedeni eşine karşı duyduğu aşırı güvensizliktir.⁴⁰⁶ Zira Abdû, Cemal Efendi'nin eşiyle kendisinden evvel yaşadığı yasak aşkından haberdar olur.⁴⁰⁷ Buna rağmen eşinden ayrılamaz.

Romanın ilerleyen bölümlerinde Cemal'in yeniden Kahire'ye döndüğünün Abdû tarafından bilinmesi üzerine Abdû, Ateyat'ın küçük kardeşini onu takip etmek için ikna eder.⁴⁰⁸ Böylece uzun bir süre Ateyat gözlem altında kalır. Nitekim güvensizlik ve şüphe bütün romana hâkimdir. Evli çiftlerin hiçbir davranışı ve tavrı, güvensizlik atmosferini değiştirmez. Hatta Abdû ve Ateyat'ın hamileliği bile bu şüpheyi ortadan kaldırmaya çare olmaz. Bu dönemde Ateyat'ın deli dolu gençliğinden vazgeçerek eşini kendine ve evine bağlamaya çalıştığı görülmektedir. Yazar, Ateyat'ın bu dönüşünü "zeytin dalı" olarak ifade eder ve romana adını veren bu gelişme Ateyat'ın eşine uzattığı barış ve güveni temsil eder.⁴⁰⁹

Öte yandan romanın üç belirgin kişisi olan Abdû, Ateyat ve Cemal üzerinden kişilik analizleri çokça yapılmaktadır.⁴¹⁰ Abdû aşkın esiri ve sevdiği kadını kaybetmekten korkan deli-divane bir âşığı, Cemal, toplumsal değerlere pek önem vermeyen başıboş bir züppeyi, Ateyat ise gençliğinin toyluğuyla ne istediğini bilmeden sürekli hata yapan bir kadını canlandırmaktadır.

Abdû ile Ateyat'ın evlilikleri uzun sürmez.⁴¹¹ Ancak bu birlikteliğin bitmesiyle roman bitmez. Abdû münzevi yaşamına devam eder. Bir gün elindeki gazetede sevdiği tarafından defalarca bıçaklanan bir kadının haberi dikkatini çeker. Haberi okuduğunda bu kadının Ateyat olduğunu öğrenir. Abdullah, bu pasaj özelinde Abdû'nun ruhsal durumuna ayna tutar. Çünkü Abdû eşinden, ona olan güvensizliğinden dolayı ayrılmıştır. Ateyat'ın gazetede habere binen defalarca bıçaklanarak öldürülmüş⁴¹² olması Abdû'nun yüzünde bir tebessümün oluşma-

⁴⁰⁵ Abdullah, *Ğusnu 'z-zeytûn*, s. 50-54.

⁴⁰⁶ Abdullah, *Ğusnu 'z-zeytûn*, s. 70-73.

⁴⁰⁷ Abdullah, *Ğusnu 'z-zeytûn*, s. 92.

⁴⁰⁸ Abdullah, *Ğusnu 'z-zeytûn*, s. 174.

⁴⁰⁹ Zağlûl, *el-Vetru 'l-meşdüd*, s. 110.

⁴¹⁰ Abdullah, *Ğusnu 'z-zeytûn*, s. 92-99.

⁴¹¹ Abdullah, *Ğusnu 'z-zeytûn*, s. 142.

⁴¹² Abdullah, *Ğusnu 'z-zeytûn*, s. 220.

sına neden olur. Ateyat'ın güvenilmez bir kadın olduğu için öldürüldüğü fikri, Abdû'nun narında pekiştir.⁴¹³

Roman, takip edilen bu olay örgüsü itibariyle akıllarda birçok merak edilen soru ile son bulur. İşte bu noktada romana ismini “zeytin dalı” şeklinde veren olay gerçekleşir. Abdû bu haberle kendini eski eşinin güvenilmez olduğuna inandırır ve kendisiyle şüpheleri konusunda barışır. Öte yandan barışın aşksız olmadığı, aynı şekilde aşkın da barış olmadan yaşanmayacağı düşüncesi romana hâkimdir. Başka bir ifade ile zeytin dalı, benliğiyle kavgalı olan roman kahramanının kendisiyle barışmasını, adeta kendi iç çatışmalarına ve iç kavgalarına son vermeye dair kendisine uzattığı bir zeytin dalını ifade eder.

Abdullah, bu karakterler üzerinden dönemin Mısır okullarından bir kesit sunar. Müzmin öğretmen portresi yanı sıra eğitimden çok farklı şeylere kafa yoran Mısır kızlarına yer verir. Toplumsal tahliller barındıran olaylar, ince bir yazarlık ustalığıyla yapılır. Evlilik ve zıfak gibi ritüeller, Müslüman Mısır halkının takdir edeceği şekilde anlatılır.

Roman birinci tekil şahısla anlatılmaktadır. Bu anlatımdan dolayı olayların basit, şahıs kadrosunun az ve olay örgüsünün sade olması dikkat çeker. Ancak sergilenen kişilik yapıları üzerinden eleştiri mekanizmaları açık bırakılmıştır. Romanda; kadının evinin dışında bulunmasının doğurduğu problemler, öğretmenlik mesleğinin kutsiyeti, evlilik kurumunun ulviliği, arkadaşlık ve dostluk ilişkilerinin boyutlarıyla ilgili birtakım mülahazalar sergilenmektedir. Ayrıca kırsal insan tipolojisinin şehir gerçekliğiyle yaşadıklarına da yer verilir.

İşlenen aşırı duygusal sahneler ve iç çözümlmelerinden dolayı eseri psikolojik roman⁴¹⁴ kategorisinde değerlendirmek de mümkündür.

1.5.1.7. *Min ecli veledî/ من أجل ولدي* “Oğlum İçin”

1957 yılında Şeriketu'l-'Arabiyye li't-tibâ'a tarafından 227 sayfa olarak basılmıştır. Kahire'de yazılan eser, 'Abdû Dîyâb tarafından bir radyo tiyatrosuna dönüştürülerek sahnelenmiştir. Daha sonra da televizyon tiyatrosu şeklinde de izleyicilere takdim edilmiştir. 1981 yılında pek çok Arap ülkesinde aynı adla dizi filmi olarak da yayınlanmıştır.⁴¹⁵ Roman İngilizce ve Çince dillerine çevirileri yapılarak kitap severlerin beğenisine sunulmuştur.⁴¹⁶ O, orta hacimli bir roman olup 19 bölümden oluşmaktadır.

⁴¹³ Abdullah, *Ġusnu 'z-zeytûn*, s. 200-202.

⁴¹⁴ Mahmûd Teymûr, romandaki bu üslûbu ağır bulmuştur. O, Abdullah'ı romandaki karakter tasvirinin kurgunun önüne geçtiğini iddia ederek eleştirmiştir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmûd Teymûr, *Munâciyât li'l-kutub ve 'l-kuttâb*, Dâru's-sekâfe, Kahire 1962, s. 50.

⁴¹⁵ Min ecli veledî, <https://www.elcinema.com/work/2003950/>, (04.09.2019).

⁴¹⁶ el-Kâ'ud, *el-Ġurûbu 'l-mustehîl: sîretu kâtib Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 175.

Abdullah 1955’li yıllarda başını Necîb Mahfûz’un çektiği “Yeni Mısır Gerçekçiliği Hareketinin” etkisiyle bu romanı kaleme almıştır.⁴¹⁷ Roman bir kadının çocukları için girdiği yaşam mücadelesini konu almaktadır.⁴¹⁸ Eser, fakir bir ailenin etrafında dönen olayları anlatmaktadır. Romanda, sarhoş bir baba ve eşinin doğumlarından sonra ölen çocuklarının akabinde dünyaya gelen ve hayatta kalan Fuad’ın yaşam mücadelesi sunulmaktadır. Anne, kızları için o dönemin kız evlatlarına olan toplumsal bakıştan dolayı bir gelecek hazırlamak isterken Fuad’ı ihmal etmektedir.

Romanın başkahramanı Fuad’tır. Eserin adı her ne kadar çocuklar için bir fedakârlığı içeriyor hissini uyandırır da daha çok aile içi sevgiyi işlemektedir. Aynı zamanda o, bir kadın özelinde farklı kadın tipolojilerine ve kadının misyonuna da ayna tutmaktadır. Romanda anne, eş, sevgili ve âşık kadının farklı yönleri ele alınmaktadır. Aynı zamanda Celile ve Zeyneb adlı kadınlar üzerinden verilmek istenen mesajlar, toplumsal normlar özelinde değerlendirilmektedir.⁴¹⁹ Nitekim Romanda Fuad’ın Celile ile olan ilişkisi üzerinden Celile için bir biyografi sunulmaya çalışılmaktadır. Başka bir ifadeyle Abdullah, böylesi bir kadına toplumsal değerler çerçevesinde ışık tutmaktadır.

Romanın ilerleyen bölümlerinde Celile hayatının yönünü değiştirmeye karar verir. Böylece erdemli bir karakter olarak aksiyona dahil olur ve babasının yaşında dul bir adamla evlenir. Ancak adamın ölümüyle bu evlilik noktalanır. Maddi sıkıntılar içinde geçen hayatı kendisinin bakımını üstlendiği doktorun vefatı üzerine bıraktığı mirasla düzelir. Doktor bu mirası onun dürüstlüğüne ve erdemli kişiliğine karşılık sunar. Zira Celile, doktorun kliniğinde bir dönem hasta bakıcılığı yapar. Daha sonra Fuad’la tanışır ve aralarında duygusal bir bağ oluşur.

Abdullah, romanın başkahramanı Fuad’ı çocukluğundan otuzlu yıllara kadar süren yaşamı üzerinden anlatır. Bu zaviyeden bakıldığında romanın aynı zamanda bir kahramanın biyografisini işlediği fikri ağır basar. Roman, Fuad’ın meşakkatli hayatında ortaya koyduğu kişilik özellikleri üzerinden değerlendirilir. Romanda Fuad’ın arkadaşları Fehmi ve Bedran ile yaşadıkları toplumun tasdik etmediği davranışlar, annesini üzmesi ve kadına düşkünlüğü gibi olaylar çerçevesinde karakter tahlilleri yapılmaktadır.⁴²⁰ Romanda aşırı yoğun duygusal pasajların içinde okuyucuya tebessüm ettiren ve onu güldüren cümle ve paragraflara rastlamak da mümkündür. Abdullah’ın diğer birkaç romanında olduğu gibi bu romanda da şahısların

⁴¹⁷ el-Kad, *Dirâsâton fi’l-edebî’l-Mısriyi’l-mu’asıra, er-rivâye ve’l-kıssati’l-kasira*, s. 38.

⁴¹⁸ Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 5-10.

⁴¹⁹ Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 58-64.

⁴²⁰ Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 71-76.

çoğu zaman birinci tekil şahıs kipiyle konuşturulmaları anlatımı güçsüz kılmaktadır. Çünkü bu anlatım okurun romana nüfuz etmesini engellemektedir.

Abdullah, bu romandaki kişileri aşk, kavuşamama ve kıskançlık gibi belli vasıflar üzerinden betimler. O, bazı romanlarıyla benzerlik arz eden bu durumdan dolayı da tekrara düşer. Abdulhalim Abdullah, çoğu epizotta bir neden ortaya koyarak âşıkların ilişkilerinin uzun sürmesine veya birleşmelerine mâni olur.⁴²¹ İyiler ve kötülerin, basiretli ve basiretsizlerin çoğu zaman aynı aksiyonda farklı kişilik tarzlarıyla sergilendiğine tanık olmaktadır.⁴²²

Romanda köyden şehre okumak için taşınan öğrencilerin verdikleri yaşam mücadelesi üzerinden hem köy ve kent karşılaştırmaları yapılmakta hem de sosyal tabakalara dikkat çekilmektedir.⁴²³ Ancak romanda ayna tutulan bu sosyal tabakaların gerisindeki toplumsal ve siyasal nedenlere değinilmez. Roman karakterlerinin durumları sadece kader inancıyla izah edilmeye çalışılır. Kahraman, sebat ederek yaşadığı bütün zorlukların üstesinden gelmeyi başarır. Onun, yazılan kaderden öte bir şeyin olmayacağına dair inancı tamdır.

Bu romanda da aşk, evlilik ve kadın konusu sığ bir çerçevede ele alınmaktadır. Nitekim olay örgüsünün tekdüzeliği, sürekli tekrara düşülmesi, kişilik tahlillerine uzunca yer verilmesinden dolayı sanatsal açıdan sıkıntılar görülmektedir.

Romanın adı iki kız ve bir erkek çocuğa sahip olan ve romanda da tam olarak adı verilmeyen ancak Fuad'ın annesi şeklinde aksiyona dâhil edilen kadının ağzından verilmektedir. Yaşam koşullarından dolayı Fuad'ın annesi iki kızından birisi olan Semîre'yi çocuk yaşta evlendirir.⁴²⁴ Düğünden sonra Semîre'nin evden ayrılışı derin bir hüznü oluşturur. Başkahraman Fuad ve annesi arasında konu dâhilinde bir diyalog gelişir. Annenin toplumsal normların erkeğe yüklediği kıymetten dolayı oğluna “Senin için yaşıyorum!” dediği görülür.⁴²⁵ Bu cümledeki “Senin için...” ifadesi romana ad olur.

1.5.1.8. *Sukûnu'l-âsife/سكون العاصفة* “Fırtına Sessizliği”

Bu roman, ilk defa 1960 yılında Dâru'l-Mısır li't-tibâ'a tarafından 351 sayfa olarak basılmıştır. Abdullah'ın Kahire'de yazdığı eser, Ahmet Ziyâu'd-dîn tarafından 1965 tarihinde sinemaya uyarlanmıştır.⁴²⁶ Ayrıca günümüzde basımı durdurulan *el-Cil* “Nesil” adlı dergide bölümler halinde yayımlanmıştır.⁴²⁷ Roman, yazarın ölen kardeşi Mahmûd için kaleme aldığı

⁴²¹ Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 192.

⁴²² Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 59.

⁴²³ Köyden kente okumak için gelen ve zor şartlar altında yaşam mücadelesi veren öğrencilerin anlatıldığı romanların başında *Min ecli veledî* gelmektedir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 48.

⁴²⁴ Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 96.

⁴²⁵ Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 97.

⁴²⁶ Sukûnu'l-âsife (1965), <https://www.elcinema.com/work/1721329>, (04.09.2019).

⁴²⁷ el-Kâ'ud, *el-Ğurûbu'l-mustehîl: sîretu kâtib Muhammed 'Abdulahîm 'Abdullah*, s. 175.

bir epigrafla başlamaktadır. O, yazara ait romanların en uzunudur ve 34 bölümden oluşmaktadır.

Bu romanda başkahraman Şükrî, inançla ilgili mukayeseler yapar.⁴²⁸ Bu kıyaslamalar insan fitratı üzerinden kişilik tahlilleri yapılarak sunulur. Nitekim olayların sadece akıl melekeleriyle çözüme kavuşturulacağına inanan ve akıl felsefesinin her şeye muktedir olduğunu düşünen⁴²⁹ bir kahramanla karşılaşmaktayız. Ayrıca bu romanda, müellife ait alışıl gelen diğer romanların tersine duygunun daha az öne çıktığını görmekteyiz. Roman aynı zamanda İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Mısır'ın kentleri ve kırsalında cereyan eden birtakım olayları da aktarmaktadır.⁴³⁰

Romanın başkahramanı Şükrî'nin manevi yönden zayıf olması ve ruhanî varlıklara dair şüpheler taşıması, dinî inançlara ve ahlakî değerlere sahip kız kardeşi Sevsen ile bir tartışma zemini oluşturmaktadır. Şükrî karakteri özelinde ortaya konulan kişilik bozuklukları babaları İzzet Bey'in kız ve erkek çocuğuna yüklediği anlamdan hareketle anlatılmaktadır.

Roman, İzzet Bey'in aile hayatına geniş bir yer vermektedir. İzzet Bey, eşinin vefatından⁴³¹ sonra kızı Sevsen'i art niyetli insanlardan uzak tutma mücadelesi vermektedir.⁴³² Bunu yaparken oğlu Şükrî'yi toplumun erkeğe yüklediği düşünceden dolayı ihmal etmektedir. Yazarın İzzet karakterini kızına karşı olan ilgisinden dolayı takdir ettiği, cereyan eden çoğu olayda onu haklı çıkardığı da okuyucu tarafından hemen anlaşılabilir. Romanda epizotlar şeklinde cereyan eden bu olaylar bazen yazara ait anlatımdan dolayı ana olayın önüne geçmektedir. İşin aslında İzzet karakterine böylesi bir kişiliği kazandıran şey Abdullah'ın köyden kente taşınan bir köylü için kentin çok tehlikeler barındırabileceği düşüncesidir. Zira İzzet Bey'in en yakın arkadaşı Bekir Efendi, eşinin dışarda bir işte çalışmasından dolayı büyük sıkıntılar yaşamaktadır. Eşinin kendisini ve evi ihmal ettiğini her karşılaşmalarında anlatması ve eşine dair şüphe dolu konuşmalar sarf etmesi İzzet Bey'i kızına karşı bir paranoya durumuna düşürmektedir.

Roman karakterleri; dindar, dine eğilim göstermeyen, dürüst, yalancı gibi farklı kişilik özellikleriyle tanıtılmaktadır. Şöyle ki Muhsin Bey, erdemli bir kişilik ortaya koyarak kardeşleri arasında cereyan eden miras tartışmalarını bitirir.⁴³³ Şükrî dünyanın maddi âlemine kendini kaptıran bozuk karakterinin cezasını çeker⁴³⁴ ve kötü bir hastalığın pençesine düşer. Aslında Şükrî'nin sağlığıyla ilgili yaşadığı sıkıntılar Abdullah'ın kendisine biçtiği cezadan kaynak-

⁴²⁸ Abdullah, *Sukûnu'l-âsife*, s. 36.

⁴²⁹ Abdullah, *Sukûnu'l-âsife*, s. 64.

⁴³⁰ Abdullah, *Sukûnu'l-âsife*, s. 93-100.

⁴³¹ Abdullah, *Sukûnu'l-âsife*, s. 28.

⁴³² Abdullah, *Sukûnu'l-âsife*, s. 99.

⁴³³ Abdullah, *Sukûnu'l-âsife*, s. 108-112.

⁴³⁴ Abdullah, *Sukûnu'l-âsife*, s. 114.

lanmaktadır. Abdullah erdemleri mükâfatlandırır ve isyanı ise cezalandırır. Sosyal eleştiri mekanizması roman karakterleri üzerinden böylesi bir metot ile devam ettirilir. Abdullah sonunda Şükri'yi dünyanın zevk ve şehvetinden ölümle kurtarır. Nitekim Abdulhalim Abdullah daha önce belirttiğimiz bazı romanlarında olduğu gibi burada da olay örgüsünü yaşama yüklediği değerler üzerinden oluşturmaktadır.

‘Abdulhamîd el-Kad, *Dirâsâtun fi'l-edebî'l-Mısriyyi'l-mu'âsıra, er-rivâye ve'l-kıssati'l-kasira*, adlı eserinde Abdullah'ın bu romanıyla yazarlık mesleğinde konu ve üslûp bakımından yeni bir aşamayı başlattığını belirtmektedir.⁴³⁵ Yazara ait *Ecnihatü'l-hubb* “Aşkın kanatları” hikâyesindeki şahıslar, olay örgüsü ve mekân gibi unsurların alınmasıyla söz konusu döneminin başladığı görülmektedir.

1.5.1. 9. *el-Cennetu'l-'azrâ/ الجنة العذراء* “El Değmemiş Cennet”

İlk baskısı 1963 yılında Dâru'l-Mısır li't-tibâ'a tarafından 204 sayfa olarak yapılmıştır. Kahire ve Kefer Bûlîn'de yazılan eser, 1970 yılında Nûr ed-Demirdâş tarafından dizi filme uyarlanmış ve Arap seyirciyle buluşturulmuştur.⁴³⁶ Daha sonra ise radyo temsiline dönüştürülmüş olan eser, Hintçeye de çevrilmiştir.⁴³⁷ Orta hacimli romanlar içerisinde değerlendirilebilecek roman 15 bölümden oluşmaktadır.

Hint asıllı edebiyatçı Feriuddin Ahmed'e göre bu eser, sosyo-realist bir roman örneğidir.⁴³⁸ Yazar bu romanıyla 20. yüzyıl Mısır toplumuna ayna tutmaktadır. Sosyal adalete vurgu yapan eser, güçlüler ve zayıflar arasındaki farka dikkat çekmektedir. Romanda varlıklı bir babanın ölümünden sonra miras tartışması yaşayan iki üvey kardeşin hikâyeleri anlatılmaktadır.

Mısırlı eleştirmenlerden ‘Abbâs Hıdır ise müellifin bu eserini sembolik bir eser olarak addetmektedir.⁴³⁹ Hilmî Muhammed el-Kâ'ud da Hıdır'ı destekleyen birtakım fikirler ileri sürmektedir. Ona göre: Abdulhalim'in romanda cennetle kastettiği yer Mısır'dır.⁴⁴⁰ Romanda İkinci Dünya Savaşı yıllarında geçen birtakım sıkıntıların konu edilmesi hürriyet, dostluk ve yoksulluk gibi mefhumların etkili bir şekilde tasvir edilmesine imkân vermiştir. Ancak Yusûf Hasan Nevfel'e göre Abdullah'ın bazı eserinde sembolik imgeler görülse de bu romanda böy-

⁴³⁵ Kad, *Dirâsâtun fi'l-edebî'l-Mısriyyi'l-mu'âsıra, er-rivâye ve'l-kıssati'l-kasira*, s. 46.

⁴³⁶ el-Cenntu'l-'azrâ (1970), <https://www.elcinema.com/work/1984702>, (04.09.2019).

⁴³⁷ Kâ'ud, *el-Ğurûbu'l-mustehîl: sîretu kâtib Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 176.

⁴³⁸ Farid Uddin Ahmed, “Social Issues in the Novel of Muhammad Abdul Halim Abdullah: A Study”, *International Research Journal of Management Sociology & Humanity (IRJMSH)*, 10/2014, s. 216.

⁴³⁹ Zağlûl, *el-Vetru'l-meşdûd*, s. 198.

⁴⁴⁰ Kâ'ud, *el-Ğurûbu'l-mustehîl: sîretu kâtib Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 48.

lesi bir durum yoktur.⁴⁴¹ Feriuddin Ahmed ise romanda geçen “Cennet” ile hikâyenin geçtiği çiftliğin, “Azrâ” ile de çiftlik evinin kastedildiğini söylemektedir.⁴⁴² Nitekim roman iyi tahlil edildiğinde bu düşüncenin daha isabetli olduğu görülmektedir.

Abdullah bu eserinde toplumsal önyargıları ve çelişkileri işler. Nitekim yazar, romanda zenginlerin, fakirlere bakış açılarını ve onlara dair besledikleri önyargıları göz önüne serer. Romanın olay örgüsü, Hamûda’nın otorite sağlamak namına üvey kardeşi Rıza ve annesine yaptıkları üzerinden şekillenir. Onun, aileden olanları mirastan mahrum etmek için adaletin önüne geçme, eziyet etme ve rüşvet verme şeklinde ortaya koyduğu davranışlar dikkat çeker.

Romanda, karakterler çokça vicdan muhasebesiyle baş başa bırakılırlar.⁴⁴³ Roman taşıdığı bu özellikten dolayı Hüseyin Heykel’in *Zeyneb*, Mahmûd Tâhir Hakkı’nın *Azra Dinşuvây* ve Yusûf İdris’in *el-Harâm* romanlarıyla benzerlik göstermektedir.⁴⁴⁴

Romanda özgürlük mefhumu, bir film tadında başarılı bir şekilde okuyucuya sunulur. O, aynı zamanda Abdullah’ın yazarlık serüveninde romantik öğelerden kurtulma gibi yeni bir merhaleyi de ifade eder. Roman, 1940’lı yıllarda Mısır kırsalında cereyan eden olayları kapsar. Hacı Madî büyük bir tarım arazisini satın alır. Daha sonra bir oğlu olan dul bir bayanla evlenir. Bu evlilikten sonra evde entrikalar başlar. İlk eşinden olan oğlu Hamûda, üvey annesi ve oğlunu kabullenmez. İkisine eziyet eder ve üvey annesinin öz annesine ait mücevherleri çaldığı iftirasını atar.⁴⁴⁵ Romanın ilerleyen bölümlerinde hırsızın onun eşi Zeynep olduğu ifşa edilir.⁴⁴⁶ Hacı Madî’nin üvey oğlu Rıza, romanın merkezindeki kişidir. Henüz çocukluk yaşındadır ve olanlara karşılık veremez.

İlerleyen süreçte Rıza’nın annesi Behiye, eşinin ölümü üzerine yanına oğlunu da alarak Kahire’ye taşınır.⁴⁴⁷ Burada ikamet eden Berekât adındaki kardeşinin yanında kalmaya başlarlar. Berekât köyden Kahire’ye geldiğinde bir kahvehanede iş bulur ve zamanla kahvehanenin sahibi olur. Rıza ve annesini büyük şehirde çok sayıda sıkıntı beklemektedir. Maddi sıkıntıların yanı sıra yalnız ve dul bir kadın olarak annesi türlü muamelelere maruz kalır. Bu esnada büyük kentin girdabında daha fazla kazanç elde etme uğruna illegal işler çeviren Berekât ise hapse düşer ve karısı başka bir adamla kaçar.⁴⁴⁸

⁴⁴¹ Nevfel, *Muhammed ‘Abdulahâlîm ‘Abdullah hayâtuhû ve edebuhû*, s. 131; Nevfel, *Fennu’l-kıssa ‘inde Muhammed ‘Abdulahâlîm ‘Abdullah*, s. 145.

⁴⁴² Ahmed, “Social Issues in the Novel of Muhammad Abdul Halim Abdallah: A Study”, s. 217.

⁴⁴³ Abdullah, *el-Cenntu’l-‘azrâ*, s. 30.

⁴⁴⁴ Fen ve’s-sekâfe, <https://ainnews.net/محمد-عبد-العليم-عبد-الله-الادب-الانسان-الأدب-#Xp8YRUBuLIV>, (21.04.2020).

⁴⁴⁵ Abdullah, *el-Cenntu’l-‘azrâ*, s. 34.

⁴⁴⁶ Abdullah, *el-Cenntu’l-‘azrâ*, s. 168.

⁴⁴⁷ Abdullah, *el-Cenntu’l-‘azrâ*, s. 29.

⁴⁴⁸ Abdullah, *el-Cenntu’l-‘azrâ*, s. 61-67.

Diğer yandan Rıza ve annesi için yeni bir yaşam merhalesi başlar. Zamanla Rıza okulunu bitirir ve memur olarak işe başlar.⁴⁴⁹ Bu süreçte miras paylaşımı romana farklı aksiyonlar kazandırır. Rıza artık büyümüştür ve kendi hakkı olanı almak üzere köye gider. Ancak bir sonuç elde edemez. Akabinde 1939 yılında İkinci Dünya Savaşı patlak verir.⁴⁵⁰ Mısır'da bürokrasi durur. Ancak Rıza hakkından vazgeçmez. Mahkemeye başvurur. Adalet güçlüden yana hüküm verir. Yani Hamûda'dan yana olur. Bu aşamada roman, Rıza'nın yaptığı adalet sorgulamalarıyla devam eder.⁴⁵¹

Bu aşamadan sonra Rıza'nın en yakın arkadaşı Hasan, Hamûda'nın yanında çalışmaya başlar ve iki kardeşi barıştırmak için bir görev üstlenir. Yapılan birtakım girişimlerle Hamûda'nın sulha yaklaşacağı umut edildiği⁴⁵² bir esnada, Hamûda'nın çiftliği yanar ve hayvanlar telef olur.⁴⁵³ Çaresiz kalan Hamûda'ya bu durumdan istifade ederek düşmanları saldırır ve açılan ateş sonucu Hamûda ölür.⁴⁵⁴

Romanda cennet diye ifade edilen araziler, Rıza'ya verilir.⁴⁵⁵ Böylece romandaki asıl aksiyon tamamlanmış olur. Tabi asıl olayın yanı sıra romanın sunduğu epizotlar arasında en dikkat çeken İngiliz işgaline karşı mücadele eden Câbir'in kızı Süreyya'nın İngiliz askerlerince kaçırılması⁴⁵⁶ ve ilerleyen süreçte Rıza'yla yaşadığı nikahsız yaşamdır. Yazar bu iki örnek üzerinden Mısır kadınının sömürü ve iş dünyasında karşılaşılabileceği tehlikelere dikkat çekmeye çalışır.

Abdülhalim Abdullah'ın romanda anlattıkları, Türk edebiyatında önemli bir yere sahip Orhan Kemal'in *Hanımın Çiftliği*'ndeki olayları hatırlatır. Nitekim iki roman da mutlu sonla biter ve haklı olanlar kazanır. Ancak burada yazar, türlü şekillerde sunduğu aksiyonları, bireysel hırstan arındırarak, toplu paylaşımına kanalize eder. Yani bireysel hırsın, toplumsal beklentilerin önüne geçemeyeceği vurgusu yapar. Aynı zamanda sömürünün, namus mefhumu üzerinden anlatılması okuyucuya mesaj mahiyetindedir. Romanda başkahraman Rıza'nın köylü ve şehirli bir karakter olarak ruhsal yapısı betimlenmektedir.

Roman; geleneksel Mısır ailesindeki çekişmeler, kadının toplumdaki konumu ve İngilizlerin Mısır'ı sömürmesini anlatan birkaç epizot üzerine kurgulanmıştır.⁴⁵⁷ Başkahramanın köyündeki baskıdan kurtulma mücadelesi, aslında Mısır halkının İngiliz işgaline karşı müca-

⁴⁴⁹ Abdullah, *el-Cenntu'l-'azrâ*, s. 74.

⁴⁵⁰ Abdullah, *el-Cenntu'l-'azrâ*, s. 99.

⁴⁵¹ Abdullah, *el-Cenntu'l-'azrâ*, s. 117.

⁴⁵² Abdullah, *el-Cenntu'l-'azrâ*, s. 177.

⁴⁵³ Abdullah, *el-Cenntu'l-'azrâ*, s. 182.

⁴⁵⁴ Abdullah, *el-Cenntu'l-'azrâ*, s. 203.

⁴⁵⁵ Abdullah, *el-Cenntu'l-'azrâ*, s. 179.

⁴⁵⁶ Abdullah, *el-Cenntu'l-'azrâ*, s. 125.

⁴⁵⁷ Abdullah, *el-Cenntu'l-'azrâ*, s. 109, 111, 125, 126, 139, 141, 156.

delesini sergilemektedir. Aynı zamanda İkinci Dünya Savaşı ve yoksulluk gibi konulara yer veren roman, tarihî, siyasi ve toplumsal sorunları irdelemektedir.

1.5.1. 10. *el-Beytu's-sâmit*/ البيت الصامت “Sessiz Ev”

İlk baskısı 1966 yılında Dâru'l-Mısır li't-tibâ'a tarafından 200 sayfa olarak yapılmıştır. Daha sonra bölümler halinde *el-Musavver* adlı dergide yayımlanmıştır.⁴⁵⁸ Elimizdeki nüshada kitap basım tarihi olmamakla beraber son sayfasında isbn numarası olarak 977-316209-5 yer almaktadır. Orta hacimli romanlar içerisinde değerlendirilen bu roman, bağımsız 10 bir bölümden oluşmaktadır.

Romanın “Sessiz Ev” şeklinde ifade edilmesinin nedeni başkahraman Düriye'nin yaşadıklarına çevrenin sessiz kalmasıdır.⁴⁵⁹ Romanda sırlar, hüznler ve mutluluklar; dilden dökülecek ve paylaşılacak bir mecrâ bulmaz. Eser, henüz on iki yaşındayken tecavüze uğrayan bir kız çocuğunun yaşadıkları üzerine kurgulanmaktadır. Başkahraman Düriye bir inşaat işçisinin saldırısı sonucu bekâretini yitirir. Fakat o, bu durumu kimseye paylaşamaz ve psikolojik olarak da zor günler geçirir. Uzun bir süre yaşadığı sıkıntılardan sonra evlenme çağı gelir, ailesinden istenir ve düğünü yapılır.⁴⁶⁰ Zifaf gecesi asla unutamadığı iğfal olayı ile tekrardan yüzleşir.⁴⁶¹ Zira eşi onun bekâretinin olmadığını anlar ve onu hakir görür. Düriye'nin anlattıklarına inanmaz. Zira Düriye olayı olduğundan farklı anlatmaktadır.⁴⁶² Böylece başkahramanın hayatında yepyeni bir aşama başlar.

Düriye, eşi ve ailesi tarafından toplumdan izole edilir. Ona ne kendi ailesi ne de gelin gittiği aile sahip çıkar. Abdullah'ın romanı bir genç kızın masum olmasına rağmen yaşadığı sıkıntılar üzerine kurguladığı gözlenmektedir. Romanda genelde Mısır toplumunun özelde ise erkeğin kadına ve bekârete bakışı üzerinde durulur.

Evlilik sonrası aşamada toplumdan iyice izole edilen Düriye'ye komşusu gardiyanın oğlu Semîr ilgi gösterir.⁴⁶³ Bu ilişkiye Düriye de karşılık bulur. Aralarında gayri ahlakî bir ilişki başlar. Romanın bu aşamasında bir kadının masum iken toplumsal normlardan uzaklaştırılması ve hataya maruz bırakılması üzerinde durulur. Düriye bu ilişkiye fiili başlamakla romanda bir zani ve ahlâkî çiğneyen birisi olarak yer alır. Romanda, yazarın Düriye'nin bu hatasını kaderle ilişkilendirdiği birtakım sebeplerle desteklendiği hissi de uyanabilmektedir. Nitekim eserde toplumun Düriye'yi zinaya ittiği fikri hâkimdir.

⁴⁵⁸ Kâ'ud, *el-Ğurûbu'l-mustehil: sîretu kâtib Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 167

⁴⁵⁹ Abdullah, *el-Beytu's-sâmit*, s. 6.

⁴⁶⁰ Abdullah, *el-Beytu's-sâmit*, s. 7-9.

⁴⁶¹ Abdullah, *el-Beytu's-sâmit*, s. 6.

⁴⁶² Abdullah, *el-Beytu's-sâmit*, s. 33.

⁴⁶³ Abdullah, *el-Beytu's-sâmit*, s. 42.

Romanın büyük bir kısmında kişilik tahlilleri yapıldığı görülür. Düriye, masum iken suça teşvik eden eşinin dürüst ve ahlâklı olmadığına dair örnekler sunulur. Düriye'nin güçsüz bir şahsiyete sahip olmasından dolayı içine düştüğü durumlar irdelenir. Aynı zamanda Düriye'nin annesi ve kardeşinin onun masumiyetini bilmelerine rağmen ona sahip çıkmamaları gözler önüne serilir. Abdullah'ın eserlerinde alışlagelen ceza ve mükâfat bu romanda da kendini gösterir. Nitekim Düriye, gardiyanın oğlu Semîr'den hamile olduğunu düşünür. Bu gayrı meşru çocuktan kurtulmaya çalışır ve yaptığı yanlış tıbbî müdahaleler⁴⁶⁴ sonucu kan kaybından ölür.⁴⁶⁵ Roman, anlatımda gereksiz ayrıntılara kaçmaktadır. Düriye'nin fiziksel ve özellikle ruhsal durumu en ince ayrıntısıyla karşılaştırmalar yapılarak okuyucuya sunulur.⁴⁶⁶ Tercih edilen ayrıntılı anlatım okur nezdinde bir bıkkınlık hissi uyandırabilmektedir. Zira bu aşamada romanın çatı konusu rutin bir şekilde devam eder. Romanda zaman, mekân ve olay örgüsü açısından romancılığın edebî kıstasları göz önüne alındığında sıkıntılar içerse de tercih edilen dil ve üslûp son derece dikkat çekicidir.

1.5.1.11. *el-Bâhis 'ani'l-hakîka*/الباحث عن الحقيقة “Hakikatin Peşinde”

Dâru'l-Mısr li't-tibâ'a tarafından 143 sayfa olarak basılan eser, Abdullah'ın en önemli eserleri arasında yer almaktadır. Kahire'de bir radyo temsili olarak izleyicilere sunulmuştur.⁴⁶⁷ Roman, 1966 yılının Kasım ayında Kahire'de yazılmıştır. Küçük hacimli romanlar arasında değerlendirilebilecek eser, 7 bölümden oluşmaktadır. Elimizdeki romanın baskısı 977-316-262-1 isbn numarasına sahiptir. Dünyanın pek çok diline çevrilen eser; roman, hikâye ve çocuk hikâyesi gibi farklı türlere uyarlanmış nüshalara da sahiptir. Bu özelliğinden dolayı yazara ait eserlerin en yaygın olanı ve okur tarafından en çok rağbet edilenidir.

Abdullah bu romanını, babasının vefatından sonra kendisinde oluşan ruhsal durum üzerine kaleme almıştır.⁴⁶⁸ Eser, Selmân-ı Fârisî'nin İslâm'la müşerreflenen hayatını tarihî gerçeklikle ve şiir tadında ele almaktadır. Roman kısa hacimlidir ve duru bir anlatıma sahiptir. Romanda Fars diyarında başlayan, Şam'da devam eden ve Hz. Peygamberle buluşmayla taçlanarak Hicaz'da biten bir vuslat süreci anlatılmaktadır. Bu eser mistik bir anlatımla; bir inançtan başka bir inanca, bir mekândan diğer bir mekâna intikali beraberinde getiren bir aşkın romanıdır. Selmân-ı Fârisî'nin babası Dahkan Mecusi dininin imamlarındanıdır.⁴⁶⁹

⁴⁶⁴ Abdullah, *el-Beytu's-sâmit*, s. 197.

⁴⁶⁵ Abdullah, *el-Beytu's-sâmit*, s. 199.

⁴⁶⁶ Abdullah, *el-Beytu's-sâmit*, s. 76.

⁴⁶⁷ Hilmî, Muhammed, el-Kâ'ud, “es-Sîreti'n-Nebeviyye fi rivâyât Necîb el-Kîlânî, Kâtilu Hamza nemûzecen” *el-Mu'temeru'l-'alemi'l-evvel li'l-bâhis fi's-sireti'n-Nebeviyye fi mevdû'in: cuhûdu'l-umme fi hidmeti's-sireti'n-Nebeviyye*, s. 503-510.

⁴⁶⁸ Kâ'ud, *el-Ğurûbu'l-mustehîl: sîretu kâtib Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 132.

⁴⁶⁹ Abdullah, *el-Bâhis 'ani'l-hakîka*, s. 7.

Selmân'ı bu öğretisi ile dış dünyadan uzak tutarak büyütür. Ateşe tapıldığı ayinlere katılması konusunda yönlendirici olur. Selmân'ın ilerde kendisi gibi olmasını ister.

Selmân, akıl-baliğ olduğunda ise babasının onu dışarıya gönderdiği bir gün Hristiyanların kilisedeki ayinlerine tanık olur ve bu dinin sürekli sönüp kaybolan ateşin dininden daha iyi olduğunu kabullenir. Bu dini araştırmak için Şam yollarına düşer ve Şam'a varır.⁴⁷⁰ Kilisede zaman geçirir. Fakat aklının uymadığı sıkıntılar baş gösterince Musul'a geçer.⁴⁷¹ Burada Resûlullah'ın peygamberliğinin haberini alır ve ona ulaşmak üzere bir kervana katılır. Ancak yolun yarısında kervanın reisi onu Yahudi bir tüccara satar. Böylece uzunca bir süre Hicaz'a varması sekteye uğrar. Ancak daha sonra Yahudi bir tüccar onu yanına alarak Medine'ye götürür ve orada başka bir Yahudi tüccara satar. Böylece Selmân, Resûlullah'ın yaşadığı diyara ulaşır.⁴⁷² Hz. Peygamber'le tanışma şerefine erer ve hayatı O'nun dizlerinin dibinde geçer.⁴⁷³

Selmân'ın çıktığı bu yolculukta Hz. Peygamber için dile getirdiği şiir dikkat çekicidir:

Ey! Canan'ın⁴⁷⁴ gölgesinde olduğu palmiye,
O gölgede keşke bana da yer olsa;
Feda ederdim kendimi: O'nun çehresini görünce ve
O'nun gül cemalini anlatan gecenin aydınlığını görünce,
O gölgede keşke bana da yer olsa;
Ey! Canan'ın gölgesinde olduğu palmiye.⁴⁷⁵

Recez bahrinde yazılan bu şiir, Selmân-ı Fârisî'nin koyunlarını otlattığı bir anda söylenir. Selmân, elindeki sopayı taşa vurur, sopa kırılır ve elinde kalan kırık parça ona ağaçlardan palmiyeyi hatırlatır. Palmiye de Hz. Muhammed'i hatırlatır. Bunun üzerine Selmân-ı Fârisî yukarıda verdiğimiz recezi mırıldanır. Abdullah burada Selmân-ı Fârisî özelinde hem bu güzide sahabenin yaşamına dikkat çeker, hem de onun ağzından Resûlullah'a duyduğu özlem ve sevgisini ifade eder. Şiirde, kullanılan ifadeler şekil açısından bakıldığında, taşıdığı orijinallik hemen dikkat çekmektedir.

Bu eser, aynı zamanda Hz. Muhammed'in hayatından örnekler vermesi ve sahabenin ahlâkından örnekler sunması açısından da önem arz etmektedir. Bu özelliğiyle Necîb el-Kîlânî'nin "*Kâtîlu Hamza*" romanına benzerlik göstermektedir. el-Kîlânî Hz. Hamza'nın katili Vahşî üzerinden Hz. Peygamberin hayatından ulvî sahneler nakşetmektedir.⁴⁷⁶

Bu romanla Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın yazarlığında yepyeni bir aşamaya girdiği anlaşılmaktadır. Daha önce ele aldığı konularda dinî ve tasavvufî motiflere her ne kadar sıkı sıkıya bir sarılma söz konusu olsa da bu romanında tamamen dinî, tarihî ve biyografik

⁴⁷⁰ Abdullah, *el-Bâhis 'ani'l-hakîka*, s. 23.

⁴⁷¹ Abdullah, *el-Bâhis 'ani'l-hakîka*, s. 47.

⁴⁷² Abdullah, *el-Bâhis 'ani'l-hakîka*, s. 99.

⁴⁷³ Abdullah, *el-Bâhis 'ani'l-hakîka*, s. 117.

⁴⁷⁴ Canan ile kastedilen Hz. Peygamber'dir.

⁴⁷⁵ Abdullah, *el-Bâhis 'ani'l-hakîka*, s. 81.

⁴⁷⁶ Kâ'ud, "*es-Sîreti'n-Nebevîyye fî rivâyât Necîb el-Kîlânî, Kâtîlu Hamza nemûzecen*" s. 480.

öğeler ortaya koymaktadır. Roman kaideleri özelinde bakıldığında, bu roman Selmân-ı Fârisî'nin hayatını ve onun İslâm diniyle müşerref olma yolculuğunu işlemesi bakımından dinî, biyografik, tarihi⁴⁷⁷ ve gerçekçi bir yapı sergiler. Bazı eleştirmenlere göre bu roman Abdullah'ın eşsiz üslûbunun zirvesi olarak görülür.⁴⁷⁸ Zira yazarın tarihî şehirlerle ilgili bilgiler sunması gelenek ve göreneklerin üzerinde durması, Mecusilik, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâmiyet'le ilgili bilgiler arz etmesi⁴⁷⁹ bu eseri daha da anlamlı kılmaktadır.

Bu eser, Abdullah'ın kırsal romancısı olduğu düşüncesinin gerçeği ifade etmediğine de delâlet etmektedir. Bazı eleştirmenlerin Abdullah'ı çağdaşı olan Necîb Mahfûz ile karşılaştırırken, Mahfûz'un şehir romancısı, Abdullah'ın ise köy romancısı olduğu şeklindeki iddiaların bu romanla tamamen boşa çıktığını söyleyebiliriz. Bu romanın yazarın realist döneminde yazdığı en başarılı eser olduğu aşikârdır.

Romanın yazıldığı dönemin atmosferine bakıldığında 1967 Arap-İsrail savaşı sonrası çoğu Arap yazarlarda öze dönüş şeklinde bir arayışın vuku bulduğu gözlemlenir. Bu dönüş, bu yazarlar nezdinde kendi kültür ve medeniyetlerine yeniden bakmak anlamındadır. Daha çok milliyetçilik şiarıyla tarihe bakmak gibi tavırların ortaya çıkışı gözlemlenir. Nitekim bu eser Araplar nezdinde öze dönüş bakımından bir orijinallik arz eder. Abdullah'ın bu romanı ilk basıldığı günden bugüne büyük bir beğeni almış, Arap dünyasında en çok okunan romanlar içerisinde girmiştir. Kitap üzerine sayısız kritiğin yapıldığı da görülmektedir.⁴⁸⁰

Nitekim bu eşsiz eser ile ilgili Yusûf Hasan Nevfel şunları söylemektedir:

Şüphe yok ki Abdullah, bu eserle üretim merhalelerinin yeni bir aşamasına girdi. Bu, onun tarih ve toplumsal sorunlara cevap bulduğu bir merhaledir. Bu aşama artık sadece duygusal bakış ve güzelliği esas olmaz aynı zamanda topluma ve nefsin güzelliğine de sığınır. Böylece o, toplum ve nefsin güzelliğinin sağlıklı olmasından toplumsal ve ahlakî değişimlerdeki arzuyu ifade etme yolu edinir.⁴⁸¹

Öte yandan Muhammed Hasan da bu kitap için şunları söylemektedir:

Bu roman sadece sanatsal değerlerle ele alınacak, İslâmî ölçütlerle kavranacak, edebî okumalarla anlaşılacak bir kitap değildir. Bu eser, Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın en iyi edebî çalışması değildir. Ancak o, ruhu imana doğru hareket ettirme; ahlakî faziletle buluşma kulu Yaradan'a ulaştırma yüceliğine sahiptir. Hatta her şeyden, her zaman diliminden ve her mekândan evvel imanın varlığına delâlettir."⁴⁸²

Bu roman neşredildiği dönemde revaçta olan sosyalist ve liberal bakış açılarıyla yazılan romanlara bir üçüncü anlayışı eklemiştir. Akideye dayalı roman yazımı diye ifade edilebilecek bu yazım türünün Arap romanının teşekkül ettiği dönemde Abdullah tarafından omuz-

⁴⁷⁷ Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun 'an a'mâl Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 230.

⁴⁷⁸ Kâ'ud, *el-Ğurûbu'l-mustehîl: sîretu kâtib Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 104, 132.

⁴⁷⁹ Nevfel, *Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah hayâtuhû ve edebuhû*, s. 102; Nevfel, *Fennu'l-kıssa 'inde Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 115.

⁴⁸⁰ Dusûkî, "Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdillâh rihletu'l-hayât ve'l-fen", s. 42; 'Abdullah, "Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdullah ve rihletu'l-bahs 'ani'l-hakîka", s. 103; 'Abdullah, *el-Vetru'l-meşdüd*, s. 145.

⁴⁸¹ Nevfel, *Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah hayâtuhû ve edebuhû*, s. 102; Nevfel, *Fennu'l-kıssa 'inde Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 116.

⁴⁸² Muhammed, *Kıra'tun İslâmiyyetun fî kısas Muhammed 'Abdilhalîm 'Abdillah*, s. 92.

lanmış olması önem arz eder. Bu iddiayı biraz daha ileri götüren Zağlûl, yazarın kaderci yazım anlayışının temelinde akideye dayalı yazım anlayışının olduğunu belirtir.⁴⁸³ Nitekim roman yakın dönemlerde kaleme alınan Abdulhamîd Cevdet es-Sihâr'ın (ö. 1974) Peygamber Efendimizin ailesi ve onun örnek aile ahlâkını anlattığı *Ehlu beyti'n-nebî* adlı eseriyle bu sahada büyük bir çığır açmış ve Arap okuyucusunun beğenisini toplamıştır. es-Sihâr'ın eserinin bir diğer özelliği de roman diline Kur'ân âyetlerinden istidlallerin getirilmesidir.⁴⁸⁴ Bu akımı takip eden Ahmed Bâksîr *et-Tevrâtu'd-dâ'i'a*'sıyla roman kaideleri bakımından zirveye ulaşmıştır.

1.5.1.12. *Li'z-zemen bakiyye/للزمن بقية* “Zamandan Geriye Kalanlar”

Dâru'l-Mısır li't-tibâ'a tarafından ilk baskısı 1969 tarihinde 190 sayfa olarak yapılmıştır. Daha sonra 1980 yılında Kemâl Ebû'l-'Alâ, bu romanı televizyon dizisine çevirmiştir.⁴⁸⁵ 13 bölümden oluşan roman orta hacimli romanlar içerisinde değerlendirilmektedir. Bu roman, Abdullah'ın hayattayken yazımını tamamladığı son eseridir. Roman, dönemin toplumuna ışık tutarak, sosyal ve siyasal eleştiri rolü üstlenmektedir. Yazarın bu romanındaki olaylar, 1960-1970'li yıllarda cereyan etmektedir.

Bu roman, başkahramanı Salâh en-Necûmî'nin 16 yaşındayken lise bitirme sınavından başarısız olması üzerine gelişen birtakım olaylarla başlar. Salâh, büyük bir çiftliği olan köy muhtarının oğludur.⁴⁸⁶ Tâhâ adında bir kardeşi vardır. Kardeşiyle kişilikleri farklıdır. O, şefkat, merhamet ve yumuşak huylu olmasına rağmen Tâhâ tam tersi özelliklere sahiptir ve Tâhâ bu şekliyle babasının daha çok hoşuna gitmektedir.⁴⁸⁷ Salâh, çiftliklerinde çalışanlara karşı ne kadar kibarsa kardeşi de bir o kadar kabadır. Tâhâ'nın bu tavrının temelinde babalarının insanların korkutularak terbiye edilebileceğine dair düşüncesi yatmaktadır.

Salâh, köydeki yaşamın kendisine göre olmadığı düşüncesiyle köyden uzaklaşarak Kahire'ye yerleşmeyi planlar ve babasının rızasını almadan kaçarak kente gider. Burada edineceği herhangi bir işin köydeki yaşamdan daha iyi olacağı fikrindedir. Bu amaçla birkaç deneme yapar, kente gidiş-gelişleri olur.⁴⁸⁸ Ne var ki bu uzaklaşmalar onun için iyi olmaz. Çoğu zaman babasının ve kardeşinin hem alaylarına hem de öfkelerine maruz kalır. Ancak köy ortamından uzaklaşma isteğinden asla vazgeçmez.

⁴⁸³ Zağlûl, *el-Vetru'l-meşdûd*, s. 275.

⁴⁸⁴ Zağlûl, *el-Vetru'l-meşdûd*, s. 307.

⁴⁸⁵ Kâ'ud, *el-Ğurûbu'l-mustehîl: sîretu kâtib Muhammed 'Abdilhâlîm 'Abdullah*, s.176.

⁴⁸⁶ Abdullah, *Liz'zemen bakiyye*, s. 4.

⁴⁸⁷ Abdullah, *Liz'zemen bakiyye*, s. 6-9.

⁴⁸⁸ Abdullah, *Liz'zemen bakiyye*, s. 14-20.

Babasının ölümüyle⁴⁸⁹ bu düşüncesini hayata geçirmek için çiftlikten kendi payına düşeni vermesi konusunda kardeşini ikna ederek, Kahire'ye yerleşir. Burada babası sağ iken kendilerini ticaret amaçlı sık sık ziyaret eden birinden yardım ister ve bir gelişinde hediye ettiği derginin sahibini tanıyıp tanımadığını sorar.⁴⁹⁰ Bunun üzerine derginin sahibi et-Tehâmî Efendi'yle tanışır. Uzun bir muhabbetten sonra dergiye gidiş-gelişleri artar. Bu sırada et-Tehâmî'nin sekreteri Bedevî es-Seyyid ile tanışır. Bedevî es-Seyyid, zekâsı ve olaylara bakış açısıyla hem başkahramana hem de aksiyona yön verir. Bedevî es-Seyyid'in çoğu zaman ona rehberlik ettiği görülür.

Salâh'ın dergiyi ziyareti sırasında kurduğu bu ilişkiler, romanın aynı zamanda olay örgüsünü oluşturur. Zira bu ziyaretle Salâh'ın Bedevî es-Seyyid ile kurduğu ilişki, onların sık sık buluşmalarını sağlar ve aralarında samimi bir dostluk başlar. Bu durum Salâh'ın dergide çalışmasına kapı aralar. İlerleyen süreçte de Salâh dergiye ortak olur. Böylece aksiyonda başka bir aşama başlar. Daha sonra et-Tehâmî Efendi Çiftçi Partisi'ne katılır ve dergi bu partinin yayın organına dönüşür.⁴⁹¹ Buradaki çiftçi haberlerinin gereğinden fazla yer almasından dolayı partinin başkanı dahi rahatsız olur. Çünkü dergide yer alan yazıların partiye zarar vereceğini düşünür. Olayların bu çerçevede hızla geliştiği bir anda Esrâr adında bir kadın aksiyona dahil olur. Bu kadının derginin işlerini takibiyle olaylar belli bir rutin içerisinde ilerleyip cereyan etmeye başlar.⁴⁹²

Esrâr, alımlı konuşma ve yazılarıyla derginin sahiplerini ve sekreteri etkiler. En çok da Salâh ve et-Tehâmî Efendi'yi dergiyi tekdüzelikten çıkardığı için memnun eder. Derginin tirajı artar. Ancak zamanla et-Tehâmî Efendi siyasî kimliğinin etkisiyle, derginin yörüngesinden uzaklaştığını düşünerek, dergideki payını Salâh'a satmayı teklif eder. Bunun nedeni Salâh'ın çiftçilere ve haklarına karşı olan tutumudur. Dergi Salâh'a satılır. Yeni sahibi Salâh'la dergi hak ve hukuk namına sert mizacını sürdürür. Bunun sonucu olarak satış tirajı düşer. Nihâyetinde iflas edilir ve dergi yayın hayatından kalkar.⁴⁹³

Salâh, derginin kapalı olduğu dönemde siyasete giren kardeşi Tâhâ'nın ısrarıyla seçim çalışmalarında ona yardımcı olur. O, köye yerleşir ve kampanyanın takibini yapar. Fakat Tâhâ'nın sahip olduğu mizaçtan dolayı arzu edilen başarı yakalanamaz. Bunun üzerine Salâh tekrar Kahire'ye dönüş yapar. Fakat bu dönüş onun maddî ve manevî bir çöküntüde olduğu bir döneme tekabül eder. Onu arkadaşları Bedevî es-Seyyid ve Esrâr karşılar. Yeni projeler üzerine bilgi alışverişinde bulunurlar. Esrâr akşam geç saatte ayrılacaklarında romana adını

⁴⁸⁹ Abdullah, *Liz'zemen bakiyye*, s. 48.

⁴⁹⁰ Abdullah, *Liz'zemen bakiyye*, s. 51-57.

⁴⁹¹ Abdullah, *Liz'zemen bakiyye*, s. 74-80.

⁴⁹² Abdullah, *Liz'zemen bakiyye*, s. 82-89.

⁴⁹³ Abdullah, *Liz'zemen bakiyye*, s. 133-138.

veren cümleyi kurar: “*Hala zaman var.*”⁴⁹⁴ Bu zaman yeni umutların yeşermesi üzerine söylenmiştir. Amaç Salâh’ı içinde bulunduğu ruh halinden kurtarmaktır. Romandaki aksiyon burada son bulur.

Görüldüğü üzere romanda yer alan olaylar, Salâh’ın yaşamıyla paralellik arz etmektedir. Olaylar ve epizotlar arasındaki bağlantılar sağlam ve mantıklıdır. Romanda gençlik döneminden itibaren kendini gerçekleştirme mücadelesi veren bir adamın duyguları ön plana çıkarılmıştır. Liseyi bitirme sınavını geçemeyen bir gencin adeta yaşam sınavını kazanma mücadelesi vurgulanmak istenmektedir. Salâh’ı böylesi bir serüvene sürükleyen şey babasının ve onun küçük prototipi konumundaki kardeşinin baskın karakterleridir. Romanda çocuklar arasında yapılan ayrımın nelere mal olabileceği de belirtilir. Aşırı şımarık veya aşırı özgüvensiz bireylerin bu konumlarını terk etmedikleri müddetçe hiçbir zaman başarılı ve mutlu olmayacakları vurgulanır.

Li’z-zemen bakiyye, Abdullah’ın romancılığında kırsalı-şehri konu edindiği yepyeni bir aşamayı ifade eder. Roman, 1952 Mısır Devrimi’nden önce siyasi partilerdeki çalkantılara ve kadının yirminci yüzyıl normlarına göre bir hareket alanı kazanmasına değinir.⁴⁹⁵ Abdullahim, romanda emekçi sınıfın siyasetteki algısını ve basın yayın organlarına yansımaları irdeleyerek. Romanın başkahramanı, her ne kadar Abdullah’ın romanlarında alışılan bir santimental karakter olsa da dönemin gazete gibi modern araçlarını kullanarak ortaya koyduğu mücadele tarzı yazar açısından yenidir.

Abdullah’ın bu romanında yer alan kişilerin kendileriyle hesaplaşmalarına ve özeleştiri mekanizmalarını kullanmalarına izin verdiği dikkat çeker. Bu noktada kullanılan birinci şahıs anlatımı son derece başarılıdır. Tercih edilen üslûbun da konuyla uyumu önemlidir. Salâh en-Necûmî ile kardeşi Tâhâ’nın zıt yaşam tarzlarından ve karakterlerinden hareketle sosyal yapıya da ayna tutulmaktadır. Salâh ne kadar kibar, paylaşımcı davranışlar sergilese de kardeşi Tâhâ o denli bu hasletlerin zıtlıklarını ortaya koymaktadır. Salâh’ın ailesinin büyük bir çiftlikleri vardır. Çiftlikte çalışan işçiler, Tâhâ’ya yaranmak için ona karşı daha tavizkar davranışlar ortaya koyarlarken, Salâh’ı ise umursamazlar. Abdullah bununla başkahramanımızın yaşadığı topluma bir eleştiri yöneltir ve nobran bir kişiliğin toplum nezdinde daha çok saygı gördüğünü ifade eder.

Bu romanda Abdullah’ın diğer romanlarına nazaran birtakım farklılıklar dikkat çeker. Romanda şahıslar özelinde ruhsal ve psikolojik tahliller çokça yer alır ve kadere terk edilmiş şahısların yanı sıra, rutin gitmesi gereken yaşama karşı inatla kürek çekmeye çalışan karakterler de göze çarpar. Salâh, yenilik âşığı, gelenek ve modernizm arasında sıkışmış biri olarak

⁴⁹⁴ Abdullah, *Li’z-zemen bakiyye*, s. 190.

⁴⁹⁵ Abdullah, *Liz’zemen bakiyye*, s. 80.

betimlenirken Bedevî es-Seyyid ise toplumun kaidelerine inatla uzak durmaya çalışan biri olarak aksiyonda yer alır. Diğer yandan bu romanla ilgili yapılmış sayısız edebî kritik dikkat çeker.⁴⁹⁶

Bu roman okunduğunda şehirde yaşanan hayal kırıklıkları da göze çarpar. O, kırsaldan ayrılan yeni şehirlinin içine düştüğü durumları trajikomik bir şekilde anlatır. Nitekim bu üslûptan dolayı Dominikli yazar Jordan Mono, Muhammed Abdulhalim Abdullah'ı Delta Romancısı olarak tanıtmaktadır.⁴⁹⁷ Delta ile kastettiği Nil deltasıdır. Burası Afrika kıtasının en verimli ovalarını kapsar. Söz konusu bölgenin içerisinde İskenderiye ve Kahire de bulunmaktadır. Muhammed Abdulhalim Abdullah buradaki insanların iç dünyalarını anlatır ve çiftçinin sığ hayatına ışık tutar.

1.5.1.13. *Kıssatun lem tetim*/ قصة لم تتم “Bitmeyen Hikâye”

Bu roman Abdullah'ın vefatı sebebiyle bitiremediği son eseridir. Roman, Abdullah'la ilgili Dominik asıllı Müsteşrik Jordan Mono'nun Midio dergisinin 1966 yılındaki sekizinci sayısında yazdığı ve Semîr Vehbî'nin Arapçaya çevirdiği “Rivâiyu'd-deltâ” “Delta Romancısı” başlıklı bir yazıyla başlar.⁴⁹⁸ Bu bölüm, 65 sayfadan oluşan Abdullah'ın edebî kişiliğine dair bir çalışma şeklindedir. Bunu takiben 15 sayfadan oluşan “*Kıssatun lem tetim ve delâletuhâ fi't-tadavûri'r-rivâi 'inde Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdullah*” başlığını taşıyan Mısırlı Edebiyat Eleştirmeni Yusûf eş-Şârûnî'nin kaleme aldığı ikinci bir yazı yer alır. eş-Şârûnî, buradaki yazısında yazarla olan ilişkisi ve Abdullah'ın yazarlığına dair bilgiler sunar.⁴⁹⁹

Kitabın tamamı 176 sayfadan oluşmaktadır, ancak bilgilerine yer verdiğimiz bölümler çıkarıldığında yazara ait yaklaşık 90 sayfalık bir nüsha kalmaktadır. Eser, 1971 yılında ilk defa Dâru'l-Mısr li't-tibâ'a tarafından yayımlanmıştır.

Kitabın “*Bitmeyen hikâye*” adını almasının nedeni Arap edebiyatında bir eser bitirildiğinde son sayfada “تمت بحمد الله” “Allah'ın hamdiyle bitti.” ibaresinin bizzat yazar tarafından yazılmasıdır. Ancak yazarın bu eseri yazarken vefat etmesi sebebiyle, söz konusu cümle onun tarafından yazılmadığı için romana bu ad verilmiştir.⁵⁰⁰

Romanın kahramanlarından Dr. Emin, Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde tarih hocasıdır.⁵⁰¹ Aynı zamanda kurduğu ders halkalarıyla halktan bir kesime tarih dersleri verir. Ders halkaları 1967 yılındaki Altı Gün Savaşı'nın yenilgisinin arifesinde yapılmaktadır.

⁴⁹⁶ Hilmî Muhammed el-Kâ'ud, 'Abdulazîz ed-Dusûkî, Yahyâ Hakkî, 'Alaaddîn Vahî'tin yaptığı edebî kritikler için bkz. Zağlûl, *el-Vetru'l-meşdûd*, s. 143, 153, 169, 203.

⁴⁹⁷ Zağlûl, *el-Vetru'l-meşdûd*, s. 8,82; Doğan, *Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdullah'da Kısa Hikâyecilik*, s. 11.

⁴⁹⁸ Abdullah, *Kıssatun lem tetim*, s. 6.

⁴⁹⁹ Abdullah, *Kıssatun lem tetim*, s. 79.

⁵⁰⁰ Kâ'ud, *el-Ğurûbu'l-mustehîl: sîretu kâtib Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah.*, s.176.

⁵⁰¹ Abdullah, *Kıssatun lem tetim*, s. 83.

Bundan dolayı derslerde çoğu zaman savaşa dair olaylara odaklanılmaktadır. Dr. Emin kişiliği üzerinden, Arapların kendilerini yeniden toparlamalarına dair dayanaklar ortaya konulur. Romanda Dr. Emin karakterinin özellikle tarih öğretmeni olarak tercih edilmesinin altında Araplara tarih bilinci verilmeye çalışılmaktadır.⁵⁰²

Romanda cesaretiyle ön plana çıkan başka bir kahraman ise Seyyide Munâ el-Menşavî'dir. O, Arap-İsrail savaşında kocasını kaybeder⁵⁰³ ve bu savaşta Araplara her türlü desteği vermekten kaçınmaz. Yazar, bu bayan karakter üzerinden, Arap cesaretini resmetmeye çalışırken, Dr. Emin üzerinden de bilgeliği vurgulamaktadır. Munâ karakteriyle beraber Abdullah'ın kadının evinde durması gerektiği şeklindeki düşüncesinden bir dönüş olduğu dikkat çeker. Zira bu karakter, toplumsal bütün mecralarda varlık gösterir. Arap-İsrail savaşında bütün iletişim kanallarının kullanılması hususunda bayrağı elinde tutar. Vakur duruşu, cesareti ve yönlendirici kişiliği ön plandadır. Aynı zamanda Dr. Emin ile aksiyona yön veren ana karakterlerden birisidir.⁵⁰⁴

Abdullah, romanda işlediği Nuh Tufanı⁵⁰⁵ örneğiyle 1967 yılındaki savaşın Araplara etkisi üzerinde durmaya çalışır. Çin Seddi örneğiyle⁵⁰⁶ de istenirse İsrail'in savaşla yayılcılığının önüne geçileceği belirtilir. Romanda bu iki örneğin Seyyide Munâ vasıtasıyla anlatılması da dikkat çekicidir. Burada vurgulanmak istenen temel unsur güçtür. Çünkü bir kadının mefkûresi ancak bir erkeğin gücüyle gerçekleşir.

Yazarın üzerinde durduğu diğer ilginç bir karakter ise Fethi Salim'dir. Babası onu Fransa'ya felsefe eğitimi için yollar. Fakat orada Julia adında bir bayana âşık olur. Yaşanılan çeşitli olaylardan sonra bir vuslat gerçekleşmez. Sonunda Fethi, kalbi yaralı olarak yeniden Mısır'a döner. İki âşık üzerinden değerlendirilen farklı dil, kültür ve dine mensubiyet, romanda sevgi temelli ele alınmaktadır.⁵⁰⁷

Öte yandan yazarla sıkı bir dost olan Mısırlı eleştirmen Yûsuf eş-Şârûnî; Muhammed Abdulhalim Abdullah, Yusûf es-Sibâ'î ve Necîb Mahfûz'u değerlendirdiği *er-Rivâiyyûne's-selâse* adlı kitabında şunları ifade etmektedir:

Vefatından haftalar önce Abdullah bana on üçüncü romanına başladığını söyledi. Ona romanın adını sorduğumda: "Bana romana bitmeden önce bir ad vermediğini çünkü roman ana fikre işaret eden bir başlığı zorunlu kıldığı cevabını verdi. Kendisiyle Süveyş kanalı üzerindeki savaş cephelerine gitme imkanının olup olmadığını sordu."⁵⁰⁸

⁵⁰² Abdullah, *Kıssatun lem tetim*, s. 95-103.

⁵⁰³ Abdullah, *Kıssatun lem tetim*, s. 101.

⁵⁰⁴ Abdullah, *Kıssatun lem tetim*, s. 108-117.

⁵⁰⁵ Abdullah, *Kıssatun lem tetim*, s. 114.

⁵⁰⁶ Abdullah, *Kıssatun lem tetim*, s. 114.

⁵⁰⁷ Abdullah, *Kıssatun lem tetim*, s. 162-164.

⁵⁰⁸ Şârûnî, *er-Rivâiyyûne's-selâse*, Merkezu'l-hadâra'l-'Arabiyye, Kahire ts., s. 155.

Bu bilgi, eğer vefatı geç olsaydı Abdullah'ın Arap-İsrail Savaşı'yla ilgili daha ayrıntılı bir roman yazacağını ortaya koymaktadır.

Abdullah'ın edebî kişilik evrelerinden sonuncusu addettiğimiz realist dönemin son eseri olan bu yarım kalan roman, tarihî ve sosyolojik meseleleri aksiyona katmasından dolayı önemli bir yere sahiptir. Bu roman Abdullah'ın yazarlık serüveni açısından ele alındığında *el-Bâhis 'ani'l-hakîka* romanıyla beraber kendi kimliğine dönüşün zirvesini ifade eder. Roman konu, anlatım tekniği zaman ve mekân açısından değerlendirildiğinde eserde bir kusur bulunmaz. Ancak yazar tarafından tamamen bitirilmediği ve tashihi yapılmadığı için epizotlar arası kopukluklar söz konusudur.

1.5.2. Hikâyeleri

Muhammed Abdulhalim Abdullah, yazarlığa ilk olarak roman yazımıyla başlamış daha sonra ise hikâyeleri ile asıl ününü elde etmiştir. Günümüzde hikâyeciliğinin romancılığının önüne geçtiği anlara tanık olunmaktadır. Bunun nedenleri arasında Yusûf es-Sibâ'î tarafından kurulan Mahmûd Teymûr, Tevfik el-Hakim, Necîb Mahfûz, Ali Ahmed Bâksîr ve İhsan 'Abdulkuddûs gibi yazarlarla kendisinin içinde olduğu hikâye kulübüdür.⁵⁰⁹ Bu kulüp sayesinde Arap tahkiye sanatından bu türe birtakım anlatı özelliğinin eklenmesiyle büyük başarılar elde edilmiştir. Bu kulüp müntesiplerine bakıldığında çoğunun hem roman hem de hikâye alanında güzel eserler verdikleri görülür. Burada hikâye alanında fikir alışverişinin olduğu bilinmektedir. Abdullah hem roman sahasında hem de hikâye sahasında büyük başarılar elde etmiştir. Nitekim bu realiteye pek çok yazar ve eleştirmenin katıldığı da görmekteyiz. Tezimizin konusunun Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın romanlarıyla sınırlı olmasından dolayı hikâyeleriyle⁵¹⁰ ilgili fazla teferruatlı bilgiler sunulmayacaktır.

1.5.2.1. *en-Nâfizetu'l-ğarbîyye/النافذة الغربية* “Batı Penceresi”

İlk baskısı 1954 yılında yapılan eserde 14 kısa hikâye yer almaktadır.⁵¹¹ 201 sayfadan oluşan koleksiyon, Dâru Mısr li't-tibâ'a tarafından yayımlanmıştır. Koleksiyonda yer alan *İbnu'l-'Umde* adlı hikâye 1948 yılında Dâru'l-hilâl tarafından organize edilen bir yarışmada en iyi yazar ödülünü almıştır.⁵¹²

⁵⁰⁹ Ürün, *Necip Mahfuz Toplumsal Gerçekçi Romanları*, s. 90-91.

⁵¹⁰ Hikâyelerindeki konu ve temalar hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. 'Alâu'd-dîn Vahîd, “Melâmih fi kısas Muhammed 'Abdilhaîm 'Abdillâh”, *el-Udebâu'l-'Arab*, 7 (1972), s. 88-97; Doğan Candemir, *Muhammed Abdulhalim Abdullah'da kısa hikâyecilik* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), SÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1991; Deliçay, Tahsin, *Kısa Hikâyeciliğin Gelişimi ve Muhammed 'Abdulhalim 'Abdullah, Ömer Seyfettin Modellemesi*, Dâru'l-Beyâni'l-'Arabî, Kâhire 2008.

⁵¹¹ Candemir, *Muhammed Abdulhalim Abdullah'da Kısa Hikâyecilik*, s.17.

⁵¹² Kâ'ud, *el-Ğurûbu'l-mustehîl: sîretü kâtib Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s.177.

Koleksiyon bir aile hikâyesi ile başlamaktadır. *en-Nâfizetu'l-ğarbiyye*'de: bir çocuğun baba ve annesi ile olan ilişkisi, bir kadının çocuğunun öğretmenine karşı beslediği duygular, bir babanın ölen çocuğu için hissettiği hüznün, maddi sıkıntılardan dolayı bir öğrencinin psikolojisi, yüz ve ahlâk güzelliği konusunda tercih yapmaya çalışan bir gencin içine düştüğü durum, muhtarın oğlunun bir subayı öldürdükten sonra suçunu itiraf etmesi, hikâyenin kahramanı Hasbullâh Amca'nın gerçek olan rüyası, intihar etmeye çalışan birisini ikna ederek kurtaran kahraman, muayene olan yaşlı adamın, doktoru ölen çocuğuna benzetmesi, iki ökü-zün arasında geçen konuşma,⁵¹³ zengin bir çocuk ile fakir bir çocuğun kurduğu arkadaşlıkla gün yüzüne çıkan sosyal uçurum, iki aşığın hikâyesi ve son olarak bir veterinerin eşini dul bir kadınla aldatması gibi hikâyeler vardır.

Bu koleksiyonda yer alan bütün hikâyelerin özetleri, Candemir Doğan'ın, *Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdullah'da Kısa Hikâyecilik* adlı çalışmasında yer almaktadır.⁵¹⁴

1.5.1.2. *Eşyâun li'z-zikrâ/ أشياء للذكرى* “Hatırlanacak şeyler”

Dâru Mısır li't-tibâ'a tarafından 1956 yılında 214 sayfa olarak basılmıştır. Hikâye koleksiyonunda 12 kısa hikâye bulunmaktadır.⁵¹⁵ Koleksiyona adını veren hikâye ile ilgili edebî tahlillere, Tahsin Deliçay'ın “Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdullah'ın Hikâyelerinde Kahramanlar” adlı çalışmasında yer verilmektedir.⁵¹⁶

Eserde: karısının ölümüyle çocuklarının bakımını üstlenen baba, sevgi ve nefret arasında mekik dokuyan iki âşık, yaptığı ihanet sonucu kocasının boşadığı kadın, merkeplerinin çalınmasına üzülen oğul ve baba, sevdiğini savaşta yitiren genç bir kızın matemi, zor şartlar altında okuyan ve elde ettiği başarıdan dolayı ödüllendirilen genç adam, İngilizlerin yaptığı işkencelere maruz kalan adam, kadın ihaneti ve son olarak ikinci evliliğini yapan kadının ilk kocasına karşı beslediği özlemin işlendiği hikâyeler yer almaktadır.⁵¹⁷

1.5.2.3. *el-Mâdî lâ ye'ûd/ الماضي لا يعود* “Geçmiş Geri Gelmez”

⁵¹³ Bu hikâye, bir fabldır.

⁵¹⁴ Candemir Doğan'ın, *Muhammed Abdulhalîm 'Abdullah'da Kısa Hikâyecilik*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), SÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1991 yılında hazırlamış olduğu çalışmasında yer almaktadır. Eserde yer alan hikâyeler şunlardır: 1- *Kullu şeyin alâ mâ yurâm*, 2- *en-Nisyân*, 3- *en-Nâfizetu'l-ğarbiyye*, 4- *Bakiyyetu'l-leyl*, 5- *el-Menzilu rakam semâniye*, 6- *Mevlud sa'id*, 7- *İbnu'l-umde*, 8- *Âid ile'l-karya*, 9- *Fethatu bâb*, 10- *el-Hayl ve'l-'abid*, 11- *Zikreyât ecnâs*, 12- *Bukâu şâdûf*, 13- *Semeretu'l-hûh*, 14- *el-Beşeriyetu'l-mezlûme*.

⁵¹⁵ *el-Kâ'ud*, *el-Ğurûbu'l-mustehîl: sîretu kâtib Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s.177.

⁵¹⁶ Deliçay, “Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdullah'ın Hikâyelerinde Kahramanlar”, s. 39.

⁵¹⁷ Deliçay, *Kısa Hikâyeciliğin Gelişimi ve Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdullah, Ömer Seyfettin Modellemesi*, s.83; Ayrıca koleksiyonda yer alan hikâyeler sırasıyla şunlardır: 1- *Eşyâun li'z-zikrâ*, 2- *Ecnihatü'l-hubb*, 3- *Hakezâ ebeden*, 4- *Hadîa ve ğufrân*, 5- *ed-Dâli'u's-sa'id*, 6- *Erbe'atu Ecnihatîn*, 7- *el-Vessâm*, 8- *Senevât 'uşnâhâ*, 9- *Risâletü'l-ğarâm*, 10- *el-Ğarâimu'l-kadîm*, 11- *Şerâretü'n-nâr*, 12- *Bâbu'l-'âlemi'l-cedîde*.

1956 yılında Dâru Mısır li't-tibâ'a tarafından 16 kısa hikâye ve 179 sayfa olarak yayımlanmıştır. Koleksiyon içerisinde bulunan *el-Ânisetu's-sağîra* hem radyo hem de televizyonda temsili bir şekilde sahnelenmiştir. Koleksiyon içerisinde bulunan hikâyelerin bazıları Fransızcaya; koleksiyonun tamamı ise Almancaya çevrilmiştir.⁵¹⁸ Koleksiyonda yer alan tüm hikâyeler, Candemir Doğan'ın *Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdullah'da Kısa Hikâyecilik* adlı tezinde özetlenmiştir.⁵¹⁹ Ayrıca bu koleksiyona adını veren *el-Mâdi lâ ye 'ûd*⁵²⁰ adlı hikâye de Tahsin Deliçay'ın yazdığı *Kısa Hikâyeciliğin Gelişimi ve Muhammed Abdulhalim Abdullah ve Ömer Seyfettin Modellemesi* isimli kitapta da özet şeklinde işlenmiştir.⁵²¹

Bu eser: bir kadının ihaneti, oğlunun ölümünü kabullenemeyen bir babanın her gün oğlu okuldaymış gibi burayı ziyaret etmesi, iki kardeşin üvey anneleriyle başlarından geçenler, ısrarcı dilencinin dilekleri, aynı mahallede oturan iki kişinin aynı kadını sevmelerinden dolayı yaşadıkları, gazeteci ve aşkı, doktorun köy ziyareti esnasında ayakkabısının çalınması üzerine gelişen olaylar, evli bir adamın maddi zorluklardan dolayı dul ve varlıklı bir kadınla evlenmesi, miras paylaşımı konusunda akrabalarınca sıkıntılar yaşatılan dul bir anne ve oğlunun başından geçenler, bir köylünün intihar eden birisini kurtarması, kültürlü bir aileyle sıradan bir ailenin çocuklarının eğitim seviyesi, kızının çeyizi için hırsızlık yapan bir babanın yaşadığı olaylar, dayakçı koca ile ona katlanan sabırlı eşi, köyden kente taşınan bir öğretmenin ailesindeki değişimlerin anlatıldığı hikâyeleri ihtiva etmektedir.⁵²²

1.5.2.4. *Elvân mine's-se'âde/ ألوان من السعادة* “Mutluluk Tabloları”

İlk baskısı 1958 yılında Dâru Mısır li't-tibâ'a tarafından 201 sayfa olarak yapılmıştır. Eser, 18 kısa hikâyeden oluşmaktadır. Koleksiyon içinde bulunan hikâyelerden *Kıssatu'n-nefsi's-sağîr* radyoda tiyatro olarak izleyiciye sunulmuştur. Aynı zamanda söz konusu hikâyelerden *Şarîtu'n-nûr*, *Elvânun mine's-sa'âde*⁵²³ ve *Habîbî'l-evvel* Almancaya, *Semenu'l-mesu'liyye* de Fransızcaya çevrilmiştir.⁵²⁴ Bu koleksiyonda yer alan hikâyelerin tamamının

⁵¹⁸ el-Kâ'ud, *el-Ğurûbu'l-mustehîl: sîretu kâtib Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s.177.

⁵¹⁹ Candemir, *Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdullah'da Kısa Hikâyecilik*, s. 43.

⁵²⁰ Hikâyenin edebî tahlili için bkz. Deliçay, “Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdullah'ın Hikâyelerinde Kahramanlar”, s. 30.

⁵²¹ Deliçay, *Kısa Hikâyeciliğin Gelişimi ve Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdullah, Ömer Seyfettin Modellemesi*, s. 137.

⁵²² Deliçay, *Kısa Hikâyeciliğin Gelişimi ve Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdullah, Ömer Seyfettin Modellemesi*, s.82; Koleksiyonda yer alan hikâyeler şunlardır: 1- *Hatîyetu ğufrân*, 2- *Hikâyetu kulli yevmin*, 3- *eş-Şefâhu*, 4- *el-Mâdi lâ ye 'ûd*, 5- *Nihâyetu ma 'raka*, 6- *el-Ânisetu's-sağîra*, 7- *Aksaru't-tarîk*, 8- *el-Ekser se'âde*, 9- *Fursatun li's-se'ade*, 10- *es-Sâkinetu'l-cedîde*, 11- *et-Tıflu'l-kebîr*, 12- *Ziyâretun fi'z-zelâm*, 13- *Ğâlebenî en-neym*, 14- *İbnetî'l-cemîle*, 15- *Yenbû'u'l-vefâ*, 16- *er-Rûbu'l-ezrek*.

⁵²³ Hikâyenin edebî tahlili için bkz. Deliçay, “Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdullah'ın Hikâyelerinde Kahramanlar”, s. 30.

⁵²⁴ el-Kâ'ud, *el-Ğurûbu'l-mustehîl: sîretu kâtib Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 177.

özeti, Tahsin Deliçay'ın kaleme aldığı *Kısa Hikâyeciliğin Gelişimi ve Muhammed Abdulhalim Abdullah ve Ömer Seyfettin Modellemesi* adlı kitapta yer almaktadır.⁵²⁵

Bu koleksiyonunda, maddi zorluklardan dolayı çocuğunun isteklerine cevap veremeyen bir babanın çektiği ıstırap, iki gencin âşkı, İngilizlere karşı verilen bağımsızlık mücadelesinde iki oğlunu kaybeden bir annenin yaşadıkları, fakir bir gencin zengin olan arkadaşına özenmesiyle yaşadıkları, mahalle çocuklarının İngilizlere karşı verilen mücadeleyi oyunlarına taşıması, çok zengin ev sahibinin evindeki bekçiye ve ailesine imrenmesi, bir İngiliz askerinin sevgilisine yazdığı mektuplar, evli bir kadının yasak aşkı, sahibinin ölümünden sonra bir atın düştüğü durum, izzetli bir yaşamın sonunda gelen izzetli ölüm, bir babanın çocuğuna verdiği sorumluluk eğitimi, İngilizlere karşı girişilen savaşta oğlu ölen bir babanın yaşadıkları, bir vaizin cami ve evde yaşadıkları, yalancı bir şahidin son anda hatasından dönmesi, okumak için köyünden ayrılarak kente yerleşen bir gencin burada yaşadıkları, son olarak da fakir birinin, zengin birisine karşı giriştiği toprak mücadelesinin ele alındığı hikâyeler yer almaktadır.⁵²⁶

1.5.2.5. ed-Dafîratu's-sevdâ/ الضفيرة السوداء “Siyah Saç Örgüsü”

1965 yılında Dâru Mısır li't-tibâ'a tarafından 210 sayfa olarak yayımlanmıştır. Koleksiyonda 14 kısa hikâye bulunmaktadır. Söz konusu hikâyelerden *Şem'atun 'alâ't-tarîk* ve *el-Eşyâu'n-nefsîyye* radyolarda temsilen sunulurken *el-Kenz* adlı hikâye de televizyon tiyatrosu olarak seyirciyle buluşturulmuştur.⁵²⁷

Vicdansız bir insanın özellikleri, iki gencin arkadaşlığı, kendisine ait toprakları ağadan almaya çalışan bir köylü genç, bulunduğu çevredeki insanlar tarafından çok önemsenen bir ağacın savaşta yok olması, maddi ve manevi âlem, devrimin köyde oluşturduğu değişim, yardımseverlik ve önemi, bir doktorun köydeki kısa süreli görevi, iki kardeşin sosyal ilişkilerinden dolayı aile içinde ortaya çıkan durumlar, sevgiliye yazılan mektup, gelini tarafından

⁵²⁵ Deliçay, *Kısa Hikâyeciliğin Gelişimi ve Muhammed 'Abdulhalim 'Abdullah, Ömer Seyfettin Modellemesi*, s. 115.

⁵²⁶ Deliçay, *Kısa Hikâyeciliğin Gelişimi ve Muhammed 'Abdulhalim 'Abdullah, Ömer Seyfettin Modellemesi*, s.82; Koleksiyonda yer alan hikâyeler şunlardır: 1- *Elvân mine's-sa'âde*, 2- *Muntasır dâimen*, 3- *Habîbi'l-evvel*, 4- *Ümmü'l-abtâl*, 5- *et-Tecrubetul-ûlâ*, 6- *el-Ketîbetu's-sağira*, 7- *Şerîtatu'n-nûr*, 8- *'Azîzetî Katrîn*, 9- *Halâve ve nâr*, 10- *'Azîz*, 11- *en-Nefsu'l-kebîra*, 12- *Semenu'l-mesûlîyye*, 13- *et-Tizkâru'l-hâlid*, 14- *el-Cezâu's-sâlih*, 15- *er-Rahîsu'l-ğalî*, 16- *Vatanu'l-hubb*, 17- *Kemâ tezevvece Âdem*, 18- *'Ardî ve 'irdî*.

⁵²⁷ Kâ'ud, *el-Ğurûbu'l-mustehîl: sîretu kâtib Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 177; Deliçay, *Kısa Hikâyeciliğin Gelişimi ve Muhammed 'Abdulhalim 'Abdullah, Ömer Seyfettin Modellemesi*, s. 83

evden uzaklaştırılan kadın, iki eşli kocanın başından geçenlerin anlatıldığı konular yer almaktadır.⁵²⁸ *ed-Dafîretu 's-sevdâ'* adlı hikâyeye Tahsin Deliçay tarafından tahlil edilmiştir.⁵²⁹

1.5.2.6. *Hâfetu 'l-cerîme/ الحافة الجريمة* “Suçun Kıyısında”

İlk baskısı 1966 yılında Dâru Mısır li't-tibâ'a tarafından 288 sayfa olarak yapılmıştır. İçerisinde 17 hikâyeyi barındıran koleksiyona adını veren *Hâfetu 'l-cerîme*⁵³⁰ televizyon tiyatrosu olarak sahnelenmiştir.⁵³¹

Bu koleksiyonda iki konu başlığı altında şekillenen hikâyelere rastlamaktayız: Birincisi, köy yaşamındaki nefret, intikam, saygı, sevgi, cömertlik, cimrilik gibi psikolojik olaylar, toplumsal dezenformasyon, vatan savunması ve ona bağlılık, ikincisi ise Arap-İsrail çatışmasına göndermeler ve telmihler şeklindedir.⁵³² Aynı zamanda diğer hikâyelerinde de karşılaştığımız gibi yaşam mücadeleleri, maddi dünyaya düşkünlük, sevgi ve aşk üzerine dönen olaylar ele alınmıştır.⁵³³

1.5.2.7. *Huyûtu 'n-nûr/ خيوط النور* “Aydınlık Pırıltıları”

Dâru Mısır li't-tibâ'a tarafından 1967 yılında 210 sayfa olarak basılmıştır. Hikâyeye koleksiyonunda 17 kısa hikâyeye bulunmaktadır. Bunlardan *el-Vedi 'a* radyo tiyatrosu olarak sunulmuştur.⁵³⁴

Dul bir kadının çocuğu ile olan çatışmaları, köy yaşamı ve köye dair sıkıntılar, köydeki fakirlik, biri olumlu diğeri olumsuz davranış sergileyen ikiz kardeşin başlarından geçenler, çocuklarını aşkına feda etmeyen adam, İskenderiye'de cereyan eden olaylar, bir doğum günü hikâyesi, İngiliz cephaneliğini havaya uçuran askerler, yaşarken zulmeden dedenin ölümünden sonra köye dönen torununun ondan dolayı yaşadıkları, bir erkeğe bir bayanın “Nun” harfiyle imzalı olarak gönderdiği mektubun etrafında dönen olaylar, bir kör adamın başından

⁵²⁸ Deliçay, *Kısa Hikâyeciliğin Gelişimi ve Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah, Ömer Seyfettin Modellemesi*, s. 83; Koleksiyonda yer alan hikâyeler şunlardır: 1- *Şem'atun 'alâ't-tarîk*, 2- *el-Leyletu 'l-mev'ûde*, 3- *ed-Dafîretu 's-sevdâ'*, 4- *İndemâ ye'ûd*, 5- *Atıl bilverâseti*, 6- *el-Kenz*, 7- *el-Eşyâu 'n-nefsîyye*, 8- *el-Kurbân*, 9- *el-Ümmü 'r-ra'ûm*, 10- *Avdetu 'n-nûr*, 11- *Hazihi 's-sa'ade*, 12- *Sefînetu 'n-nuhât*, 13- *el-Leyletu 'l-ülâ*, 14- *Summe iltekaynâ*.

⁵²⁹ Hikâyenin edebî tahlili için bkz. Deliçay, “Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah'ın Hikâyelerinde Kahramanlar”, s. 41.

⁵³⁰ Hikâyenin edebî tahlili için bkz. Deliçay, “Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah'ın Hikâyelerinde Kahramanlar”, s. 37.

⁵³¹ el-Kâ'ud, *el-Ğurûbu 'l-mustehîl: sîretu kâtib Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 178.

⁵³² Deliçay, *Kısa Hikâyeciliğin Gelişimi ve Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah, Ömer Seyfettin Modellemesi*, s. 84.

⁵³³ Koleksiyonda yer alan hikâyeler şunlardır: 1- *Hâfetu 'l-cerîme*, 2- *et-Tezkiretu 'l-hadrâ*, 3- *Vechen lî vechin*, 4- *Yevmu 'l-hasâd*, 5- *el-Nahda*, 6- *Lu'betu kulli yevm*, 7- *el-'Uş*, 8- *Senâbil*, 9- *es-Sâhirûn*, 10- *Te'âtuf*, 11- *Zilâlu 'l-leyl*, 12- *Zifâf ile 'l-cenneti*, 13- *el-Ümmü 's-sâniye*, 14- *ed-Ders*, 15- *Memleketu 't-turâb*, 16- *Hurûb*, 17- *Tecribetu 'ş-şahsiyye*.

⁵³⁴ Kâ'ud, *el-Ğurûbu 'l-mustehîl: sîretu kâtib Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 178.

geçenler, bir İtalyan kadının İskenderiye’de yaşadıkları gibi konular yer almaktadır.⁵³⁵ Koleksiyonda yer alan *Huyûtu’n-nûr* adlı hikâye için yapılmış tahliller vardır.⁵³⁶

1.5.2.8. *Ustûratun min kitâbi’l-hubb/ أسطورة من كتاب الحب “Aşk Kitabından Bir Efsane”*

İlk baskısı Dâru Mısır li’t-tibâ’a tarafından 1968 yılında 184 sayfa olarak yapılmıştır. Koleksiyonda 16 kısa hikâye bulunmaktadır. Söz konusu hikâyelerden *es-Sittu kerîme* bir televizyon tiyatrosu olarak seyirciye gösterilirken, aynı zamanda radyoda tiyatro olarak dinleyiciye sunulmuştur.⁵³⁷ Bu koleksiyondaki hikâyelerin en büyük özelliği diyaloglar üzerine kurulu olmalarıdır.⁵³⁸

Bu eserde, bir kahvede müzisyenlik yapan yaşlı adamın, ölümünden sonra kahvehane- de oluşan hava, genç âşıkların birbirlerine karşı besledikleri sevgi, mahsul zamanının yaklaşması üzerine babayla oğulun hissiyatları, zengin ve fakir iki öğrenci arasında dünyevi konularla ilgili ortaya konan düşünceler, köylülerin sevgiye dair aralarında yaptıkları sohbetler, iki dostun çocukları ve geleceklerini konu edindikleri sohbet, mutluluğu sevgide bulan ve onun her şeyden daha değerli olduğunu beyan eden kral, yolculuğa çıkan bir bayanın eşinin kendisine duyduğu özlem, annesi sürekli evde bulunamayan çocuğun anne özlemi, denizde define arayan balıkçı iki kardeş, yazdığı mektuplardan umut bekleyen çaresiz mahkum ve iki aşçı arkadaşın hikâyelerini ihtiva etmektedir.⁵³⁹ Koleksiyonda yer alan *Ustûratun min kitâbi’l-hubb* adlı hikâyenin edebî tahlili Tahsin Deliçay tarafından yapılmıştır.⁵⁴⁰

1.5.2.9. *Juliet Fevka sathi’l-kamer/ جوليت فوق سطح القمر “Juliet Ay’ın Üstünde”*

1970 yılında ilk baskısı Dâru Mısır li’t-tibâ’a tarafından yapılan koleksiyonda 19 kısa hikâye bulunmaktadır, Söz konusu eser 214 sayfadan oluşmaktadır. Aynı zamanda bu eser Abdullah’ın koleksiyon olarak yazmış olduğu son eseridir.⁵⁴¹ Bu hikâye kitabı Abdullah ha-

⁵³⁵ Deliçay, *Kısa Hikâyeciliğin Gelişimi ve Muhammed ‘Abdulhalîm ‘Abdullah, Ömer Seyfettin Modellemesi*, s. 85; Koleksiyonda yer alan hikâyeler şunlardır; 1- *el-Vedî’a*, 2- *Huyûtu’n-nûr*, 3- *el-‘Avde ilâ’t-tiyeh*, 4- *el-Musâfir*, 5- *Selvân*, 6- *eş-Şâri’u’l-hâlî*, 7- *el-Vechu’t-tayyîb*, 8- *Câe’r-rabî’*, 9- *Şumû’*, 10- *er-Rihletu’l-mukaddese*, 11- *el-Hafîdu’s-sağîr*, 12- *el-Likâ*, 13- *el-Hisnu’l-kebîr*, 14- *Harfu’n-nûn*, 15- *el-‘Arûse*, 16- *Hulmu leyletin*, 17- *Lehzâtu vedâ’in*.

⁵³⁶ Hikâyenin ‘Abbâs Hıdır tarafından yapılan edebî tahlili için bkz. Zağlûl, *el-Vetru’l-meşdûd*, s. 197; Deliçay, “Muhammed ‘Abdulhalîm ‘Abdullah’ın Hikâyelerinde Kahramanlar”, s. 34.

⁵³⁷ Kâ’ud, *el-Ğurûbu’l-mustehîl: sîretu kâtib Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah*, s.178.

⁵³⁸ Deliçay, *Kısa Hikâyeciliğin Gelişimi ve Muhammed ‘Abdulhalîm ‘Abdullah, Ömer Seyfettin Modellemesi*, s.85.

⁵³⁹ Deliçay, *Kısa Hikâyeciliğin Gelişimi ve Muhammed ‘Abdulhalîm ‘Abdullah, Ömer Seyfettin Modellemesi*, s.85-86; Koleksiyondaki bulunan hikâyeler şunlardır: 1- *Ustûre min kitâbi’l-hubb*, 2- *Ğina’u ‘inde’l-akdâm*, 3- *el-‘Azîf*, 4- *el-İmberâtûru’l-mehlû’*, 5- *el-E’vâdu’l-hadrâ*, 6- *el-Ğedu’l-bâsim*, 7- *Leyle şetevîyye dâfîa*, 8- *eş-Şerikân*, 9- *Ni’amu’l-cezâ*, 10- *es-Sittu kerîmetun*, 11- *Hasebu’l-cedvel*, 12- *Nazretu ‘abdi’l-hukûl*, 13- *Hulmu’l-eb*, 14- *Sete’udu’l-ibtisâme*, 15- *Eşvâk*, 16- *el-Meriletu’l-beydâu*.

⁵⁴⁰ Deliçay, “Muhammed ‘Abdulhalîm ‘Abdullah’ın Hikâyelerinde Kahramanlar”, s. 43.

⁵⁴¹ Kâ’ud, *el-Ğurûbu’l-mustehîl: sîretu kâtib Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah*, s.178.

yattayken baskıya girmiş fakat müellif ani vefatı sebebiyle kitaba bakma ve onu okuma fırsatı bulamamıştır.⁵⁴² Kitapta yer alan tüm hikâyelerin özetleri, Candemir Doğan tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde yer almaktadır.⁵⁴³ Hikâyelerin konuları şu şekilde özetlenebilir:

Kral Şehriyar'ın verdiği yanlış kararın sonunda yaşadığı vicdani sıkıntılar, cephedeki askerin çocuğunu hatırlaması üzerine oluşan düşünceler, kopyaya yeltenmesinden sonra öğretmeni tarafından öğrenciye verilen ders, gelin ve kaynana arasında gelenek-görenekle ilgili yaşananlar, askere yollanan birisinin arkasından dikilen ağaçlar, iki aşığın karşılıklı mektuplaşmaları, çiftlik bekçisinin başından geçenler, iki kardeşin çalışma azimleri, zenginliğin mutluluk kıstası olup-olmadığının sorgulanması, vatanperverlik ve orman sevgisi, babasının ikinci evliliğinden sonra bir çocuğun yaşadıkları, tayini çıkan öğretmen, Beysûnî Amcanın okul fikri, çocuğu kaybolan babanın gördüğü kabusların anlatıldığı hikâyeler yer almaktadır.⁵⁴⁴

1.5.2.10. *ed-Dumû 'u'l-harsâ/ الدموع الخرساء* “Dilsiz Gözyaşları”

İlk olarak 1970 yılında Mısır'ın *el-Ahbâr* gazetesinde iki bölüm olarak yayımlanmıştır. Bir yıl sonra ise Irak merkezli *el-Kitâb* adlı dergide okuyucuyla buluşmuştur.⁵⁴⁵ İçerisinde 22 kısa hikâye barındıran koleksiyon 212 sayfadan oluşmaktadır.⁵⁴⁶

Koleksiyonda, sevginin evrenselliği, bir kız çocuğuna verilen ümitler, arkadaşlar arası sevgi ve muhabbet, vaktin nakit olduğu düşüncesi, kibirli olma ile görünme arasındaki farklar, Leyla'nın aşkı, nene torun sevgisi, yaşamı farklı algılayan bir adamın hikâyesi, kayıp çocuğunu arayan anne, aile eğitiminin çocuklukta başlaması, kişinin vatan ve çevre sevgisi, eşler arası mektuplaşmalar, ihanet, sevgiye muhtaç bir adam, sevdiği kızın kız kardeşine sonradan âşık olan adamın hikâyesi, yaşlı bir adamın eşiyle geçinme sıkıntısı, gerçek aşk ile platonik aşk, Osmanlı döneminde Şam'da yaşanan bazı olaylar ve çocuklarına düşkün bir babanın konu edinildiği hikâyeler yer almaktadır.⁵⁴⁷ *ed-Dumû 'u'l-harsâ* adlı hikâye, Tahsin Deliçay tarafından tahlil edilmiştir.⁵⁴⁸

⁵⁴² Abdullah, *ed-Dumû 'u'l-harsâ*, s. 5; Eserin girişinde eş-Şârûnî tarafından edebî bir yazı kaleme alınmıştır.

⁵⁴³ Candemir, *Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdullah'da Kısa Hikâyecilik*, s.63.

⁵⁴⁴ Deliçay, *Kısa Hikâyeciliğin Gelişimi ve Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdullah, Ömer Seyfettin Modellemesi*, s. 86; Candemir, *Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdullah'da Kısa Hikâyecilik*, s.63-82; Koleksiyondaki hikâyeler: 1- *Hasâdu leyl*, 2- *el-Kalansuretu's-sağîra*, 3- *el-Burcu'l-mâil*, 4- *Ezyâlu'l-arûs*, 5- *Sea'ûdu*, 6- *Juliet... Fevka sathi'l-kamer*, 7- *Hârisu'l-hayât*, 8- *Azîz*, 9- *ez-Zubdu ve'l-huriyye*, 10- *Mirmâru'r-râ'i*, 11- *Dayfu nisfi'l-leyle*, 12- *Ba'de's-sebâhi'l-bâkir*, 13- *es-Semeretu'l-hulve*, 14- *Hurras 'alâ'z-zemen*, 15- *Li kulli şey'in evânun*, 16- *Diyâ' ve emel*, 17- *el-Likau'l-vehîd*, 18- *el-Kesbu'l-hâlid*, 19- *Ferâşu'l-evhâm*.

⁵⁴⁵ Kâ'ud, *el-Ğurûbu'l-mustehîl: sîretu kâtib Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s.178.

⁵⁴⁶ Deliçay, *Kısa Hikâyeciliğin Gelişimi ve Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdullah, Ömer Seyfettin Modellemesi*, s. 86.

⁵⁴⁷ Deliçay, *Kısa Hikâyeciliğin Gelişimi ve Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdullah, Ömer Seyfettin Modellemesi*, s. 87; Koleksiyonda yer alan hikâyeler şunlardır: 1- *Divân cevânî'l-kebîr*, 2- *Vereketu'l-fennân*, 3- *Intizâr*, 4- *Dakketu'l-ecrâs*, 5- *Bakiyye tu hisâb*, 6- *Kullu yuğannî 'alâ Leylâ*, 7- *er-Ruknu'l-mukaddes*, 8- *el-Miyâhu'l-*

1.5.3. Makaleleri

Müellif, *Mecelletu'l-cîli'l-cedîd, er-Risâle, el-Hilâl, el-Âdâb, Cerîdetu'l-ahbâr* ve *el-Ahrâm* gibi dönemin pek çok gazete ve dergisinde edebî konularla ilgili makaleler kaleme almıştır.⁵⁴⁹ Söz konusu makaleler dönemin bazı aydınlarıyla Abdullah tarafından yapılmış röportajları ihtiva etmektedir.⁵⁵⁰ Abdullah'ın vefatından sonra, bu çalışmalar *Likâun beyne cîleyn* adlı eserde bir araya getirilmiştir. Önemli bir eser vasfı taşıyan bu kitap, Abdullah'ın roman ve hikâye yazma yeteneğinin yanı sıra, makale yazmadaki başarısını da ortaya koymaktadır. Aşağıda sadece edebî konularda kaleme alınmış ve çoğu sözünü ettiğimiz kitapta yer almayan, başka yayım organlarında neşredilmiş Abdullah'a ait bazı makaleler yer almaktadır.

- 1- “*Zikrîyâtu ecnâs/ ذكريات أجناس*” “Türlerin-kadın, erkek-Hatıraları”, *er-Risâle*, 5 Nisan 1948.⁵⁵¹
- 2- “*Kullu şey'in 'alâ mâ yurâm/ كل شيء على ما يرام*” “Her Şey Yolunda”, *er-Rivâye*, sy. 1/10 (1952).⁵⁵²
- 3- “*Yurîdu en yensâhâ/ يريد أن ينساها*” “Onu Unutmak İstiyor”, *er-Rivâye*, sy. 2/10 (1952).⁵⁵³
- 4- “*ed-Dihlîzu'l-mekşûf/ الدهليز المكشوف*” “Açık Delhiz”, *er-Rivâye*, sy. 4/12 (1952).⁵⁵⁴
- 5- “*Fî 'âlemi'l-kutub-ba'de'l-ğurûb/ في عالم الكتب بعد الغروب*” “Gün Batımından Sonra Kitapların Dünyasında”, *er-Risâle*, 16 Şubat 1953.⁵⁵⁵
- 6- “*Semenu'l-mes'ûliyye/ ثمن المسؤولية*” “Sorumluluğun Bedeli”, *er-Risâletu'l-cedîde*, 1 Mart 1955.⁵⁵⁶
- 7- “*Carhun kadîmun/ جرح قديم*” “Eski Bir Yara”, *er-Risâletu'l-cedîde*, 1 Aralık 1955.⁵⁵⁷
- 8- “*Mehâlibu'l-Kad/ مخالب القد*” “el-Kad'ın Pençeleri”, *er-Risâletu'l-cedîde*, 1 Ocak 1956.⁵⁵⁸

ğarbîyye, 9- *Fâte'l-evân*, 10- *Ervâh*, 11- *Hubbun livechi'l-Lah*, 12- *Ru'yetu'l-huriyye*, 13- *Beru'l-emân*, 14- *er-Reculu'l-kam'î*, 15- *el-İnsânu't-tayyîb*, 16- *Masra'u'l-demmiyye*, 17- *Câi'un ilâ'l-hub*, 18- *ed-Dâru'l-cedîde*, 19- *Kerâmetun şahsiyyetun*, 20- *es-Sefîru's-sağîr*, 21- *ed-Dumû'u'l-harsâ'*.

⁵⁴⁸ Hikâyenin edebî tahlili için bkz. Deliçay, “Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah’ın Hikâyelerinde Kahramanlar”, s. 45.

⁵⁴⁹ Daha ayrıntılı bilgi bkz. <https://archive.alsharekh.org/SearchResult/82>, (22.04.2020).

⁵⁵⁰ Kaşyûd, *Muhammed Hüseyin, Dirâsetun edebiyetun 'an a'mâl Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah, el-Cevâiz, Kahire 2000*, s. 212.

⁵⁵¹ <https://archive.alsharekh.org/Articles/30/11710/231282> (10.11.2020).

⁵⁵² <https://archive.alsharekh.org/Articles/123/5442/132260> (05.11.2020).

⁵⁵³ <https://archive.alsharekh.org/Articles/123/5443/132272> (03.11.2020).

⁵⁵⁴ <https://archive.alsharekh.org/Articles/123/5445/132288> (03.11.2020).

⁵⁵⁵ <https://archive.alsharekh.org/Articles/30/12013/235349> (01.11.2020).

⁵⁵⁶ <https://archive.alsharekh.org/Articles/218/17246/389241> (01.11.2020).

⁵⁵⁷ <https://archive.alsharekh.org/Articles/218/17255/389478> (10.11.2020).

⁵⁵⁸ <https://archive.alsharekh.org/Articles/218/17256/389526> (05.11.2020).

- 9- “*Ustâzu ’l- kıssati ve ’t-tevâdu / أستاذ القصة والتواضع*”, “Hikâye Hocası ve Tevazu”, *el-İslâhu ’l-ictimâ’î*, Mayıs 1968.
- 10- “*el-Hubbu fî sîyâbihi ’t-tenhkiriyye / الحب في ثيابه التنكيرية*”, “Maskeli Kıyafetiyle Aşk”, *el-Hilâl*, 1 Mart 1970.⁵⁵⁹
- 11- “*el-Edebu ve ’l-fenn / الأدب والفن*”, “Edebiyat ve Sanat”, *er-Risâletu ’l-cedîde*, 1 Temmuz 1958.⁵⁶⁰
- 12- “*el-Elem ve ’l-lezze li kulli esrârihi / الألم واللذة لكل أسرارہ*”, “Bütün Gizemiyle Acı ve Tat”, *el- Hilâl*, 1 Temmuz 1970.⁵⁶¹
- 13- “*İlahu ’s-se ’âlik / إله الصعاليك*”, “Serserilerin Tanrısı”, *er-Risâletu ’l-cedîde*, 1 Nisan 1956.⁵⁶²
- 14- “*Şahsiyyetu ’l- kelime / شخصية الكلمة*”, “Kelimenin Şahsiyeti”, *el-Âdâb*, 1 Nisan 1957.⁵⁶³
- 15- “*Beyne ’l-mezhebîyye ve ’l-insâniyye / بين المذهبية والإنسانية*”, “Tarikatçılık ve İnsanlık Arasında”, *er-Risâletu ’l-cedîde*, 1 Mart 1956.⁵⁶⁴
- 16- “*el-Hubbu ve ’l-fennân / الحب والفنان*”, “Aşk ve Sanatçı”, *er-Risâletu ’l-cedîde*, 1 Kasım 1956.⁵⁶⁵
- 17- “*Havle kuttâb fî ’l-edebi ’l- Mısrîyyeti ’l-mu ’âsır / حول كتاب في الأدب المصرية المعاصرة*”, “Modern Mısır Edebiyatı Edebiyatçılarıyla İlgili”, *er-Risâletu ’l-cedîde*, 15 Ocak 1956.
- 18- “*Ene fî Merkebeti ’l- Fedâ’i / أنا في مركبة الفضاء*”, “Bir Uzay Gemisindeyim”, *Âhiru Sâ’a*, 21 Eylül, 1966.
- 19- “*Kısas min cîlin bilâ ustâz / قصص من جيل بلا أستاذ*”, “Hocasız Bir Nesilden Hikâyeler”, *el-Kıssa*, 15 Temmuz 1964.⁵⁶⁶
- 20- “*es-Sıdku ’l-fennî / الصدق الفني*”, “Sanatsal Doğruluk”, *er-Risâletu ’l-cedîde*, 1 Ekim 1957.⁵⁶⁷
- 21- “*ed-Damîru ’l-edebî ve me’sâtu ’l-mi ’dâvî ve Baksîr / الضمير الأدبي ومأساة المعداوي*”, “Edebî Vicdan; el-Mi ’dâvî ve Bâksîr’in Trajedisi;”, *el-Hilâl*, 1 Ocak 1970.⁵⁶⁸

⁵⁵⁹ <https://archive.alsharekh.org/Articles/134/13629/280827>, (05.11.2020).

⁵⁶⁰ <https://archive.alsharekh.org/Articles/218/17286/390227>, (15.11.2020).

⁵⁶¹ <https://archive.alsharekh.org/Articles/134/13633/280969>, (03.11.2020).

⁵⁶² <https://archive.alsharekh.org/Articles/218/17259/389595>, (04.11.2020).

⁵⁶³ <https://archive.alsharekh.org/Articles/255/18589/420459>, (06.11.2020).

⁵⁶⁴ <https://archive.alsharekh.org/Articles/218/17258/389566>, (05.11.2020).

⁵⁶⁵ <https://archive.alsharekh.org/Articles/218/17266/389784>, (05.11.2020).

⁵⁶⁶ <https://archive.alsharekh.org/Articles/41/2979/89500>, (05.11.2020).

⁵⁶⁷ <https://archive.alsharekh.org/Articles/218/17277/390067>, (05.11.2020).

⁵⁶⁸ <https://archive.alsharekh.org/Articles/134/13627/280762>, (03.11.2020).

- 22- “*Muṣkilât fî hayâtinâ 'l-edebîyye/المشكلات في حياتنا الأدبية* “Edebî Hayatımızdaki Sorunlar”, *el-Kıssa*, 15 Ocak 1964.⁵⁶⁹
- 23- “*el-‘Azîz/العزیز* “Değerli”, *er-Risâletu 'l-cedîde*, 1 Nisan 1957.⁵⁷⁰
- 24- “*Nakdu leyâli 'l-harâm/نقد الليالي الحرام* “Haram Gecelerin Eleştirisi”, *er-Risâletu 'l-cedîde*, Mart 1953.⁵⁷¹

1.5.4. Röportajlar

Muhammed Abdulhalim Abdullah, Kahire merkezli yayın hayatına başlayan *el-Kıssa* adlı dergide “حديث شهر مع...” “...ile ayın konuşması” şeklinde 1964-1965 yıllarını kapsayan röportajlar yapmıştır. Söz konusu konuşmalar dönemin en önde gelen yazarlarıyla yapılan mülakatlardan oluşmaktadır. Görüşmelerde yazarlar, eserleri ve dönemin sosyo-kültürel meseleleri ele alınmaktadır. Diğer yandan bu mülakatların Abdullah’ın gerçekçi dönem diye ifade ettiğimiz yazarlığının son evresindeki eserlere büyük bir etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Zira zikrettiğimiz yazarların, dönemin Mısır’ının kültürel ve edebî hayatına yön verenleri olduğu bilinmektedir. Özellikle “Edebiyat dili fasih mi, yoksa diyalekt mi olmalı?” sorusunun etrafında dönen tartışmaların merkezinde ‘Abbâs Mahmûd el-Akkâd ve Tâhâ Hüseyin yer alırken Arap hikâyesinin teşekkülü konusunda da Mahmûd Teymûr ve Muhammed Ferîd Ebû Hadîd yer alır. Söz konusu röportajlar şu şekildedir:

- 1- “Me‘a ed-Doktor Tâhâ Huseyn/ مع الدكتور طه حسين “Dr. Tâhâ Hüseyin’le”, *el-Kıssa*, 15 Şubat 1964.⁵⁷²
- 2- “Me‘a muellifi kıssati *Sâre el-Kâtibu'l-kebîr* ‘Abbâs Mahmûd el-‘Akkâd/ مع مؤلف *Sâre* Hikâyesinin Müellifi Büyük Yazar ‘Abbâs Mahmûd el-‘Akkâd İle”, *el-Kıssa*, Mart 1964.⁵⁷³
- 3- “Me‘a muellifi kıssati *Kandîlu Umî Hişâm* Yahyâ Hakkî/ مع مؤلف قصة قنديل أم هاشم، *Kandil Umî Hişâm* Hikâyesinin Yazarı Yahya Hakkı İle”, *el-Kıssa*, Nisan 1964.⁵⁷⁴
- 4- “Me‘a Tefviki'l-Hâkîm/ مع توفيق الحكيم “Tevfik el-Hakîm’le”, *el-Kıssa*, Mayıs 1964.⁵⁷⁵

⁵⁶⁹ <https://archive.alsharekh.org/Articles/41/2970/89296>, (04.11.2020).

⁵⁷⁰ <https://archive.alsharekh.org/Articles/218/17271/389934>, (04.11.2020).

⁵⁷¹ Daha fazla bilgi için bkz. Mükerrrem, *Lakîta Romanı Bağlamında Muhammed ‘Abdulhalîm ‘Abdullah’ın Romanıcılığı*, s. 20.

⁵⁷² <https://archive.alsharekh.org/Articles/41/2974/89374>, (20.04.2020)

⁵⁷³ <https://archive.alsharekh.org/Articles/41/2975/89393>, (01.04.2020)

⁵⁷⁴ <https://archive.alsharekh.org/Articles/41/2976/89416>, (18.04.2020)

⁵⁷⁵ <https://archive.alsharekh.org/Articles/41/2977/89432>, (19.04.2020)

5- “Me‘a muellifi *ene’ş-Şa‘b*/ أنا الشعب ”مع مؤلف أنا الشعب “*Ene Şa‘b*’in Yazarıyla”, el-Kıssa, Haziran 1964.⁵⁷⁶

6- “Me‘a muellifi *Selvâ fi mehebbi’r-rîf*/ مهب الریح ”مع مؤلف سلوی فی مهب الریح “*Selvâ fi mehebbi’r-rîf*’in Yazarıyla”, el-Kıssa, Temmuz 1964.⁵⁷⁷

7- “Me‘a muellifi kıssati *karyetin zâlîme* Dr. Muhammed Kâmil Huseyn/ مع مؤلف قصة ”قرية ظالمة الدكتور محمد كامل حسين “*Karya Zâlîme* Hikâyesinin Yazarı Dr. Muhammed Kâmil Hüseyin’le”, el-Kıssa, Ağustos 1964.⁵⁷⁸

8- “Me‘a muellifi *es-Sindîbâd* el-fennân Dr. Huseyn Fevzî/ مع مؤلف السندباد الفنان الدكتور ”حسين فوزي “*Sindîbâd*’ın Yazarı Sanatçı Dr. Hüseyin’le”, el-Kıssa, Eylül 1964.⁵⁷⁹

1.5.5. Diğer Eserleri

Bu başlıkta yazara ait eserlerden, kendisi hayattayken yayımlamadıklarını ele almaya çalışacağız. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere velut bir yazar olma vasfı taşıyan Muhammed Abdulhalim Abdullah; farklı türlerde çok sayıda eseri gerisinde bırakmış müstesna bir yazardır. Yazarlık yaşamı boyunca yazdığı fakat çeşitli sebeplerle okuyucuyla buluşturamadığı eserlerini burada zikretmek önem arz etmektedir.

1.5.5.1. Yayımlanmayan Eserleri

1.5.5.1.1. ‘*Ali ez-Zebîk*/ علي الزبيك

Muhammed Abdulhalim Abdullah bu eseri çocukları eğitmek amacıyla kaleme almıştır. Ancak eser hacimli olmasına rağmen yazar tarafından beğenilmediği ve yakın çevreden eleştiri aldığı için hiçbir şekilde yazılı olarak yayımlanmamıştır.

Eser, Abdullah’ın ölümünün akabinde ailesinden alınan izinle yönetmen Ömer Bedrud-dîn tarafından 30 bölümden oluşan bir çocuk programına dönüştürülerek televizyonlarda sahnelenmiştir.⁵⁸⁰

1.5.5.1.2. *ed-Dayfu’l-‘azîz*/ الضيف العزيز “Aziz Misafir”

Muhammed Abdulhalim Abdullah ‘*Ali ez-Zebîk*’ eseri gibi bu eserini de çocuklara yönelik kaleme almıştır. Daha çok bir özet şeklindeki bu eser de Abdullah tarafından yayımlanmamıştır.⁵⁸¹

⁵⁷⁶ <https://archive.alsharekh.org/Articles/41/2978/89453>. (19.04.2020)

⁵⁷⁷ <https://archive.alsharekh.org/Articles/41/2979/89485>. (20.04.2020)

⁵⁷⁸ <https://archive.alsharekh.org/Articles/41/2980/89511>. (21.04.2020).

⁵⁷⁹ <https://archive.alsharekh.org/Articles/41/2981/89533>. (22.04.2020).

⁵⁸⁰ Kâ‘ud, *el-Ğurûbu’l-mustehîl: sîretu kâtib Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah*, s. 179.

⁵⁸¹ Kâ‘ud, *el-Ğurûbu’l-mustehîl: sîretu kâtib Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah*, s.180.

1.5.5.2. Ölümünden Sonra Derlenen ve Yayımlanan Eserleri

1.5.5.2.1. *Likâ'un beyne cîleyn/ لقاء بين جيلين* “İki Kuşağın Buluşması”

Bu eser, 1973 yılında Dâru’ş-şâ‘b li’s-sahâfe ve’t-tibâ‘a ve’n-neşr tarafından yayımlanmıştır. O, Abdullah’ın Tâhâ Hüseyin, ‘Abbâs Mahmûd el-‘Akkâd, Yahya Hakkı, Tevfik el-Hâkim Muhammed Ferît Ebû Hadîd, Mahmûd Teymûr, Muhammed Kâmil Hüseyin ve Hüseyin Fevzî gibi dönemin pek çok yazar ve düşünürleriyle yapmış olduğu görüşmeleri içermektedir. Söz konusu eser, Arap edebiyatı açısından son derece önemlidir. Zira dönemin edebî ruhunu ortaya koymaktadır. Yazım hayatı ile ilgili dönemin sorunlarının söz konusu yazarlar tarafından dillendirilmiş olması bu önemi pekiştirmektedir. Eserin içeriğini yazarın daha çok televizyon ve radyo programlarındaki mülakatları⁵⁸² oluşturmaktadır.

1.5.5.2.2. *Kadâyâ ve me‘ârik edebîyye/ قضايا ومعارك أدبية* “Edebî Sorunlar ve Çatışmalar”

Bu eser, Dâru’ş-şâ‘b li’s-sehâfe ve’t-tibâ‘a ve’n-neşr tarafından ilk kez 1974 yılında basılmıştır. 108 sayfadan oluşan eser, daha önce yayımlanmış yazara ait edebî konulardaki bazı makaleleri ihtiva etmektedir. Edebî konular, genel sorunlar ve özel sorunlar halinde iki başlık şeklinde işlenmiştir.

Abdullah, hayattayken okurları için herhangi bir edebî eleştiri çalışması yapmamıştır. Ancak müellif *Mecelletu’l-kıssa*’da çalışırken dönemin önemli edebî sorunlarının tespiti üzerine fikir alışverişinde bulunmuştur. Bu alışveriş, zaman zaman kendisine yöneltilen eleştirilere cevap mahiyeti de taşımaktadır.

Bu eserde, Abdullah’ın gazete ve dergilerde edebî sorunlara dair kaleme aldığı yazılar yer almaktadır.

1.5.5.2.3. *el-Vechu’l-âhar/ الوجه الآخر* “Farklı Bakış Açısı”

Bu eser yazara ait edebî ve toplumsal eleştiri türündeki makalelerini ve araştırmalarını içermektedir. 1977 yılında Mektebetu Mısr li’t-tibâ‘a tarafından Kahire’de yayımlanmıştır.⁵⁸³ Eser, yazarın kendi fikir dünyasına ışık tutması hasebiyle değerlidir. Abdullah her ne kadar romancı ve hikâyeci kimliğiyle daha çok şöhret kazanmış olsa da eleştirmen, muhabir ve köşe yazarı olarak da edebî sahada yer almıştır. Abdullah bu eserinde hayata bakış açısını ve özel yaşamıyla ilgili bilgiler de sunmuştur.⁵⁸⁴

Abdulhalim Abdullah, sadece edebiyat sahasında varlık göstermemiş, aynı zamanda döneminin radyo, gazete ve dergi gibi basın-yayın mecralarında da fikirlerini paylaşmıştır.

⁵⁸² Kaşyûd, *Muhammed Hüseyin, Dirâsetun edebîyyetun ‘an a’mâl Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah*, s. 76; Kâ‘ud, *el-Ğurûbu’l-mustehîl: sîretu kâtib Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah*, s. 180.

⁵⁸³ Kâ‘ud, *el-Ğurûbu’l-mustehîl: sîretu kâtib Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah*, s.180.

⁵⁸⁴ Abdullah, *ed-Dumû‘u’l-harsâ*, Mektebetu Mısr li’t-tibâ‘a, Kâhire ts. s. 6.

Onun görüşleri ve fikirleri çoğu zaman yeni tartışmalara neden olmuştur. Nitekim çağdaşı ‘Abbâs Hıdır’ın, Abdullah’a ve diğer bazı Mısırlı edebiyatçılara reddiye ve methiye mahiyetinde kaleme aldığı *Dufûletu’l-udebâ* ve *Ġarâmu’l-udebâ* adlı eserleri dikkat çekmektedir.⁵⁸⁵

Abdullah’ın yeğeni Zağlûl, amcasının ölümünden sonra ona ait yazıları derleyerek bu eserin oluşmasında öncülük etmiştir.⁵⁸⁶ Diğer yandan bu kitap; Abdullah’ın ailesine verdiği değer ve aile kavramı ile yetişmesinde etkili olan etmenler, yetiştiği çevre ve kişiler gibi yazar açısından özel bilgileri de içermektedir.

1.5.5.2.4. *İbrisîm ve Ġarâm Hâir/إبرسيم وغرام حائر* “İbrisîm ve Kara Sevda”

Muhammed Abdulhalim Abdullah ilk hayal ürünü olan bu eserini, 1935-1936 yılları arasında Kahire Üniversitesi Dâru’l-‘ulûmi’l-‘ulyâ’da öğrenciyken kaleme almıştır. Ancak eseri beğenmediği için yayınlamamış, ölümünden sonra da varisleri Abdullah’ın bu isteğini bildikleri için saygıda kusur etmemek namına uzun bir süre yayımlamamışlardır.⁵⁸⁷ Ancak Muhammed Abdulhalim Abdullah’ın telif haklarını elinde bulunduran Dâru Mısır li’t-tibâ’a adlı yayınevi, 1987 yılında ailesinin de onayını almasının akabinde orijinal nüsha üzerinde birtakım değişiklikler yaptıktan sonra eseri okuyucuya sunmuştur. Eserin yeni hali konu itibarıyla orijinal nüshayla uyum gösterse de yapı özellikleri bakımından aynı şeyi söylemek güçtür. Eser Abdullah’ın kendi el yazısıyla orijinal bir şekilde onun adına açılan müzede sergilenmektedir.⁵⁸⁸

Bu eser, hayali bir ülkede Recâ ve Sedat isimli iki delikanlı ve İbrîsim adında bir kadının etrafında dönmektedir. İbrîsim kralın biricik kızıdır. Sedat ise kralın danışmanı olup krala ihanet eder ve onu tahtından etmeye çalışır. Sedat ve Recâ ise samimi arkadaşlardır, Recâ annesiyle yaşayan fakir bir köylüdür. Sedat kralı tahtından etme çalışmalarını kaleme aldığı bir mektubu Recâ’ya gönderir ve ondan yardım ister. Ancak Recâ buna razı olmaz ve mektubu krala ulaştırarak onu bu ihanetten haberdar eder. Bunun üzerine kral, Sedat’ı cezalandırır, onu hapse atar ve yerine Recâ’yı kendisine danışman olarak görevlendirir.

Burada Recâ kralın kızı İbrîsim’le karşılaşır daha sonra aralarında duygusal bir yakınlaşma oluşur ve eser bu minval üzere devam eder.

Yazar; Recâ karakteri üzerinden vatan, millet aşkını ve sevgiliye bağlılık gibi değerleri irdelemeye çalışır.

⁵⁸⁵ Şârûnî, *er-Rivâyyûne’s-selâse*, s. 197.

⁵⁸⁶ Şârûnî, *er-Rivâyyûne’s-selâse*, s. 198.

⁵⁸⁷ Muhammed Sabri es-Seyyid, “Min erşifi’l-kıssa Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah 1913-1970”, *Nâdî’l-kıssa*, 31 (1982), s. 128.

⁵⁸⁸ Kâ‘ud, *Dirâsâtun fi’l-edebî’l-Mısriyi’l-mu‘asira*, *er-rivâye ve’l-kıssati’l-kasira*, s. 179.

Bu bölümünde Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın hayatını, edebî kişiliğini ve bu kişiliğinin oluşum evrelerini belirttik. Yazarın Arap romanındaki konumunu ortaya koyarken romancılığı üzerinden kendisine yöneltilen eleştirileri tespit etmeye çalıştık. Aynı zamanda eserlerine romandan başlayarak hikâyelerini, köşe yazılarını, röportajlarını ve ölümünden sonra derlenip yayımlanan eserlerini belirledik. Çok yönlü bir yazar olan Abdullah'ın söz konusu başlıklar altında yer alan bilgilerle edebî konumu tespit edilmeye çalışıldı.

İKİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED ABDULHALİM ABDULLAH'IN ROMANCILIĞI

Bu bölümde yazarın romanlarında en çok dikkat çeken temalar, aynı başlıkla işlenecek romanların şahısları figüratif kadro başlığında belirtilecektir. Daha sonra romanlarda tercih edilen anlatıcı ve bakış açısı işlenecek, Abdullah'ın romanlarında kullandığı anlatım teknikleri belirtilecektir. Zaman ve mekân unsurları, onun yazarlık evreleri göz önünde bulundurulacak verilecektir. Son bölümde ise yazarın dil ve üslûp özelliklerine ışık tutulacaktır.

Abdullah; romanlarının figüratif kadrosunu, mekânını ve *el-Bâhis 'ani'l-hakika* romanı hariç romanlarının zamanını yaşadığı çevreden almaktadır. Onun romanlarındaki figüratif kadrolar, içinde yaşadığı topluma aittirler. Yazarın dinî inancı, kişilerin inşasında belirleyicidir. Onun romanlarının anlatıcıları çoğu zaman kendisidir ya da başkahraman olarak tayin ettiği figüratif kadrodan birisidir. Abdullah, kendine has dil ve üslubuyla romanlarında pek çok tema kullanmaktadır.

Tezin bundan sonraki safhasında, kısaca tanıttığımız konu başlıklarının detaylarını vermeye çalışacağız.

2.1. Tematik Yapı

Tema, kurguyu oluşturan parçalar arasındaki çatışmaların, tartışmaların ve karşılaştırmaların en kısa adıdır.⁵⁸⁹ Tema “izlek”, romanın eksenini oluşturan temel duygu ve düşünceleri ifade eder. Toplumsal, duygusal, psikolojik, ahlakî ve siyasî sorunlar bir romanda izlek olabilir.⁵⁹⁰ Tema konudan bağımsız değildir. Yazar, konunun imkanlarından istifade ederek oluşturduğu temel duygu ve anlamları okuyucuya tematik motiflerle anlatmaya çalışır. Başka bir ifade ile konu daha somut olanı ifade ederken; tema içe yönelik olmakla beraber soyut bir mahiyet taşır.⁵⁹¹ Bir örnekle açıklayacak olursak yazarın *Selmân-ı Fârisî*'nin İslâm'la şereflenmesini konu yaptığı eserinde, din, peygamber aşkı, özlemi, doğruluk, dostluk ve merhamet tema olarak okuyucunun karşısına çıkmaktadır.

Öte yandan Philip Stevick'e göre ise tema şu şekilde tarif edilmektedir:

Tema bir bilgi ve değerlendirme meselesidir. Eserin bütününe dayalı olarak hayatın bütün yoğunluğuyla hissettiğimiz bir ana, belli belirsiz hissettiğimiz bir lezzet katan herhangi bir duruma veya bölüme uygun bulduğumuz bir addır. Bunun için tema en güzel ifadesi ile bir yorum ve özel şartlar me-

⁵⁸⁹ Şerif Aktaş, *Anlatma Esasına Bağlı Edebî Metinlerin Tahlili Teori ve Uygulama*, s. 69.

⁵⁹⁰ MacKay, *Roman Nedir?*, s. 309.

⁵⁹¹ Tepebaşı, *Roman İncelemesi*, s. 328.

selesidir. Bu özel şartlar bilinmeksizin arada sırada anlatmak fırsatı bulduğumuz büyük olayların bazıları hiçbir anlam ifade etmezler.⁵⁹²

Bu tanımdan anlaşılacağı üzere romancı doğrudan söyleyemediklerini yazarlığının kendisine tanıdığı şartlar dâhilinde arz etmeye çalışır. Yazarın niyeti temanın bu özelliğinden kaynaklı olarak çoğu zaman gizli bir seyir takip eder ve nihâyetinde okuyucu tarafından ortaya konulur. Anlatıma dayalı bir tür olan romanda doğası gereği bir olay ve olayın oluş şekli vardır ki buna olay örgüsü denir. İşte olay örgüsünü oluşturan bu parçacıklar kendi içinde mantıklı ve düzenli olmak zorundadır. Bu açıdan olay örgüsünün bir tema etrafında dönmesi anlatıma dayalı türün olmazsa olmazlarından. Ancak bunun bir mantık değeri taşıması da gerekir. Dolayısıyla olay örgüsü bir tema üzerinde şekillenirken, bir tema da olay örgüsüne yön verebilir. Vaziyet böyleyken, soyut bir hüviyete bürünen tema, eserin yazıldığı dönemden ve zihniyetten asla bağımsız olamaz.⁵⁹³

Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın romanlarına bakıldığında onun açık ve gizli çok sayıda temayı işlediği görülür. Konularla paralellik gösteren temaların dönemin zihniyeti ve romancılık anlayışıyla uyum gösterdiği gözden kaçmaz. Daha önce konuların yazarın kişiliğinden ve yaşantısından uzak olmadığını belirtmiştik. Aynı şekilde temalar da yazarın içsel dünyasından uzak değildir. Yazarın işlediği temaları şu şekilde değerlendirebiliriz:

2.1.1. Din

Din, edebiyat ve sanatın en çok rağbet edilen konu ve temaları arasındadır. Bir yazar dünya görüşü, inancı, ırkı ve dili ne olursa olsun kendisini bu mefhumdan uzak tutamaz. Muhammed Abdulhalim Abdullah da gerek ailesinden gerek çevresinden aldığı kültürle kendisini din konusu ve temasından irak tutmaz. Nitekim mütedeyyin bir ailenin ferdi olarak dinî bilgilerle erken yaşta hemhal olması ve Kur'ân'ı hıfzetmesi yazarlığında belirleyicidir. O, romanlarında sadece din teması üzerinde durmaz. Aynı zamanda İslâm dinine ve diğer dinlere dair pek çok ritüel ve göstergeye de işaret eder. Nitekim Abdullah'ın yeğeni Zağlûl onun dinî kimliğiyle ilgili şunları söylemektedir:

Muhammed Abdulhalim Abdullah, nefsi ve ebedî dünya arasında sıkı ilişkiler kurabilmiştir. Onun için ölüm asla bir nihâyet değil; ölümün olmadığı yeni bir yaşamın başlangıcıydı. Yaratılanın sürekli yaratılanla bir bağ içinde olduğu bir hayat... Devam eden bir namaz ilişkisi; Hayat namazdır. Fikir, namazdır. Allah'a yönelmek de namazdır.⁵⁹⁴

Din ve dinî ritüellerin sanatta yerinin olup olmadığını sorgulayan Mısırlı yazar 'Abbâs Hıdır, "Sanatta helal ve haram aranmalı mı? Sanat din dairesi içerisine alınır mı? Sanatçı/edebiyatçı dinî bir çerçeveye tabi olmalı mı?" şeklindeki sorulara Muhammed Abdulhalim Abdullah üzerinden cevap aradığı bir çalışmada, yazarın çocukluğunda aldığı

⁵⁹² Stevick Philip, *Roman Teorisi*, çev. Sevim Kantarcıoğlu, Akçağ, Ankara 2017, s. 64.

⁵⁹³ Şerif Aktaş, *Anlatma Esasına Bağlı Edebî Metinlerin Tahlili Teori ve Uygulama*, s. 69.

⁵⁹⁴ Zağlûl, *el-Vetru'l-meşdûd*, s. 34.

dinî değerlere ve eğitime atfen söz konusu sorulara “Tabiki olmalı” şeklindeki bir beyanatta bulunmaktadır.⁵⁹⁵

Nitekim Abdullah’ın romanlarına bakıldığında; *Lakîta* romanının başkahramanı Leyla hayat karşısında çaresiz kaldığı bir anda Emin Bey ile tanışır.⁵⁹⁶ Emin Bey takvalı bir mümindir ve inandığı değerler doğrultusunda Leyla’ya yön vermeye çalışır. Leyla onu çok sever. Emin Bey Leyla’nın bundan sonraki tüm hayatında yer almaya başlar ve Leyla’nın manevî babası olur. Leyla hem annesiz hem de babasız devam eden yaşamından şikâyet eder ve gayri meşru bir çocuk olmaktan dolayı insanların kendisine olan bakış açısından bıktığını ifade ettiği bir anda Emin Bey ona şöyle seslenir:

Sen, temiz bir iskeletin içindeki pak bir ruhsun.
 Sen hata anından sonra gelen tövbenin kendisisin.
 Sen dilde dolaşan istiğfar sözcüğüsün. Allah kabul eder ve bağışlar.
 Sen içinde masumiyetin taşıdığı kızgınlıkla dolan nedâmet göz yaşısın.
 Kızım sen kim olduğunu bilemezsin!
 Sen, seni kötülerden kılmayan kulun hatası veya zahidin çelmesisin.
 Leyla, üzülme! İşte bu, faziletlielerin krallığının anayasasıdır.⁵⁹⁷

Romanın bundan sonraki bölümlerinde Leyla, günahlarından istiğfar ve tövbe ederek kulluk vazifesini yerine getirmeye çalışır. Böylece o, yaşama karşı daha kararlı bir duruş sergiler.

el-Cennetu’l-‘azrâ’da Rıza, Süreyya’nın evine gider. Süreyya mutfakta bir şeyler hazırlarken Rıza salondaki tabloları, kandilleri, bibloları inceler ve aniden karşı duvarda Kur’ân âyetlerinin yazılı olduğu çerçeveler dikkatini çeker.⁵⁹⁸ *el-Cennetu’l-‘azrâ*’nın başka bir yerinde, başkahraman Rıza’nın yakın arkadaşı Hasan, Rıza’ya zulüm eden Hamûda’nın şoförüdür ve Rıza ile Hamûda arasındaki olanlara vakıftır. Hasan şoför koltuğunda, Hamûda da arka koltukta İskenderiye’ye doğru yola çıkarlar. Hasan, bütün dikkati yolda olmasına rağmen düşünceli ve akıllı arkadaşı Rıza’ya yapılanlardadır. Arka koltukta Hamûda’nın sorduğu birkaç soruya sürekli; “Allah’ın laneti zalimlerin üzerine olsun.”⁵⁹⁹ şeklinde âyet ile cevap verir. Hamûda söylediklerine anlam vermez ve sonunda onu sert bir şekilde ikaz eder.⁶⁰⁰ Benzer bir örnek de *Sukûnu’l-‘âsife*’de Muhsin ile İzzet arasında geçer. Muhsin dalgın ve üzgün bir halde oturan İzzet’e: “Ne düşündüğünü sorar?” İzzet, “Dünyayı.” şeklinde cevap verir. Akabinde dünyanın faniliğiyle ilgili din özelinde bir konuşma yapar.⁶⁰¹

⁵⁹⁵ Zağlûl, *el-Vetru’l-meşdûd*, s. 73.

⁵⁹⁶ Abdullah, *Lakîta*, s. 80.

⁵⁹⁷ Abdullah, *Lakîta*, s. 82.

⁵⁹⁸ Abdullah, *el-cennetu’l-‘azrâ*, s. 124.

⁵⁹⁹ A’raf/44.

⁶⁰⁰ Abdullah, *el-Cennetu’l-‘azrâ*, s.122-123.

⁶⁰¹ Abdullah, *Sukûnu’l-‘âsife*, s. 237.

Yazarın üzerinde durduğu din temasına ait hususlardan birisi de haktır. *Min ecli veledî* romanında bayan kahramanlar önce evlenip daha sonra hacca gitme planları yaparlar.⁶⁰² *el-Cennetu'l-'azrâ*'da Hacı Mahmûd, hac farizasını eda ettiği için “Hacı” ismini alan son derece adaletli ve hoşgörülü birisi olarak aksiyona dahil olur.⁶⁰³

Şeceratu'l-leblâb'ta başkahraman evde oturduğu bir anda okul yıllarına döner, arkadaşlarını hatırlar, içlerinden birinin durumu gözünün önüne gelir. Daha sonra her şeyin yaratıcısına sığınır ve yaşam ile ilgili yaptığı kritikte dinden referanslar sunar.⁶⁰⁴ Benzer bir durum *Min ecli veledî* romanının kahramanında görülür. Fuad, ölmeden önce içkiye oldukça düşkün babasından bahsetmek istediği bir anda, annesinin seccadenin üzerinde yönünün kibleye dönük olduğunu hatırlatmasının altında da din teması vardır. Burada baba sarhoş birisi olarak günaha tevessül ederken; annenin takvasının vurgulanması önemlidir.⁶⁰⁵

Sukûnu'l-'âsife romanı tamamen dinî değerlere tabi olma ya da olmama üzerine kurgulanmıştır. Roman, biri dinî değerlere bağlı olan Sevsen, diğeri ise dinî değerleri önemsemeyen Şükrî adlı iki kardeşin başından geçenleri işlemektedir. Sevsen Allah'a bağlılığıyla tüm olumsuzluklara rağmen nihai mutluluğu yakalarken, Şükrî sahip olduğu inanç yapısından dolayı yazar tarafından cezalandırılarak genç yaşta ölüme terk edilir. Benzer bir anlatım, *el-Vişâhu'l-ebyad*'te Muhaymer karakterinin içkiye olan düşkünlüğü üzerinden verilmektedir.⁶⁰⁶ Onun, Allah'ın yasaklarına uymaması, Ramazan Ayı ile ilişkilendirilen bir aksiyonda verilmektedir.⁶⁰⁷

Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın yazarlık anlayışını şekillendiren temalardan birisi olan din, *el-Bâhis 'ani'l-hakîka*'da tam olarak bir sahabe özelinde anlatılmaktadır.⁶⁰⁸ Selmân-ı Fârisî'nin Hz. Peygambere ulaşmak istemesindeki tek neden dindir. Onun temel gayesi İslâm dini üzere bir yaşam sürdürmektir. Dolayısıyla eserde cereyan eden bütün aksiyonlar, din teması çerçevesinde ele alınabilir. Aynı zamanda diğer pek çok eserinde muhtasar sunduğumuz örneklerde olduğu gibi mutlaka din teması ile ilgili bir pasaj göze çarpar. Jordon Mono bu durumu, yazarın bütün kahramanlarının ruhlarında taşıdıkları derin bir din anlayışına bağlar. Abdullah'ın romanlarının merkezinde, dini inançtan dolayı sevgi ve korkunun hâkim olduğunu belirtir.⁶⁰⁹

⁶⁰² Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 59.

⁶⁰³ Abdullah, *el-Cennetu'l-'azrâ*, s. 34.

⁶⁰⁴ Abdullah, *Şeceratu'l-leblâb*, s.183-184.

⁶⁰⁵ Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 49.

⁶⁰⁶ Abdullah, *el-Vişâhu'l-ebyad*, s. 7.

⁶⁰⁷ Abdullah, *el-Vişâhu'l-ebyad*, s. 12-13.

⁶⁰⁸ Abdullah, *el-Bâhis 'ani'l-hakîka*, s. 18.

⁶⁰⁹ Mono Jordan, “*Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdullah; Rivâiyu 'd-deltâ*” çev. Semîr Vehbî, *Kıssatun lem tetim giriş yazısı*, s. 45.

Yazarın din olgusunu konu ve tema olarak özel bir konuma almasının⁶¹⁰ yanı sıra, din özelinde oluşturduğu üslûp da dikkat çeker. Zira onun, Kur'ân'dan ve Hadis'ten iktibas ederek romanlarda yer verdiği anlatım da önemlidir. Bu konu ile ilgili çalışmamızın dil ve üslûp başlığında daha ayrıntılı bir analiz yapılacaktır. Abdullah'ın romanlarında işlediği temalardan birisi de hak ve adalettir. Bu tema da onun inanç kaideleri üzerinden inşa edilmiştir.

2.1.2. Hak ve Adalet

Yazarın en çok işlediği temalardan birisi de adaletin tecellisi ve hakkın yerini bulmasıdır. *Lakîta* romanının başkahramanı ölene kadar kendisi için müsamaha üzerine kurulu beşerî bir adalet beklerken; Allah'ın adaletten yana olduğu inancıyla ilahi adaletten de asla ümidini kesmemiştir. Allah'ın takdiriyle her bebek gibi masum doğduğunu, fakat kendisi için reva görülen adalet eksikliğinden dünyada mutluluk yüzü görmediği belirtilmektedir.

Aynı şekilde *el-Cennetu'l-'azrâ*'da Rıza karakteri adaletin tecellisi için mücadele etmektedir.⁶¹¹ Romandaki en belirgin temalardan birisi de güçlünün haklı olmadığı, mazlunun haklı olduğudur. Eserde, adaletsiz yöneticilerin haksızlıklarına ve baskılarına dair eleştiriler yer almaktadır.⁶¹² Ayrıca romanda seçkin sınıf ile alt sınıf insanına dikkat çekilerek sınıf farkları üzerinde durulmaktadır. Alt sınıfın kadınlarının adaletsiz baskıdan acı çekmelerine de dikkat çekilmektedir.

Yazar, *el-Bâhis 'ani'l-hakîka* romanında Selmân-ı Fârisî'nin hayatını ele alır. Onun babası varlıklı bir din adamıdır. Selmân, babasının çoğu zaman yanında çalışan çobanlara adaletsizce davrandığına tanık olur ve Selmân, bu duruma karşı çıkar. Nitekim dışardan eve döndüğü bir gün annesine babasının nerede olduğunu sorar. Annesi henüz cevap vermeden Selmân ahır tarafından seslerin geldiğini duyar ve oraya doğru koşmaya başlar. Gördüğü manzara hazindir. Babası elinde bir kırbaçla çobana acımasızca vurmaktadır. Şahit olduğu bu olay, onu çok etkiler ve babasına bunun nedenini sorar. Selmân babasına sinirlenir ve adaletsiz davranışlardan dolayı onu ayıplar.⁶¹³ Selmân, bir din adamında gördüğü bu adaletsiz tavırlardan dolayı babasının dinindeki eşitlik, hak ve adalet kavramlarını sorgulamaya başlar.⁶¹⁴

Muhammed Abdulhalim Abdullah dinî kimliğinin etkisiyle sosyal meselelerde taraf olmaktadır. Öyle ki bu tercihini de Kur'ân-ı Kerîm âyetlerine müracaat ederek ortaya koy-

⁶¹⁰ Kömürcü, "Muhammed 'Abdulhalim 'Abdullah'ın "er-Ruknu'l Mukaddes" Adlı Hikâyesi", s. 310.

⁶¹¹ Abdullah, *el-Cennetu'l-'azrâ*, s. 118.

⁶¹² Abdullah, *el-Cennetu'l-'azrâ*, s. 7.

⁶¹³ Abdullah, *el-Bâhis 'ani'l-hakîka*, s. 11-13.

⁶¹⁴ Abdullah, *el-Bâhis 'ani'l-hakîka*, s. 14.

maya çalışır.⁶¹⁵ Nesnel bir bakışla sunduğu sorunlara dair ortaya koyduğu çözümler parçadan bütüne, bireyden topluma doğru bir seyir izler. Söz gelimi *Sukûnu 'l-âsife* romanında, modern dünyanın maddi ve manevi boşluğunda boğuşan çocuklarını kurtarmaya çalışan bir baba görürüz. Oğlu inançsız yaşamaya çalışırken babanın doğru ve yanlışın tercihi hususunda verdiği mücadele sergilenir. İşte burada yazarın referanslarının hak üzerine inşa edildiği dikkat çeker.⁶¹⁶ Romanda babanın inançsız oğlu Şükrî'ye karşı verdiği amansız hak mücadelesi sergilenirken Şükrî'nin diğer gençleri fikirleriyle zehirlememesi, onun hayatına mal olacak şekilde engellenir.⁶¹⁷ Yazarın daha pek çok eserinde doğruluktan yana olma namına haktan uzaklaşan kişileri cezalandırdığına da tanık olmaktadır. Örneğin *el-Cennetu 'l-azrâ*'da hakkın tecellisi ellerinde silah bulunduranlardan yana olmaz. Aynı şekilde *el-Bâhis 'ani 'l-hakîka*'da bütün zorluklara rağmen başarı haktan yana olan Selmân-ı Fârisî'nindir.

Yazar çiftçi hakları konusunda son derece hassas davranmakla beraber mevcut problemlerin çözüm noktasında da öneriler sunmaktan geri kalmaz. Romanlarında yönetimden ve köy hiyerarşisinden kaynaklanan hak ihlallerine adeta ışık tutmaktadır. Bu konu özellikle *el-Cennetu 'l-azrâ* romanında derinlemesine irdelenmektedir. Romanda çiftçilerin hakları uğruna giriştikleri mücadeleler sergilenir.⁶¹⁸ Roman taşıdığı bu özelliğinden dolayı Ahmet Zekî Kemâl (ö. 2008) tarafından "Hakları gasp edilenlerin romanı" şeklinde tanımlanmaktadır.⁶¹⁹

Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın en büyük özelliklerinden birisi de kahramanlarını sosyal ve dinî değerlerden koparmamasıdır.⁶²⁰ Hal böyle olunca en basit bir roman karakterinde dahi yeri geldiğinde temel haklar konusunda bir özeleştiri mekanizmasının oluşturulduğu dikkat çeker. O, haktan yana olmanın yanısıra hakkın tecellisi konusunda da hassastır.

Nitekim yazarın eserlerinde hak ve adaletten yana bir pasaj görmek mümkündür. Abdullah'ın bu temaya karşı gösterdiği tepkinin temelinde, onun kişilik yapısıyla ilgili hasletleri öne çıkar.⁶²¹ Müellif hak ve adalet temasının yanında; ölüm temasını da ele almaktadır.

⁶¹⁵ Abdullah, *Sukûnu 'l-âsife*, s. 205; Abdullah, *el-Bâhis 'ani 'l-hakîka*, s. 108; Abdullah, *el-Vişâhu 'l-ebiyad*, s. 79.

⁶¹⁶ Abdullah, *Sukûnu 'l-âsife*, s. 114.

⁶¹⁷ Abdullah, *Sukûnu 'l-âsife*, s. 348.

⁶¹⁸ Abdullah, *el-Cennetu 'l-azrâ*, s. 169.

⁶¹⁹ Zağlûl, *el-Vetru 'l-meşdüd*, s. 225.

⁶²⁰ Kâ'ud, *el-Ğurûbu 'l-mustehîl: sîretu kâtib Muhammed 'Abdülhâlîm 'Abdullah*, s. 59.

⁶²¹ Söz konusu temanın vurgulandığı diğer aksiyonlar için bkz. Abdullah, *Ba 'de 'l-ğurûb*, s. 19; Abdullah, *Lakîta*, s. 158; Abdullah, *Şemsu 'l-harîf*, s. 142.

2.1.3. Ölüm

Yazara ait incelediğimiz bütün romanlarda ölüm mefhumuna rastlamaktayız. Ölüm kavramı kendini o denli hissettir ki her an vuku bulacakmış izlenimini uyandırır. Yaşıyorsan öleceksin fikri romanlarının sayfalarına adeta yapışık haldedir. Nitekim eserlerine bakıldığında bu kavram, *Min ecli veledî* adlı eserde otuzaltı, *Sukûnu'l-‘âsife*’de otuz iki, *el-Cenetu'l-‘azra*’da on, *el-Beytu's-sâmit*’da sekiz, *el-Bâhis‘ani'l-hakîka*’da iki, *Liz-zemen bakiyye*’de dokuz defa zikredilmektedir.⁶²²

Onun nazarında ölüm kavramı, beden yok oluşunu değil bilâkis derin bir inançla sonsuzluğa yapılan yolculuğu ifade eder.⁶²³ Abdullah’ın romanlarında ölümler yeni bir gelişin habercisi olarak verilir. Nitekim *Şemsu'l-harîf* romanında, Seyyide F.’nin ölümünün⁶²⁴ oğlu Muhtar’ın doğumundan kısa bir süre sonra olması ve Muhtar’ın aksiyona katılmasını; *Sukûnu'l-‘âsife*’de Şükrî’nin ölümü⁶²⁵ ise İzzet’in kendine gelişini müjdelir.

Ölüm; yazarın farklı romanlarında kavuşmayı veya ayrılığı, bazı romanlarında kurtuluşu, bazı romanlarında ise feraha kavuşmayı ifade eder: *Lakîta* romanında Leyla’nın ölümü; Dr. Cemal için ayrılığı, Cemal’in babası için feraha kavuşmayı, *Li'z-zemen bakiyye*’de babasının ölümü Salâh için özgürlüğe kavuşmayı, *el-Bâhis ‘ani'l-hakîka*’da Selmân-ı Fârisî için Yaradan’a kavuşmayı ve *Şemsu'l-harîf*’te de Muhtar’ın annesinin ölümü hastalıktan çektiği ıstıraptan kurtuluşu ifade eder. Yazarın, bu kavramı bu denli işlenmesinin nedenleri arasında dünya görüşü ve ahiret anlayışı belirleyicidir.

Bununla beraber çoğu eserinde, kabristan, teneşir gibi ölüme dair kavramlar da çokça geçmektedir. Söz gelimi ilk romanı *Lakîta*’nın başkahramanı Leyla meşguliyetlerin kafasında oluşturduğu dalgınlıkla mikroplu bir neşterle elini keser ve bunun neticesinde ölür.⁶²⁶ Aynı romanda Leyla’nın süt annesi de erken yaşta vefat eder. *Ba‘de'l-ğurûb*’da Emîre ölüm döşeğindeki babasının son isteğini yerine getirmek namına istemediği bir evliliğe razı olur.⁶²⁷

Kimi romanda hayatın lezzetleri gösterildikten sonra ölümün gerçekliğinin üzerinde durulması da Muhammed Abdulhalim Abdullah’ın inancıyla açıklanabilir. Zira o, “*Her can ölümü tadacaktır. Sonra bize döndürüleceksiniz.*”⁶²⁸ âyetinin ışığında eserlerini kaleme al-

⁶²² Nevfel, *Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 222; Nevfel, *Fennu'l-kıssa ‘inde Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah*, s. 236.

⁶²³ Yûsuf eş-Şârûnî, “Fikratu'l-mevt fî edebi Muhammed ‘Abdilhâlîm ‘Abdillâh”, *el-Beyân*, 57/1, (1970), s. 23.

⁶²⁴ Abdullah, *Şemsu'l-harîf*, s. 245.

⁶²⁵ Abdullah, *Sukûnu'l-‘âsife*, s. 347.

⁶²⁶ Abdullah, *Lakîta*, s. 221.

⁶²⁷ Abdullah, *Ba‘de'l-ğurûb*, s. 183.

⁶²⁸ Ankebut/57.

mıştır.⁶²⁹ Bazı eleştirmenlerce ölümü çokça kullanan bu üslubu eleştirilir. Ancak Jordan Mono ise ölümün insan hayatının en gerçekçi olayı olması hasebiyle yazarı takdir eder.⁶³⁰

Ölüm mefhumunun bazı romanlarda cinâyet şeklinde gerçekleştiğine de tanık olmaktadır. *Min ecli veledî* romanında baba bir cinâyete kurban gider. *el-Beytu's-samit*'te genç adam eşiyle ilgili dedikodulara inanır ve onu boğarak öldürür.⁶³¹ Diğer taraftan *Şeceratu'l-leblâb*'ta sevgilisinin aşkına cevap vermemesi üzerine intiharı tercih eden bir âşık görürüz.⁶³² Yûsuf eş-Şarûnî, yazarın zâlimi ölümle cezalandırmasını Tolstoy'a benzetmektedir. Zira aynı adı taşıyan romanda Anna Karenina eşini aldattığı için tren raylarına kendisini bırakarak ölümü seçer.⁶³³

Ölümün farklı senaryolarının sergilendiği romanlardan olan *Min ecli veledî*'de Ümmü Fuad rüyasında her gece ölümü, salasının okunması, tabuta konulması ve kabristana taşınması şeklinde yaşar. Sabah uyandığında artık dünya nimetleri onun için bir anlam ifade etmez, böylece güne kimsenin kalbini kırmaması gerektiği fikriyle başlar.⁶³⁴ Yazar bu anlamla okuyucuya ölümü sunarak güzel bir yaşamın ipuçlarını vermeye çalışır.

Öte yandan yazarın ölüme dair fikirleri onun kendi hayatını ve yakınlarının hayatını kanalize etmesinde büyük rol oynar. Yaşamın her an son bulacağı düşüncesi, aza kanaat etme ve kadere rıza gösterme gibi düşünceler neticesinde kardeşi Abdulvâris'e, devlet kademesinde sabit bir maaşla görev alması hususunda baskı yapar. Kendisi de Arap Dil Kurumu'nda çalışarak bu durumu aile içerisinde örnek olacak şekilde göstermeye çalışır.⁶³⁵

Nitekim Abdullah, ilk romanından son romanına kadar ölüm temasını farklı şekillerde işlemektedir. Hayatın bir yolculuk olduğu düşüncesiyle bu temayı kimi zaman duygusal, kimi zaman ruhî, kimi zaman da toplumsal değerlere bezeyerek gösterir. Yazarlık anlayışının diğer bir ürünü de kader temasıdır.

2.1.4. Kader

Muhammed Abdulhalim Abdullah, toplumun farklı kesimlerinden insanları romanlarında işler. Çoğu zaman sarhoş, yalancı ve inançsız gibi kötü karakterleri ele alarak bunların üzerinde iyi huyları gösterme ve teyit amacı taşır. Bunun yanı sıra Selmân-ı Fârisî örneğinde olduğu gibi; güzel karakterli insanların karşılaştıkları sıkıntılara da yer verir. Sıradan karak-

⁶²⁹ Abdullah, *Kıssatun lem tetim*, s. 150-153.

⁶³⁰ Abdullah, *Kıssatun lem tetim*, s. 36.

⁶³¹ Abdullah, *el-Beytu's-samit*, s. 145.

⁶³² Abdullah, *Şeceratu'l-leblâb*, s. 171.

⁶³³ Şarûnî, *er-Rivâiyûne's-selâse*, s. 180.

⁶³⁴ Abdullah, *Minecli veledî*, s. 210.

⁶³⁵ Nevfel, *Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 58; Nevfel, *Fennu'l-kıssa 'inde Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 71.

terlerin kişilikleri yazarın tahlillerine sahne olmaktadır. Durum ne olursa olsun, Abdullah daima okuyucusuna erdemli insanların kişilik özelliklerini vermeye çalışır. Nitekim *Lakîta* romanında erdem sahibi ve mütedeyyin kimliğiyle öne çıkan Emin Bey’le başkahramanımız Leyla arasında geçen şu diyalog yazarın kader anlayışına vurgu yapar:

Leyla: Ben bir kimsesizim,⁶³⁶ sizden utanmıyorum! Ben kimsesizim. Etrafımdaki herkesin bildiği sırrım işte budur.

Sonra Emin Bey’e gözü yaşlı kalbi küt küt atarken baktı; zira o ilk defa kendisiyle ilgili bir hükmü duyacaktı. Emin Bey şaşkın bir halde:

-Sen kimsesiz misin? İnsanlar bundan dolayı sana zulüm mü ediyorlar?

Leyla: Bana ilk zulmeden annem ve babamdır.

Emin Bey: Kendine zulmetme. Böyle davranarak kaderini suçlamış olursun. Hayata tebensüm et, olana gül, yüreğinin derinliğine gir ve içindeki umutsuzluk köklerini sök ve at! Hayalinde etrafındaki herkesin mutluluktan raks ettiği bir dünya çiz. Umutsuzluğu esen melteme bırak, boğucu havayı terk et ve güzel melodilere kulak ver. Seni yaralayan söylemlere bir set çek. Yaşamın kıyısındaiken hayata böyle davranmaya hakkın yok. Karşı kıyıya çalınmış bir kayıkla geçtiysen önemli olan geçit değil, geçendir. Sen soy silsilesinin bir hilkatisin, altından bir hilkat ol! kim sana soyunu sorarsa, sen de ona ahlakını sor! Şayet ahlak bakımından denk iseniz seni nesebinle takdir eder... Ne sen kendini var ettin ne de o kendisini.⁶³⁷

Görüldüğü üzere Abdullah, romanlarında insana dair hasletleri ve insanlığı işlemektedir. Onun aile içinde ve toplum nezdinde her türden insana ayna tuttuğu gözden kaçmaz. Kimi yerde bir babanın, kimi yerde bir annenin, kimi yerde ise bir kız evladının toplumda karşılaşılabilecekleri olayları gözler önüne serer. Aynı şekilde eserlerinde çokça tesadüflere yer verir ve kader mefhumu üzerinde durur. *Ğusnu’z-zeytûn* romanında Abduh Efendi, aniden çantasına baktığında bir mektupla karşılaşır ve zarfı açar. Mektupta yazılanlara bakar. O an radyo açıktır ve mektupta yazılan sözler, radyoda çalan şarkının sözleridir.⁶³⁸ Kadere dair böylesi ifadeler çoğu eserinde kendini göstermektedir. Örneğin: *Şeceratu’l-leblâb*’ta “Benim başarımla kaza ve kaderdir.”⁶³⁹ Aynı romanın başka bir yerinde, “Biz kaderin çorak bir araziye attığı bir satranç taşı gibiyiz.”⁶⁴⁰ derken kader olgusunu da pekiştirir.

Yazar, aynı şekilde *el-Vişâhu’l-ebiyad* romanında da kişilerin kader anlayışlarına vurgu yapmaktadır. Öyle ki romandaki kişiler adeta bundan haberdar kılınmış gibi kaderin tezahürüyle ilgili açıklamalarda bulunurlar. Râzî: “Olayların bizi gelişigüzel bir kenara attığını ve bize ironiden yoksun bir şekilde muamele ettiğini görüyorum.”⁶⁴¹ derken kaderin tecellisinden bahseder. Düriye ise Mansûr’a: “Beni kader doğurdu.”⁶⁴² der. Romanın başka bir yerinde de yazar: Düriye için: “Sanki kaderin demirlemesini istediği girdaptaki zayıf bir gemi gibi kendini ona teslim etti.”⁶⁴³ sözlerine yer verir. Yine romanın ilerleyen bölümlerin-

⁶³⁶ Gayrı meşru doğan çocuk.

⁶³⁷ Abdullah, *Lakîta*, s. 80-81.

⁶³⁸ Abdullah, *Ğusnu’z-zeytûn*, s. 61.

⁶³⁹ Abdullah, *Şeceratu’l-leblâb*, s. 60.

⁶⁴⁰ Abdullah, *Şeceratu’l-leblâb*, s. 126.

⁶⁴¹ Abdullah, *el-Vişâhu’l-ebiyad*, s. 21.

⁶⁴² Abdullah, *el-Vişâhu’l-ebiyad*, s. 27.

⁶⁴³ Abdullah, *el-Vişâhu’l-ebiyad*, s. 28.

de Düriye'den umut kesmeyen Râzî: "Kader sırtımızda görmediğimiz bir kamçı gibi bizi ateşe veriyor. Öyle ki o, bize sevgisini gösterince bizde bir başkaldırı hali başlıyor."⁶⁴⁴ şeklindeki üslûpla kader mefhumunu vurgular.

Min ecli veledî romanında yazar, Recep Efendi'nin diliyle: "Kader benim hayatıma değişmeyen bir renk katmamı istedi."⁶⁴⁵ derken, Recep Efendi'nin kader inancına olan bağlılığına vurgu yapar. Bir diğer romanı *Şemsu'l-harîf*'te Muhtar'ın yaşamını kader inancıyla özetler. Onun ilk önce babasız kalması ve sonrasında üvey babanın yaşattıklarından dolayı evi terk etmesi, köyden sevdiği kızla evlenememesi ve evliliklerinden kısa bir süre sonra eşinin ölmesiyle oğlunu geride yetim bırakması⁶⁴⁶ şeklinde kısaca özetleyeceğimiz olayların seyri kaderle anlamlandırılabilir.

Abdulhalim Abdullah, kader inancına son derece bağlıdır. Ona göre inançlı bir insan elinden geleni yaptıktan sonra başına gelene boyun eğmek zorundadır.⁶⁴⁷ Nitekim bu hususta Nevfel de onun romanlarındaki kahramanlar için şunları söylemektedir: "Abdullah'ın seçtiği kahramanlarda kader inancının son derece güçlü olduğu gözlenir."⁶⁴⁸ Özetle Abdullah'ın romanlarındaki karakterlerin başlarına gelenlere dair bir güç sürekli vurgulanır. Bu da ancak kaderle açıklanabilir.

2.1.5. Sosyal Dejenerasyon

Romanın en önemli fonksiyonlarından birisi de toplumdaki problemlere ayna tutmasıdır. Her yazar hiç şüphe yok ki evvela sosyal çevresini kaleme alır. Bundan dolayı Abdullah da döneminde toplumu dejenere eden sosyal ve toplumsal problemler şeklinde ifade edeceğimiz pek çok temayı kaleme almaktadır. Yazar sarhoşluk temasını, *Sukûnu'l-âsife* adlı eserinde; romanın karakterlerinden birisi olan Şükrî ve *el-Vişâhu'l-ebiyad*'de Muhaymer özelinde anlatmaktadır. O, bu iki karakterle sosyal bir sıkıntı olarak sarhoşluğun hem gayr-ı ahlakî hem de toplumsal bir problem olduğunu belirtmektedir. Şükrî'nin eğlenceye düşkünlüğü⁶⁴⁹ Muhaymer'in ise bir baba olarak ailesini ihmal etmesi ve kızının şarkıcılık yapmak zorunda kalması eleştirilmektedir.⁶⁵⁰

Bir diğer toplumsal problem olarak gördüğü yalan konusu, incelediğimiz romanlarda ilk sıralarda yer alır. Bu tema özellikle *Min ecli veledî* romanında pek çok yerde geçmekte-

⁶⁴⁴ Abdullah, *el-Vişâhu'l-ebiyad*, s. 29.

⁶⁴⁵ Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 53.

⁶⁴⁶ Kad, *Dirâsâtun fi'l-edebi'l-Mısriyyi'l-mu'asıra, er-rivâye ve'l-kıssati'l-kasira*, s. 32.

⁶⁴⁷ Nevfel, *Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 200; Nevfel, *Fennu'l-kıssa 'inde Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 214.

⁶⁴⁸ Nevfel, *Fennu'l-kıssa 'inde Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 215; Nevfel, *Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 201.

⁶⁴⁹ Abdullah, *Sukûnu'l-âsife*, s. 215.

⁶⁵⁰ Abdullah, *el-Vişâhu'l-ebiyad*, s. 111.

dir.⁶⁵¹ Öte yandan karamsarlığın yol açtığı sıkıntılar üzerinde de durulmaktadır. Direkt romanlarında ele alınmasa da Mısır ve Arap halkını ilgilendiren önemli tarihî olaylara da dikkat çekilmektedir. Örneğin 1967 yılındaki Altı Gün Savaşı sonrası insanlarda oluşan ruhsal durum ise *Liz'zemen bakiyye* ve *Kıssatun lem tetim* romanlarında ele alınmaktadır.

Mısır toplumunda meydana gelen ve toplumsal dejenerasyon başlığında değerlendirilebileceğimiz orta tabakanın sorunları, yabancı sermaye, fakirlik ve toplumsal yozlaşma gibi temalara da yer verilmektedir. Hiç şüphe yok ki ifade ettiğimiz bu temalar, en çok da Abdullah'ın romanlarındaki kırsal etkilemiştir.⁶⁵² Bütün bunlara rağmen bazı eleştirmenlerce Abdülhalim Abdullah'ın bireysel konular kadar sosyal konularla yeterli düzeyde ilgilenmediği şeklindeki eleştirilere karşın Hasan Nevfel, 1948 ile 1958 yılları arasındaki Abdullah'ın eserlerinde tamamen toplumsal temaları işlediği görüşündedir.⁶⁵³ Biz de bu fikre katılmakla beraber; yazarın romanlarında bireyi işleme konusunda daha hassas olduğunu müşahade etmekteyiz. Bunun en büyük nedeni ise Abdullah'ın diğer roman katiplerinin aksine yazarlığa romandan başlaması ve romanı hikâyeye daha çok bir geçiş aracı olarak kullanmasıdır.

Abdullah, Kahire'nin kırsalında ve arka mahallelerindeki uyuşturucu kullanımını ve onun getirdiği yozlaşmayı ince bir üslûpla bazı eserlerinde işlemektedir. Nitekim *el-Cennetu'l-'azrâ*'da, Berekât ve Behiye kardeşler, uyuşturucu müptelası olurlar. Onların yaşam tarzı diğer gençleri de etkiler. Bundan nasibini romanın başkahramanı Rıza da alır.⁶⁵⁴ Uyuşturucunun pençesine düşer. Sonunda iki kardeş sefil bir yaşama mahkûm edilerek köyden kovulurlar.⁶⁵⁵ *Min ecli veledî* romanında ise başkahramanın babası Bekir Efendi'nin içkiye olan düşkünlüğünden dolayı ailenin karşılaştığı zorluklar, toplumun ve dinin içkiye bakış açısı özelinde irdelenmektedir.⁶⁵⁶

Abdullah, kadın karakterleri toplumsal ve dini normlar çerçevesinde aksiyona katar. Onun eserlerinde bu iki sosyal kurumun normlarının dışına çıkan kadın, müfsit olarak değerlendirilir. Dolayısıyla kadın karakterler üzerinden ele aldığı bu yozlaşma algısı eleştirilmektedir.⁶⁵⁷ Ancak yazarın kadını bu şekilde işlemesinden ona ve toplumuna seyirci kalmadığı da ortadadır.

⁶⁵¹ Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 82, 83, 84, 90, 100, 103, 105.

⁶⁵² Nevfel, *Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 238; Nevfel, *Fennu'l-kıssa 'inde Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 253.

⁶⁵³ Nevfel, *Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 240; Nevfel, *Fennu'l-kıssa 'inde Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 253.

⁶⁵⁴ Abdullah, *el-Cennetu'l-'azrâ*, s. 51.

⁶⁵⁵ Abdullah, *el-Cennetu'l-'azrâ*, s. 45-50.

⁶⁵⁶ Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 18-21.

⁶⁵⁷ Nevfel, *Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 242; Nevfel, *Fennu'l-kıssa 'inde Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 255.

Abdullah'ın romanlarında işlediği dejenerasyon, onun mevcudu eleştirme ve dönüşürme üzerine kurulmuştur. *Lakîta*'dan *Ğusnu 'z-zeytûn*'e kadar geçen süre zarfında toplumsal sorunlardan çok bireysel konuları işlediği görülür. Ancak *Ğusnu 'z-zeytûn*'dan başlamak üzere toplumsal konu ve temalara yöneldiği de dikkat çeker. Bu romanla beraber özellikle köy ve kent meselelerini iç içe ve ustaca işler. Bu anlamda *Ba 'de 'l-ğurûb* romanına bakıldığında tema her ne kadar fakirlik-zenginlik ekseninde toplumdaki sınıf farkından kaynaklı kavuşamayan gençler etrafında dönüyor olsa da bu genç insanların toplumun bir ferdi olarak düşünülmesi tasavvuruyla konunun direkt bir toplumsal sorunu işlemekten sarfı nazar etmez. Nitekim Tolstoy'un *Anna Karaninna* adlı eserinde olduğu gibi konu Anna üzerinden toplumun hoş görmediği evli bir bayanın evi terk ederek başka birine kaçması Rus toplumunun kadına yüklediği statüdendir. Hal böyle iken olaylar, birey özelinde toplumsal bir önem arz eder. Benzer bir iddiada *Lakîta* romanı özelinden yapılabilir. Toplumun annesi ve babası belli olmayan kişileri hedef alması, Leyla'nın masum olmasına rağmen toplum gözünde vebalı bir insan muamelesi görmesine sebep olmuştur.

Abdullah sadece bireysel ve toplumsal temaları değil aynı zamanda *el-Bâhis 'ani 'l-hakîka*' da olduğu gibi dinî ve tarihî temaları da işler. Zira Selmân-ı Fârisî'yi konu aldığı bu romanını toplumsal gerçekçi kişiliğinin etkisiyle yazmamış olsaydı, romanda Selmân-ı Fârisî'nin hayatını işlemesinden dolayı esere aynı adı koyabilirdi. Ancak yazar, daha genel bir ifade kullanarak *el-Bâhis 'ani 'l-hakîka* yani “*Gerçeğin peşinde olan*” şeklindeki ifadeyi tercih eder. Romanda Selmân'ın Fars toplumunda gördüğü yanlışlıklara tepki göstererek çıktığı yolculuk önemliyken bu durum bize yazarın bireysel ve toplumsal gerçeklere ne kadar sadık olduğu konusunda açık bilgiler de sunar.

Muhammed Abdulhalim Abdullah, pek çok eserinde söz konusu başlık altında değerlendirilebilecek Mısır kırsalındaki cehalet ve geri kalmışlığa da objektif tutar. Köy-kent karşılaştırmaları yaptığı eserlerinde hükümetin kırsala dair tavrını eleştirir: Nitekim *Li 'z-zemen bakiyye* romanı bunu en güzel şekilde işlemektedir.⁶⁵⁸

Genel olarak eserlerine bakıldığında zengin, fakir, cahil ve bilgili karakterler arasındaki ilişki dikkat çeker. Bu durumun toplumsal boyutu önemlidir. Örneğin zengin ve şaşalı törenler eşliğinde defnedilirken fakirler, kimsenin tanık olmadığı kabristanlara gömülmektedirler. Doktor ve hemşirelerin sadece zenginlere daha iyi hizmet ettikleri, fakirlere ise hor davrandıkları görülmektedir.⁶⁵⁹

Abdullah'ın romanlarına bakıldığında öksüz ve yetimlerin durumu, sevgiye karşı sadık olma, bencillik yapmama, ailevi problemler, fakirlik, nedamet, toplumda basit gibi gö-

⁶⁵⁸ Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun 'an a 'mâl Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah* s. 140.

⁶⁵⁹ Abdullah, *Li 'z-zemen bâkiye*, s. 39.

zükten pek çok münferit sorun temalarda görülmektedir. Bunlardan birisi hastalık ve hastalıktan korunmaktır. Dertli ve kederli olayların olduğu çoğu romanın sonunda verem hastalığı gibi bir illet baş göstermektedir. Diğer yandan doğu toplumlarına ait anlatıma dayalı türlerde genellikle yer bulan verem olgusunun yazar tarafından çokça işlenmiş olması eleştirilmiş ve bu türden anlatımların klasik bir miras olduğu belirtilmiştir.⁶⁶⁰

Diğer yandan sosyal dejenerasyon dâhilinde değerlendirilmesi zor fakat sahip olduğu özellik bakımından sosyal yapıyı etkileyen hastalık gibi temalar dikkat çeker: Nitekim yazar ilk romanı *Lakîta*'dan başlamak üzere kahramanlarına sonlar hazırlamaktadır: *Lakîta*'nın başkahramanı Leyla, hastanede kendisine bulaşan mikrobun doğurduğu hastalıktan ölür.⁶⁶¹ Diğer yandan *Sukûnu'l-âsife* adlı romanında Şükrî karakterinde verem hastalığı belirir.⁶⁶² Bunun en büyük nedeni ise söz konusu karakterin başboşluk, züppelik gibi topluma uymayan davranışlar sergilemesi ve yanlış arkadaşlıklar kurmasıdır. Nitekim bu karakter de genç yaşında ölümle yüzleşir. Benzer bir anlatımı da *Min ecli veledî* romanındaki Fehmi karakterinde görmekteyiz. Yazar, heva ve hevesine göre hareket eden Fehmi'yi önce hastalığa sürükler ve sonunda ona ölümü reva görür.⁶⁶³ *Şemsu'l-harîf* romanında, köy hayatının meşakkatlerinin anlatıldığı bir epizotta insanlar tifodan kırılmaktadırlar ve ekinlerin biçildiği bu mevsime aynı zamanda tifo mevsimi de denilmektedir.⁶⁶⁴ Hiç şüphe yok ki yazarın sıkça üzerinde durduğu hastalık mefhumunun gerisinde Allah'a kulluk bilincinin korunması yer almaktadır. Yazarın bu üslûpla sosyal normları tesis edeceği düşüncesi de dikkat çekmektedir.

el-Cennetu'l-azrâ'da⁶⁶⁵ Hâmuda, *Sukûnu'l-âsife*'de⁶⁶⁶ Kamil'in babası kötü hastalığa yakalanırlar. *Min ecli veledî*'de tifo salgını⁶⁶⁷ ve romatizma⁶⁶⁸ hastalıkları yaygındır. Ümmü Fuad'ın arkadaşı Fatıma Hanım adlı karakter romatizmadan acılar çekmektedir.⁶⁶⁹ Özetle Muhammed Abdulhalim Abdullah, toplumun her yara ve ıstırabına elinden geldiğince romanlarında yer vermeye çalışmıştır.

⁶⁶⁰ Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun 'an a'mâl Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 138.

⁶⁶¹ Abdullah, *Lakîta*, s. 223.

⁶⁶² Abdullah, *Sukûnu'l-âsife*, s. 337.

⁶⁶³ Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 88.

⁶⁶⁴ Abdullah, *Şemsu'l-harîf*, s. 66.

⁶⁶⁵ Abdullah, *el-Cennetu'l-azrâ*, s. 211.

⁶⁶⁶ Abdullah, *Sukûnu'l-âsife*, s. 66.

⁶⁶⁷ Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 14.

⁶⁶⁸ Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 79.

⁶⁶⁹ Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 79.

2.1.6. Mısır Aile Yapısı

Abdullah'ın en dikkat çeken özelliklerinden birisi de Mısır aile yapısına ayna tutmasıdır. Ailenin tesisindeki problemler ve aile içi maddi ve manevi sebeplerden kaynaklı çalkantılar birçok eserinde yer alır. Nitekim *Şeceratu'l-leblâb*, *el-Vişâh'ul-ebyed*, *Şemsu'l-harîf*, *Ğusnu'z-zeytûn*, *Sukûnu'l-'âsife* isimli romanların kahramanlarının maddi sıkıntılardan çok manevi sıkıntılardan mustarip oldukları dikkat çeker.

Aynı zamanda *el-Cennetu'l-'azrâ*, *Şemsu'l-harîf*, *Min ecli veledî* ve *el-Vişâhu'l-ebyad* adlı eserlerde ailevi sorunlar işlenir. *el-Vişâh'ul-ebyad*'te ailenin çok genişlemesiyle ortaya çıkan sorunlar ve aile içi mücadeleler işlenirken; *Şemsu'l-harîf*'de başkahramanın Fuad'ın eşinin gidişiyle oluşan özlemi⁶⁷⁰ ve *el-Cennetu'l-'azrâ*'da ise çok eşlilik mefhumu üzerinde durulmaktadır.

Min ecli veledî romanında, oğlunu koruma güdüsüyle hareket eden bir annenin oğlunun hayatına sürekli müdahale etmesinden kaynaklı sorunlar ifade edilmektedir. Söz konusu roman, bir annenin aileyi ayakta tutmaya çalışırken istemsiz sergilediği davranışlardan dolayı okuyucuyu sürekli teyakkuzda tutar. Burada iki kızını ve oğlunu koruma güdüsüyle hareket ederken yanlışlar yapan anne ile içkinin esiri babanın durumları dikkat çekmektedir.⁶⁷¹ Şehir yaşamı, bireyin kalabalıklar içerisindeki yalnızlığı aile içi ilişkiler üzerinden irdelenmektedir. Öyle ki *Min ecli veledî*, *Şemsu'l-harîf*, *el-Cennetu'l-'azrâ* romanlarının ailevi sorunları toplumsal düzeyde analiz ettiği görülmektedir.

Muhammed Abdulhalim Abdullah'a göre aileye dair sıkıntıların temelinde, aile içi iletişim eksikliği ve manevi bağların zayıf olması yatar.⁶⁷² Aynı zamanda Muhammed Abdulhalim Abdullah, romanlarında aile mefhumu üzerinden toplumsal eleştiri yapar. Örneğin: *Lakîta* romanında Cemal ile Leyla'nın evliliklerine mâni olan: "Davulun bile dengi dengine" düşüncesinden kaynaklı yaklaşımlar gözler önüne serilir.⁶⁷³ Yani Cemal'in babasının Leyla'yı alt tabaka bir insan olarak görmesi, onun iki aşığın mutlu olamayacağı fikrine ulaşmasına neden olur. Çünkü kendisi varlıklı bir toprak ağasıdır ve gelininin de zengin bir aileden olmasını ister. Ayrıca romanda günahsız bir kız çocuğunun anne ve babasının işlediği günahın parçası görülmesi ve bundan doğan hatalar silsilesinin toplumu nasıl yönlendirdiği üzerinde durulmaktadır. Zira gayri meşru bir ilişkiden doğan, son derece güzel, ahlaklı ve çalışkan Leyla'nın toplum tarafından kabulü mümkün görünmemektedir.

⁶⁷⁰ Abdullah, *Şemsu'l-harîf*, s. 245.

⁶⁷¹ Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 87-97.

⁶⁷² Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun 'an a'mâl Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 132.

⁶⁷³ Abdullah, *Lakîta*, s. 189-193.

Şeceratu'l-leblâb romanında ise aile içinde cereyan eden ahlaksızlığa dikkat çekilir. Bu romanda başkahraman Hüsnü, üvey annesinin Hüsnü'nün babasını, kendi amcasının oğluyla aldatmasına defalarca tanık olur.⁶⁷⁴ Benzer bir olayı da lise yıllarında Kahire'de yanlarında kaldığı Ğanim Amca'da görür. Zira Ğanim Amca eşini başka bir kadınla aldatır.⁶⁷⁵ Başkahramanın bu iki olay üzerinden ihaneti genellediği ve çok sevdiği Zeyneb'e karşı da bu tür düşüncelere girdiği göz önüne serilmektedir.

Bilindiği gibi ailenin veya aile bireylerinin romanda tema olarak işlenmesi pek çok romancının tercih ettiği bir durumdur. Objektifi aileye tutan Abdullah'ın en güzel romanlarının başında *Min ecli veledî gelir*. Eser, alkolün pençesine düşmüş bir babanın aileyi sürüklediği sıkıntılara yer verir. Aynı zamanda bir annenin çocuklarını yaşamda tutma mücadelesinde yaşadığı sayısız çileyi anlatır. Romanda insan onurunun zedelenmeden hayata tutunma çabası okuyucuya adeta bir sinema tadında sunulmaktadır. Şöyle ki romanın kahramanı Ümmü Fuad, çocuklarının sağlığını ve bekalarını hayat önceliği arasına alırken; aynı zamanda eşini içkiden kurtarıp dinî vecibelerini yerine getirmesi hususunda onu ikna etmeye çalışır. Anne ve babalarının çekişmeleri arasında kalan çocukların yaşadıkları psikolojik sorunlar ise tarafsız bir gözle aktarılır.⁶⁷⁶

Min ecli veledî romanında olduğu gibi içkiden kaynaklı aile gerilimlerine yer veren bir diğer roman ise *el-Vişâhu'l-ebiyad*'tır. Nitekim bu romanda önemli bir figüratif olan Düriye'nin sürekli içki içen ve bunun için daha fazla para isteyen bir babasının olması hem Düriye'nin hem de kardeşlerinin geleceklerini olumsuz etkiler. Düriye, öğretmenlikten kazandıklarını babasına yetiremeyince gece kulüplerinde şarkı söylemeye başlar. İçinde bulunduğu ortamdan dolayı yaşamı şarkıcılık yaparak farklı bir çizgide devam eder. Öte yandan babanın sahip olduğu bu tipik yapıdan kaynaklı evde sürekli maddi ve manevi konularda çatışmalar baş gösterir.⁶⁷⁷

Abdullah'ın romanlarındaki aile tipi, çekirdek aile tipidir. Bu durum aile içi sıkıntılarının her bir fertte hissedilmesine neden olmaktadır. Ancak sıkıntılar ne düzeyde olursa olsun romanlarda, aile kurumunun önemi de vurgulanmaktadır.

⁶⁷⁴ Abdullah, *Şeceratu'l-leblâb*, s. 41.

⁶⁷⁵ Abdullah, *Şeceratu'l-leblâb*, s. 60.

⁶⁷⁶ Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 15-23.

⁶⁷⁷ Abdullah, *el-Vişâhu'l-ebiyad*, s. 31-40.

2.1.7. Hüzün

Hüzün ve kötümserlik, romantik yazarlarla başlayıp gerçekçilerle devam eden uzunca bir dönemin en gözde temalarından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶⁷⁸ Söz konusu temanın yazarca işlenen çok farklı şekilleri vardır. Şöyle ki Abdullah'ın romanlarında kavuşamamanın getirdiği hüzün, yalnızlığın oluşturduğu hüzün, gurbetin hüznü, anıların hüznü gibi daha pek çok hüzün çeşidi dikkat çeker. Yazarın bütün romanlarında bu temayla aniden karşılaşmak olasıdır.

Lakîta romanında, Cemal'in ailesi Leyla ile evliliğine karşı çıkar. Cemal o hüzünle köyden İskenderiye'ye döner.⁶⁷⁹ *Ba'de'l-ğurûb*'ta ise 'Abdulazîz, Emîre'nin gidişine hüznülenir.⁶⁸⁰ *Şeceratu'l-leblâb* romanında Hüsnü, annesinin vefatı üzerine üzüntüsünden yemeden ve içmeden kesilir.⁶⁸¹ *el-Vişahu'l-ebyad*'te Mansûr, tabiatın renklerine daldığı bir anda derin hüznü kendisini bırakır.⁶⁸²

Zulüm, yitirilmişlik, terk edilmişlik ve yalnızlık duygusunun araladığı en büyük kapı hüzün kapısıdır. *Ba'de'l-ğurûb*, *Min ecli veledî* ve *Li'z-zemen bakiyye* adlı romanlarda gurbetin getirdiği ayrılık hüznü hemen hemen bütün kahramanları sarar. Özellikle ilk romanı *Lakîta*'dan başlamak üzere aşkın hüzne dönüştüğü dikkatlerden kaçmaz: Âşıklar kavuşamaz; kavuşsalar bile ayrılıklar meydana gelir. Bu durum hüznü daha da derinleştirir. *Lakîta*'nın başkahramanı Leyla kavuşamamanın oluşturduğu hüzünle mücadele eder. *Ğusnu'z-zeytûn*'da Düriye ne Rıza'ya ne de Mansûr'a kavuşabilmektedir. Bu anlatımın Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın kader anlayışıyla büyük bir birliktelik arz ettiği aşıkârdır.

Yazarın bu temayı daha çok işlemesinin en büyük nedenlerinden birisi çocukken annesinin hastalığı sebebiyle yaşadığı hüzündür. Abdullah, annesini acısıyla hasta halde evde bırakıp okula gittiğinde, oturduğu sıralarda yüzünde hüzün belirdiğini ve annesini kaybedeceği fikrinin onu gülümsemeden alıkoyduğunu söyler.⁶⁸³ Abdullah'ın çocukluk döneminde karşımıza çıkan bu durum kendisini gençlik döneminde de göstermektedir.⁶⁸⁴

Mısırlı akademisyen Yusûf Hasan Nevfel'e göre Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın romantik eserler verdiği dönemde hüzün ve başarısızlık bireyseldir. Daha sonra bu

⁶⁷⁸ Yılmaz, Ahmet, "Kötümserlik ve Mutsuzluk İzlekleri Çerçevesinde Guy De Maupassant'ın Romancılığı: Bir Hayat Örneği ve Flaubert Etkisi", *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35/2 (2011), s. 45-60.

⁶⁷⁹ Abdullah, *Lakîta*, s. 176.

⁶⁸⁰ Abdullah, *Ba'de'l-ğurûb*, s. 105.

⁶⁸¹ Abdullah, *Şeceratu'l-leblâb*, s. 8.

⁶⁸² Abdullah, *el-Vişahu'l-ebyad*, s. 44.

⁶⁸³ Nevfel, *Fennu'l-kıssa 'inde Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 233; Nevfel, *Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 218.

⁶⁸⁴ Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun 'an a'mâl Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 114.

durum kendini toplumsallığa bırakır.⁶⁸⁵ Başka bir ifadeyle romantik dönemin karakterleri bireysel manada hüznü yaşarken, diğer dönemlerde ise Arap-İsrail savaşı gibi olaylar sebebiyle karakterler toplumsal hüznü yaşar.

Hüzünlü sonlar adeta yazara ait çoğu romanın ortak özelliğidir. Bu durum onun dönemindeki yazarların da ortak özelliğidir. Zira 1919 devriminden sonra ülkede baş gösteren ekonomik problemler de halkın ümidini kırarak, onları hüzne sürüklemiştir. Diğer yandan Abdullah'ın bu temaya tabiatı ve kırsalı da katarak işlediği görülür.

2.1.8. Yoksulluk

Abdullah'ın yaşadığı dönemdeki fakirlik mefhumuna baktığımızda bunun Mısır için büyük bir toplumsal yara olduğu görülür. Bu durum kendini kırsalda daha da belirgin bir şekilde gösterir. Bu olgu cehalet, hastalık ve geri kalmışlık gibi birtakım toplumsal yaralarla birleştiğinde yaşamı çok daha zorlaştırabilmektedir. Bunun neticesinde romanlarda, toplumsal parçalanmalardan birtakım kesitler de karşımıza çıkar.

Yoksulluk, ailelerin dağılmasında⁶⁸⁶ ve kırsaldan kente göç⁶⁸⁷ etmede etkilidir. Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın yazarlığının en belirgin özelliği kırsalı yazmış olmasından hareketle, hayat şartlarındaki sıkıntıları ve yoksulluğu çokça işlemesidir. Örneğin *Min ecli veledî* romanın başkahramanı Fuad yoksulluktan dolayı gençliğini feda ederek kendinden çok yaşlı biriyle evlenmek zorunda kalır.⁶⁸⁸ Aynı romanda, Fuad'ın annesinin bir arada oldukları bir anda kendisinin hamile olduğunu söylemesi üzerine Fuad'ın babasının tepkisi şu şekilde anlatılmaktadır:

Bir akşam annem hamile olduğunu söyledi. Babam, bir müflisin cukkasını parayla doldurduğunda patlattığı kahkahasından bir kahkahayı patlattı. Ancak O, aniden ailenin oranına göre düşmeye başlayan yaşam standartını hatırladığında ise sustu. Zira boğazlar çoğalıyor. Gelir sabit ve artmıyor. Gelen bebeğin günlük ihtiyaçları gün be gün artıyor.⁶⁸⁹

Bu epizotta yoksulluktan dolayı bir babanın babalık müjdesi karşısında düştüğü ruh hali verilmektedir. Aile içi olayların konu edinildiği romanın en öne çıkan temalarından birisi de yoksulluktur.

Aynı şekilde *el-Vişâhu'l-ebiyad* romanının kurgulandığı temalardan birisi de yoksulluktur. Başkahraman Düriye, ailesinin yaşadığı sıkıntılardan dolayı farklı işlerde çalışmak ve

⁶⁸⁵ Nevfel, *Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 219; Nevfel, *Fennu'l-kıssa 'inde Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 233.

⁶⁸⁶ Konu dâhilinde *el-Vişâhu'l-ebiyad* romanına bakılabilir. Başkahraman yoksulluktan dolayı farklı işlerde çalışmak zorundadır. Bkz. Abdullah, *el-Vişâhu'l-ebiyad*, s. 55-110.

⁶⁸⁷ Abdullah'ın romanlarında kente göç, eğitim ve iş bulma gibi sebeplerle yapılmaktadır.

⁶⁸⁸ Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 170.

⁶⁸⁹ Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 35.

sevdiği insandan fakir olduğu için ayrılmak zorunda kalır.⁶⁹⁰ *Şemsu'l-harîf* romanında da yoksulluk öne çıkmaktadır. Başkahraman Muhtar, üzerinde sadece zeytin ve peynir olan bir sofrayı ziyafet şeklinde ifade eder.⁶⁹¹ Aynı romanda Muhtar'ın annesi yoksulluktan kurtuluşu yeniden evlilikte arar.⁶⁹² Bu romanda yoksullukla ilgili anlatımlar da dikkat çeker.⁶⁹³ *el-Bâhis 'ani'l-hakîka*'da Selmân ve yoldaşı Suheyl'in bir tek hurma ile sofraya oturmalarının ana teması, yoksulluktur.⁶⁹⁴

Mine ecli veledî'de ise Celile karakteri, fakirlikten dolayı bir adamla kuma olarak evlendirilir. Yalnız burada değişen tek şey mekân olur. Zira Celile kalabalık ailesinden uzaklaşır fakat kumasına ait çocukların oluşturduğu kalabalık bir yerde yaşam sürdürür. Bu evliliği anne ve babasına yük olmamak için yapar.⁶⁹⁵

Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın pek çok romanında işlemiş olduğu bu tema, yetmiş olduğu atmosferin kendisine bir armağanıdır. Hem kendisinin hem de etrafındakilerin yaşadığı fakirlik onun karakterini dolayısıyla yazarlığını etkilemiştir. Muhammed Kaşyûd'a göre yazarın *Min ecli veledî*'de aksiyona kattığı Celile'ye dair yoksulluk onun hayat hikâyesinden uyarlanmıştır.⁶⁹⁶

Yazarın yaşadığı dönemde Mısır toplumunu saran bu temayı, sadece Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın nezdinde değil; daha pek çok Arap, Türk ve başka milletlerden romancının eserlerinde de görmek mümkündür.

2.1.9. Ahlakî Erozyon

Yazarın en çok üzerinde durduğu temalardan biri de ahlakî erozyon ve yozlaşmadır. Abdullah, bireyler arası ilişkilerin toplumu nasıl etkisi altına aldığına dikkatleri çeker. Bunu yaparken okuyucuyu bir aksiyon filminin cezbediciliğiyle konuya bağlar. Burada kullandığı eşsiz üslûp da kendini gösterir.

Nitekim Abdulhalim Abdullah'ın eserlerine bakıldığında yozlaşma ve değişimin en çok ikili ilişkiler üzerinden ortaya konulmaya çalışıldığı görülür. O, romanlarında kadın ve erkek ilişkilerinde dinî, ahlakî olmayan davranışları reddeder. Kadının toplumdaki konumundan dolayı ona daha hassas davranılması gereği üzerinde durur. Abdullah'ın romanlarında günlük ilişkilerde yaşanan çarpıklıklar, inanç eksikliği ve toplumsal normlardaki deje-

⁶⁹⁰ Abdullah, *el-Vişâhu'l-ebiyad*, s. 42.

⁶⁹¹ Abdullah, *Şemsu'l-harîf*, s. 79.

⁶⁹² Abdullah, *Şemsu'l-harîf*, s. 82.

⁶⁹³ Abdullah, *Şeceratu'l-leblâb*, s. 131,143.

⁶⁹⁴ Abdullah, *el-Bâhis 'ani'l-hakîka*, 38.

⁶⁹⁵ Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 169-174.

⁶⁹⁶ Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun 'an a'mâl Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 138.

nerasyon üzerinden aktarılmaya çalışılır. Sözelimi, *Lakîta* romanındaki gayr-ı meşru ilişki-
den doğan Leyla'nın hayat diyeti, suçsuz olan kendisi üzerinden verilmektedir.

Şeceratu'l-leblâb'taki bir epizotta, Ümmü Rabî'in eşini öz amcasının oğluyla al-
datması işlenmektedir. *Min ecli veledî* eserindeki Fuad karakterinin Celile ve diğerleriyle
yaşadığı gayr-ı ahlakî ilişki ve sonrasında yaşananlar sunulmaktadır.⁶⁹⁷ Buna benzer örnek-
leri *Şemsu'l-harîf* romanında Muhtar karakterinde⁶⁹⁸, *Li'z-zemen bakiyye*'de Salâh en-
Necûmî⁶⁹⁹, *Ğusnu'z-zeytûn*'da Cemal Hoca'da⁷⁰⁰, *el-Beytu's-sâmit*'de Düriye ve Semîr⁷⁰¹
arasındaki ilişkilerde görmekteyiz.

Yazar, bu örnekleri arz ederken kadının sosyal kaidelere göre düştüğü nahoş duruma
da dikkat çekmek ister. Zira Abdullah'ın nazarında kadının geleneklerinden ayrılması onu
şirazedenden çıkarmakta ve ahlakî yozlaşmayı kaçınılmaz hale getirmektedir. O, gerek kendi
kişiliğinden gerekse toplumun kadına yüklediği statüden dolayı ortaya çıkan kadın portrele-
rinin oluşturduğu tahrifatlar üzerinde durur.⁷⁰² Örneğin *el-Beytu's-sâmit*'deki Düriye karak-
teri küçük yaşta iken bir işçinin tecavüzüne maruz kalır. Bu olay sonrası oluşan atmosferden
dolayı hatalar silsilesi birbirini takip eder ve Düriye sonunda ölüm olan büyük bedeller
ödemek zorunda kalır.⁷⁰³

Daha önceki bölümde isimlerini zikrettiğimiz romanlarda, kadın-erkek ilişkileri üye-
rinden işlenen erozyon sahnelerinin benzerlerinin rüşvet, içki içilmesi, soygun ve riya gibi
pek çok temanın işlenmesiyle ortaya konulduğuna şahit olmaktayız. *Sukûnu'l-âsife*'de
Şükrî hem içkiye hem de eğlenceye düşkündür. Bundan dolayı ağır bedeller öder.⁷⁰⁴ Aynı
romanda hırsızlık üzerinde de durulmaktadır.⁷⁰⁵ *Min ecli veledî*'de evin babası benzer bir
sıkıntı içindedir.⁷⁰⁶ Bu romanda aynı zamanda gençlerin zinaya eğilimleri üzerinden ahlakî
erozyona dikkat çekilir.⁷⁰⁷

Diğer yandan toplumdaki sınıf farkı da sunularak, zengin, fakir ve soy, sop ilişkileri-
ne de ayna tutulmaya çalışılır. *Lakîta* romanın başkahramanı Leyla'nın sevdiği kişi Cemal'e
kavuşamamasının⁷⁰⁸ en büyük nedeni Leyla'nın ait olduğu toplumsal zümredir. *Ba'de'l-*

⁶⁹⁷ Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 62-63.

⁶⁹⁸ Abdullah, *Şemsu'l-harîf*, s. 155.

⁶⁹⁹ Abdullah, *Li'z-zemen bakiyye*, 137.

⁷⁰⁰ Abdullah, *Ğusnu'z-zeytûn*, s. 108.

⁷⁰¹ Abdullah, *Ğusnu'z-zeytûn*, s. 146-150.

⁷⁰² Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun 'an a'mâl Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 151.

⁷⁰³ Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun 'an a'mâl Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 152.

⁷⁰⁴ Abdullah, *Sukûnu'l-âsife*, s. 233.

⁷⁰⁵ Abdullah, *Sukûnu'l-âsife*, s. 59.

⁷⁰⁶ Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 14-18.

⁷⁰⁷ Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 72-73.

⁷⁰⁸ Abdullah, *Lakîta*, s. 217.

ğurûb 'da ise 'Abdulazîz'in amcasının kızı Emîre ile evlendirilmesinin⁷⁰⁹ altında yatan realite aileye ait malların bölünmemesi, ailenin bu şekilde maddi olarak güçlü kalmasının sağlanması hedeflenir. Nitekim Muhammed Abdulhalim Abdullah, eserlerinde ahlakî erozyona ve geri kalmışlığa, yaşama bakış felsefesinin ışığında dikkat çeker.

2.1.10. Siyasî Sorunlar

Osmanlı'nın yıkılmasından sonra Ortadoğu'da baş gösteren manda yanlısı rejimlerin oluşturduğu hava, bağımsızlık düşüncelerinin filizlenmesine; bazı grupların mevcut konjoktüre karşı gelmesiyle de özgürlükçü eğilimlerin vuku bulmasına sebep olmuştur. Tarihi geçmişi itibariyle sağlam fikirler üzerine inşa edilen bir medeniyetler geçidine sahne olan Mısır'da sözü edilen hareketler daha da ivme kazanmıştır. Sonuç olarak sosyal ve siyasal yaşamı etkileyen gelişmeler doğası gereği romanın konusu olmaktan uzak kalmamıştır. Nitekim Muhammed Abdulhalim Abdullah da yaşadığı dönemdeki iktidar sahiplerinin izlediği yola sırt dönmemiş ve gördüklerini romanın kurgu dünyasına taşımıştır.

Abdullah'ın romanlarında tipik karakterler üzerinden inşa edilen iç öykülerde siyasî sunumlar da söz konusudur. Yazar nezdinde direkt bir siyasî olguya hamledilecek bir eser bulunmamaktadır. Ancak yazarın romantik realist ve realist evrelerindeki eserlerinde Arap siyasî tarihinin önemli gelişmelerine sahne olan olaylar da aksiyona dahil edilmektedir. Halktan birisi olarak yaşam sürdüren yazar, herhangi bir vatandaşın verdiği tepki kadar tepki geliştirmektedir. Yazarın yaşadığı dönemdeki Mısır'da halkın tepki gösterdiği olayların başında 1952 yılındaki Mısır Devrimi gelmektedir.⁷¹⁰ Bu olayla oluşan toplumsal ve ekonomik problemler, halkın özgürlük arzularıyla birleşince toplumsal değişimler meydana gelmiştir. Kişiler ve toplumlar istekler konusunda benzer reaksiyonları gösterirler. Şöyle ki kişilerin Süveyş Kanalı'nda çalışmak istemeleri ve toplumsal düzeyde bu kanalın sunacağı maddî refah tasavvuru toplumsal dinamikleri hızlandırmıştır. Ortak birliktelik ve paylaşım düşüncesi de 1971 yılındaki gelişimiyle Arap sosyalist hareketlere zemin hazırlamıştır. Akabinde sadece Arap dünyasında değil bütün dünyada pek çok yeni başlangıçların fitilini ateşleyen 1967 yılındaki Arapların, İsrail tarafından yenilgiye uğratıldığı savaş gelmektedir.⁷¹¹

Arap-İsrail sorunu, İngiltere'nin 1917 yılında Balfour Deklarasyonu ile Filistin topraklarında bir Yahudi devletinin inşa edilmesine olanak vermesiyle başlar. Söz konusu tarihten İsrail devletinin kurulduğu ana kadar Araplar, Filistin devletinin topraklarının korunması ve Yahudi bir devletin tesisine karşı durma şeklindeki politikaları takip etmişlerdir. Ancak

⁷⁰⁹ Abdullah, *Ba'de'l-ğurûb*, s. 188.

⁷¹⁰ Nigâr Neşe Kemiksiz, "Arap-İsrail Sorunu ve Bölgesel Yansımaları", *Journal of Awareness*, 3/5 (2019), s. 127.

⁷¹¹ Kemiksiz, "Arap-İsrail Sorunu ve Bölgesel Yansımaları", s. 127.

1948 yılında resmen kurulan İsrail Devleti ile Filistinlilerin hamisi konumundaki diğer Arap devletleri arasında 1948, 1967 ve 1973 yıllarında Filistinlilerin kendi yurtlarından tecrit edilmelerini önlemek namına savaşlar yapılmıştır.⁷¹²

Sözü edilen toplumsal hareketler artık Mısır'ın şehir ve kırsalında en sıradan insanların bile uzak durmayacağı bir hal almıştır. Şehrin kahvelerinde, kırsalın bahçe ve bostanlarında yükselen sesler benzer cümlelerden oluşmaktadır. Şehir ve kırsal yaşam romancısı diyebileceğimiz yazar da bu gelişmelere ve konuşulanlara iştirak etmiştir. Yazarlığının son dönemde kaleme aldığı *Li'z-zemen bakiyye* ve *Kıssatun lem tetim* romanlarında yükselen tepkilere yer vermiştir.

Yazar, *Li'z-zemen bakiyye* romanında Salâh karakteri üzerinden pek çok siyasî mülahazaya değinmektedir. O, romanda siyasî partilerin yöneticilerinin içine düştükleri gaflet ve kendi partilerine yaptıkları ihanetleri irdelemektedir. Siyasî ve ahlakî yozlaşmalara iç öykülerle değinen yazar, parti ve vatandaş hususlarına da dikkat çekmektedir.⁷¹³

Diğer yandan Salâh'ın kardeşi kendi çiftliklerindeki ırgatların kaldıkları barınakları, işçilere kızması üzerine ateşe verir.⁷¹⁴ Bu haber basına düşer ve Salâh'ın gazetesi eleştirel siyasî yazılar kaleme alır. Bunun üzerine kardeşiyle arasındaki kırılmalar derinleşir. Roman da siyasî partilerin seçim beyanatlarına da yer verilir. Dönemin Mısır'ındaki toplumsal sıkıntılar ve yetkililerin vatandaş için yapması gerekenler aksiyona dahil edilmektedir.⁷¹⁵

Siyaseti aksiyondan koparmayan yazara ait bir diğer roman da *Kıssatun lem tetim*'dir. Mevcut siyasî atmosferin doğurduğu kişilik yapıları sentezlenirken, romanın başkahramanı Munâ el-Menşavî ile Fehmî Sukker arasında geçen bir diyalogda Fehmî Sukker, öğrenciyken okul müdürünün kendisine “Protestocuların emiri” dediğini; bunun üzerine müdüre teşekkür ettiğini belirtir.⁷¹⁶ Söz konusu protestolar İsrail'in Araplara açmış olduğu savaş üzerine yapılmaktadır. Bu yapılanlar roman kahramanımızın nezdinde büyük bir keyifle karşılanır. Zira Munâ el-Menşavî eşi Sabrî 'Abdû'yu Altı Gün Savaşı'nda kaybetmiştir.⁷¹⁷ Ne var ki eşinin kaybı onu son derece politik ve siyasî bir kimliğe kavuşturur. Eşinden sonraki yaşamını adeta siyasî ve politik çatışmaların içinde sürdürür ve kendini Arap toplumunun uyanmasına adar.⁷¹⁸

Siyasetin Mısır ve tüm Arap ülkeleri için önemi üzerine Munâ, Üstad Emin ve Fehmî Sukker arasında yapılan konuşmaların birinde Üstad Emin tarihî geçmişe işaret ederek bir

⁷¹² Kemiksiz, “Arap-İsrail Sorunu ve Bölgesel Yansımaları”, s. 128.

⁷¹³ Abdullah, *Li'z-zemen bakiyye*, s. 74-78.

⁷¹⁴ Abdullah, *Li'z-zemen bakiyye*, s. 91.

⁷¹⁵ Abdullah, *Li'z-zemen bakiyye*, s. 170.

⁷¹⁶ Abdullah, *Kıssatun lem tetim*, s. 116.

⁷¹⁷ Abdullah, *Kıssatun lem tetim*, s. 101.

⁷¹⁸ Abdullah, *Kıssatun lem tetim*, s. 108-110.

toplumun varlığının reel siyasetle mümkün olacağını, romantik duruşların toplumu sona götüreceğini vurgular. Konuşmasında: “Mesih’in ölümü Yahuda’nın yalancı öpücüğüyle romantizmin zirvesi oldu.” cümlesine yer verir ve sonucu ölüm dahi olsa siyasî kati bir duruşu da Gandhi’nin: “Bir elbiseyi başka bir elbiseyle değiştirmekten korkmuyorsak ölümden de korkmamalıyız.”⁷¹⁹ şeklindeki veciz sözüne dayandırır. Hiç şüphe yok ki Gandhi’nin kastedtiği elbise ölüm ve yaşam elbisesidir.

‘Abdulazîz ed-Dusûkî, *Liz’zemen bakiyye* romanının toplumun ıslahında, sosyolojinin ve siyasetinin değişmesinde oluşturduğu farkındalığa vurgu yaparak, *el-Bâhis ‘ani’l-hakîka* romanının da benzer bir misyonu yerine getirdiğini vurgular. ed-Dusûkî’ye göre Selmân-ı Fârisî, gerçek ve yeni dini bulma noktasında nasıl ki azap dolu bir seyahati göze aldıysa; modern Arab’ın da yeni fikrî yaşamı ve uygun siyaseti bulma noktasında birtakım şeyleri göze alması gerekir. Abdullah yüreklere dokunan ve felaha kavuşturan bu örnekle, günümüzün sorunları karşısında Selmân gibi dimdik durmayı öğütler. Selmân, Peygamber Efendimiz döneminde ailesinden birisi olarak yaşadı ancak vefatından sonra da Hz. Ömer’in komutanı Sa‘ad b. Ebî Vakkâs komutasında eline kılıcını alarak, İran’ın fethinde büyük bir rol oynadı ve buralarda yöneticilik yaptı. İşte bu siyasî ve ictimâî duruştan Arapların pay çıkarması irdelenir.⁷²⁰

Müellifin yazarlığında gerçekçi dönem diye ifade ettiğimiz son dönemde çok sayıda tarihî, siyasî ve toplumsal temanın işlendiğini de müşahede etmekteyiz. Nitekim Hasan Nevfel’e göre Abdullah’a ait bu iki roman bağımsızlığı, zulmü, savaşı, barışı, toplumsal endişeyi, kültürlü insanların sorunlarını, bölgesel ve uluslararası meseleleri içerir.⁷²¹

Yazar, içinde yaşadığı toplumu kaleme alan kimsedir. Muhammed Abdulhalim Abdullah da içinde yaşadığı topluma kayıtsız kalmaz. Ancak Abdulhalim Abdullah aktif siyasetle de meşgul olmaz.

Onu siyasî temalara sevk eden durumlar içerisinde; Mısır’ın ulusal ve uluslararası siyasetteki önemi gelir. Hatta 1967 yılındaki Altı Gün Savaşı’yla beraber Mısır lehine meydana gelen gelişmeler de bu meyanda önemlidir. Aynı zamanda çağdaşı olan edebiyatçıların siyasî temalara karşı gösterdikleri tepkiler ve Abdullah’ın fikirlerinin kişisel konulardan toplumsal konulara dair bir seyir izlemesi⁷²² de belirleyicidir.

⁷¹⁹ Abdullah, *Kıssatun lem tetim*, s. 115.

⁷²⁰ Dusûkî, “Muhammed‘Abdulhalîm ‘Abdillâh rihletu’l-hayât ve’l-fen”, s. 44; Zağlûl, *el-Vetru’l-meşdûd*, s. 146.

⁷²¹ Nevfel, *Muhammed ‘Abdulhalîm ‘Abdullah ve fennuhu’l-kısas*, s. 170; Nevfel, *Fennu’l-kıssa ‘inde Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah*, s. 183.

⁷²² Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun ‘an a’-mâl Muhammed ‘Abdulhâlîm ‘Abdullah*, s. 116.

Siyasî, gerçekçi konulara ve temalara yönelme noktasında 1967 yılındaki gelişmeleri bir eşik olarak kabul edebiliriz. Nitekim *Li'zemen bakiyye*'de söz konusu olayların öncesini, *Kıssatun lem tetim* isimli eser de bu olayların sonrasında gelişen yazara ait siyasî ve toplumsal düşünceleri içerir.

2.1.11. Bağımsızlık

Abdullah çoğu eserinde bağımsızlık mefhumu üzerinde durmaktadır. O, bağımsızlığı bireysel ve toplumsal düzeyde ele alır. Biz bu başlıkta romanlarında karşımıza çıkan toplumsal bağımsızlığı ele almaya çalışacağız. Muhammed Abdulhalim Abdullah 1967 yılında meydana gelen ve Altı Gün Savaşı şeklinde bilinen Arap-İsrail savaşına karşı kayıtsız kalmamış ve onu sözünü ettiğimiz dönem içerisinde yazdığı *Li'z-zemen bakiyye* ve *Kıssatun lem tetim* romanlarında işlemiştir. Yazar, her ne kadar direkt konusu Altı Gün Savaşı olan bir eser yazmamış olsa da epizotlar halinde bu savaşa dikkat çekmiş ve bağımsızlığı işlemiştir.

Kıssatun lem tetim romanında Mısır kadınıni temsilen karşımıza çıkan Munâ el-Menşavî, Arap-İsrail savaşında subay eşini kaybeder.⁷²³ Abdullah bu karakter üzerinden vatan bağımsızlığını işler ve vatan müdafaasının ölümü gerektirdiği tasavvurunu öne çıkarır. Nitekim yaşamın ölümden, barışın ise savaştan daha güçlü⁷²⁴ olduğunu vurgulayan yazar, vatana bağlılığın sevgi üzerine temellendiğine dikkat çeker ve bağımsızlığın da canı feda etme üzerine kaim olduğunu vurgular.⁷²⁵

Abdullah, *Kıssatun lem tetim* romanında bağımsızlığı yüksek sesle dile getirir. Burada kendine has üslûbunu ortaya koyan yazar, bombardımandan ve patlamalardan oluşan savaş sahnelerini doğrudan yazmak yerine: dolaylı bir anlatımla okuru yönlendirmeyi tercih eder.⁷²⁶ Abdulhalim Abdullah, bu romanda 1967 yılının haziran ayında meydana gelen olaylara karşı bir farkındalık oluşturma gayesiyle bazı epizotlara yer vermektedir.⁷²⁷

Bu romanın kahramanlarından biri olan Doktor Emin tarih profesörüdür. Öğrencileri tarafından çok beğenilmekte ve sevilmektedir. Onun diliyle Abdullah, hem savaşın olumsuz taraflarına dikkat çekmekte hem de bağımsızlığın önemini vurgulamaktadır. Doktor Emin karakterinin özellikle bir tarih profesörü olması, tarih bilincine; profesörlüğü, Arap aydınının rolüne; hitap ettiği kesimin üniversite düzeyindeki gençlerden oluşması da güç ve bilime delâlet etmesi içindir.

⁷²³ Abdullah, *Kıssatun lem tetim*, s. 101.

⁷²⁴ Abdullah, *Kıssatun lem tetim*, s. 127-128.

⁷²⁵ Abdullah, *Kıssatun lem tetim*, s. 135-139.

⁷²⁶ Abdullah, *Kıssatun lem tetim*, s. 102.

⁷²⁷ Abdullah, *Kıssatun lem tetim*, s. 127.

Doktor Emin yaptığı konuşmalarla savaşa dair gelen haberlerin oluşturduğu atmosferi değiştirmeye ve milli birlik ruhunu aşılama çabasıdır.⁷²⁸ Bu karakterin oluşması hususunda Abdullah, makalelerini ihtiva eden *el-Vechu'l-âhar* adlı kitabında: “Bir kahramanın oluşturulması, her şeyden önce bir yazarın kendisini feda ettiği en meşakkatli şeydir.”⁷²⁹ demektedir. Buradan hareketle Altı Gün Savaşı’nın anlatıldığı *Kıssatun lem tetim* romanında yer verdiği Doktor Emin karakteri yazarın bağımsızlıkla ilgili düşüncelerini ifade etme gayesiyle ilgilidir. Roman iyi tahlil edildiğinde Doktor Emin karakterine ait söylemler ve Sabrî ‘Abdu’nun savaşta hayatını kaybetmesinden sonra eşi Munâ el-Menşavî’nin gazetede yazarak, konferanslar düzenleyerek sergilediği davranışlar da önem arz eder.⁷³⁰ Bu anlatım, yazarın savaş kahramanlığı ve bağımsızlık kavramını ne denli ustaca işlediğini de gösterir.

Muhammed Abdulhalim Abdullah, kendisi gibi Mısır Dil Kurumu’nda çalışan meslektaşısı Muhammed el-Cundî’nin bağımsızlığa dair fikirlerinden de çok etkilenmiştir. Öyle ki bazı romanlarındaki karakterlerine bu arkadaşının ismini vermiştir.⁷³¹

Abdullah, *Li’z-zemen bakiyye*’de Salâh en-Necûmî’nin kaçışına yer verdiği bir epizotta tutsaklık üzerinden bağımsızlık mefhumuna dikkat çeker. en-Necûmî, Avrupa’ya kaçmak için bir geminin mahzeninde yolculuk yaparken kendi kendine tutsaklığın ne kadar kötü ve aynı şekilde bağımsızlığın da ne kadar değerli olduğu üzerinde durur ve bir an bağımsızlık uğruna verilen mücadeleleri hatırlar daha sonra gemiden inerek bu yolculuğundan vazgeçer.⁷³² Diğer yandan bu romanın ana fikirlerinden birisi de Salâh’ın ailesinin baskısından kaçarak bireysel bağımsızlığını kazanma mücadelesidir. Salâh’ın bu fikirleri onu bağımsızlığından uzaklaştırır endişesiyle onun evlenmesine de mâni olur.

Bireysel bağımsızlığın yanı sıra ulusal bağımsızlığın vurgulandığı yazara ait eserlerinden biri de *el-Cennetu'l-‘azrâ*’dır. Bu romanda Câbir karakteri üzerinden hem bireysel hem de ulusal bağımsızlık işlenir. Zira Câbir’in kızı, Süreyya İngiliz askerlerince kaçırlır. Câbir, ileri yaşına rağmen kızının kurtulması için bir mücadele başlatır. Burada kaçırılan kişinin Mısırlı bir kadın olması ve konunun öncelikle namus tasavvuruyla olan ilgisi sebebiyle direniş hızlanır ve İngilizlere karşı başlatılan bu bireysel hareket Mısır halkının bağımsızlık mücadelesine dönüşür.⁷³³

Bağımsızlığın maddeden ayrılıp ruhla bulunduğu en güzel örnek: Selmân-ı Farsî’nin eşsiz kurtuluş hikâyesinin anlatıldığı *el-Bâhis ‘ani’l-hakîka*’dır. Selmân, iman etmediği;

⁷²⁸ Abdullah, *Kıssatun lem tetim*, s. 95-96.

⁷²⁹ Abdullah, *el-Vechu'l-âhar*, s. 125.

⁷³⁰ Abdullah, *Kıssatun lem tetim*, s. 96-105.

⁷³¹ Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun ‘an ‘amâl Muhammed ‘Abdulhalim ‘Abdillah*, s. 144.

⁷³² Abdullah, *Li’z-zemen bakiyye*, s. 62.

⁷³³ Abdullah, *el-Cennetu'l-‘azrâ*, s. 143.

söndüğünde tekrar inananlarca yakılan ateşin esaretinden bir kurtuluş mücadelesi sergiler. O, vicdan ve akıl bağımsızlığı yolunda her türlü cefayı göze alır.⁷³⁴

Görüldüğü üzere yazarımız; din, adalet, ölüm, kader, sosyal dejenerasyon, hüznün, yoksulluk, ahlakî erozyon, siyasî sorunlar ve bağımsızlık gibi temalar üzerinde durmuştur. Şüphesiz yazarın sadece bu temaları işlediğini düşünmek yanlış olur. Bir eserde okurun dikkati sonucu birden fazla temaya ulaşılması olasıdır. Bu durum okurun anlamı yakalama yeteneğine de bağlıdır. Biz ise burada çalışmamız açısından öne çıkan temaları işlemeye çalıştık.

2.2. Figüratif Kadro

Bu başlıkta Abdullah'ın romanlarında inşa ettiği karakterlerin genel olarak kimlerden oluştuklarını, aksiyona nasıl dahil olduklarını ve etkilerini ifade etmeye çalışacağız.

Edebiyatın en önemli unsurlarından biri olan romanın merkezinde insan vardır. İnsana dair hasletlerin olmadığı bir roman düşünülemez. Bu durum romanı diğer sanatlardan ayıran en belirgin özelliktir. Roman insan zihninin bir ürünü olmakla beraber; eylemselliğini insan üzerinden sürdürür.⁷³⁵ Başka bir ifadeyle insanın oluşturduğu kurmaca dünyanın görevlendirilen figüratif kadroları da çoğu zaman insandır. Roman diliyle karakter/kişi veya karakterler/kişilerdir.

Roman kişisi her zaman insan olmak zorunda da değildir. Roman ontolojisinin merkezindeki en olmaz elemanlardan biri olan kişi, olayların faili yani eyleyenidir. Bazen de insan dışı varlıkların kişi olması durumu doğabilir ki bu da onlara insan vasıflarının yüklenmesiyle ancak mümkün olabilmektedir. Nitekim bu safhada yazarın tahayyül becerisi devreye girer ve olaya ivme kazandıran zaman ve mekân unsurlarıyla beraber figüratif bir kadrodan destek alır.⁷³⁶ Böylece kemâle erme noktasında bir etkileşim başlar. Ancak figüratif kadro olmadan aksiyon kesinlikle başlamaz.⁷³⁷

Roman başta olmak üzere anlatıma dayalı bütün eserlerde figüratif kadroyu belirlemek; konuyu, olayları, zamanı belirlemektir. Dolayısıyla bu da bir bütün olarak eserin etekemiğe bürünmesinde önem arz etmektedir. Şöyle ki güçlü bir kadro inşası sağlam bir eseri doğurmaktadır. Roman karakterini iyi işleyerek eserdeki figüratife can vermek, yazan kişinin de yazarlık yeteneğini göstermektedir. Bir yazarın ne kadar güçlü bir kaleme sahip olduğunu belirleyen etkenlerden birisi de budur. Yazarlık vasfı da sosyal bilimlere ait ilimleri

⁷³⁴ Abdullah, *el-Bâhis 'ani'l-hakîka*, s. 37.

⁷³⁵ Tekin, *Roman Sanatı I*, s. 75.

⁷³⁶ Şerif Aktaş, *Anlatma Esasına Bağlı Edebî Metinlerin Tahlili Teori ve Uygulama*, s. 44.

⁷³⁷ Romanda figüratif kadronun tesisiyle ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. İsmet Emre, *Postmodernizm ve Edebiyat*, Anı Yayıncılık, Ankara 2006, s. 297.

ancak özümsemekle güçlenir. Ayrıca karakter inşasında psikolojiyi, sosyolojiyi bilmeden ve tarihi özümsemeden herhangi bir başarı sağlanamaz.⁷³⁸

Sözünü ettiğimiz çerçeveden Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın eserlerine bakıldığında onun romanlarının özenle belirlenmiş figüratif kadrolardan oluştuğu dikkat çeker. Ancak Abdullah'ın romanlarında yer verdiği figüratif kadronun sayısı on üç romanı göz önüne alındığında tek başına müstakil bir doktora çalışmasının konusu olabilecek yapıdadır. Bundan dolayı onun romanlarındaki figüratif kadronun genel yapısı ile ilgili bir izlenim oluşturması için belli başlı ve en çok öne çıkan figüratif kadroyu ele almaya çalışacağız.

2.2.1. Bilge ve Rehber Figüratif

Muhammed Abdulhalim Abdullah, romanlarının çoğunda figüratif⁷³⁹ kadronun danıştığı ve fikir alışverişinde bulunduğu figürlere yer verir. Bunlar genellikle bilge ve rehber kişilerdir. Bazen farklı kültürel düzeylerde karşımıza çıkan bu karakterlerin ortak özellikleri müsamaha sahibi olmalarıdır. Onlar çözümün odak noktasıdır ve hiç umulmadık bir yerde ve zamanda çözülmeyecekmiş gibi görünen bir sorunu ele alırlar ve ona ortak akılla çözümler sunarlar. Örneğin Abdullah, ilk romanı *Lakîta*'da Emin Bey rehber figüratifi karşımıza çıkar. Emin Bey hastalığının tedavisi için Doktor K. hastanesine gelir. Leyla bu esnada orada çalışmaktadır. Zamanla aralarında hemşire hasta ilişkisinin çok ötesinde bir baba ve kızı ilişkisi başlar.⁷⁴⁰ Bu baba kız ilişkisi, öğretmen ve öğrenci ilişkisi gibidir. Kısa sürede oluşan bu ilişkinin mimarı Emin Bey'in insana güven veren yapısının temiz bir kalp, nurlu bir yüz, ilim ve züht ile taçlanmış olmasıdır.⁷⁴¹ Emin Bey, aynı zamanda çok kitap okuyan varlıklı bir karakter olarak da karşımıza çıkar. Başkahramanımız Leyla da Emin Bey'e adeta baba sıymış gibi davranır. Zira Emin Bey'in de çocuğu yoktur.⁷⁴²

Öte yandan Leyla Emin Bey'in yaralarına tedavi uygularken ona bir bebek hassaslığıyla muamele eder. Zamanla ikilinin arasında ifade ettiğimiz ilişki öyle bir noktaya varır ki Leyla Emin Bey'e danışmadan hareket etmez.⁷⁴³ Leyla, sık sık Emin Bey'i ve eşini evlerinde ziyaret ederek onlara kafasına takılanları danışır. Kahire'deki bu bilgi alışverişi durumu Leyla İskenderiye'deki hastanede çalışmaya başladığında mektuplaşmaya döner.⁷⁴⁴ Emin

⁷³⁸ Emre, *Postmodernizm ve Edebiyat*, s. 298

⁷³⁹ Roman şahıs kadrosunun isimlendirilmesinde çeşitli kavramlar karşımıza çıkmaktadır. Bunlar içerisinde yer alan figür/figüratif kavramını çalışmamızda kullanacağız. Mihrican Aylanç, "İsmail Bozkurt'un Romanlarında Realist Roman Kişileri ve Karakterizasyon" *Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Folklor/Edebiyat Dergisi*, 87/3 2016, s. 45-50.

⁷⁴⁰ Abdullah, *Lakîta*, s. 78.

⁷⁴¹ Abdullah, *Lakîta*, s. 80.

⁷⁴² Abdullah, *Lakîta*, s.110-111.

⁷⁴³ Abdullah, *Ba'de'l-ğurûb*, s. 182.

⁷⁴⁴ Abdullah, *Lakîta*, s.171.

Bey Leyla'yı vefatına kadar bir baba gibi gözetler ve kollar. Romanda Emin Bey çok bilgili ve takvalı bir tip olarak sunulur. Emin Bey'in ortaya koyduğu çözümler dinî ve ilmîdir.⁷⁴⁵

Ba'de'l-ğurûb romanında bilge ve rehber bir tip olarak karşımıza Feride'nin babası Ferit Bey çıkmaktadır. Ferit Bey varlıklı, okumaya çok önem veren, toplum tarafından sevilen ve beğenilen birisidir.⁷⁴⁶ Feride ise başkahramanımız 'Abdulazîz'in sevdiği kadındır. Asla babasının dediklerinin dışına çıkmaz. Babası onun için bir idoldür.⁷⁴⁷ Nitekim babasının isteği üzerine sevdiğiyle evlenmekten vazgeçerek, amcasının oğluyla bir evlilik gerçekleştirir.⁷⁴⁸ Romanda ilk bakışta Ferit Bey'in sevenleri ayırdığı şeklinde bir düşünce oluşsa da gerçekte sıkıntı Feride'nin babasına sevdiğiyle ilgili gerçekleri tam anlatmaması veya kırılır düşüncesiyle ona söyleyememesidir. Dolayısıyla rehber bir tip olarak addettiğimiz Ferit Bey'e yönelik "Sevenleri ayıran adam" şeklindeki herhangi bir düşünce doğru olmaz.

el-Vişâhu'l-ebyad romanında rehber bir figüratif olarak öne çıkarılan kişi Necâh'tır. Necâh, aksiyonun merkezindeki karakter olan Düriye ile hem aynı okulda öğretmenlik yapmakta hem de aynı yurdu paylaşmaktadır. Necâh karakteri son derece çalışkan kişiliği, düzenli yapısı ve olaylara sağduyulu bakışıyla öne çıkar.⁷⁴⁹

Min ecli veledî de de Fatıma Hanım karakteri önemlidir. O, çevresindekilere anlattığı ders mahiyetindeki hikâyelerle öne çıkar. Fatıma Hanım romandaki aksiyonlarda duruşu ve olaylara bakış açısıyla örnek olur.⁷⁵⁰

Şemsu'l-harîf romanında ise yazar, birden fazla rehber figüratifi aksiyona dahil eder. 'Abbâs Efendi, Mustafa Kâmil ve Seyyide F.'nin ortak noktaları öğretmen olmalarıdır. 'Abbâs Efendi, kahramanımız Muhtar'ı doğruya yönlendirme konusunda son derece etkilidir. Seyyide F. ise Muhtar'ı düzgün olmayan hayatından uzaklaştırarak onunla evlenir. Böylece güzel bir aile kurmaları hususunda sürekli ona yardımda bulunur. Romandaki diğer bir bilge karakter de 'Abbâs Efendi'dir. O, bilgeliğiyle ve aile yaşantısıyla bütün kasabayı etkilemekte ve akıl danışılan bir karakter olarak aksiyona katılmaktadır. Nitekim yazar bu karakteri şu şekilde takdim etmektedir: "O, Allah'ın sırrının derinliğini anlatan mümtaz bir şahsiyettir. Onun anlattıklarından çoğu zaman aciz kalıyoruz."⁷⁵¹ Bu tanımlamayla beraber ilerleyen aksiyonda, 'Abbâs Efendi'nin fiziki görünüşüne atıfla bilgeliğin insanın dış görü-

⁷⁴⁵ Abdullah, *Lakîta*, s.98.

⁷⁴⁶ Abdullah, *Ba'de'l-ğurûb*, s. 91.

⁷⁴⁷ Abdullah, *Ba'de'l-ğurûb*, s. 75.

⁷⁴⁸ Abdullah, *Ba'de'l-ğurûb*, s. 183.

⁷⁴⁹ Abdullah, *el-Vişâhu'l-ebyad*, s. 53.

⁷⁵⁰ Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 69.

⁷⁵¹ Abdullah, *Şemsu'l-harîf*, s. 63.

nüşüyle doğrudan ilintili olmayacağı düşüncesini de işlenmektedir. Zira burada tasvir edilen ‘Abbâs Efendi, esmer ve zayıf bir figüratiftir.⁷⁵²

Muhammed Abdulhalim Abdullah’ın figüratif kadrosu içerisinde bilgelik ve rehber kimliğiyle en öne çıkan karakter, *el-Bâhis ‘ani’l-hakîka* romanının başkahramanı Selmân-ı Fârisî’dir. Bildungsroman⁷⁵³ türünde değerlendirilebilecek *el-Bâhis ‘ani’l-hakîka*, başkahramanımızın çocukluk döneminden itibaren başlayan ve ölümüne değin devam eden eşsiz bilgeliğini sunar. Onun Peygamber Efendimizi bulmak için çıktığı bu yolculuk sürecinde ortaya koyduğu tüm tavır ve davranışlar önemlidir ve okuyucu için de bir nitelik taşır. Aynı zamanda o, yönlendiricidir. Selmân cesur ve kararlı duruşundan hiçbir durumda taviz vermeyerek içinde bulunduğu her türlü ahvalde okuyucuyu düşündüren konuşmalarla aksiyonda yer alır.

Sukûnu’l-‘âsife’ de Üstat İzzet, bilge ve rehber bir karakter olarak aksiyonda yer alır. Abdullah bu karakteri dış görünüşüyle kişilik yapısı arasında bir bağ kurarak tanıtır.⁷⁵⁴ Üstat İzzet son derece mülayim, olaylara karşı mantıklı çözümler sunan ve objektif değerlendirmelerden asla taviz vermeyen rehber ve takvalı birisidir.⁷⁵⁵

Li’z-zemen bakiyye’de rehber, bilge ve yönlendirici kişilik yapısıyla karşımıza çıkan Seyyide Esrâr; yazara ait romanlar değerlendirildiğinde bu sıfatları taşıyan bir kadın olması hasebiyle bir ilki ifade eder. Yazarın, okuyucuyu bir kadının rehber bir tip olabileceğine inandırmak hususunda epey çaba sarf ettiği de görülür.⁷⁵⁶ Onun zaman zaman bir erkeğin cesaret ve ferasetinden üstün olduğu şeklindeki tanımlamalar öne çıkar. Seyyide Esrâr, bilgili ve bilinçli bir figüratif olarak toplumu özgürlükler konusunda yönlendirmeye çalışır. Rehber yönü, bazı epizotlarda öne çıkarken; bazılarında ise aşırı feminist düşüncelerinden dolayı eleştiriye tabi tutulduğu da dikkat çeker.⁷⁵⁷

Muhammed Abdulhalim Abdullah’ın ustalık dönemi eserlerinden biri olan ve maalesef vefatı sebebiyle tamamlayamadığı *Kıssatun lem tetim* romanında öne çıkan birkaç bilge ve rehber tipine rastlamaktayız. Daha çok aynı aksiyon içerisinde yer alan bu tiplerin ortak özelliklerinden birisi de kültürlü yapılarıdır. Doktor Emin bir tarih profesörü olarak olaylara daima bilgisi ve sağduyusuyla yön verir. Bir Arap kimliğinin oluşması noktasında tarihî

⁷⁵² Abdullah, *Şemsu’l-harîf*, s. 62.

⁷⁵³ Köken bakımından Alman edebiyatına dayanan Bildungsroman, bir karakterin, çocukluktan yetişkinlik ve ölüme kadar geçirdiği gelişim dönemlerini işleyen bir roman türüdür. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Bülent Cercis Tanrıtanır, Akin Eleman, “Bildungsroman olarak F. S. Fitzgerald’in This Side of Paradise Adlı Romanı”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9/1 (February 2010) s. 65-79.

⁷⁵⁴ Abdullah, *Sukûnu’l-‘âsife*, s. 32.

⁷⁵⁵ Abdullah, *Sukûnu’l-‘âsife*, s. 46.

⁷⁵⁶ Abdullah, *Li’z-zemen bakiyye*, s. 90.

⁷⁵⁷ Abdullah, *Li’z-zemen bakiyye*, s. 138-143.

köklere sürekli atıflar yapar. Onun yüzüne yansıyan bilgeliğinin gerisinde sağlam bir kırsal kimliği yatmaktadır. O, masum, saf ve temiz yüreklidir.⁷⁵⁸ Bir diğer tip ise girişkenliği, kıvrak zekâsı ve çözüm odaklı kişiliğiyle öne çıkan Munâ el-Menşâvî'dir.⁷⁵⁹ Munâ, eşini Arap-İsrail savaşında kaybettikten sonra Doktor Emin gibi ortak bir Arap kimliğinin inşası için çaba sergiler. Abdullah'ın onu tanıtırken tercih ettiği üslûbu da kayda değerdir.⁷⁶⁰

Abdullah'ın bilge karakterler olarak okuyucuya takdim ettiği *Li'z-zemen bakiyye*'de Esrâr ile *Kıssatun lem tetim*'de Munâ'nın ortak özellikleri, gazete çalışanı olmalarıdır. Abdullah'ın dönemindeki neşriyat hayatına bakıldığında gazetelerin de etkisiyle Abdullah'ın bu iki kadın figüratifini meslekleriyle ön plana çıkarmak istediğini görürüz. Özellikle Munâ bu eserde; yazarın diğer eserlerinde alışlagelen âşık, sevgili ve anne gibi misyonlarla ön plana çıkan karakterlerden farklı bir şekilde sosyal hayatın içine nüfuz eden bir karakter olarak aksiyonda yer alır.⁷⁶¹

Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın romanlarında işlediği rehber ve bilge figüratif kadroların içerisinde en dikkat çeken Selmân-ı Fârisî'dir. Onun çocukluk döneminde başlayan bilgeliği, İran'dan Hicaz'a olan yolculuğu esnasında daha da kemâle ererek Resûllullah'ın dizinin dibinde zirveye ulaşmıştır. Aslında başkarakter özelinde çıkılan bu yolculuk hakiki bilgiye ulaşma yolculuğudur. *el-Bâhis 'ani'l-hakîka*'nin sayfaları arasında dolaşan okura Selmân-ı Fârisî'nin rehber ve bilgeliği eşlik eder. Bu anlatım Abdullah'ın söz konusu figüratifi ne denli önemsendiğine ve onun karakterini inşa etmede de ne denli ustaca hareket ettiğine işaret etmektedir.

2.2.2. Kadın Figüratif

Modern Arap edebiyatında kadını işleyen pek çok yazara rastlamak mümkündür. Bu çığır Muhammed Hüseyin Heykel'in *Zeyneb* adlı romanıyla başlar. Ancak Heykel, dönemin zihniyetiyle kadınların kendi iradeleri dışında zorla evlendirilmelerini konu aldığı eserini direkt bir kadın ismi yerine *Zeyneb: Menâzırın ve ahlâkun rîfiyyetun* adıyla yayımlamıştır.⁷⁶² Abdullah'ın yaşadığı dönemde kadının özgürlük mücadelesinin dillendirilmesi gibi nedenlerden birtakım temalar öne çıkmıştır. Sözü edilen temalar içerisinde en öne çıkan kadın ve kadının toplumdaki rolüyle ilgilidir. Bu sebeple kadın, yazar nezdinde büyük önem taşımaktadır.

⁷⁵⁸ Abdullah, *Kıssatun lem tetim*, s. 85-88.

⁷⁵⁹ Abdullah, *Kıssatun lem tetim*, s. 100.

⁷⁶⁰ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullah, *Kıssatun lem tetim*, s. 89.

⁷⁶¹ Abdullah, *Kıssatun lem tetim*, s. 127.

⁷⁶² Ürün Ahmet Kazım, "Modern Arap Edebiyatında Öne Çıkan Bazı Temalar", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 35 (2016), s. 136.

Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın romanlarındaki kadınlar, utangaç ve kırsala aittirler.⁷⁶³ Onlar âşık, masum, iyiliksever, değerlerden taviz vermeyen ve doğruluktan ayrılmayan güzel ahlak sahibi kimselerdir. Ailenin ve toplumun kurtuluşu onlara bağlıdır.⁷⁶⁴ *Lakîta* romanının başkahramanı Leyla bu ifade ettiğimiz duygulara bezenmiş bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Leyla'nın yetiştirme yurdunda büyümesine rağmen daima insanî meziyetler ortaya koyması yazarın romanı yazdığı dönemdeki Mısır toplumuna ders verme arzusundan kaynaklanmaktadır.⁷⁶⁵

Muhammed Abdulhalim Abdullah; kadındaki ruhî temizliği, iffeti ve sevgiye açlığı çokça işler. Yazarın kadın mefhumunu kültürel şuur üzerine bina ettiğini görmekteyiz. O, kadın üzerinden toplumu içine düştüğü kötü alışkanlıklardan uzaklaştırmak gibi bir misyonu yüklenir. Onun romanlarındaki karakterlerin çıkmazlarını, alkole olan bağımlılığa, kültürel değerlerden uzaklaşmaya ve yozlaşmaya dayandırmaktadır.⁷⁶⁶

Nitekim onun kadın figüratifi: *Lakîta*'da kimsesiz bir şekilde yaşamla mücadele eden Leyla, *Ba 'de 'l-ğurûb*'ta babasına sadakatten sevdiğinden vazgeçen ve geleneklere bağlı kalan Emîre, *el-Vişâhu 'l-ebiyad*'te şöhret için aile saadetini bozan Düriye, *Ğusnu 'z-zeytûn*'da gelenek ve göreneğin dışında davranışlar sergileyen ve bunun neticesinde sevgilisi tarafından öldürülen Âteyat, *Mine ecli veledî*'de bütün yaşam zorluklarına ve dejenerasyona karşı çocuklarına hem annelik hem de babalık yapan Ümmü Muhtar, *el-Beytu 's-samit*'te tuzağa düşürülen ve hayatı allak bullak olan Düriye ve *Sukûnu 'l- 'âsife*'de ise kötü hayat şartlarına rağmen mesut bir aile tesisinde birinci dereceden rol üstlenen Zeyneb'tir.⁷⁶⁷

Tâhâ Vâdî, yazarın sıradan bir gözlemle anlattığı ve romanlarına kattığı Mısır kadın figüratifi eleştirir. Vâdî; içerisinde yazarın da bulunduğu ve “Yeni romantikler” şeklinde addettiği yazarların işledikleri kadınların yaşantı, toplum ve aile değerleri bakımından ele alındıklarında Mısırlı olmaktan uzak durduklarını belirtir.⁷⁶⁸ Oysa toplumdaki karakterleri romanlarına taşırken yazarın onlar için derin tahliller yaptığı dikkat çeker. Muhammed Abdulhalim Abdullah, tek tip bir kadın figüratifi üzerinde dursaydı Tâhâ Vâdî'nin haklılığı söz konusu olacaktı. Ancak yazarın eserlerinde en çok kadın ve çocukları işlediği ve bunları da

⁷⁶³ Nevfel, *Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 165; Nevfel, *Fennu 'l-kıssa 'inde Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 179.

⁷⁶⁴ Şüşe Fârûk, “Mukâbeletun edebiyetun ma'a Muhammed 'Abdilhâlîm 'Abdillâh, *el-Âdâb*, 5 (1962), s. 22; Bil'adîs, *Bunyetu 'l-hitâbi 'r-rivâi 'inde Muhammed 'Abdilhalîm 'Abdillah* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Câmî'a Mentouri Constantine, Cezayir 2006, s. 179.

⁷⁶⁵ Nevfel, *Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 165.

⁷⁶⁶ Bil'adîs, *Bunyetu 'l-hitâbi 'r-rivâi 'inde Muhammed 'Abdilhalîm 'Abdillah*, s. 177.

⁷⁶⁷ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ferhat es-Sendî, “en-Nemûcezu 'l-beşeriyye fi edebi Muhammed 'Abdilhalîm 'Abdillah”, https://platform.almanhal.com/Files/2/67073_ (24.04.2019), s. 10-18; Rızâ, et-Tavîl, “el-Mer'etu fi edeb Muhammed 'Abdilhalîm 'Adbillah”, *Mecelletu 't-talî'a muessesetu 'l-Ahrâmi 'l-Mısriyye*, 6/11 (1975), 174-180.

⁷⁶⁸ Bil'adîs, *Bunyetu 'l-hitâbi 'r-rivâi 'inde Muhammed 'Abdilhalîm 'Abdillah*, s. 180.

bütün toplumsal normlar üzerinden değerlendirdiği aşikârdır. Söz gelimi *Lakîta* romanının başkahramanı Leyla, *Li'z-zemen bakiyye*'de es-Seyyide Esrâr ve *Kıssatun lem tetim*'deki Munâ el-Menşavî'nin ortak noktaları toplumun dışından biri olmaları değil; tam tersine kendilerini topluma katmak için verdikleri mücadeledir.

Diğer yandan onun romanlarında yer verdiği kadın figüratif kadronun isimlerine baktığında bu isimlerden bazılarının farklı romanlarda tekrar kullanıldığı görülür. Şüphesiz bir yazarın romanında veya hikâyesinde kullandığı isimler tesadüfî değildir. Her yazar kendi yaşam çevresinden ve hayat birikiminden istifade ederek karakterlerini oluşturur. Bunda belirleyici durum toplumsal ve ekonomik şartlarla beraber tarihî birikimdir. Ayrıca söz konusu isimler, sıradan bir kaideye bağlanmadan tercih edilen isimler de değildir. Son üç romanı hariç diğer bütün romanlarında yer verdiği Zeyneb ismi en başta gelir.⁷⁶⁹

Zira Abdullah *Lakîta* 'da Zeyneb'i diğer yetiştirme yurdundaki mürebbiyelerin aksine son derece merhametli, fedakâr bir karakter olarak karşımıza çıkarır.⁷⁷⁰ Aynı şekilde *Ba'de'l-ğurûb*'ta masum ve vefalı bir çiftçiyi⁷⁷¹, *Şeceratu'l-leblâb*'ta uysal bir sevgiliyi⁷⁷², *Mine ecli veledî*'de fakir bir bayanı⁷⁷³, *Sukûnu'l-âsife*'de namuslu ve kocasına bağlı bir kadını⁷⁷⁴ söz konusu adla aksiyona katmaktadır.⁷⁷⁵ Onun, Zeyneb adını tercih etmesinde dinî, tarihî, sosyolojik ve toplumsal etmenlerin olduğunu söylemek mümkündür. Söz konusu üslûba benzer kullanımlar diğer isimler için de dikkat çeker. Örneğin: *Ba'de'l-ğurûb*'ta Emîre figüratifi adı ile müsemma emretmeyi sever ve bir emire edasıyla 'Abdulazîz'in evlenme teklifini reddeder.⁷⁷⁶ *Kıssatun lem tetim*'de Munâ ismi, "Mısır'da insanlara güzel dilekler sunan bir kişi" anlamındadır.⁷⁷⁷ Nitekim Munâ romanda Mısır halkını İsrail savaşına karşı örgütler, birliği ve beraberliği öğütler.⁷⁷⁸ *Li'z-zemen bakiyye*'de ise Esrâr ismi, esrarengiz bir kişilik yapısıyla⁷⁷⁹ romanın figüratif kadrosunda yer alır.

⁷⁶⁹ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Tehânî Kâmil Huseyn 'Abdu'l-Fettâh, *et-Tevzîfu'l-üslûbi li'l-esmâi'l-a'lâmi'il-insânîyye fî rivâyât Muhammed 'Abdilhâlîm 'Abdillâh*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Câmî'atu El-menyâ, Kulliyetu dâri'l-'ulûm, 2006, s. 172.

⁷⁷⁰ Abdullah, *Lakîta*, s. 19.

⁷⁷¹ Abdullah, *Ba'de'l-ğurûb*, s. 114.

⁷⁷² Abdullah, *Şeceratu'l-leblâb*, s. 91.

⁷⁷³ Abdullah, *Mine ecli veledî*, s.39.

⁷⁷⁴ Abdullah, *Sukûnu'l-âsife*, s. 8.

⁷⁷⁵ Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın bayan karakterleriyle ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Zeyneb Cûhî Kîm, *el-Mer'etu fî rivâyât Muhammed 'Adilhalîm 'Abdillâh*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahire Üniversitesi, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kahire 1994, s. 153.

⁷⁷⁶ Abdullah, *Ba'de'l-ğurûb*, s. 85.

⁷⁷⁷ Abdullah, *Kıssatun lem tetim*, s. 102.

⁷⁷⁸ Zeyneb Cûhî Kîm, *el-Mer'etu fî rivâyât Muhammed 'Adilhalîm 'Abdillâh*, s. 152.

⁷⁷⁹ Abdullah, *Li'z-zemen bakiyye*, s. 90.

Abdullah'ın aksiyona kattığı kadınlar fiziki olarak güzel ve alımlıdırlar. Daha çok ilahi bakış açısıyla⁷⁸⁰ kaleme aldığı romanlardaki figüratif kadrolar için geçerli olan bu durum, yazarlığının ilk iki döneminde daha çok dikkat çekicidir. Yazar, kadını tasvir ederken ruh hallerini ihmal etmez aynı zamanda içsel dünyalarına birkaç kelimeyle de olsa bir yer vermeye çalışır. Kadın yazarın romanlarında özel bir yer tutar. İyi bir gözlemci olan yazar, kadını sosyal normlar dâhilinde aksiyona katar.

Abdullah'ın figüratif kadrosunda yer alan kadınların eğitim durumlarına baktığımızda onun eğitilmiş, aydın ve vakur kadına yer verdiğini görürüz. Ancak eğitimin bizatihi kendisinin kadın karakterlerce yaşamın ilkleri arasına alındığından söz edilemez. Kaldı ki yazarın kadının eğitimi konusunda çok da açık olduğunu ifade etmek zordur. Romanlarında yer verdiği eğitilmiş kadının en belirgin özelliği sosyal meselelerdeki gerçekleri ortaya çıkarmak ve duygusal tatmini eğitim sayesinde yakalamaktır; ilk ve ikinci dönem romanlarındaki eğitilmiş kadının en çok öne çıkan özelliği, eğitimi mektup yazma şeklinde duygusal bağ kurma aracı olarak görmesidir.

Yazarın kadın özelinde ele aldığı eğitim kavramı, kadını aklen, ruhen geliştirerek topluma katma ve yönlendirme misyonu taşımaz. Söz gelimi, okul çatısı bünyesinde aksiyona kattığı bayan öğretmen ve öğrenciler daha çok duygusal tavır ve davranışlarıyla öne çıkarlar. Örneğin: *Ğusnu 'z-zeytûn* romanındaki Âteyat'ın eğitimi öğretmenine âşık olmasıyla ve bu uğurda yaptıklarıyla öne çıkar.⁷⁸¹ *Şeceratu 'l-leblâb*'da ise Zeyneb, Hüsnü'ye okul yolunda âşık olur.⁷⁸² Dolayısıyla olaylara duygusallık hâkim olurken eğitim kavramı sürekli arka planda kalır.

Abdullah'ın yazarlığının realist döneminde işlediği eğitilmiş kadın tipinde diğer dönemlere nazaran bir farklılık göze çarpar: Bu süreçte kaleme aldığı *Li 'z-zemen bakiyye*'de aksiyona yön veren Esrâr adlı figüratif, klasik eğitilmiş karakterlerden farklıdır. Öyle ki Esrâr, hem işindeki başarısı hem de başarıyı sağlayan ilmiyle olay örgüsünün merkezinde yer alır. Bir diğer karakter ise *el-Vişâhu 'l-ebiyad* romanında sorumsuz bir baba, hasta bir anne ve kendisinden küçük ve bakıma muhtaç kardeşlerine rağmen eğitim arzusunu içinden düşürmeyen Düriye'dir. O, okulu için pek çok fedakârlık yapar, yapılan evlilik teklifini reddeder. Düriye eğitimi için şu sözlere yer verir: “Okulumu tamamlayıp evin geçiminde babamın yardımına koşacağım, bundan dolayı evliliği düşünmem mümkün değil.”⁷⁸³ Yazarın bu

⁷⁸⁰ Romanda kullanılan bakış açılarından birisi olan ilahi bakış açısı, anlatıcının her şeyi bilmesine dayanan bakış açısıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Çetişli, *Metin Tahliline Giriş/2- Hikâye- Roman- Tiyatro*, Akçağ Yayınları, Ankara 2016, s. 106.

⁷⁸¹ Abdullah, *Ğusnu 'z-zeytûn*, s. 47-49.

⁷⁸² Abdullah, *Şeceratu 'l-leblâb*, s. 34.

⁷⁸³ Abdullah, *el-Vişâhu 'l-ebiyad*, s. 24.

ifadesiyle romanlarında yer verdiği erken yaşta evlenme iradesi ortaya koyan kadın figüratinden farklı bir yaklaşım sergiler. Nitekim eğitilmiş bayan figüratifi aksiyona dahil edilmesiyle ilgili Muhammed Abdulhalim Abdullah'a sorulan bir soruya karşılık o, şu cevabı verir: "Kırsalda yerleşik feodal yapıdan kurtulmanın tek yolunun eğitim olduğunu gördüm."⁷⁸⁴ Söz konusu konuşma, yazarın eğitilmiş kadın ile ilgili düşüncelerinin değişime uğradığını gösterir. Ne var ki bu cümleleri sarf ettiği mülakat ömrünün son yılına tekabül eder.

Yazara ait romanlarda eğitilmiş diyemeyeceğimiz ancak dinî, sosyal ve kültürel mirasla aydın bir kimliğe bürünen kadınların yer aldığını görmekteyiz. Söz gelimi, *Lakîta*'da Leyla'nın bakıcısı Zeyneb inanç yapısıyla öne çıkar. Aynı romanda Leyla'nın bakıcısı işine olan bağlılığı ve aydın tipiyle Leyla karakterinin oluşmasında rol oynar. *Şemsu'l-harîf* romanında Seyyide F. de eğitilmiş olmamasına rağmen kocasına iyi bir eş ve çocuğuna örnek bir anne olarak kurguda önemli bir yer edinir. O, kocasına helâl ve haram noktasında telkinlerde bulunurken, çocuğunun aydınlık bir gelecek sahibi olabilmesi için yapılması gerekenleri bir âlim titizliğiyle ifade eder.⁷⁸⁵

Öte yandan eğitimden uzak bir yaşam sürdüren kırsal kesimdeki kadının kişiliği üzerine bir değerlendirmede bulunan Zeyneb Cûhî Kîm, *el-Mer'etu fî rivâyâti Muhammed 'Adilhalîm 'Abdillâh* adlı eserinde; kadere boyun eğerek aksiyonda yer alan bayan figüratif kadronun başında *el-Vişâhu'l-ebyard* romanında Nâdiye, *Sukûnu'l-'âsife*'de Sevsen, *Ğusnu'z-zeytûn*'da Zeyneb'in geldiğini belirtmektedir.⁷⁸⁶ Bu ifade için yazarın diğer bayan karakterleri ele alındığında bir genelleme yapmak yanlış olmaz. Nitekim Muhammed Abdulhalim Abdullah, kadının eğitim sürecine katılarak, aydınlanmasından ziyade kültürel mirasa bağlı kalarak daha çok aydınlanacağı düşüncesini öncelemektedir. Abdullah; örfü, kadının şahsiyeti için önemli sayar ve modern eğitim kurumlarını da kadın için bir dejenerasyon mekânı olarak öne çıkarır. Dolayısıyla yazara göre en eğitilmiş kadın, kültürel mirasa, gelenek ve göreneklere bağlı olan kadındır.

2.2.3. Âşık Figüratif

Tarih boyunca gelmiş geçmiş pek çok edebiyatçının eserlerinde aşk temasına rastlamak mümkündür. Hâl böyle iken bir edebiyatçıdan aşkı yazmaması da beklenemez. Figüratif kadronun hislerine gizemi ekleyen yazar ve şairler; aşk, muhabbet ve sevgiyi efsunlu kelimelerle ifade ederler. Nitekim Kazım Ürün'e göre Arap edebiyatında bu türde en güzel

⁷⁸⁴ İnce Fateyiwa, "Âher hadîs ma'a Muhammed Abdilhalîm 'Abdillâh," *el-Hilâl*, Kasım, 1970, s. 28.

⁷⁸⁵ Abdullah, *Şemsu'l-harîf*, s. 172-175.

⁷⁸⁶ Zeyneb Cûhî Kîm, *el-Mer'etu fî rivâyât Muhammed 'Adilhalîm 'Abdillâh*, s. 13.

eserleri verenlerin başında Muhammed Abdulhalim Abdullah, Necîb Mahfûz ve Yusûf es-Sibâ'î gelmektedir.⁷⁸⁷

Roman yazarı sıfatıyla Abdulhalim Abdullah, hayat tecrübelerinden esinlenerek pek çok eserinde aşka yer verir.⁷⁸⁸ Yazarlık serüveninde; platonik aşkı, imkânsız aşkı, aile aşkını, hayali aşkı ve din aşkı gibi farklı türdeki aşk mefhumunu kaleme alır. Abdullah, figüratif kadrosuna aşk üzerinden özel bir sayfa açar. Onun nenesinden dinlediği *Binbir Gece Masalları*'nın etkisiyle daha ilkokuldayken arkadaşının kız kardeşiyle yaşadığı platonik aşk, bu olgunun yazarlığının ana temalarından birisi olmasına neden olur. Daha sonra üniversite yıllarında da okuduğu bölüm olan edebiyat fakültesinin dekanının kızına âşık olur.⁷⁸⁹ Böylece karşı cinse beslediği bu duygular hem yazarlığında hem de evlilik hayatında etkili olur.

Yazarın yaşadığı dönemde kaleme alınan eserlerde aşk mefhumuna yüklenen anlam günümüzdekinden biraz farklılık gösterir. Öyle ki olaydan ziyade olayın nasıl cereyan ettiği daha çok önem kazanır. Nitekim yazarın, aşk anlayışına baktığımızda da onun yaradan, peygamber aşkını ve diğer kadın, erkek arasında cereyan eden duygusal aşkı doğrudan işlediği görülür.

Öte yandan âşık figüratif yazara göre o kadar etkilidir ki onun, inanç, toplum, ayrılık gibi konularla beraber en çok işlediği iç temalar içerisinde yer almaktadır. Sözüünü ettiğimiz aşk; eşlerin birbirlerine, çocuklarına, vatanlarına karşı hissettiklerini kapsar. Ancak bizim burada ele alacağımız aşk mefhumu kadın ve erkek figüratif kadrosu özelinde cereyan eden türüdür. Abdullah'ın romanlarındaki aşka bakıldığında onun yazarlığının ilk evresinde bu temaya daha fazla yer verdiği görülür. Söz gelimi ilk Romanı *Lakîta*'ya baktığımızda başkahramanımız Cemal ile Leyla'nın vuslatı olmayan aşkları dikkat çeker.⁷⁹⁰ *Ba'de'l-ğurûb* romanında 'Abdulazîz ile Emîre'nin aşkları ana kurguyu oluşturur.⁷⁹¹ Emîre figüratifi aile değerleri uğruna duygularını içine gömerek, sevdiğinden vazgeçer ve istemediği bir evliliğe razı olur.⁷⁹² *el-Vişâhu'l-ebyad* de ise Düriye ve Râzi'nin aşkları uğruna yaptıkları dikkat çeker.⁷⁹³ Romanda anlatılan aşk, Klasik Arap Edebiyatı'nda karşılaştığımız aşkların aksine modern bir kimliğe sahiptir. Zira bir araya gelemeler, gezinmeler, mektuplaşmalar ve gerektiği yerde devreye giren arabulucular vardır. Ne var ki tüm bunlara rağmen Düriye, heveslerinin peşinden gitmiş ve kendi isteğiyle ilişkiye bir nokta koymuştur. Düriye ile Râzi'nin

⁷⁸⁷ Ürün, "Modern Arap Edebiyatında Öne Çıkan Bazı Temalar", s.137.

⁷⁸⁸ Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun 'an 'amâl Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 60.

⁷⁸⁹ Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun 'an 'amâl Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 61.

⁷⁹⁰ Abdullah, *Lakîta*, s. 171.

⁷⁹¹ Abdullah, *Ba'de'l-ğurûb*, s. 94.

⁷⁹² Abdullah, *Ba'de'l-ğurûb*, s. 188.

⁷⁹³ Abdullah, *el-Vişâhu'l-ebyad*, s. 42.

sergiledikleri âşık figüratifi, *Şeceratu'l-leblâb*'da Hüsnü ile Zeyneb'te⁷⁹⁴, *Ğusnu'z-zeytûn*'da Cemal ile Âteyat'da⁷⁹⁵ da benzerlik gösterir.

Kadın ve erkek aşkının alışlageldiği gibi yer etmediği tek roman, tarihî ve dinî konusuyla öne çıkan *el-Bâhis 'ani'l-hakîka*'dır. Yazarın realist evrede kaleme aldığı *el-Cennetu'l-'azrâ*'da işlenen Süreyya ve Rıza aşkının kendine has bir özelliği vardır. Süreyya, Rıza'nın duygularını onu İngiliz işgaline karşı kanalizetmek ve onun siyasî bir duruş kazanmasına vesile olmak için kullanır.⁷⁹⁶ Süreyya'nın burada asıl aşkı, tam bağımsız bir Mısır iken, Rıza'nın ise düşmanla savaştığı benliği kendine aşıl原因 ve telkinleriyle bu uğurda ölümü göze alan Süreyya'dır.⁷⁹⁷ Yazar bu romanında aşkı bir motive ve kurtuluş aracı olarak tahkiyeye dahil eder ve âşık kadına farklı bir misyon yükler.

Abdulhalim Abdullah, aşka yüklediği özel anlamı, şüphe yok ki evlilik kurumuna da atfeder. Onun yazarlığında evlilik, farklı cinslerin bir arada olmalarını değil saygının, karşılıklı muhabbetin ve hoşgörünün beraber olduğu bir ortaklığı belirtir. Kadının önceliğinin eşi ve evi olduğu dikkat çeker. Onun için evliliğin önemi vurgulanır. Bu durum ilk dönem eserlerinde aksiyona kattığı âşık figüratif için daha da belirgindir. Zira evliliğin bazen de mevcut sıkıntılardan kurtuluş veya kaçış olduğu da görülür.⁷⁹⁸

Abdullah'ın çoğu romanında âşık figüratife yer verdiği dikkat çeker. Ancak bu kadro yoğunluğu realist döneme doğru bir azalma gösterir

2.2.4. Mücadeleci Figüratif

Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın romanlarında bir ülkü uğruna mücadele eden figüratif kadrolar karşımıza çıkar. *Lakîta* romanında başkahramanımız Leyla, bütün yaşamını gayri meşru bir çocuk olarak doğmasının toplumda kendisi için oluşturduğu yanlış intibai düzeltmeye adanır. Ancak o, toplumun kendisine yüklediği bu kusuru görmezden gelerek başarılı bir iş insanı olma konusunda gayret eder. Bunların yanı sıra onun, bir yuva inşa mücadelesi ve sevdiği insanın ailesiyle birliktelik kurma hususundaki çabaları da dikkat çeker. Aynı zamanda Cemal de sevdiği insana kavuşarak evlenme mücadelesi verir. Roman karakterleri tarafından verilen bu mücadeleler, duygusal bir tatmin içindir. *Ba'de'l-ğurûb*'ta Abdulazîz ve Emîre kavuşma mücadelesi verirken⁷⁹⁹ Sami ise daha iyi bir yaşam için çaba sarf eder.⁸⁰⁰ Ferit Bey ise kızına daha iyi bir gelecek kurma mücadelesi sergiler.⁸⁰¹

⁷⁹⁴ Abdullah, *Şeceratu'l-leblâb*, s. 87.

⁷⁹⁵ Abdullah, *Ğusnu'z-zeytûn*, s. 34.

⁷⁹⁶ Abdullah, *el-Cennetu'l-'azrâ*, s. 122.

⁷⁹⁷ Abdullah, *el-Cennetu'l-'azrâ*, s. 122-126.

⁷⁹⁸ Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun 'an 'amâl Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah* s. 63.

⁷⁹⁹ Abdullah, *Ba'de'l-ğurûb*, s. 86-90.

⁸⁰⁰ Abdullah, *Ba'de'l-ğurûb*, s. 158.

Şeceratu'l-lebâb'ta Hüsni'nün mücadelesi kadınlara olan güvensizliğini yenme üzerine kuruludur.⁸⁰² *el-Vişâhu'l-ebyad*'de Düriye yaşamını ailesini içinde bulunduğu maddi durumdan kurtarmak ve arzularını için gerçekleştirme üzerine bina eder.⁸⁰³ Râzî ise sevdiği kadına kavuşmak için her türlü mücadeleyi sergiler.⁸⁰⁴ *Sukûnu'l-'âsife*'de ise İzzet Bey, oğlu Şükrî'nin iyi bir insan ve kızı Sevsen'in iyi bir gelecek sahibi olması için çaba sarf eder.⁸⁰⁵ Dolayısıyla Abdullah'ın romancılığının birinci ve ikinci dönemindeki mücadeleler aşk ve gönül ilişkisi eksenli duygusal bir mecrada seyredir.

Yazarın son dönemindeki romanlarında adeta erkek gibi mücadele eden ve misyon yüklenen kadınlar görürüz. Bu durum onun romancılığında bir değişime işaret eder. Hatta Abdullah'ın romanlarında aksiyona kattığı Leyla, Emîre, Düriye ve Zeynep gibi geleneksel kadın tipinden vaz geçtiğini gösterir. Onun kadını evinden çıkarıp, okutup eğlencelere yollaması ve erkekle aynı ortamı paylaşırması yeni bir başlangıcı ifade eder. Söz gelimi, *Li'z-zemen bakiyye*'de Esrâr, toplumun yararına basın sahasında üstlendiği görevini mücadelecî bir kimlikle sürdürür. Bu figüratif, bir erkek gibi bürosunda işini icra eder, çarşıda alış-veriş yapar, eğlencelere katılır ve toplumsal düzeydeki kararlarda taraf olur. Haklar konusunda ret ya da beğenisini ortaya koyar. Esrâr'ın romanda sahip olduğu kişilik yapısı bir erkeği andırır ve özgüveni son derece yüksektir.⁸⁰⁶ Bu romanda mücadelecî kişiliğiyle dikkat çeken başka bir figüratif de Salâh en-Necûmî'dir. O, çocukluğunda okulda başarılı bir öğrenci ve gençliğinde çiftçi haklarını koruma ve babasından kalan mirasını elde etme mücadelesi verir.

Abdullah'ın eserlerinde işlediği mücadelecî figüratiflerin en başında Selmân-ı Fârisî gelmektedir. Onun hayatı, çocukluğundan başlamak üzere hak ile batılı birbirinden ayırt etme ve ilahi mesajla tanışma üzerine kuruludur. Romanda yoldaşı Suheyl'in çocukluğunda ailesi için verdiği ve gençlik yıllarında ise İslamiyet için sergilediği mücadele dikkat çekidir. Ayrıca Sahabe'nin hak dininin yayılması için verdikleri mücadeleler önemlidir.⁸⁰⁷

Kıssatun lem tetim romanının figüratif kadrosunda yer alan Munâ el-Menşavî ve Doktor Emin mücadelecî kişilikleriyle Mısır toplumunu uyandırmaya hayatlarını adamaktadırlar. Munâ, eşini savaşta kaybettiği için yüreği yaralıdır. O, Arapları uyandırma hususunda üstlendiği rol ile adeta savaşla mücadele eder.⁸⁰⁸ Munâ, barışın, savaştan daha iyi bir fırsat olduğunu vurgular ve bağımsızlığın önemi üzerinde durur. Doktor Emin ise çalışma alanı-

⁸⁰¹ Abdullah, *Ba'de'l-ğurûb*, s. 188-200.

⁸⁰² Abdullah, *Şeceratu'l-leblâb*, s. 61.

⁸⁰³ Abdullah, *el-Vişâhu'l-ebyad*, s. 50.

⁸⁰⁴ Abdullah, *el-Vişâhu'l-ebyad*, s. 42-45.

⁸⁰⁵ Abdullah, *Sukûnu'l-'âsife*, s. 100.

⁸⁰⁶ Abdullah, *Li'z-zemen bakiye*, s. 122.

⁸⁰⁷ Abdullah, *el-Bâhis 'ani'l-hakîka*, s. 116-126.

⁸⁰⁸ Abdullah, *Kıssatun lem tetim*, s. 102.

nın üniversite olmasından dolayı kendisini gençlere daha rahat ifade etme imkânı bulur. Böylece düzenlediği konferans ve verdiği derslerle ulusal bilinci tesis etmeye çalışır.⁸⁰⁹ Aslında Doktor Emin ve Munâ'nın ortaya koyduğu mücadele şekli yazarın, toplumsal bir farkındalık oluşturma misyonuna işaret eder.

2.2.5. Anne Figüratifi

Aile toplumun, anne de ailenin yapı taşıdır. Annesiz aile olamayacağı gibi, ailesiz toplumdan da söz edilemez. Anne fedakârlığı, sevgiyi, merhameti ve aşkı betimler. İslam da cenneti onun ayakları altına serer. İşte bu realite, anneyi kurmaca dünyasında çeşitli sanatsal özelliklerle karşımıza çıkarır. Her yazar, telif etmeye çalıştığı eserinde mutlaka çevresinden istifade eder. Buradan hareketle Muhammed Abdulhalim Abdullah Mısır anne figüratifi sıkça işlemektedir.

Abdulhalim için anne kavramı özel bir yere sahiptir. Onun romanlarında yer verdiği özlem ve hasret sıfatlarını en fazla hak eden anne figüratifinin gerisinde, çocukluk yaşından itibaren eğitim için çıktığı yolculuk yatar. Dolayısıyla o, kendisini annesiz hisseder. Nitekim bu hususta verdiği bir mülakatta şöyle söyler: “Annem hastalandığında onu kaybedeceğimden çok korkardım. Çünkü annem sık sık hasta olurdu. Eğitimimi tamamlamak için Kahire’de bir akrabamın yanında kaldığım günlerde kendimi öksüz gibi hissedirdim.”⁸¹⁰

Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın romanlarında aksiyona kattığı anne figüratifi onun yaşam tecrübelerinden beslenir. Onun romanlarındaki anne merhametlidir. Güzel bir yüreğe sahiptir ve fiziki olarak da oldukça alımlıdır. Dâlyâ Mahmûd ‘Alî Hasaneyn, *Tevezîfu’s-sureti’l-belâğîyye fî binâi’r-râvî ‘inde Muhammed ‘Abdilhalîm ‘Abdillah*, adlı eserinde yazarın anne profilinin inancının ışığında oluştuğunu söyler. Ona göre Abdullah'ın dinî inancı Kur’ân-ı Kerim’den haberini aldığımız ve ortak özellikleri şefkat ve merhamet olan Hz. Musa’nın, Hz. İshak’ın, Hz. Yakup’un ve Hz. İsa’nın annelerinden almaktadır.⁸¹¹ *Min ecli veledî* romanındaki anne figüratifi Ümmü Fuad, Hz. Musa’ın annesinin oğlunu Firavun’dan korumak için suya bırakmasına benzer bir durumla karşımıza çıkar.⁸¹²

Ümmü Fuad kendini oğlu için feda edecek iman ve sevgiye sahiptir. Bu anne figüratifi, oğlunun hayatı boyunca aldığı bütün kararlara doğrudan veya dolaylı bir şekilde müdahale eder. Bu durum bazen Fuad’ın sıkıntılı anlar aşamasına da neden olur.⁸¹³ Aynı romanda

⁸⁰⁹ Abdullah, *Kıssatun lem tetim*, s. 95.

⁸¹⁰ Fârûk Şûşe, “Mukâbeletun edebiyetun ma’a Muhammed ‘Abdilhalîm Abdillâh”, *el-Âdâb*, 5/6 (1962), s. 21.

⁸¹¹ Hasaneyn, *Tevezîfu’s-surati’l-belâğîyye fî binâi’r-râvî ‘inde Muhammed ‘Abdilhalîm ‘Abdillah*, s. 110.

⁸¹² Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 90.

⁸¹³ Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 54-55.

işlenen başka bir anne figürü de Fatma Hanım'dır. Bu anne, Ümmü Fuad'ın tam tersi bir karakter olarak aksiyona dâhil olur. Fatma Hanım çocuklarından çok kendini sevmektedir. O, yemeye, içmeye ve gezmeye meraklı bir anne karakteri taşımaktadır.⁸¹⁴

Lakîta romanında karşımıza iki anne figüratifi çıkmaktadır. Bunlardan ilki başkahramanımız Leyla'nın annesidir. Romanda adı belirtilmez. O, yaptığı yanlış bir evlilikten sonra eşinden ayrılır. Akabinde evlilik dışı bir ilişkiye girer ve bundan Leyla doğar. Romandaki olaylar Leyla'nın yeni doğan bir bebek olarak bulunmasıyla başlar. Annesi, Leyla büyüyüp hemşire oluncaya kadar devam eden süreç zarfında aksiyonda yer almaz. O, romanın sonlarına doğru ortaya çıkar.⁸¹⁵ Kız ve anne kavuşurlar ancak bu kavuşma, Leyla'nın ani vefatıyla son bulur.

Bu romandaki diğer bir anne ise Doktor Cemal'in annesidir. Onun da adı direkt zikredilmez ancak Cemal'in annesi olarak, olay örgüsünde önemli bir yer tutar. Bu anne figüratifi varlıklı, zeki ve baskın biridir. O, Cemal'in Leyla'yı onlarla tanıştırmak için köyüne götürmesiyle aksiyonuna girer.⁸¹⁶ Cemal, annesine nişanlısının özel durumunu anlatır ve ondan babasını ikna etmesini rica eder. Böylece söz konusu figüratif, gençleri birleştirme noktasında önemli bir görev üstlenerek aksiyona yön verir.⁸¹⁷

Diğer yandan yazarın annesinden uzak yaşamasının psikolojik durumunu etkilediğini belirttik. Öyle ki bu ruh halini *Şeceratu'l-leblâb* romanında Hüsnü figüratifinde görmekteyiz. Hüsnü, henüz beş yaşındayken annesiz kalır. O, ömrünün geri kalanında anne özlemini gideren kız kardeşine ve sevdiğine bağımlı yaşar. Hüsnü, anne sevgisini onlarda bulmaya çalışır. Ancak anneleri ölmeden ona şöyle hitap eder: "Senin ve bu sâbi⁸¹⁸ için yaşamayı ve ölmeden önce ikinizi mutlu etmeyi ne kadar da isterdim."⁸¹⁹ Bu sözlerin muhatabı Hüsnü, yaşından dolayı ölüm gerçeğinden haberdar değildir. O, bu andan itibaren ölen annesine olan özlemini hayatının geri kalanında yüreğinde yaşar. Zira annesinin vefatından sonra babası kötü ahlâklı bir kadınla evlenir.⁸²⁰ Hüsnü'nün bu aşamadan sonra yaşadığı travmalar, üvey annesinin davranışlarından dolayı oluşur.

Genel olarak anne figüratifi tahlil edildiğinde roman sosyolojisiyle doğrudan alakalı bir çerçevenin çizildiği dikkat çeker. *Ba'ade'l-ğurûb*'da 'Abdulazîz'in ve *Şemsu'l-harîf*'te Emin'in anneleri, maddi sıkıntılardan bunalmış aşırı korumacı tipler olarak karşımıza çıkar. *el-Cennetu'l 'Azra*'da Rıza'nın annesi pasif ve olaylara karşı çaresiz bir figüratif olarak su-

⁸¹⁴ Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 82.

⁸¹⁵ Abdullah, *Lakîta*, s. 216.

⁸¹⁶ Abdullah, *Lakîta*, s. 183.

⁸¹⁷ Abdullah, *Lakîta*, s. 189.

⁸¹⁸ Kardeşi.

⁸¹⁹ Abdullah, *Şeceratu'l-leblâb*, s. 7.

⁸²⁰ Abdullah, *Şeceratu'l-leblâb*, s. 16.

nulur. *Şemsu'l-harîf*'te Muhtar'ın ve *Min ecli veledî*'de Fuad'ın anneleri romanın başkahramanları olarak aksiyona yön verirler.

Daha çok erkek karakterler üzerinden verilen anne profilinin bayan karakterler üzerinden pek işlenmediği görülür. Başka bir ifadeyle kadın karakterlerin anneleriyle olan ilişkileri *Liz'zemen bakiyye* romanında Esrâr ile annesinin ilişkileri dışında pek de derinden işlenmemiştir. Klasik bir Arap şahsiyeti üzerinden takdim edilen annenin, daha çok dinî ve örfî kimlikleriyle olayda yer almaları sıradan bir durumdur. Ancak bu, yazarın realist dönemindeki romanlarında biraz farklılık gösterir. Özellikle *Şemsu'l-harîf*'te Muhtar'ın annesi ve *Kıssatun lem tetim*'de kocasız olan Munâ el-Menşâvî, çocuklarının ihtiyaçlarını kolaylıkla karşılayan anne figüratiflerdir. Aynı zamanda bu iki figüratif, özgüven sahibidirler. Ancak Muhtar'ın annesi çocuklarına bazen despot davranışlar sergilerken,⁸²¹ Munâ el-Menşâvî için bu özellik söz konusu değildir.

Öte yandan romanın figüratif kadrosu üzerinden anne profiline baktığımızda, anneye vefa ve özlem duygularının *Sukûnu'l-âsife*'de, annesi vefat eden İzzet'in sürekli onu anarak ve ona rahmet okuyarak⁸²² olayda yer aldığını görmekteyiz. Benzer epizotlar *Şeceratu'l-leblâb*'ta küçük yaşta annesini kaybeden Hüsnü'de de kendini gösterir.⁸²³ Ancak annesine olan bağlılığı ve sevdasını en iyi gösteren karakterlerin başında *Sukûnu'l-âsife* romanında İzzet gelir. Nitekim annesiyle ilgili bir konuşmada şu ince üslûp dikkat çeker:

O, bana şarkılar söylerdi. Ben yıldızlar ve aya gözlerimi dikerdim ve onun bin yüreği besleyen sıcak tebessümünü görürdüm. O, gece kuşlarının kanat çırdığı veya bir tavuğun yuvasında gıdakladığı bir zamanda şarkı söylerdi: “Sen, sen varya sen, kalbimde bir sen, yüreğim bir cennettir, o cennetin anah-tarı sen” derdi.⁸²⁴

Baba figüratifi özelinde anne figüratifine baktığımızda ise, büyük kavgalar, aile içi şiddet ve boşanmalar şeklindeki büyük sorunlar göze çarpmaz. Babanın yazar tarafından otoriter bir şekilde romanlarda betimlenmiş olması⁸²⁵ aile içerisindeki diğer karakterlerin üzerinde sıkıntılarının çıkmasına mâni olur. Ancak ilk eşini kaybettikten sonra ikinci eşle ve çocuklardan kaynaklı mutsuzluklar, karşılıklı sıkıntılar göze çarpar.⁸²⁶

Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın romanlarında yer verdiği anne figüratifini ister ana karakter olsun ister yardımcı olsun doğrudan isimlendirmez. Bunun yerine *el-Cennetu'l-Azra*'da Ümmü Rızâ ve *Ba'ade'l-ğurub*'da Ümmü 'Abdil'azîz gibi künyeleriyle ifade eder.

Sonuç olarak Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın çizdiği anne figüratifi, eğitilmiş olmayan sıradan köylü ya da şehirli kadınlardan oluşur. Onların duygusal yönleri ağır basar.

⁸²¹ Abdullah, *Şemsu'l-harîf*, s. 122.

⁸²² Abdullah, *Sukûnu'l-âsife*, s. 32, 37.

⁸²³ Abdullah, *Şeceratu'l-leblâb*, s. 12.

⁸²⁴ Abdullah, *Sukûnu'l-âsife*, s. 73.

⁸²⁵ Cûhî Kîm, *el-Mer'etu fî rivâyât Muhammed 'Adilhalîm 'Abdillâh*, s. 47.

⁸²⁶ Abdullah, *Şemsu'l-harîf*, s. 28-30.

Nitekim anne figüratif yazının ilk iki dönemindeki anlatımla doğru orantılı olarak santiman- tal karakterlerdir. Buna mukabil yazarlığının son döneminde ise karşımıza daha objektif bir anne figüratif ortaya çıkar.

2.2.6. Baba Figüratif

Muhammed Abdulhalim Abdullah'a göre baba sadece ebeveynlerden biri değildir. Baba, toplumsal kaynaşmayı sağlayan kişi demektir. Aynı zamanda o, çocuklarına toplumsal normları öğreten ve sahip olduğu kişilik yapısıyla da çevresini yönlendirendir. Yazarın ye- ğeni Zağlul'un ifadesiyle onun işlediği baba figüratif, çelişkilere düşmez ve toplu yaşama ayak uydurur. Aksi yönde hareket eden baba ise romanın kurgusu gereği cezalandırılır.⁸²⁷ Abdullah'ın romanlarındaki baba figüratif geleneklere bağlıdır ve bu çizgide yetiştirdiği çocuklarıyla da bağları sağlamdır. Yazarın romanlarındaki baba, olumsuz davranışlar sergi- lese de saygıyı daima hak eder. Örneğin: Düriye babasının tüm sorumsuzluklarına rağmen asla ona karşı saygıda kusur etmez.⁸²⁸ Abdullah'ın romanlarında baba, asla ailenin direği olma vasfını kaybetmez.

Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın romanlarında baba figüratifine çeşitli anlamların yüklendiği de gözden kaçmaz. Örneğin: *Lakîta* romanında babasızlığın doğurduğu top- lumsal hezimetler işlenmeye çalışılır. Leyla'nın en büyük dileği, bir babasının olmasıdır. Onun katında baba, özlemi simgeler. *Ba 'de'l-ğurûb*'da baba demek: sözünün üstüne söz söylenmeyendir. Baba demek, *el-Bâhis 'ani'l-hakîka*'da onun oğluna karşı sınırsız merha- metine⁸²⁹ mukabil, başkalarına olan despotluğuna ve zorbalıklarına karşı sükûta bürünerek hakkın peşine düşmektir. Baba zulmetse de yanlış yolda olsa da saygıyı hak edendir. Selmân'ı sıcak çöl kumlarına süren onun babasıdır. Selmân en nihayetinde gaddar öz baba- sından kaçarak âlemlere rahmet olarak gönderilen ve ümmetine karşı konumu bir babanın evladına karşı konumu gibi olan Hz. Muhammed'in yanında yaşamını sürdürür.⁸³⁰

Abdullah'ın *el-Vişâhu'l-ebiyad* romanında işlediği baba figüratif de dikkat çeker. Sü- rekli içki içen bu baba, kızı Düriye'yi çalışmaya iterek hayatının farklı bir düzlemde şekil- lenmesine neden olur.⁸³¹ Buna mukabil *Sukûnu'l-'âsife*'de baba ve çocukları arasında vefaya dayanan ilişki ise önem arz eder. Sevsen, babasının sözünden asla çıkmaz ve ona sonsuz bir samimiyet ve bağlılık içerisindedir. Baba ve kızı arasındaki bu duygular karşılıklıdır. Baba,

⁸²⁷ Abdullah, *el-Vetru'l-meşdûd*, s. 28.

⁸²⁸ Baba figüratif için bkz. Abdullah, *el-Vişâhu'l-ebiyad*, s. 17-35.

⁸²⁹ Abdullah, *el-Bâhis 'ani'l-hakîka*, s. 9.

⁸³⁰ Abdullah, *el-Bâhis 'ani'l-hakîka*, s. 114.

⁸³¹ Abdullah, *el-Vişâhu'l-ebiyad*, s. 68.

zaman zaman fazla korumacı bir figüratif olsa da⁸³² de Sevsen'in babası onun tüm kararlarını etkileyen bir kişilik yapısı ortaya koyar.

el-Viṣâhu 'l-ebiyad'te Necâh'ın babası, ailesini ve dolayısıyla da kızını terk eder. Necâh bu olayın çok etkisinde kalır ve bu durumla ilgili şu sözlere yer verir:

Keşke bir yetim olsaydım ancak değildim. İtaatkâr bir yuvada dünyaya geldim. Henüz çocukluk zamanımı geride bırakmadan bu evden uzaklaştırıldım. Sonra babam uzak bir ülkeye gitti. Ben de dayımın evinde kaldım. O, zor şartlarda bize bakabiliyordu. Ben ve annem, eğitim hayatım bitinceye değin hâlâ münzevi bir şekilde dayımın karısının baskısına katlandığımızı ondan gizleyerek onun evinin bir köşesindeydik. Sonra hastalıklar görülmeye başladı.⁸³³

Bu pasajda yer alan aksiyonun ilerleyen bölümlerinde Necâh yaşamındaki pek çok şeyi babası üzerinden değerlendirir. O, baba kavramına farklı tanımlar getirir. Onun gidişini kendinden bir şey alıp götürmesi şeklinde betimler. Ev kavramını da baba üzerinden ele alır. Necâh, annesinin ve kendisinin sosyal yaşamlarına babasıyla anlam kazandırmaya çalışır. Bu değerlendirme yazarın babaya atfettiği manadan kaynaklanmaktadır. Abdullah, burada farklı bir şekilde olaya kattığı babaya bir kız çocuğunun bakış açısıyla hayat verir.

Öte yandan yazar, manevi veya fikir babası olarak ifade edeceğimiz baba profiline de yer vermektedir. *Kıssatun lem tetim* romanında Kahire Üniversitesi'nde görevli Doktor Emin karakteri verdiği ders halkaları sebebiyle baba sıfatıyla anılmaktadır. Doktor Emin Altı Gün Savaşları yenilgisinden sonra toplumda oluşan korku havasını bir baba edasıyla verdiği konferans halkalarıyla yenmeye çalışır. Sahip olduğu kişilik yapısından dolayı öğrencileri ve konferans katılımcıları baba olarak adlandırdıkları⁸³⁴ bu karakteri Abdullah şöyle takdim eder:

Doktor Emin, Yunan biliminin sembolü Diyojen'in kandilini elinde taşıdığını söyler. Ancak o, Diyojen'in ilim şarabını içmiş bir halde ve alaycı bir şekilde dediği gibi bununla birisini aramaz. Aksine kandili, karanlık bir gecede dar bir köprüden ve sıkıntılı asrın denizinin üstünden geçer gibi tüm gençlerin avucuna mütevazı bir şekilde koyar.⁸³⁵

Yazar burada Doktor Emin özelinde diğer romanlarında aşına olduğumuz baba figüratifinden farklı özellikteki bir babayı işler. Adına fikir babası diyeceğimiz bu karakter oldukça önemlidir.

Muhammed Abdulhalim Abdullah, karakterlerine yüklediği gelenekçi vasıflardan dolayı *Min ecli veledî* romanının başkahramanın ağzından birkaç cümlelik bir giriş yaptıktan sonra baba üzerinden aksiyonu şekillendirmeye çalışır. Burada içkici baba üzerinden bir evladın gözüyle tahliller yapılır. Nitekim o, kurguyu şu şekilde başlatır:

Babam, evin dış kapısının anahtarını çevirdiğinde vakit gece yarısına yaklaşmıştı. Işığı hala yanan annemin sağ tarafa düşen odasına uğrayarak içeriye yöneldi. Kapının önünde durdu. Onun kapısının aralığından baktı sonra yüzünde iğrenme alametleriyle başka bir odaya uyumak için ayrıldı. Annemin

⁸³² Abdullah, *Sukûnu 'l-âsife*, s. 34.

⁸³³ Abdullah, *el-Viṣâhu 'l-ebiyad*, s. 55.

⁸³⁴ Abdullah, *Kıssatun lem tetim*, s. 88.

⁸³⁵ Abdullah, *Kıssatun lem tetim*, s. 85.

iniltilerini duydu. Ancak ona bir şey yapacak bir durumda değildi. Çünkü sarhoştı. Başka bir odada midesinin bulantısıyla sabahladı. Annem de yan odadan iniltilerle sabahladı. O, şafak vaktine değin inlemeye devam etti. Sonra ona, onun ve doktorun hesabında olmayan bir şey oldu; işte tam bu anda bir erkek çocuğu dünyaya geldi; babası alkol komasında. O çocuk, işte benim.⁸³⁶

Babanın vurdumduymazlığıyla başlatılan aksiyon onun vefatına kadar olayların merkezindedir. Nitekim babanın bir ailenin oluşmasındaki etkisi ve fertlerinin doğruyu bulmasındaki önemi vurgulanır.

Öte yandan Selmân-ı Fârisî'nin babası, oldukça saygın fakat bir o kadar da despot bir baba olarak aksiyonda yer alır. Bu kişilik yapısı Selmân'ın doğru yolu bulmasına vesile olur. Bu baba figüratif, bir din adamı olarak insanları kendine ne kadar yaklaştırırsa⁸³⁷ bir baba olarak da çocuğunu kendisinden o kadar uzaklaştırır.

2.2.7. Çocuk Figüratif

Muhammed Abdulhalim Abdullah romanlarında kişilerin yaşlarını nadiren belirtir. Dolayısıyla onun anlatımından bir yaş aralığı belirlemek zordur. Buna rağmen yazarın romanlarına bakıldığında onun çocuklara karşı çok hassas olduğu görülür. Kırsaldan eğitim için şehre gelen öğrenci figüratifine çokça rastlanabilmektedir.⁸³⁸ Okul, müdür ve öğretmen sarmalı dikkatlerden kaçmaz.⁸³⁹ Her yazarın romanlarına aslında birazda kendini yazdığı gerçeğinden hareketle baktığımızda, yazarın kendisine kolaylıkla rastlayabiliriz. Onun köyden kente taşıdığı hayat macerasının temel nedeni eğitimidir. Abdullah'ın romanlarında yırtık kıyafetli öğrencilerin oluşturduğu karakterler ve farelerin kemirdiği kitapların olduğu olay örgüleri karşımıza çıkmaktadır.⁸⁴⁰

Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın romanlarında aksiyona kattığı figüratif kadronun yaşlarının genelde on altı ile otuz yaş aralığında olduğunu görmekteyiz. Bu manada yazarın figüratif kadrosu daha çok genç ve çocuklardan oluşur. Bu tespitimizin bir benzerini Zeyneb Cûhî Kîm, *el-Mer'etu fî rivâyâti Muhammed 'Adilhalîm 'Abdillâh* adlı eserinde yapar.⁸⁴¹ Dolayısıyla yazarın romanlarının figüratif kadrosunun çoğunu çocuklardan seçtiği düşüncesi akla gelebilir.

⁸³⁶ Abdullah, *Mine ecli veledî*, s. 5.

⁸³⁷ Abdullah, *el-Bâhis 'ani'l-hakîka*, s. 9.

⁸³⁸ Abdullah, *Lakîta*, s. 27; Abdullah, *Mine ecli veledî*, s. 47; Abdullah, *Kıssatun lem tetim*, s. 88; Abdullah, *el-Vişâhu'l-ebiyad*, s. 34; Abdullah, *Sukûnu'l-âsife*, s. 216; Abdullah, *Şeceratu'l-leblâb*, s. 13; Abdullah, *Li'z-zemen bakiyye*, s. 18; Abdullah, *Şemsu'l-harîf*, s. 82.

⁸³⁹ Abdullah, *Şemsu'l-harîf*, s. 36, 42.

⁸⁴⁰ Abdullah, *Mine ecli veledî*, s. 47-55; Abdullah, *Şeceratu'l-leblâb*, s. 13-19; Abdullah, *Şemsu'l-harîf*, s. 82; Abdullah'ın farklı romanlarda kendisinden hareketle inşa ettiği figüratif kadro için bkz. Zağlûl, *el-Vetru'l-meşdûd*, s. 75.

⁸⁴¹ Cûhî Kîm, *el-Mer'etu fî rivâyâti Muhammed 'Adilhalîm 'Abdillâh*, s. 157.

Lakîta romanının başkahramanı Leyla'nın yaşam macerası ilk doğduğu gün itibariyle başlar.⁸⁴² Çocukluğu onun ölümüne değin geçen hayat serüveninde belirleyicidir. *Şeceratu'l-leblâb*'da ise Hüsnü ve Henîye çocuk yaşta annelerini kaybederler.⁸⁴³ Babalarının evlendiği üvey annelerinin de Rabî' adında bir çocuğu vardır. *Min ecli veledî* romanında başkahraman Fuad aksiyona çocuk yaşta kardeşleri Bedriye ve Semîre ile katılır.⁸⁴⁴ Onların yaş düzeyi olay örgüsünde belirleyici olur. *el-Bâhis 'ani'l-hakîka*'da Selmân çocuk yaşta Peygamber aşkıyla yollara düşer. Onun da Bûrân adında Selmân'a çok düşkün bir kız kardeşi vardır.⁸⁴⁵ *Sukûnu'l-âsife*'de Sevsen adlı figüratif de aksiyona katıldığında çocuk yaştadır ve öğrencidir.⁸⁴⁶

Daha önce de belirttiğimiz üzere yazar, çocuk şahsiyetleri çoğu zaman öğrenci kimlikleriyle aksiyona katar. Öğrencilerin ortak özellikleri köyden kente okumak için gelen çocuklar olmalarıdır. Nitekim o, *Min ecli veledî* romanında çocuk öğrencileri şöyle ifade etmektedir: “Burada köyden kente okumak için gelen birkaç çiftçi çocuğu var, tek başlarına kalıyorlar, aileleri ise köyde ikamet ediyorlar. Çoğu zaman ıspanaklı bir yemek ve ekmekle besleniyorlar. Onların içlerinde iyiler var.”⁸⁴⁷ Samimiyet üzerine oluşturulan benzer sahneler *Sukûnu'l-âsife*'de de karşımıza çıkar. Kâmil hukuk fakültesinde okuyan bir gençtir. Babası varlıklı bir köy ağasıdır. Kâmil daha eğitiminin ilk yılında babasını bir cinayetle kaybeder. Bunun üzerine köyde dul kalan annesi ve altı kız kardeşine bakmak ve çiftliği idare etmek için eğitimini terk eder.⁸⁴⁸ Abdullah, bu aksiyonda Kâmil karakteri üzerinden bir erkek çocuğu için ailenin ne kadar değerli olduğunu da vurgulamaya çalışır. Jordan Mono da Abdullah'ın çocukları çok yazdığı tespitinde bulunarak konuyla ilgili şu sözlere yer verir: “Muhammed Abdulhalim Abdullah eserlerinde çocukları yazmaktan ve çocuklara ait masumiyeti işlemekten çok keyif alır. Söz konusu çocukların en belirleyici özellikleri fakir olmalarıdır.”⁸⁴⁹

Görüldüğü üzere Abdullah, romanlarında çocuk figüratif kadroya oldukça önem vermekte ve çoğu zaman aksiyonu onlar üzerinden inşa etmektedir.

⁸⁴² Abdullah, *Lakîta*, s. 11.

⁸⁴³ Abdullah, *Şeceratu'l-leblâb*, s. 14.

⁸⁴⁴ Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 5.

⁸⁴⁵ Abdullah, *el-Bâhis 'ani'l-hakîka*, s. 17.

⁸⁴⁶ Abdullah, *Sukûnu'l-âsife*, s. 23.

⁸⁴⁷ Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 46.

⁸⁴⁸ Abdullah, *Sukûnu'l-âsife*, s. 208-209.

⁸⁴⁹ Nevfel, *Muhammed 'Abdülhâlîm 'Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 168; Nevfel, *Fennu'l-kıssa 'inde Muhammed 'Abdülhâlîm 'Abdullah*, s. 181.

2.2.8. Yabancı Figüratif

Her roman, işlenen konuya göre romancının öz kültürü dışında figüratif kadrolar barındırabilir. Çoğu zaman olay örgüsüne bir nesnellik, çekicilik ve akıcılık katan yabancı figüratif kadro⁸⁵⁰ tercihi tamamen yazara aittir. Hiçbir yazar gelişigüzel bir figüratifi aksiyona katmaz. Figüratif kadro ister ana karakter olsun ister yardımcı karakter olsun mutlaka sosyolojik, psikolojik, tarihî ve dinî birtakım kodları taşımak zorundadır. Nitekim Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın romanlarına bakıldığında pek çok Arap olmayan figüratifi görmek mümkündür. Burada kullandığı figüratif kadronun bazılarının gerçek kişilerden olması aynı zamanda onun birikim ve kültürüyle açıklanabilir. Daha çok Doğu dünyasına ait bu figüratif kadro yazara ait romanlarda ve diğer eserlerinde yer almaktadırlar.

Abdullah'ın bir yabancı figüratif üzerinden kurgusunu oluşturduğu tek eseri *el-Bâhis 'ani'l-hakîka*'dır. Bu romanın başkahramanı Selmân-ı Fârisî'dir ve aksiyonun en merkezindedir. Nitekim bu romanı, söz konusu anlatımından dolayı bildungsroman kategorisinde değerlendirdik. *Bâhis 'ani'l-hakîka* romanının ilk bölümlerinde başkahramanın yaşadığı çevreden yabancı figüratif kadrolar dikkat çeker. Özellikle ailesinden olan bu figüratif kadronun en başından kız kardeşi Borân gelmektedir.⁸⁵¹ Aynı zamanda Mecusi din adamlarının da aksiyonda yer aldıklarını görmekteyiz. Selmân'ın babasının da bir din adamı olması kadroyu genişletmektedir.⁸⁵²

el-Bâhis 'ani'l-hakîka romanında olduğu gibi *Sukûnu'l-'âsife* romanın ana karakterlerinden birisi olarak aksiyona dâhil olan Muhsin Bey, Türk'tür. Romanın başkarakteri olan Şükrî'nin eniştesi ve babasının da yakın bir arkadaşı olarak figüratif kadroda yer alır. Nitekim Abdullah, Muhsin Bey'i şöyle aksiyona katar:

Muhsin Bey, İzzet Bey'in bacanağı ve İzzet Bey'in çocuklarının teyzesi İ'tidâl Hanım'ın da eşidir. Muhsin Bey, yassı burunlu ve Türk asıllıdır. Sen onu, yuvarlak yüzü, ağızlığın içindeki pahalı sigarası, kısa teşpihi ve renkli gözlüğüyle mi hatırlıyorsun?

Muhsin Bey, bir akşam Kahire'de bacanağının evine uğradı. Akşam yemeğini onlarla yedi ve sabahleyin oradan ayrıldı. Gözlerine çocuklar takılınca da babalarından ağustos ayında beraber çiftliğine gelmeleri ve birkaç gün beraber zaman geçirmeleri sözünü aldı.⁸⁵³

Romanın bundan sonraki aşamalarında Muhsin Bey'in çiftliği aksiyonun önemli merkezlerinden birisi olur. Sayfiye bir bölgede yer alan bu mekân, İzzet Bey'in sık uğradığı mekânların içerisinde yer alır.

Abdullah'ın aksiyona bir ana figüratif olarak katmadığı ancak romanın kurgusu gereği yer verdiği yabancı kişilerle karşılaşmaktayız. Daha önce ifade ettiğimiz gibi Muhammed Abdulhalim Abdullah edebî şahsiyetinin oluşumunda etkisi olan *Savaş ve Barış* ve *An-*

⁸⁵⁰ Yabancı figüratifle kastımız Mısırlı/Arap olmayan karakterlerdir.

⁸⁵¹ Abdullah, *Bâhis 'ani'l-hakîka*, s. 17.

⁸⁵² Abdullah, *Bâhis 'ani'l-hakîka*, s. 8.

⁸⁵³ Abdullah, *Sukûnu'l-'âsife*, s. 97.

na *Karaninna* romanlarının yazarı Tolstoy'u *Ba'de'l-ğurûb*⁸⁵⁴, *Sukûnu'l-'âsife*⁸⁵⁵ ve *Ğusnu'z-zeytûn*⁸⁵⁶ romanlarında aksiyona dâhil eder. Yazar, *Kıssatun lem tetim*'de Gandi'yi, Munâ ve Fehmi Sukker arasında geçen diyalogda Fehmi'nin ağzıyla⁸⁵⁷ aksiyona dâhil ederken *el-Beytu's-sâmit*'de ise Samir'in idareciliği⁸⁵⁸ üzerinden katar. *Kıssatun lem tetim*'de aynı zamanda Hitler de pasif bir figüratif olarak yer alır.⁸⁵⁹ Diğer yandan *el-Vişâhu'l-ebyad* romanında Düriye'nin sanatçı olmasıyla gelişen hadiseler içerisinde Beethoven ve Mozart'ın yer aldığını görürüz.⁸⁶⁰

Abdullah'ın romanlarında karşılaştığımız yabancı figüratif kadronun sayısından ziyade, aksiyonda neden yer verildiği sorusuna verilecek cevap çalışmamız açısından daha önem kazanmaktadır. Nitekim Kâmil Huseyn 'Abdu'l-Fettâh Tehânî'nin yazarın eserlerinde yer alan adlarla ilgili yapmış olduğu bir çalışmaya göre Arap olmayan şahısların oranı bizim de ifade ettiğimiz gibi sınırlıdır.⁸⁶¹ Söz konusu figüratif kadronun çoğunluğunu Farsça isimler oluşturmakla beraber aksiyonda dolaylı olarak yer alan isimlerin içerisinde Rusça ve Almaca şahıs isimleri de dikkat çeker. Abdullah, bu figüratif kadroyu roman okuyucusunu ikna etmek ve olay örgüsüne nesnellik kazandırmak için aksiyona katar. Hatta Abdullah'ın okuyucuyu figüratif kadronun fikriyle buluşturma, düşündürme, olay örgüsüne dâhil etme, yüceltme, örneklendirme ve olay mahalline çekme gibi durumlar öncelikleri arasındadır.

2.2.9. Figüratif Kadronun Genel Özellikleri

Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın romanlarında aksiyona kattığı figüratif kadronun kendine has özellikleri vardır. İlk dönem eserlerden *Lakîta* romanının başkahramanı Leyla, hayatını duyguları üzerine bina etmiş bir kişilik yapısıyla karşımıza çıkar. Onun, hayal kırıklıklarının temelinde, yazarın bu şekilde oluşturduğu bir kişilik yapısı vardır. Alınganlığı, çekingenliği toplumdan uzak durması ve her şeyden önemlisi kendisine sevgi gösterenlere kayıtsız kalması, aşırı duygusal yapısının sonucudur. Leyla'nın makul davranması gereken yerde bir davranış karışıklığı yaşayarak bilgisine güvendiği Emin Bey'lere sürekli danışması da onun bu kişilik yapısı hakkında bize bilgi vermektedir.

Aynı şekilde *Şemsu'l-harîf*'in başkahramanı Muhtar, küçük yaşta annesini kaybetmesinden ve üvey annesi tarafından çoğu zaman hakir görülerek büyümesinden dolayı duygu-

⁸⁵⁴ Abdullah, *Ba'de'l-ğurûb*, s. 67.

⁸⁵⁵ Abdullah, *Sukûnu'l-'âsife*, s. 111.

⁸⁵⁶ Abdullah, *Ğusnu'z-zeytûn*, s. 177.

⁸⁵⁷ Abdullah, *Kıssatun lem tetim*, s. 116.

⁸⁵⁸ Abdullah, *el-Beytu's-sâmit*, s. 185.

⁸⁵⁹ Abdullah, *Kıssatun lem tetim*, s. 176.

⁸⁶⁰ Abdullah, *el-Vişâhu'l-ebyad*, s. 81.

⁸⁶¹ Tehânî Kâmil Huseyn 'Abdu'l-Fettâh, *et-Tevzîfu'l-üslûbi li'l-esmâi'l-'alâmi'il-insânîyye fî rivâyâti Muhammed 'Abdilhâlîm 'Abdillâh*, s. 73.

sal bir yapıyla karşımıza çıkar. Diğer yandan kendinden küçük kardeşini, üvey annesine karşı koruma refleksi de böyle bir duygunun oluşmasında etkilidir. Aynı zamanda içine düştüğü aşk da çoğu zaman verilen kararların duygusal özellik taşıdığı dikkat çeker.

Abdullah, romanlarında yer verdiği kişilerin sadece iç dünyaları üzerinde durmaz; aynı zamanda dış görünüşlerini, toplumsal konumlarını ve kültürlerini de işler. Tüm bunlar romanın doğası gereği işlenen konu, zaman, mekân ve olay örgüsüyle doğru orantılıdır. Her yazar inşa ettiği karakter yapısına kendisi karar verir; romanın kişisinin duygusal, asi, hain, sevecen ve korkak olması yazarın inisiyatifindedir. Nitekim burada belirleyici olan şey figüratifin rolüdür.

Abdullah'ın yazarlığının ilk döneminde aksiyonda görevlendirdiği karakterler, hayatta hezimete uğramış; hakir ve fakir görülmüş kendi içine kapanık ve toplumdan uzak köylü kesiminden oluşmaktadırlar.⁸⁶² Bunların çoğu yetimler, kimsesiz kadınlar ve düşkünlerdir. Nitekim Yusûf Hasan Nevfel'e göre bu kahramanların hepsi Abdullah'ın kendi köyünden esinlenerek oluşturduğu kişilerdir. Nevfel, bunların karakterize olmasında Abdulhalim'in şehre taşınmasının ve annesini kaybetmesinin etkili olduğunu söyler.⁸⁶³ Sözü edilen kahramanların en dikkat çeken özellikleri kırsala has utangaçlıktır. İlk romanı *Lakîta*'ya bakıldığında başkahramanı Leyla'da, *Ġusnu'z-zeytûn*'da başkahramanı olan Abdu Efendi'de söz konusu bu durum dikkat çekmektedir.

Yazar, figüratif kadroyu kurarken insani hasletlerin temayüz etmediği kişilere yer vermez. Başka bir ifadeyle toplumda karşılaşılmayan sahte kişiliklere rol biçmez. O, kişiyi bütün doğallığıyla okuyucunun karşısına çıkarır. Söz konusu kadroda yer alanların kusurlarını gizlemeye asla yeltenmez. Bunun yanı sıra onları gerçekliğin dışına çıkararak abartıya da mahal vermez.⁸⁶⁴ Söz gelimi ister ana karakter ister yardımcı karakter olsun onların mizaçlarını, görünümelerini ve iç dünyalarını olduğu gibi takdim eder: *Sukûnu'l-âsife* ve *el-Cennetu'ul-azrâ*'da aksiyona kattığı et-Turkî adlı karakter uyanık kişilik yapısıyla dikkat çeker. *Ba'de'l-ğurûb*'da 'Abdulazîz'in tren yolculuğu esnasında pencereye yakın olan adamdan pencereyi açmasını ve içerinin havalanmasını istediği sahnede,⁸⁶⁵ söz konusu adamın şişmanlığına vurgu yapılır ve görünümünden dolayı aksiyonun seyri değişir. Aynı zamanda bu karakter şişman adam şeklinde takdim edilir. Abdullah'ın ilk dönem romanlarında

⁸⁶² Nevfel Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah, *hayâtuhû ve edebuhû*, s. 159; Nevfel, *Fennu'l-kıssa 'inde Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 172.

⁸⁶³ Nevfel, *Fennu'l-kıssa 'inde Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 175; Nevfel, *Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 162.

⁸⁶⁴ Zağlûl, *el-Vetru'l-meşdûd*, s. 310.

⁸⁶⁵ Abdullah, *Ba'de'l-ğurûb*, s. 15.

yer alan karakterlere ait biyografilerin daha çok öne çıkarılmalarından dolayı karakterin konunun önüne geçirildiği gözlenir.

Yazarın *Min ecli veledî* romanıyla başlayan ikinci dönem eserlerine baktığımızda bu dönemdeki eserlerinde toplum tarafından hakir görülen karakterlerin yavaş yavaş kalktığını yerine ise aşk ve duygusal tavırların egemen olduğu kişiliklerin yerleştiğini görmekteyiz. Eserde okuyucuyu duyguya gark eden pasajların yoğunluğu dikkat çeker.⁸⁶⁶ Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın romanlarının kahramanları orta tabaka Mısırlılardan oluşmaktadır. Ayrıca bunlar hayatın dayattıklarından şikâyetçi olmayan ve kaderden kaçamayan kişilerdir.⁸⁶⁷

Kahramanlar gerçeklerden ve özgürlükten asla taviz vermeyen hassas yürekli ve genç kişilerdir.⁸⁶⁸ Bunlar sıradan mahalle çocukları, köylüler olup eğitilmiş ve zengin kişilikler değillerdir.⁸⁶⁹ Çoğu zaman iyi niyetlerinden başlarına türlü türlü musibetler gelmekte, istemeden vefasızlık tabloları sergileyebilmektedirler.

Öte yandan Abdullah hakkında birtakım yazılar kaleme alan Mısırlı eleştirmen el-Kâ'ud, benzeri şeyleri ifade etmekle birlikte Necîb Mahfûz ve Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın roman kişilerini karşılaştırdığı bir yazısında, Abdullah'ın kişilerini toplumla uyumlu kişiler şeklinde betimlerken, Mahfûz'un kişilerini ise kuralsız ve narsist olarak ifade etmektedir.⁸⁷⁰

Abdullah'ın romanlarında toplumla uyumlu karakterlerin inşasının gerisindeki en büyük neden içselleştirilmiş bir din tasavvurudur. Retler ve kabullerin bir inanç düsturuna bağlandığı dikkat çekmektedir. Bu nedenle figüratif kadro için sağlam psikolojik tahliller görülmektedir. Romantik öğelerle bezeli bir olayda bile dinî, ahlakî bir nasihat kaçınılmazdır.⁸⁷¹ Söz gelimi *Şeceratu'l-leblâb* kahramanı Hüsnü'nün yaşadığı bütün trajediye rağmen benliğinden taviz vermeyerek aynı zamanda toplumsal normlara bağlı kalması ve hayatını idame etmesi, yazarın insan ilişkilerine ve toplumsal değerlere bakışıyla açıklanabilir. Yazarın eserlerinin genelinde insan faktörü hep ön plandadır. Burada Jordan Mono'nun kendisi için söylediği "*Abdulhalim, insanı yazar.*"⁸⁷² sözü yerindedir.

⁸⁶⁶ Nevfel, *Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 160; Nevfel, *Fennu'l-kıssa 'inde Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 173

⁸⁶⁷ Nevfel, *Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 162; Nevfel, *Fennu'l-kıssa 'inde Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 175.

⁸⁶⁸ Muhammed Abdulhalim Abdullah, "*Bir kahramanın teşekkülü yazarının hayat tecrübesi ve öz benliğine bağlıdır.*" ifadesiyle kahramanı çerçeveye almaktadır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullah, "eş-Şahsiyâtu'r-rivâiyye," *el-Kıssa*, 11/1 (1964), s. 60.

⁸⁶⁹ Nevfel *Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 163.

⁸⁷⁰ Kâ'ud, *el-Ğurûbu'l-mustehîl: sîretu kâtib Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 21.

⁸⁷¹ Kâ'ud, *el-Ğurûbu'l-mustehîl: sîretu kâtib Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 100.

⁸⁷² Kâ'ud, *el-Ğurûbu'l-mustehîl: sîretu kâtib Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 102.

Abdullah'ın romanlarında şahsiyetler, hikâyenin bel kemiğini oluşturur. Bu durum o kadar belirleyicidir ki romanlarının “Şahsiyet sanatı” olduğu benzetmesi kolaylıkla yapılabilmektedir. O, aynı zamanda okuyucu ile romandaki karakterler arasındaki ilişkinin sağlam olmasına da dikkat eder. Onun aksiyona kattığı karakterler herkesin her yerde kolaylıkla karşılaşılabileceği sıradan kişilerdir. Bu duruma çoğu romanında rastlanabileceği gibi Necîb Mahfûz'un *Üçlemesi*'nde, Abdurrahman eş-Şerkâvî'nin *el-'Ard*, Yahya Hakkî'nin *Kandîl um Hişâm* ve Yusûf es-Sibâ'î'nin *Reddu kalbî* romanlarında da rastlanabilmektedir.⁸⁷³ Ancak sözünü ettiğimiz yazarlardan farklı olarak Abdulhalim Abdullah, romantik kimliğinden dolayı tabiatla roman karakterlerini vasıflandırır. Yani insan bedenine mutlaka tabiatın bir eklenti yapar. Abdullah, *Şemsu'l-harîf*'te Muhtar'ın annesi ve babasının ilk karşılaştıkları anı şu şekilde vasf eder: “Kuşların dikkatleri üzerlerine çekmek için kanatlarındaki renkleri göstermeleri misali bir özgüvenle duran kadını, Muhtar'ın babası ışıl ışıl gözleriyle takip ediyordu.”⁸⁷⁴

Abdullah'ın romanlarındaki kahramanların en büyük özellikleri, tehlikenin son haddinde ve kalpler yuvasından fırlayıp yürekler ağızlarına geldiğinde çıkıp gelmeleridir. Örneğin *el-Bâhis 'ani'l-hakîka*'da Selmân, umudunu yitireceği bir anda yanına Suheyl gelir. Ona yoldaşlık eder ve onu yeniden eski ruh haline kavuşturur.⁸⁷⁵ Bazı eleştirmenler, Abdullah'ın bu özelliğini onun yüksek düzeydeki fedakârlık duygusuna bağlamaktadırlar.⁸⁷⁶ Yazar, insanların sevinç ve kederleriyle alakalıdır. O, her şeyin Allah'tan geldiğine inanır. Ona düşen görev ise gerçeklerden uzaklaşmamaktır.

Muhammed Abdulhalim Abdullah, toplumun çoğu kesiminden insanlara yer verir. Bunların en dikkat çeken özellikleri iyiliğe koşmaları, faziletli ve erdemli olmalarının yanında başka bir özellikleri de duygusal olarak zayıf olmalarıdır.⁸⁷⁷

Öte yandan yazarın romanlarının tip ve karakterlerini iki şekilde değerlendirildiğini görmekteyiz. Bunların ilki şekil itibari ile kişinin güzel veya çirkin, uzun veya kısa, şişman veya zayıf şekilde resmedilmesidir; ikincisi ise iç dünyaları bakımından, kişinin mutlu, mutsuz, hüznü, sevinçli, umutlu ve umutsuz bir halde tanıtılmasıdır.⁸⁷⁸

Başkahramanlara cinsiyet açısından bakıldığında sayı bakımından bir dengesizlik göze çarpar. Örneğin *Lakîta* ve *el-Vişâhu'l-ebiyad* romanları hariç diğer bütün romanların

⁸⁷³ Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun 'an 'amâl Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 191.

⁸⁷⁴ Abdullah, *Şemsu'l-harîf*, s. 15. Buna benzer şahısların fiziki ve ruhsal olarak tanıtıldığı üslûp türlerini genel olarak her romanındaki birkaç şahısta görmek mümkündür. Gerek örneklerin gerekse de dipnotların çok fazla yer kaplayacağı kaygısından dolayı bu örnekle sınırlı tutulmuştur.

⁸⁷⁵ Abdullah, *el-Bâhis 'ani'l-hakîka*, s. 34.

⁸⁷⁶ Kâ'ud, *el-Ğurûbu'l-mustehîl: sîretu kâtib Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 61.

⁸⁷⁷ Nevfel Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah, *hayâtuhû ve edebuhû*, s. 187; Nevfel, *Fennu'l-kıssa 'inde Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 200.

⁸⁷⁸ Kâ'ud, *el-Ğurûbu'l-mustehîl: sîretu kâtib Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdullah*, s. 21.

başkahramanları erkektir. Bu türden bir dengesizlik gençler ile yaşlılar arasında da söz konusudur. *Şemsu'l-harîf*'in başkahramanının dışındakilerin hepsinin genç olması da bu açıdan dikkat çeker. Gençlik tecrübesizlik anlamına gelir ve beraberinde hataları getirir. Bundan dolayı yazarın kahramanları tecrübesizdir ve hata yapmaya eğilimlidirler. Onların katında hayatın anlamı tam da anlaşılmamıştır. İnsan, bu çağda aklından çok kalbinin sesini dinler.

“Muhammed Abdulhalim Abdullah’ın karakterleri kimlerdir?” diye bir soru sorulduğunda: hemşireler ziraat mühendisleri, memurlar, öğretmenler, öğrenciler, arazi sahipleri, doktorlar, çiftçiler ve esnaflar şeklinde bir cevap verilebilir. Bu tasnif meslek gurupları üzerinden yapılabilir. Bu kahramanların veya roman kişilerinin ortak noktaları orta sınıftan olmaları ve fakir kesimi temsil etmeleridir. Bilindiği üzere dünyanın her yerindeki söz konusu tabakaya müntesip insanların birleştiği nokta siyaset ve toplumsal meselelerde yeteri kadar etkin olamamalarıdır. Bu gerçekten hareketle Abdullah’ın da figüratif kadrolarının yeteri kadar etkin olmadıkları söylenebilir. Ancak bu bir kusur değildir. Nitekim kırsal düzeyde kendini gösteren pek çok sosyal ve siyasal meseleye değindiği de gözden kaçmaz.

Öte yandan yazarın romanlarındaki kişilere seçtiği adlar da dikkat çekmektedir. “Doktor K.”⁸⁷⁹ ve “Seyyide F.”⁸⁸⁰ gibi isimler klasik Arap edebiyatından miras kalan bir söylemden gelmektedir. Bilindiği üzere filanın oğlu veya filan kişi şeklindeki kullanımlar çoktur. Ancak bu denli bir kullanım modern roman literatüründe bir basitliği ifade etmesinden dolayı pek de kabul görmemektedir.

Aynı zamanda bazı isimlerin farklı romanlarda defalarca kullanıldığına tanık olmaktadır. Söz gelimi, Zeyneb ismi *Ba‘de'l-ğurûb*, *Şeceratu'l-leblâb*, *el-Vişâhu'l-ebyad*, *Sukûnu'l-‘âsife ve el-Beytu's-sâmit* romanlarında geçmektedir. Bunun nedeni yazarın yetişme ortamından dolayı bu isme olan aşinalığıdır. Zeyneb ismi Peygamber Efendimizin Hz. Hatice'den doğma kızının ve eşlerinden birinin adıdır. Bir diğer unsur ise Zeyneb adının Modern Arap Edebiyatı'nın ilk romanı sayılan Hüseyin Heykel'in yazmış olduğu eserinin adı olmasıdır.

Zeyneb adı gibi *Ba‘de'l-ğurûb*, *el-Vişâhu'l-ebyad*, *Sukûnu'l-‘âsife*, *el-Beytu's-sâmit* ve *Kıssatun lem tetim*'de kullanılan Havva, *Ba‘de'l-ğurûb*, *el-Vişâhu'l-ebyad*, *el-Beytu's-sâmit*'de geçen Adem ve *Sukûnu'l-‘âsife*, *el-Bâhis 'ani'l-hakîka*'da Ali gibi isimleri kullanmasında yazarın inancının derin izleri görülür.⁸⁸¹ Yazarın romanlarında kullandığı Sokrat,

⁸⁷⁹ Abdullah, *Lakîta*, s. 49.

⁸⁸⁰ Abdullah, *Şemsu'l-harîf*, s. 154.

⁸⁸¹ Konuyla ilgili teferruatlı bilgi için bkz. Tehânî Kâmil Huseyn 'Abdu'l-Fettâh, *et-Tevzîfu'l-uslûbi li'l-esmâi'l-a'lâmi'il-insânîyye fî rivâyât Muhammed 'Abdilhâlîm 'Abdillâh*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Câmî'atu Elmenyâ, Kulliyetu Dâri'l-'ulûm, 2006, s. 170-173.

Tolstoy ve Gandi gibi yabancı isimlerde de kültürel nedenlerle beraber içinde bulunduğu ortamın etkisi vardır.

Söz konusu kültür kodlarının yazarın kahramanlarını oluşturmada en belirgin özellik olduğunu, *el-Vişâhu'l-ebyad* romanındaki kahramanlarda görmekteyiz. Romanın başkahramanı Düriye'dir. Babası çok içki içen bir ayyaşır ve adı Muhaymer Efendi'dir. Muhaymer ismi etimolojik olarak “خمر” “içki-şarap” kelimesinden türetilmiş olup bizatihi içki içen fiiline işaret etmektedir. Aynı romanda Düriye ile meslektaş ve aynı yurttaki ikamet eden Necâh ise çalışkanlığıyla ve başarılarıyla öne çıkar. Necâh isminin benzer şekilde “نجح” kelimesinin anlamından hareketle kullanıldığı görülür. Düriye'in bir diğer meslektaşı olan 'Afife de hafif meşrep bir kadın olup, karşı cinsle ilişkilerinde mütesail bir karakter olarak karşımıza çıkar. Bu ismin de “عفيفة” sözcüğünden kinayeye alındığı aşikârdır.

Benzer isimlendirmeler diğer romanlarında da karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bu üslûp özelliği bizi, karakteri oluştururken yazarın onlara yüklediği misyonun bir gereği olarak hareket ettiği düşüncesine götürür. Dolayısıyla yazarın karakter inşasında isimlerin yüklendiği nitelikleri de göz ardı etmediği görülür. Söz gelimi, Emîre'nin âmir pozisyonunda olması, Hâmid'in aza kanaat etmesi, Ferîd'in ailenin tek çocuğu olması, Kerîm'in cömertlikle öne çıkması, Ğânim'in zengin olması bundandır.⁸⁸² Nitekim bu hususta Celalettin Çelik, *İsim Kültürü ve Din* adlı kitabında isim teşkiliyle ilgili şunları söylemektedir: “İsim tercihi ve ismin verilmesi ile ilgili inanış ve uygulamalar, basitçe adlandırmanın ötesinde topluluğun tarihsel ve kültürel kimliğini pekiştiren kolektif anlamlar taşır.”⁸⁸³

Ayrıca Abdullah, figüratif kadrosunda yer alan kişileri, önce tanıtarak aksiyona dahil eder. Nitekim yeğeni Zağlûl'un tespitine göre Abdullah kişiyi öncelikli olarak dış görünüş ve davranışlarıyla tanıtır. Daha sonra o, kişiyi iç dünyasıyla, davranışlarını belirleyen ruhsal ve fikri olgularla betimler ve figüratife misyon yükler.⁸⁸⁴ Böylece toplumsal konumlarıyla onları takdim ederek aksiyona katar.

2.3. Anlatıcı ve Bakış Açısı

Bu başlıkta, anlatıcı ve bakış açısı konularıyla ilgili ayrı başlıklar halinde bilgiler verilirken yazara ait romanların anlatıcıları ve tercih edilen bakış açıları tespit edilmeye çalışılacaktır.

⁸⁸² Adı geçen kahramanlar, *Ba'de'l-ğurûb* romanında da yer almaktadırlar.

⁸⁸³ Celalettin Çelik, *İsim Kültürü ve Din, Şahıs İsimleri Üzerine Bir Din Sosyolojisi Denemesi*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2005, s. 31.

⁸⁸⁴ Zağlûl, *el-Vetru'l-meşdüd*, s. 57.

2.3.1. Anlatıcı

Her romancı nakletmek istediği olaya ve eserinde inşa etmek istediği kurguya göre bir anlatıcı veya anlatıcılar bulmak zorundadır. Romancı ve okuyucu arasında yer alan ve hikâyeyi nakleden⁸⁸⁵ Anlatıcılar, kurmaca eserde diğer kahramanlar gibi kendi gücü nispetinde yüklenen görevleri yerine getirirler. Bu görev, tüm olanları, duygu-düşünceleri, çevreyi, zaman ve mekânı bilme üzerine kuruludur. Başka bir ifadeyle anlatıcı, anlatma esasına bağlı metinlerde olay örgülerinin ve bu olay örgülerinin meydana gelmesinde kullanılan mekân, zaman ve kişiler gibi unsurların kim tarafından görüldüğü, idrak edildiği ve kim tarafından kime nakledilmekte olduğu sorularına verilen cevap olarak ifade edilebilir.⁸⁸⁶

Anlatıcı sahip olduğu bu kudretle anlatımda öznel veya nesnel bir tavır sergileyebilir. Eleştirme, hakir görme ve beğenme hakkına sahiptir. Akıcılığı bozma problemine düşmeden sunduklarına yeni bilgiler ekleyebilir veya arzu ettiği şeyi olaydan çıkarabilir. Yazar, içinde bulunduğu gerçek dünyanın insanı iken, anlatıcı ise romanın kurmaca dünyasına ait bir kişidir. Yani yazar, yazarlık görevini yaparken bir konum ve bakış açısına sahiptir. Anlatım konumu olarak ifade edeceğimiz bu durumdan farklı olarak anlatıcı, yazar eksenli oluşturulan kurmaca dünyasında meydana gelenleri kendi ret ve kabul penceresinden değerlendirir.⁸⁸⁷ İsmail Çetişli'nin ifade ettiği gibi: "Anlatıcı, anlatma esasına bağlı edebî türlerde eserlerin iç dünyalarında olup biteni "meseleleri, kahramanları, olayları, zamanları ve mekânları" bilen, gören, duyan, idrak eden yani, kendine has imkân, irade, dil ve üslûbuyla karşısındakilere anlatan varlıktır."⁸⁸⁸ Marina MacKay ise "anlatıcı, anlatıdaki konuşmacı ve anlatının ileticisidir."⁸⁸⁹ şeklinde bir tanım yapmaktadır.

Muhammed Abdulhalim, romanlarını şu şekilde anlatmaktadır. *Lakîta* üçüncü tekil şahıs, *Ba'de'l-ğurûb* birinci tekil, *Şeceratu'l-leblâb* birinci tekil, *el-Vişâhu'l-ebiyad* üçüncü tekil şahıs, *Şemsu'l-harîf* birinci tekil şahıs, *Ğusnu'z-zeytûn* birinci tekil şahıs, *Min ecli veledî* birinci tekil şahıs, *Sukûnu'l-âsife* birinci tekil; birinci çoğul şahıs, *el-Cennetu'l-azrâ* üçüncü tekil şahıs, *el-Bâhis 'ani'l-hakîka* üçüncü tekil şahıs, *el-Beytu's-sâmit* üçüncü tekil şahıs, *Li'z-zemen bakîyye* üçüncü tekil şahıs, *Kıssatun lem tetim* birinci tekil, birinci çoğul şahıs anlatıcı vasıtasıyla nakledilmektedir. Tezimiz bu bölümünde romanlardan vereceğimiz anlatıcıya ait örnekler hem konuyu uzatacağından hem de tekrara düşme ihtimalinden dolayı tercih edilmemiştir. Bunun nedeni bakış açısı başlığında verdiğimiz örneklerin aynı zamanda bu başlık için de örnek teşkil etmesidir.

⁸⁸⁵ Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, s. 105.

⁸⁸⁶ Aktaş, *Anlatma Esasına Bağlı Edebi Metinlerin Tahlili, Teori ve Uygulama*, s. 71-72.

⁸⁸⁷ Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, s. 105-106.

⁸⁸⁸ İsmail Çetişli, *Metin Tahliline Giriş/2- Hikâye- Roman- Tiyatro*, Akçağ Yay., Ankara 2016. s. 102.

⁸⁸⁹ Marina MacKay, *Roman Nedir?*, s. 303.

2.3.2. Bakış Açısı

Anlatıma dayalı eserlerin en kapsamlılarından biri olan romanda önemli yapı unsurlarından birisi de bakış açıdır. Bakış açısı, bir insanın, olay ve varlık karşısında sahip olduğu dünya görüşü, hayat tecrübesi, ruh hali ve yere göre aldığı algılama ve yargılama tavrıdır.⁸⁹⁰ Dolayısıyla yazarın içinde bulunduğu duruma göre eserinde birden fazla bakış açısı olabilir. Ancak bunlar arasında bir ilişkinin bulunduğu gözden kaçırılmamalıdır. Başka bir deyişle bir yazar aynı eserinde olaya farklı bakış açıları sergileyebilir. Kendine has çerçeveleri olan roman sanatında anlatılan hikâyeyi arz eden bir anlatıcı vardır. Bu manada hikâyeye ve onu anlatan unsur arasında sıkı bir ilişki söz konusudur. Çevremizde gördüğümüz varlıklar bizim ruh halimize göre anlam ifade ederler. Babasının ölüm haberini alan birisi için açmış gül, güneşin kızıllığı, doğa manzarası bir şey ifade etmez; çocuğu denizde boğulan bir anne için deniz, meltem ve kumsal sadece isimlerinden ibarettir. Dolayısıyla bir olayı müşahede eden insanlar, farklı şeyleri idrak edebilirler, işte ifade ettiğimiz durumların soru ve cevabını karşılayan şey bakış açıdır.⁸⁹¹

Anlatım ise yani anlatılmak istenen şey, yazarın bakış açısıyla ifade edilir. Yazarın bakış açısıyla oluşturulan anlatım da kurgudur.⁸⁹² O zaman bakış açısı da olayın ve buna ilintili hadiselerin meydana gelmesinde kullanılan mekân, zaman ve kişiler gibi unsurların kim tarafından görüldüğü, kim tarafından kime nakledilmekte olduğu sorusuna cevap mahiyetindedir.

Anlatıcının görevi, romanın kurmaca dünyasında okuyucu ile eser arasındaki alışverişini sağlamak, olaylara ve kişilere tanıklık etmek, olan biteni anlatmak ve nakletmek, en sonunda da yorumuyla açıklama yapmaktır.⁸⁹³ Daha genel bir ifadeyle anlatıcı, yazar ile eser ve okur ile anlatım arasındadır. Yazarın kaleme aldığı eserde “anlatıcı” ile “anlatılan” arasındaki ilişki, romanın dil ve üslûbunun biçimlenmesinde seçilen ve uygulanan bakış açısı önem kazanmaktadır. Bundan dolayı yazar eserinde kurguladığı düşünceye uygun bir bakış açısı seçmek zorundadır.⁸⁹⁴

Üçüncü tekil kişinin anlatıcı “İlahi bakış” olduğu romanlarda anlatıcı bütün esere hâkimdir; eserin içerisindeki her şeyi bilir ve görür.⁸⁹⁵ Başka bir isimle “Tanrısal bakış açısı” “The omniscient point of view” her şeyi bilme esasına dayanmaktadır. Aynı zamanda bu bakış açısı, sahip olduğu imkânla anlatıcıya her şeyi bilme imkânı da kazandırır. Kelimenin

⁸⁹⁰ Çetişli, *Metin Tahliline Giriş/2- Hikâyeye- Roman- Tiyatro*, s. 105.

⁸⁹¹ Aktaş, *Anlatma Esasına Bağlı Edebi Metinlerin Tahlili, Teori ve Uygulama*, s. 70.

⁸⁹² Eliuz Ülkü, “Orhan Kemal’in Romanlarında Bakış Açısı ve Anlatıcı”, *Turkish Studies*, Volume 4/8, 2009, s. 1134.

⁸⁹³ Tekin, *Roman Sanatı Romanın Unsurları I*, s. 28.

⁸⁹⁴ Tepebaşlı, *Roman İncelemesine Giriş*, s. 157.

⁸⁹⁵ Aktaş, *Anlatma Esasına Bağlı Edebi Metinlerin Tahlili, Teori ve Uygulama*, s. 81.

tam anlamıyla anlatıcı olan biten her şeye hâkimdir. Bu durum yazara geniş imkânlar sunar.⁸⁹⁶

Lakîta romanının anlatıcısı, romandaki olayları üçüncü tekil kişi ağzından hâkim “ilahi” bakış açısıyla nakletmektedir. Bu anlatım şekli romanın büyük bir kısmında görülmektedir. Söz konusu eserden şöyle bir örnek verilebilir:

Evine döndü. Odasına girdi. Lambayı yaktı. Sonra satılacakları ve satılmayacakları bir yere ayırmaya ve yolculukta lazım olacakları bavuluna yerleştirmeye başladı. Ardından dinlenmek için oturdu. Kapısı açık odasına doğru döndü ve lambanın ışığında beyaz sıkı katlanmış bir kâğıt parladı. İlk başta, bunun çöple birlikte dağılan bir şey olduğunu düşündü. Özenle katlanmış bu kâğıt adeta onu çağırıyordu. Bu yüzden onu almak için ayağa kalktı. Kâğıdı açtı ve okudu.⁸⁹⁷

Lakîta romanında dikkat çeken anlatım, kendisini izleyen diğer romanlarda da görülmektedir. Yazarın bu bakış açısıyla yazmış olduğu diğer romanı ise *Li'z-zemen bakiyye* adlı romanıdır. Nitekim romanın ilk cümlesi şu şekilde başlamaktadır: “Onun hayatındaki ilk önemli macerasının başlangıcı, on dokuz yaşındaki günlerine dayanır. O, lise diplomasını tamamlama sertifikası sınavından başarısız oldu. O günlerde sınavdan kalmak ayıptı...Ancak o, garip bir şeye inanıyordu.”⁸⁹⁸

Diğer yandan bu anlatım tarzı *el-Vişâhu'l-ebyad*, *el-Cennetu'l-'azrâ*, *el-Bâhis 'ani'l-hakîka* ve *el-Beytu's-sâmit* romanlarında kendini göstermektedir.

Birinci tekil kişinin anlatıcı “Kahraman bakış” olarak tercih edildiği romanların özüne bakıldığında yazarının özgüveninden birtakım özellikler dikkat çeker. Bu bir bakıma yazarın kendi iç benliğini adeta tercüme etmesiyle açıklanabilir. Nitekim, ikinci romanı *Ba'de'l-ğurûb* birinci tekil şahıs “ben” ağzıyla nakledilmektedir. Bu özelliğiyle anlatıcının dilinin *Binbir Gece Masalları*'ndaki Şehrazat'ın diline benzediği dikkat çekmektedir. Eserin bütün kahramanları “Emîre, Salih, Hamit ve Leyla,” olayları kahraman bakış açısıyla hikâye etmektedirler. Bu durum eserin tamamında kendini göstermektedir. Öyle ki romanın ilk cümlesi bu durumla ilgili güzel bir örnek olma özelliği taşımakta olup şöyle devam etmektedir: “Çocukluğumun sonu gençliğimin ilk yıllarını geçirdiğim köydeki zamanımın son günleriydi ve unutmadığım bir şafak vakti. Yaz ve kış zamanının denk geldiği kasım ayının sonlarındaydık. Sabah ve akşamları ılıktı. Köyün havası her şafak vakti yoğun bir sis bulutuyla kaplanırdı.”⁸⁹⁹

Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın bu anlatımı tercih etmesindeki nedenlerden biri de kanaatimizce tekil birinci şahıs ağzıyla olayları anlatırken oluşabilecek kapalılığı ortadan kaldırmak istemesidir.

⁸⁹⁶ Tekin, *Roman Sanatı Romanın Unsurları I*, s. 57.

⁸⁹⁷ Abdullah, *Lakîta*, s. 140.

⁸⁹⁸ Abdullah, *Li'z-zemen bakiyye*, s. 4.

⁸⁹⁹ Abdullah, *Ba'de'l-ğurûb*, s. 5.

Ba'de'l-ğurûb'da tercih edilen bu anlatıma, *Şeceratu'l-leblâb*, *Şemsu'l-harîf*, *Ğusnu'z-zeytûn*, *Min ecli veledî*, *Sukûnu'l-'âsife* ve *Kıssatun lem tetim* romanlarından da rastlanmaktadır. Konunun verilecek örneklerle daha fazla uzamaması için bu bilgilerle iktifa edilmiştir. Ancak Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın romanlarında tercih ettiği bakış açısına göre aşağıda bir liste verilecektir. Listede görüldüğü üzere yazara ait romanların hepsi birinci tekil şahsın veya üçüncü tekil şahsın anlatımı ile yazılmıştır. Bununla beraber tercih edilen bakış açısı ilahi ve kahraman bakış açılarından oluşmaktadır. Nitekim Abdullah'ın romanlarının bakış açılarını daha derli toplu olarak şu şekilde tasnif edebiliriz: *Lakîta*, ilahi bakış açısıyla; *Ba'de'l-ğurûb*, kahraman bakış açısıyla; *Şeceratu'l-leblâb*, kahraman bakış açısıyla; *el-Vişâhu'l-ebiyad*, ilahi bakış açısıyla; *Şemsu'l-harîf*, kahraman bakış açısıyla; *Ğusnu'z-zeytûn*, kahraman bakış açısıyla; *Min ecli veledî*, kahraman bakış açısıyla; *Sukûnu'l-'âsife*, ilahi bakış açısıyla; *el-Cennetu'l-'azrâ*, ilahi bakış açısıyla; *el-Bâhis 'ani'l-hakîka*, ilahi bakış açısıyla; *el-Beytu's-sâmit*, ilahi bakış açısıyla; *Li'z-zemen bakiyye*, ilahi bakış açısıyla; *Kıssatun lem tetim*, kahraman bakış açısıyla kaleme alınmışlardır.

2.4. Anlatım Tekniği

Anlatım teknikleri, roman yazarının fikirlerini ve duygularını dışa aktarmakta kullandığı en önemli araçlardan birisidir. Teknikler sayesinde ulaştırılması hedeflenen mesaj daha kolay ve çarpıcı bir şekilde okuyucuya iletilir. Dolayısıyla teknik ile yazarın ulaştırmak istediği hedef arasında önemli bir bağ vardır. “Yazar meramını okuyucu kitlesine üzere mi, eğlendirerek mi, düşündürerek mi verir?” şeklindeki soruların cevabı tekniklerde gizlidir. Adından da anlaşılacağı üzere anlatımı yani hikâyeyi ya da aksiyonu anlatım tekniği belirler.⁹⁰⁰

Anlatıma dayalı sanatlarda, anlatılacak şeyden çok anlatım tekniği öne çıkar. Başka bir ifade ile anlatıcı, maksadını karşısındakine nasıl ifade edeceğini bilmelidir. Bundan dolayı bir metnin nitelikli bir edebî metin sıfatı kazanması için bir anlatım tekniğine sahip olması gerekir. Öyle ki romandaki anlatım teknikleri anlatımı destekleyecek bir formatta olmalı ve bu teknikler aynı zamanda anlatımı destekler bir mahiyette iç içe veya bağımsız kullanılmalıdır.

Bir anlatıcının bir metni oluşturmadan önce mutlaka teknikler konusunda bilgi sahibi olması gerekmektedir. Zira anlatım tekniğini göz ardı eden bir anlatım, sağlıklı bir metin oluşturamaz. Yerinde kullanılan teknik sayesinde kemâle eren romanın okuyucu üzerinde

⁹⁰⁰ Tekin, *Roman Sanatı Romanın Unsurları I*, s. 202; Mustafa Karabulut, “Yusuf Atılgan'ın Aylak Adam Romanında Anlatım Teknikleri”, *Turkish Studies*, 7/1, Kış, (2012), s. 1377.

büyük bir etki ve mutlak bir haz bırakacağı tartışılmazdır.⁹⁰¹ Unutulmamalıdır ki romanda kaidelere uygun olarak kullanılan teknikler esere hem sanat değeri hem de orijinallik kazandırır. Bu çerçeveden Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın romanlarına bakıldığında, onun anlatımını sağlam kılan tekniklere başvurduğu görülür. Tezimizin bu bölümünde tespit ettiğimiz anlatım tekniklerini örneklerle sunmaya çalışacağız.

2.4.1. Anlatma-Gösterme

Bu teknik, anlatıma dayalı ürünlerden destan, masal ve halk hikâyesinde kullanılan en temel tekniklerdendir. Roman, tahkiye etme üzerine devam eden bir aksiyondur. Aksiyon veya durum anlatılarak veya gösterilerek sunulur. Tahkiyeyi üstlenen anlatıcı, burada merkezdedir. Dolayısıyla anlatımın gerçekleşmesi, anlatıcının her şeyi bilmesine dayanır. Daha önce yazara ait romanları anlatıcı ve bakış açısı bakımından değerlendirdik. Anlatıma tam hâkim olunan yöntemin tanrısal bakış açısı olduğunu belirttik. Dolayısıyla tanrısal bakış açısına sahip yazara ait romanlarda, bu tekniğin kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Anlatım tekniğiyle beraber kullanılan diğer bir teknik ise “gösterme”dir. Ancak bu teknik, romandan daha çok tiyatro için geçerlidir. Hal böyleyken anlatmayı, ifade etme; göstermeyi ise aksiyonu çerçevenmiş zaman ve mekân içinde konuşma olarak arz etme⁹⁰² şeklinde tanımlayabiliriz. Öte yandan Mehmet Tekin ise konuyla ilgili şunları söylemektedir: “Anlatma-gösterme tekniklerinin ustalıkla kullanılması halinde anlatıcının eser üzerindeki ağırlığı dolayısıyla okuyucuya etkisi azalacak ve anlatılanlar doğal bir çerçevede cereyan ediyormuş gibi anlaşılacaktır.”⁹⁰³

Muhammed Abdulhalim Abdullah, romanlarında anlatma-gösterme tekniğini çokça kullanır. Onun daha önce de belirttiğimiz üzere bütün romanlarını kahraman ve tanrısal bakış açılarıyla yazmış olması sebebiyle bu teknik, romanlarında ağır basmaktadır. Anlatma tekniğine *el-Vişâhu 'l-ebiyad*'ten şu örnek verilebilir:

O, kalenin eteğine yerleşmiş, yapısını değiştirmemiş, adeta zamandan soyutlanmış, adetlerini korumuş, bir medeniyetin üzerinde oturmuş akıp giden Kahire şehrine yorgun bir gözle bakan, neredeyse yürünen sokakları belirginliğini yitirmiş, bulunduğu yerden; sanki bu şehrin eskisinden daha kötü ve hüznün verici bir yöne doğru akıp gittiğini haykıran, köklü ve yerel bir mahallenin sakinlerindendi. Mahallenin evlerinin cumbalı pencereleri ve tek kanatlı kapıları hala eski halini koruyordu. Tüm sokaklarda hayatın canlılığını görmek mümkündü. Evlerin dar ve uzun geçitli girişleri; kırbaların ağırlıkları altında, bellerini eğerek eşiklerden geçen su dağıtıcılarının seslerini sana hatırlatır. Bununla birlikte eğer bugün yetmiş yaşını devirmiş kişilerden isen burnuna seni çocukluk yıllarına götürecek yorgun bir koku bırakır.⁹⁰⁴

⁹⁰¹ Tekin, *Roman Sanatı Romanın Unsurları I*, s. 203.

⁹⁰² Çetişli, *Metin Tahliline Giriş/2- Hikâye- Roman- Tiyatro*, s. 116.

⁹⁰³ Tekin, *Roman Sanatı Romanın Unsurları I*, s. 213.

⁹⁰⁴ Abdullah, *el-Vişâhu 'l-ebiyad*, s. 6.

Diğer yandan anlatma tekniği; tek başına kullanılabilceği gibi hem anlatma-gösterme veya anlatma-gösterme-anlatma, anlatma-gösterme-gösterme şeklinde de kullanılabilir. *el-Beytu's-sâmit*'de şoförün komiser Selâme'yle karşılaşırken yaşadıkları, anlatma gösterme-gösterme-anlatma yöntemiyle aktarılmaktadır:

Onda yiyecek dolu kırk sandık vardı. Yaptığı iş gereği bu görevi yapanın nasıl bir adam olması gerektiğini kavramıştı. O an, ben de anladım; bütün bu yükün taşınacağını sonra tartılacağını ve yolcuların bagajlarının yerleştirileceğini, bunun üzerine yükü ağır olanların yarım bilet yerine tam bilet alacaklarını...

Kekelemeye başladı, bayılacak gibiydi sonra bütün mukaddesatın üstüne yemin ederek. Bu “Allah yolunda yapılan bir iş” dedikten sonra komiserin elini öpmek için eğildi. Ancak komiser hemen reddetti. Elini geri çekti. Zira Selâme bu yapmacıklıktan nefret ediyordu. Üzerine baskıyı arttırdı sonra şöyle dedi:

-İyi...bu defa bana yardım et, ben de Peygamberin hürmetine senin için çalışayım.

Aniden sağa sola dökülen eteklerini topladı; hafif eğri bacağı göstererek ağlamaklı bir ses tonuyla: -Resûlullah'ı ziyarete giderken bu bacağı kırdım. dedi

Selâme ve yolcular gülmeye başladı sonra Selâme bazı gençlere “Onun kırılan bacağına mı? yoksa yaptığı bu mukaddes ziyareti için mi? dua edelim” diye sordu.⁹⁰⁵

Örneklerden anlaşılacağı üzere anlatma yöntemiyle oluşturulan metinlerde anlatım, geçmiş bir vakitte biçimlenirken; gösterme yönteminin uygulandığı bölümlerde ise anlatım, şimdiki durum üzere şekillenir. Aynı zamanda yöntemin gösterme-gösterme-anlatma veya anlatma-gösterme-anlatma şeklinde yani karma uygulandığı yerlerde geçmiş ve şimdi birlikte kullanılır. Öyle ki roman, muhtevasından kaynaklı hayatın kronolojik düzenine değil; psikolojik yapısına uygun olmalıdır.⁹⁰⁶

Abdullah'ın diğer romanlarında çok sayıda anlatma-gösterme örneğine⁹⁰⁷ rastlamak mümkündür.

2.4.2. Tasvir

Tasvir yani betimleme, kök itibarıyla Arapça “sûret”ten türetilmiştir. Tasvir, kelime manasıyla ele alındığında “resim, figür, sûret” anlamında kullanıldığı görülmektedir: Aynı zamanda “yazıyla tarif etme” şeklinde de anlam kazanmaktadır.⁹⁰⁸ Bu kelimeye bir sanat terimi olarak baktığımızda ise onun “eşyayı görünür hale koyma”⁹⁰⁹ şeklindeki bir ifadeyle tanımlandığını görmekteyiz. Bu teknik, okuyucunun gözünde aksiyonun canlanmasına ve kişilerin fiziki ve ruhsal durumlarının kavranmasına yardımcı olmaktadır.

Kurmaca bir dünyaya sahip olan romanda kişilerin, olayların, zaman ve mekân gibi unsurların tasvir edilmesi ihtiyacı doğmaktadır. Romancı betimleyeceği şeyin spesifik yön

⁹⁰⁵ Abdullah, *el-Beytu's-sâmit*, s. 68.

⁹⁰⁶ Tekin, *Roman Sanatı Romanın Unsurları I*, s. 215.

⁹⁰⁷ Bu teknikle ilgili daha fazla örnek için bkz. Abdullah, *Lakîta*, s. 140; *el-Vişâhu'l-ebiyad*, s. 51; *Şemsu'l-harîf*, s. 143; *Ğusnu'z-zeytûn*, s. 160, 178; *Min ecli veledî*, s. 106; *el-Cennetu'l-'azrâ*, *el-Bâhis 'ani'l-hakîka*, s. 64; *el-Beytu's-sâmit*, s. 90; *Li'z-zemen bakîyye*, s. 86; *Kıssa lem tetim*, s. 119; Abdullah, *Sukûnu'l-'âsife*, s. 105.

⁹⁰⁸ Çetişli, *Metin Tahliline Giriş/2- Hikâye- Roman- Tiyatro*, s. 122.

⁹⁰⁹ Mustafa Nihat Özün, *Türkçede Roman*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 113.

ve durumlarına dikkat etmek zorundadır. Bu yapılmadığı takdirde kurmaca dünyada bir sürükleyicilikten söz edilemez. Dolayısıyla söz konusu teknik, roman sanatının yanı sıra anlatıma dayalı sanatlarda da son derece önemlidir. Zira bir eseri edebî kılmak; içinde yer alan insan, eşya ve tabiata dair varlıkların resmedilmesi ve okuyucunun gözünde tecessüm ettirilmesiyle söz konusudur.

Öte yandan 19. yüzyılda romantizmle Batı edebiyatında zirve yaşayan bu teknik, Batı-Doğu etkileşimiyle okuyucuya duygu ve düşüncelerini daha güzel bir üslûpla iletme isteyen Arap yazarlar arasında revaç görmüştür.⁹¹⁰ Bunların başında da Muhammed Abdulhalim Abdullah gelmektedir.

Romanlarında bu tekniği sık sık kullanan yazar, mekân betimlemelerine kahramanlarının hislerine, sosyal siyasî ve ekonomik durumlarına dikkat çekmektedir. Teknik kullanılırken abartılı üslûptan asla taviz verilmez. Öte yandan romantik bir yönü olan yazarın özellikle tabiatı tasvir ederken özel bir çaba sarf ettiği de dikkatten kaçmaz. Öznel ve nesnel⁹¹¹ şekilde tasnif edilen tasvir tekniği, yazara ait ilk dönem eserlerde öznel bir kimlik kazanırken son dönemde ise nesnel bir hüviyet kazanmaktadır. Ancak yazarın bunu bir amaçtan ziyade bir araç olarak da kullandığı görülmektedir. Biz; burada yazarın bu tekniği kullandığı romanlarından kişi, mekân ve olaylara dair tasvir örneklerini sunmaya çalışacağız. Muhammed Abdulhalim Abdullah, *el-Vişâhu'l-ebiyad* romanının figüratif kadrosunda yer alan Nâdiye'nin okulun başlamasını beklediği bir iç öyküde aşağıdaki betimlemelere yer vermektedir:

Baharın erken kokuları, Kahire'nin meltemine karışıyordu. Her günbatımından sonra ağaç dalları, sarhoşun saçaklarının sallanması gibi giderek kaybolan bir hışırtı çıkarıyordu. Sadece şairlerin burunlarının alacağı hafif misk kokusu ve okullardan birinin avlusuna dikilen yüksek okaliptüs ağaçlarının perçemleri yayılmaya başladı... Nâdiye, ise gelecek bahar gibi görünüyordu. Akşama dair her şey etkileyiciydi ve her canlı Nâdiye'nin hislerinin altında hayat buluyordu...O, okuduğu ya da süslendiği odasıydı.⁹¹²

Burada bir bölümünü verdiğimiz pasajın devamında Nâdiye'nin fiziki yapısına ilgili tasvir, yazarın kişi tasvirindeki maharetini göstermesi açısından önemlidir.

Tasvir tekniğini kullanmada becerikli olan yazarın *Ba'de'l-ğurûb* romanında yaptığı mekân ve kişi tasviri dikkat çekicidir:

Yanlılıkla geniş bir odaya girdim. Dikkatli gözlerle baktığımda buranın kütüphanenin bir bölümü olduğunu fark ettim. Ortada pamuklu yeşil bir kumaşın kapladığı bir masa vardı. Üzerinde ise her bir köşeye dağılmış, çeşitli dergiler... Sanki öğleden önce buranın sahibi masada çalışmış hizmetçi de toparlamayı unutmuş gibiydi. Adam masaya oturmuş, yanında da önünde bir kâğıt ve elinde bir kalem

⁹¹⁰ Cüneyt Eren-M. Vecih Uzunoğlu, "Çağdaş Arap Hikâyeciliğinde Betimleme Örnekleri", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23, İzmir (2006), s. 22.

⁹¹¹ Öznel tasvir daha çok duygular üzerinden yapılan tasvir olup, nesnel tasvir ise abartı malzemelerinin yer almadığı türdür. Bkz. Tekin, *Roman Sanatı Romanın Unsurları I*, s. 227.

⁹¹² Abdullah, *el-Vişâhu'l-ebiyad*, s. 23.

olan bir kız çocuğu var idi. Tek bir bakış, küçük kızın onun kızı olduğunu sana gösterirdi. Çünkü ikisinin de yanaklarının ten rengi kırmızıya çalıyordu. Yaşına rağmen adamın yüzündeki mutluluk okunabiliyordu. Yüz ifadelerine canlılık katan bembeyaz dikdörtgen şeklinde bir yüzü vardı. Gözlerindeki bitkinlik açıkça gözüküyordu ancak sağlıklı ve güven vericiydi. Başını seyrek ve yumuşak saçları kaplıyordu.⁹¹³

Roman sanatında betimleme tekniği büyük bir öneme sahiptir. Çoğu yazar romanlarında bu tekniği kullanır. Muhammed Abdulhalim Abdullah da bu tekniği çoğu romanlarında kullanmıştır.⁹¹⁴ Abdullah romanlarındaki kişileri, özellikle köy ve şehirden iç ve dış mekânları okuyucuya adeta resmederek betimler.

2.3.3. Diyalog

Konuşma anlatımın en doğal yoludur. Anlatımın aktörü olan insan, arzularını konuşarak iletir. Konuşma bir iletişim faaliyeti olarak birden fazla kişi arasında gerçekleşir.⁹¹⁵ Edebiyatçılar nazarında konuşma, gelişigüzel bir eylem olmamakla beraber; çeşitli anlatım şekilleriyle zenginleştirilen bir tekniktir. Yazar, bu teknik sayesinde roman kişilerini baş başa bırakır ve aradan çekilir. Böylece roman şahıslarının ağızlarından kendilerini takdim ve olayları değerlendirme fırsatı doğar. Nitekim Mehmet Tekin bu teknik için şunları ifade etmektedir:

Romancılar, bu tarzdan fırsat buldukça yararlanmaya çalışmışlar, kahramanlarını karşılıklı konuşarak metinlerini zenginleştirmişlerdir. Karşılıklı konuşma yönteminden yararlananlar sadece edebiyatçılar değildir. Zaman içinde bazı teologlar, felsefeciler veya mutasavvıflar da bu teknikten yararlanmışlar ve din veya felsefeyle ilgili konuları karşılıklı konuşma yönteminden yararlanarak anlatmaya ve açıklamaya çalışmışlardır.⁹¹⁶

Bu teknik sayesinde, olayın gelişiminde, şahısların psiko/sosyal durumlarının izahında, anlatıma doğallığın kazandırılmasında, düşünce ve felsefelerin netleştirilmesinde, farklı kültür ve yapıdaki kişilerin bir araya getirilmesinde, hâsılı soyut olanın somutlaştırılmasında bir fırsat elde edilir.

Muhammed Abdulhalim Abdullah, bu teknikten fazlasıyla istifade etmiştir. Nitekim çoğu romanında örneklerine rastladığımız bu tekniği yazar; daha çok kahraman ve şahısların duygu, düşünce ve durumlarını açıkladıkları bölümlerde kullanır.

İlk roman *Lakîta*'da Ahlâm'ın gözüne az ilerde oturmuş ve derin bir sohbe dalmış bir anne ile kızı takılır. Ahlâm'da anne özlemi uyanır. Bunun üzerine şu ifadeleri sarf eder:

Ahlâm: İkisinin manzarası ne kadar da güzel, keşke annem de bana yakın olsa, o deniz tarafında, onu sadece bayramlarda görebiliyorum. Ya sen Leyla! umarım annen sana yakındır ve sen benim

⁹¹³ Abdullah, *Ba'de'l-ğurûb*, s. 66; Abdullah, aynı romanda başkahraman Emîre'nin babasını da tasvir etmektedir: *Ba'de'l-ğurûb*, s. 8; Abdullah, *el-Bâhis 'ani'l-hakîka*, s. 46.

⁹¹⁴ Tasvir tekniğinin kullanıldığı pasajlarla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullah, *Lakîta*, s. 121; *Şemsu'l-harîf*, s. 176; *Ğusnu'z-zeytûn*, s. 148; *Min ecli veledî*, s. 187; *Li'z-zemen bakiyye*, s. 176; *Kıssatun lem tetim*, s. 141.

⁹¹⁵ Çetışli, *Metin Tahliline Giriş/2- Hikâye- Roman- Tiyatro*, s. 126.

⁹¹⁶ Tekin, *Roman Sanatı Romanın Unsurları I*, s. 276.

yaşadığım özlemi yaşamıyorsunuzdur. (Kederden içi eriyerek ona söyledi.) Leyla dalgın bir şekilde şöyle dedi:

Leyla: O, zannettiğinden daha uzak, o yüzümün dönük olduğu tarafta!

Ahlâm: Yüzünün dönük olduğu tarafta mı? Allah bizi affetsin hepimiz yabancıyız... o halde sen Asvândan mısın?

Leyla: Evet, Asvân'dan, Hezân'a yakın bir yerdenim.

Ahlâm: Seni böylesi uzak bir yerden Kahire'ye getiren şey nedir?

Leyla: Beni buraya sel taşıdı.

Ahlâm: Sen şaka yapıyorsun. Asvânlıların buğday benizli olduklarını biliyorum. Leyla senin yüzünde Asvânlılık yok. Gerçekten nerelisin?

Leyla: Asvân... Beni buraya taşıyan sel suyu yüzümü yıkadı ve yüzüm beyazladı. Uzun süreli suyun içinde kalınca yosun gözlerimi etkiledi ve gözlerim yeşil oldu. Aynı şekilde alüvyonlar saçlarımı etkiledi, saçım siyahtan sarıya döndü. İşte böyle! Durumumda bir acayiplik görebilirsin.

Ahlâm sessizce güldü ve alaylı bir sırıtmayla Leyla'yı garipsedi. Az sonra hasta odasından bir zil çaldı. Bu oda, Ahlâm'ın bölümünden bir odaya aitti. Gülüşlerinin tonu arttı. O, yürürken gözleriyle Leyla'yı süzdü.⁹¹⁷

Lakîta romanında diyalog tekniğinin kullanıldığı başka örnekler de karışımımıza çıkmaktadır.⁹¹⁸

el-Bâhis 'ani'l-hakîka'da Selmân-ı Fârisî, Şam'a gitmek üzere çıktığı kafilde bir Arap genç vardır ve kafilenin en gerisinde şarkı söylemektedir, Selmân bu sestten çok etkilenir ve yavaşlar. Kervan ilerler ve en sonunda gençler yan yana gelir. Daha sonra aralarında şu diyalog gerçekleştirir ve Selmân söze şöyle başlar:

Selmân: Sesin çok dokunaklı, adın ne?

Suheyl: Adım Suheyl, adımlı yıldızlar arasında görebiliyor musun?

(Arap sonra tebessüm ederek gökyüzüne yüzünü dikti.) Bak! Suheyl yukarıda; sağda yükseliyor, Ey Farslı! sesin karanlıkta azametini taşıyor gibi görünüyor. Adın ne?

Selmân: Adım?!...Adım Dehkân'ın oğlu...

Suheyl: Sadece bu mu?

Selmân: Sadece bu.

Suheyl: İyi, (sessizleşti ve az sonra) niçin yola çıktın?

Selmân: Özlem duyduğum için.

Suheyl: Ancak sen Şamlı değilsin, Farslısın.

Selmân: Benim sevdiğim benim toprağında değil.⁹¹⁹

Bu diyalogda, Selmân'ın, Peygamber özlemi üzerine şekillenen felsefî konuşması da dikkat çeker. Diyalog tekniğini kullanma⁹²⁰ konusunda son derece maharetli olan Muhammed Abdulhalim Abdullah, diğer eserlerinde de bu tekniğe yer verir.

2.4.4. Flashback

Modern romanda geleneksel anlatı türlerinin aksine kurguda zaman yolculukları görülmektedir. Masal ve destan gibi türlerde zaman belli çizgide ilerlerken; romanda eş zamanlı devam eden kurguda ani ileri gidişler veya geriye dönüşler dikkat çeker. Bu takdirde yazar veya anlatıcı, yaşanan ana bağlı kalmadan geçmişe dönebilir veya ani bir kararla da gele-

⁹¹⁷ Abdullah, *Lakîta*, s. 53-54.

⁹¹⁸ Abdullah, *Lakîta*, s. 202; 212; 216.

⁹¹⁹ Abdullah, *el-Bâhis 'ani'l-hakîka*, s. 32.

⁹²⁰ Diyalog tekniğinin kullanıldığı diğer örnekler için bkz. Abdullah, *Ba'de'l-ğurûb*, s. 67,139; *Şemsu'l-harîf*, s. 176; *Gusnu'z-zeytûn*, s. 158; *Min ecli veledî*, s. 195-196; *Li'z-zemen bakiyye*, s. 33; *Kıssatun lem tetim*, s. 96-98; *el-Cennetu'l-'azrâ*, s. 120; *el-Bâhis 'ani'l-hakîka*, s. 76.

ceğe ilerleyebilir.⁹²¹ Bu durum bazen yazar veya anlatıcının bir teoriyi vurgulama-ispatlama zorunluluğundan da kaynaklanabilir. Sözü edilen kavramlar daha çok anlatımla alakalı olup nesnel zaman ve anlatım zamanından farklılık göstermektedir. Örneğin İskender Pala'ya ait *Babil'de Ölüm İstanbul'da Aşk* romanında kurgu 16. yüzyılda cereyan eden hadiseler üzerine inşa edilmektedir. Burada nesnel zaman söz konusu zaman olan 16. yüzyıl iken; İskender Pala'nın anlatma zamanı ise 2002-2003 yıllardır.⁹²²

Aslında İngilizcede flashback diye isimlendirilen geri dönüş tekniği, sinema endüstrisinin romana kattığı bir kavramdır. Bir sahnede yer alan kahraman, içinde bulunduğu andan geçmişe yolculuk yapar; geçmişte vuku bulan bir olayı hatırlar. Bu tekniğin kullanımı, tanımından hareketle birkaç saatlik veya günlük sınırlı bir zamana geri dönüş şeklinde olabileceği gibi bir yıllık hatta asırlık geri dönüşleri de kapsayabilir. Bu anlatım tekniğine başvurulmasının en büyük nedeni, olay örgüsündeki eksikliklerin okuyucu tarafından tamamlanmasıdır. Olayların oluş nedenleri tarihî seyir içerisinde vurgulanmak istendiğinde bu teknik kaçınılmazdır. Başka bir ifadeyle bu teknik modern romanın anlatı özelliğinden dolayı zaman zaman bir zorunluluktan da ortaya çıkmaktadır. Zira romanın kahramanlarının iç dünyalarını anlamak, yaşanılanları ya da yaşanması muhtemel olayları nakletme hususunda bir kolaylık sağlamaktadır.

Muhammed Abdulhalim Abdullah da pek çok yazar gibi romanlarında bu tekniğe yer vermektedir. Özellikle kahraman bakış açısıyla yazdığı romanlarında bu tekniği daha çok kullandığı görülür. Nitekim *el-Beytu's-sâmit* romanında, Semîr'in Selâme ve Düriye'nin durumlarını değerlendirdiği bir aksiyon bu teknikle aktarılmaktadır:

Neredeyse bir ayı bulmayan bu günlerde Semîr, Düriye'nin hayatını bitiren nedenler için bir tahmin yürütüyordu. Aralarında gerçek sebebin bulunmadığı bazı sebepler varsaydı. Dün yani perşembe günü akşamı Hasan Şeyha'nın evinde söylemiş olduğu sözü oturup dinlemişti. Semîr, eşini (Düriye'yi) onun sözüne göre tanıdığı kadarıyla kafasında resmetmeye başladı. Dostu övmek yerine düşmanı yerdi. Ayrı oldukları sürece iyilik ve kötülüğün Düriye'de bir araya gelmesine imkân yoktu. Bu Selâme ise Tantâ vilâyetindeki bütün şüpheli mekânları bilen, bilet gişesi olmayan istasyonlarda saf köylülerin paralarını alıp onlara makbuz vermeyen biriydi. Hasan Şeyha bir defasında onu, istasyonlardan birinde tren hareket ettikten sonra yolculardan birine ait büyük bir sepeti sahibi fark etmeden bir arkadaşına atarken gördüğüne yemin etti. Bu hem bir hırsızlık hem bir şaka hem bir hediye hem de bir zorbalık. O savaş günlerinde İngilizlerin depolarından çalınmış şeylerin kaçakçılığını yapıyordu. Bu her ne kadar insanlar bunda görüş ayrılığına da düşseler ona göre şerefsizlikti.⁹²³

Aynı romanda Selâme'nin gerdek gecesi Düriye'nin bâkire olmadığını öğrendiği bir anda, Düriye geçmişte yaşadıklarını geriye doğru giderek hatırlar.⁹²⁴ Nitekim bu andan itibaren yaşananlar flashback tekniği kullanılarak verilmektedir.

⁹²¹ Geriye dönüş tekniğinin Batı dillerindeki karşılığı analepse, ileriye gidişin ise prolepse'dir. bkz. Tepebaşı, *Roman İncelemesi*, s. 156.

⁹²² Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, s. 134.

⁹²³ Abdullah, *el-Beytu's-sâmit*, s. 146.

⁹²⁴ Abdullah, *el-Beytu's-sâmit*, s. 18.

Öte yandan zaman vurgusuyla isimlendirilen *Li'z-zemen bakiyye* romanı flashback tekniği kullanılarak başlatılır ve giriş şu şekilde yapılır: “Onun hayatındaki ilk önemli macerasının başlangıcı, on dokuz yaşındaki günlerine dayanır. O, lise diplomasını tamamlama sertifikası sınavından başarısız oldu. O günlerde sınavdan kalmak çok ayıptı. Bundan dolayı garip duygular içindeydi.”⁹²⁵

Nitekim burada yer alan bu cümle romanın kahramanının hayattaki başarısızlığının başlangıcına atıfta bulunmaktadır. Romanın ilerleyen sahnelerine adeta bir hazırlık yapılcasına yapılan bu giriş, okuyucu nezdinde bir merakı da doğurmaktadır. Başkahraman Salâh'ın gençlik günleri ve köydeki yaşamının anlatıldığı romanın ikinci bölümü de bu teknik kullanılarak başlatılmaktadır.⁹²⁶ Benzer bir durum *Ba'de'l-ğurûb*'da, başkahramanın çocukluk dönemi ve Kahire'den köyüne yaptığı dönüş bu teknikle anlatılmaktadır.⁹²⁷ Aynı şekilde *Şeceratu'l-leblâb*'da Muhsin, Behçet'i isterken geriye gider ve ölen sevgilisi Zeyneb için karşılaştırmalar yapar. *el-Bâhis 'ani'l-hakîka*'da Selmân-ı' Fârisî, Hz. Ömer'in komutasındaki orduyla köyüne geri geldiğinde köyden ilk kaçtığı an ve Medine'ye değin süren uzun yolculuğu⁹²⁸ bu teknikle sunulur..

2.4.5. İç Diyalog

Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın mahir olduğu anlatım tekniklerden birisi de iç diyalog tekniğidir. Bu teknik, figüratifin ağzından kendisiyle sohbet ediyormuş ya da konuşuyormuş gibi oluşan diyalogun okuyucuya aktarılması üzerine kuruludur. Yazar, kahramanlarını tek başına bırakarak onların kendileriyle konuşmalarına fırsat verir. Başka bir ifadeyle romanın kahramanlarının biriyle karşılıklı konuşuyormuş gibi anlık düşüncelerini ifade ettiği bir diyaloga yer verir.⁹²⁹ Bu içsel diyalog bir konuşma olabileceği gibi bir tartışma da olabilir.⁹³⁰ İç diyalog tekniğinde cümleler çoğu zaman karşılıklı konuşma havasındadır ve anlık psikolojik duruma bağlı olarak oluşur.⁹³¹

Örneğin, *Li'z-zemen bakiyye* romanında başkahramanı Salâh, köyden ayrılarak Kahire'ye gitmeye karar verdiği gece şu konuşmaya yer vermektedir:

Düşünmeye başladı: “Kahire'ye taşınacağım, kardeşim babamdan miras kalan toprağın kirasından verecek. Fakat babamın “Marife”den kalan mirasına ancak tüccarlar, kabzımallar ve belki de tefecilerle ulaşabilir. Salâh hatırlamaya başladı: “Bir keresinde bizimle yemek yiyen beyaz tenli yakışıklı bir

⁹²⁵ Abdullah, *Li'z-zemen bakiyye*, s. 4.

⁹²⁶ Abdullah, *Liz'zemen bakiyye*, s. 148.

⁹²⁷ Abdullah, *Ba'de'l-ğurûb*, s. 4.

⁹²⁸ Abdullah, *el-Bâhis 'ani'l-hakîka*, s. 129.

⁹²⁹ Tekin, *Roman Sanatı Romanın Unsurları I*, s. 271.

⁹³⁰ Çetişli, *Metin Tahliline Giriş/2- Hikâye- Roman- Tiyatro*, s. 128.

⁹³¹ Tekin, *Roman Sanatı Romanın Unsurları I*, s. 282.

bankacı; lakabını bilmediğim, “Hoca mı, Bey mi, Paşa mıydı?” Ne önemi var bu beni ilgilendirmez. O gün elinde adı sanı pek bilinmeyen bir dergi vardı. Onu alıp okumaya başladım.⁹³²

Ba‘de‘l-ğurûb’da ‘Abdulazîz Emîre’ye meftundur; Zeyneb de ona. ‘Abdulazîz Emîre’ye duygularını bahsetmeden önce Zeyneb’in ona duygularını açıkladığı bir an oluşur. Bu an, Emîre’nin çiftliği terk ederek, amcasının oğlu Sami’nin kiraladığı yazlığa gitme konusunun görüşüldüğü bir zamandır. Nitekim ‘Abdulazîz, Emîre’nin Sami ile yazlığa gideceği fikrinden dolayı Zeyneb ile olan asıl konuşmadan koparak kendisiyle şu iç diyalogu kurar:

Evet Zeyneb, ilk olduğunu biliyorum. Ancak haykıran vicdanıma kulak verdim: “Niçin? Ey Zâlim! benliğine tek bir yüzü olan ve herkesin üzerinde tatbik olunan bir ilke edin. Onun sana bakışı, senin Emîre’ye olan bakışın gibi, ikiniz de umutsuz olamı seviyorsunuz. Ancak kalp vicdana karşı. Çünkü her yüreğin bir niteliği vardır.”

Zeyneb: “Ne istiyorsun?... Ne diyorsun? Ancak...ne?”⁹³³

Bu şekilde devam eden bir diyalogun içindeki iç diyalog kayda değer bir örnektir. Aynı zamanda romanın farklı aksiyonlarında bu tekniğe rastlamaktayız.⁹³⁴ Muhammed Abdulhalim Abdullah bu tekniği de ustalıkla kullanmaktadır. İç diyalog tekniği onun romanlarında daha çok iç muhasebelerin yapıldığı aksiyonlarda görülmektedir.

2.4.6. İç Monolog

Anlatıma dayalı metinlerde kullanılan iç monolog tekniğinde birinci tekil şahıs anlatımının kullanılması esastır. Karakter iç monolog tekniğinde, deyim, söz dizimi seçimi, söyleyiş gibi unsurları; kısaca anlatımı üstlenir.⁹³⁵ İlahî bakış açısıyla yazılan romanlardaki iç çözümleme⁹³⁶ tekniğinin doğurduğu yapaylığı gidermek için oluşturulan iç monolog tekniği, figürün zihninin direkt olarak okur tarafından okunmasına dayanır.⁹³⁷ Daha çok içe dönük bir ifade tarzıyla kahramanlar üzerinden uygulanan bu teknik sayesinde, kişinin iç dünyasının anlatıma kavuşturulması fırsatı doğar. Bu teknikle anlatıcı, metinden uzaklaştırılır. Roman figüratifinin zihninden geçenleri kendisiyle konuşmasına fırsat verilir. Böylece ortaya çıkan anlatım okurla paylaşılır. Okuyucu, figüratifin içini anlayabilme ve onların iç dünyasında olanları algılama şansını yakalar.⁹³⁸ Mehmet Tekin de bu teknik için şunları söylemektedir: “İç monolog “interior monologue” okuyucuyu, kahramanın iç dünyasıyla karşı

⁹³² Abdullah, *Li‘z-zemen bakiyye*, s. 51.

⁹³³ Abdullah, *Ba‘de‘l-ğurûb*, s. 120.

⁹³⁴ İç diyalog tekniğinin kullanıldığı diğer pasajlar için bkz. Abdullah, *Ba‘de‘l-ğurûb*, s. 45, 144, 189. Ayrıca diğer romanlarında kullanılan bu teknik için; Abdullah, *Lakîta*, s. 49, 89; 105; *Şeceratu‘l-leblâb*, s. 45; *Min ecli veledî*, s. 52.

⁹³⁵ MacKay, *Roman Nedi?*, s. 309.

⁹³⁶ İç çözümleme, anlatıcının olay örgüsünde yer alan figüratifin duygularını ve ruh halini tam bir şekilde anlatmasına dayanır. Bu teknikle ilgili takip eden başlıkta daha teferruatlı bilgiler verilecektir.

⁹³⁷ Hakan Sazyek, *Roman Terimleri Sözlüğü*, Hece Yayınları, Ankara 2015, s. 167.

⁹³⁸ Yaşar Şimşek, “İç Monolog” ve “Bilinç Akışı” Tekniği Açısından Oğuz Atay’ın “Unutulan” Hikâyesi, *Söylem* 4/2, 2019, s. 307-308.

karşıya getiren bir yöntemdir. Yöntemin uygulandığı bölümlerde yazarın -daha doğrusu anlatıcının- varlığı ortadan kalkar; muhtemel yorum ve açıklamalar, okuyucuya bırakılır.”⁹³⁹

Muhammed Abdulhalim Abdullah romanlarında iç monolog tekniğini ustaca kullanır. Yazar, kahramanlarının tek başına kaldıklarında bu teknikle kendilerini ifade etmelerine imkân sağlar. Daha çok “قلت في نفسي” “Kendime... söyledim/Kendimle... paylaştım.” şeklinde başlayan cümlelerde bu tekniğe başvurduğu görülür.

Nitekim *Şeceratu'l-leblâb* romanında Hüsnü'nün Kahire'den ayrılmadan önce Zeyneb'le vedalaşma isteğiyle gelişen olaylar, bu teknik kullanılarak sunulmaktadır:

Kendime şunu söyledim: “O halde onunla vedalaşmam lazım... Gözlerimin görmeyi arzu etmediğim yüzlere değmesinden önce güzel yüzüyle vedalaşmam lazım. O, sarmaşığı sularken pencereden bu haberi ona ulaştırırım. Onun kafasına bir taş atmışım gibi bu şaşkıncı olaydan dolayı paniğe kapıldı sonra sağa sola dönmeye ve çiçekleri devirmeye başladı.”⁹⁴⁰

Bu tekniğin, başka romanlarda da kullanıldığını müşahede etmekteyiz.⁹⁴¹

el-Vişâhu'l-ebiyad romanında Râzî limanda işe başlar ve gemiyle yaptığı ilk yolculukta yaşadıklarını, dostu Sait'e bir mektupla iletir. Sait bu uzun mektubu okuduktan sonra birtakım düşüncelere dalar. Nitekim Sait özelinde gelişen anlatımı Abdullah bu tekniği kullanarak okuyucuya şu şekilde sunar:

Sait, Râzî'den gelen mektubu okuduktan sonra arkadaşının bu dünyadan ilişkisini kestiği ve Mars'ta yaşamaya başladığı fikrine kapıldı. Sonra üzüntü ve gurur barından bir tebessümün akabinde hafifçe güldü. Râzî'nin durumunun kendi durumundan daha iyi olduğunu hatırladı. O henüz etkili bir istikrar adımı atmadı. Daha sonra kendiyi alakalı şunları söyledi: “O, bir şairdir ve günün birinde başarılı bir gazeteci olacağını hayal eder ve makaleleri her gün sabah kahvaltısında gıdanın bir parçasıymış (sofranın bir parçasıymış) gibi takdim edilir. İnsanlar, makaleleri şafak vaktinde almak zorunda kalır. Ancak o, şimdiye kadar sadece kendisi ve arkadaşları için söyleyen bir şairdir ve insanlar onun varlığından haberdardırlar.”⁹⁴²

Muhammed Abdulhalim Abdullah iç monolog tekniğini ustaca kullanır. Yazar bu tekniğe daha çok kahramanlar yalnız kaldıklarında ve kendileriyle ilgili birtakım fikirleri beyan ettiklerinde başvurur.

2.4.7. İç Çözümleme

Romanda yer alan önemli bir anlatım tekniği de iç çözümleme/tahlildir. Bu yöntemle aksiyonda yer alan kahramanların duyguları, ruh halleri ve psikolojileri yani bir bütün olarak iç dünyaları yazar/anlatıcı tarafından herhangi bir sansüre tabi bırakılmadan irdelenir ve açığa çıkarılır.⁹⁴³ Bu teknik sayesinde, insanın görünmeyen dünyası okuyucuya direkt sunulur. Aktarım sırasında yazarın/anlatıcının kahraman ile okur arasına girdiği fikri ortaya çıksa da olayın akışından bir kopuş meydana gelmez; aksine aksiyona bazen melankoli ve ajitasyon

⁹³⁹ Tekin, *Roman Sanatı Romanın Unsurları I*, s. 289.

⁹⁴⁰ Abdullah, *Şeceratu'l-leblâb*, s. 123.

⁹⁴¹ İç monolog tekniğinin kullanıldığı yerler için bkz. Abdullah, *Şeceratu'l-leblâb*, s. 182; Abdullah, *el-Vişâhu'l-ebiyad*, s. 12; Abdullah, *Mine ecli veledî*, s. 195; *el-Bâhis 'ani'l-hakika*, s. 85.

⁹⁴² Abdullah, *el-Vişâhu'l-ebiyad*, s. 66.

⁹⁴³ Çetışli, *Metin Tahliline Giriş/2- Hikâye- Roman- Tiyatro*, s. 129.

gibi duygular verilir. Bu teknikte en temel özellik yazarın/anlatıcının kahramanın iç dünyasına müdahale etmemesi, mümkün oldukça objektif bir tutum takınmasıdır. Bu yapıldığında ancak anlatıma sahilik kazandırılabilir.⁹⁴⁴ İsmail Çetişli, bu teknikle ilgili şunları söylemektedir:

Olay örgüsünde yer alan önemli kahramanların iç dünyalarını okuyucuya aktarma arzusunun doğru olduğu iç çözümleme, bir tür tahkiyedir. Ancak bu tarz bir tahkiyede anlatıcının yaptığı olayları nakletmek değildir. Kahramanların duygularını, düşüncelerini, korkularını, sevinçlerini; kısacası onların ruh veya psikolojik dünyalarını okuyucuya aktarmak ve onları deşifre etmektir. Yazar, okuyucunun dikkatini olay örgüsüne değil, kahramanın iç dünyasına çeker. Böylece olay örgüsü amaç olmaktan çıkıp, araç seviyesine iner.⁹⁴⁵

Muhammed Abdulhalim Abdullah, benimsediği tahkiye metodolojisinden dolayı bu tekniği sıkça kullanmaktadır. Tasvire olan düşkünlüğünü, kahramanlarının iç dünyalarını betimlerken de ortaya koyar. Nitekim eserlerine baktığımızda pek çok kahraman için bu tekniğin kullanıldığını görmekteyiz. Aynı zamanda iç çözümleme tekniğini, tanrısal bakış açısıyla yazdığı romanlarında daha sık kullanmaktadır.

Nitekim *el-Beytu's-sâmit* romanında Selâme ile Düriye'nin arasında yaşanan ve temelinde güvensizlik olan olayların perde arkasında, Düriye'nin içine düştüğü durum bu teknikle okuyucuya şöyle takdim edilmektedir:

Düriye gerçekleri yeniden hatırladı. Samimiyetle sırrını kendine açmayı istedi. Ancak iyi kurgulanmış bir yalanın karışıklığa neden olacak bir doğrudan daha kabul edilebilir olduğuna emindi. Ancak onu günahsız kılacak bir yalanı ileri sürmeye gücü de yoktu. Onun yalanı; şehirde yaşayan, tren istasyonlarında çalışan, insanların yüzlerini okuyan ve her şeyi tecrübe eden bir adamın kolayca inanmayacağı hamlıktadır. Vaat, sorunları takdim etmedeki en ucuz hediyedir. Bundan dolayı ikisi karşılıklı oturduklarında Selâme ona uzunca baktı ve tasarladığı hikâyeyi sordu. Ancak Düriye, ne zırha bürünecekti? İlk önce sessizlik zırhına büründü; ta ki Selâme çıldırsın, ayağa kalksın, onu omuzlarından silkelesin, saçından tutsun, sağa sola döndersin, boğazına onu boğacak şekilde yapışsın.⁹⁴⁶

İç çözümleme tekniğinin kullanıldığı bir diğer roman *el-Bâhis 'ani'l-hakika'*dir. Yazar, romana başkahramanın iç dünyasında bir yolculuğa çıkarak başlar, zira romanın kendisi de içsel dünyasında hakikati sorgulayan bir karakterin yolculuğu üzerine inşa edilmektedir. Muhammed Abdulhalim Abdullah, tercih ettiği bu üslûpla hem kendisinin eşsiz tahkiye yeteneğini sergilemekte hem de romanının konusunu önceleyen bir giriş yapmaktadır. Nitekim roman şu sözlerle başlar:

Nadir tütsü kokusu, onun burnunu dolduruyor. Fısıltılı duaların yankısı ise kulaklarını çınlatıyor. Ancak yüreği bu gece şüphelerle dolu. Dal gibi, güzel fizikli, daima düşünceli bir genç. Gücü simgeleyen sık kaşlara sahip ve iki kaşın arasındaki çatıklık, sessizlikten şikâyetçi. Aslında nefsin şikâyeti nefse- dir. İnanıcı arayan şüphenin hareketi histe ve hayatın akışındadır ve fikri çoğaltan her bir fikrin arasın- da.⁹⁴⁷

Bu sözlerle yapılan roman girizgâhı, iç çözümleme tekniği kullanılarak yapılmıştır.

⁹⁴⁴ Tekin, *Roman Sanatı Romanın Unsurları I*, s. 285.

⁹⁴⁵ Çetişli, *Metin Tahliline Giriş/2- Hikâye- Roman- Tiyatro*, s. 130.

⁹⁴⁶ Abdullah, *el-Beytu's-sâmit*, s. 20.

⁹⁴⁷ Abdullah, *el-Bâhis 'ani'l-hakika*, s. 7.

2.4.8. Mektup

Mektup bir türün adı olmakla beraber aynı zamanda bir anlatım biçimidir. Romanın vücut bulmasından önceki dönemlerde bir haberleşme aracı olarak kullanıldığı bilinmektedir. Köklü bir geçmişe sahip olan bu teknik, 18. yüzyıldan itibaren romanda da yer almaya başlamıştır. Mektup doğası gereği mahremi ifade eder, kişiye has düşünce ve duyguları barındırır. Böylece roman, kendine has macera ağırlıklı bir karakterden sosyal yönü öne çıkan bir edebî türe bürünür.⁹⁴⁸ Mektup tekniğiyle aynı anda birden çok anlatımın romana sokulmasıyla önemli avantajlar elde edilir ve aksiyona dâhil olanların bakış açıları öğrenilir. Bir çeşit iç monolog olan bu teknikle aynı zamanda roman karakterlerinin duyguları netlik kazanır.⁹⁴⁹

Mektup, romanda hem bir anlatım tekniği hem de bir roman türüdür. Adına Batı edebiyatında “epistolary novel” denilen türün ilk örneği 1740 yılında yayımlanan Samuel Richardson’ın *Pamela; or, Virtue Rewarded*⁹⁵⁰ adlı eseridir. Arap edebiyatında da bu türün ilk örnekleri arasında Cibrân Halîl Cibrân ve Mery Ziyâde’nin 1910 ile 1930 yıllarda yaptıkları edebî yazışmalar yer alır. Söz konusu yazışmalar yakın bir tarihte yayımlanmıştır.

Muhammed Abdulhalim Abdullah’ın romanlarında kullandığı tekniklerden birisi de mektup tekniğidir. Yazar bu tekniği aşk mektupları başta olmak üzere, kızının babaya ve gurbetteki birinin sılaya yazdığı mektuplar şeklinde haberleşmek amaçlı kullanır. Bu tekniğin en çok kullanıldığı roman ise *Lakîta*’dır. Burada Leyla karakteri özelinde pek çok örnek karşımıza çıkar. Leyla’nın romanda ismi zikredilmeyen komşu âşığının kendisine kapısının altından attığı mektup, Leyla’nın nişanlısı Cemal ve manevi babası Emin Bey’le mektuplaşmaları yer almaktadır.⁹⁵¹ Söz konusu mektuplardan Emin Bey’in Leyla’ya cevaben yazdığına yer vereceğiz:

Sevgili Kızım:

İyiliğin dünyada olmadığını ve insanların gönüllerinde yer etmediğini düşünme. Şunu bil ki birbirleriyle çelişen zıt kuvvetlerin bir arada bulunması zorunludur. Sadece iyilik yaratılsaydı işler yolunda gitmezdi ve tek başına kötülük de yaratılmış olsaydı yine bir düzen olmazdı. Ancak işlerin yolunda olması, hayır ve şerrin birlikteliğindedir. Rezilliğin varlığına inandığın sürece faziletin de var olduğuna güven. Bu noktada senin için şu doktorun faziletini menfi sayacak bir durum yok. O, belki fazilet ehliendir. Ona bir eş olacağına emin olduğun sürece durumunu ona izah et. Kendini bazı insanları keşfetmen için zamanın dışına taşı. Seninle evlenmeyi kabul ederse bundan sonra ona ihanet etmezsin.⁹⁵²

el-Vişâhu ’l-ebiyad romanında da Râzî en yakın arkadaşı Sait’e bir mektup gönderir.

Söz konusu mektubun bir bölümü şu şekildedir:

Sevgili Sait,

⁹⁴⁸ Tekin, *Roman Sanatı Romanın Unsurları I*, s. 245.

⁹⁴⁹ Emel Kefeli, *Anlatım Tekniği Olarak Mektup*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2002, s. 32.

⁹⁵⁰ Emily Rodriguez, “Epistolary novel”, <https://www.britannica.com/art/epistolary-novel>, (22.07.2020).

⁹⁵¹ Abdullah, *Lakîta*, s. 68, 140, 172.

⁹⁵² Abdullah, *Lakîta*, s. 172.

Küçük bir kayık beni yeni iş yerime götürdüğü ilk andan itibaren sana yazmak istedim. Ancak orada ne olduğunu görene dek enine boyuna düşünmem beni etkiledi. Sonra çevremde ne varsa vasıfladım. Kardeşim, ibarelerimde hayattan bir şey görmende bir tuhaflık yok. Suyla kaplı dünyayı gördüğüm-den beri hissettiklerimde de asla bir acayıplık yok. Yoğun bir örtü yüreğimi titretmeye başladı ve konuşsam ilerleyeceğim; yazarsam ancak ifade edeceğim.⁹⁵³

Sait'in içsel anlatımıyla devam eden bu uzunca mektup oldukça dikkat çeker. Burada mektubun sadece girizhâh bölümünün tercümesine yer verdik. Aynı romanda Râzî tarafından Sait'e gönderilen birkaç uzun mektuba daha rastlamaktayız.⁹⁵⁴ Mektupların en belirgin özelliği Râzî'nin dostuna, sevgilisine ve Kahire'ye karşı duyduğu özlemi barındırmasıdır.⁹⁵⁵ İçsel anlatımın yer aldığı bir mektuplaşma örneği de Kahire'den ayrılan 'Abdulazîz'in, arkadaşı Salih'e yazdığı mektuptur. Söz konusu mektup, 'Abdulazîz'in iş bulmasındaki sevincini ve arkadaşı Salih'ten ayrılmanın verdiği hüznü içermektedir.⁹⁵⁶

Popüler aşk romanlarının vazgeçilmez tekniklerinden biri olan mektup⁹⁵⁷, pek çok yazarca kullanılmaktadır. Muhammed Abdulhalim Abdullah özellikle aşk temasını öne çıkardığı romanlarında bu tekniğe başvurmuştur. *Lakîta* romanında Cemal ile Leyla'nın mektuplaşmalarının gerisinde özlem vardır ve duygu, bu teknik sayesinde çok güzel ifade edilmiştir. Aynı zamanda bu teknikle ortaya çıkan metin, karakterlerin yaşamlarıyla ilgili duygu ve düşüncelerin an be an hassas bir şekilde anlattıkları belgeler vasfı da taşımaktadır. Buna benzer bir anlatım *Şeceratu'l-leblâb* romanında Hüsnü ile Zeynep arasında yaşanmıştır. Tatillerde iki sevgili haberleşme ve özlem giderme aracı olarak mektup kullanırlar.⁹⁵⁸ *el-Beytu's-sâmit*'te, Düriye ölmeden önce iki mektup yazar. Bunların biri eşi Hasan için diğeri de âşığı Semîr içindir. Mektuplar Düriye'nin söz konusu iki şahsa sağlığında anlatamadığı duygularına yer verir.⁹⁵⁹ Yazar, dönemin en teknolojik iletişim araçlarından birisi olan mektubu⁹⁶⁰, belirttiğimiz üzere farklı şekillerde kullanmaktadır.

2.4.9. Bilinç Akımı

"Bilinç akımı veya şuur akımı", "bilinç akışı ve şuur akışı" gibi isimlerle de ifade bulan bu teknik, kahramanların iç dünyalarını ve psikolojik durumlarını kendi ağızlarından aracısız bir şekilde okuyucuya aktarma biçimidir. Başka bir ifadeyle kahramanlar ile okur

⁹⁵³ Abdullah, *el-Vişâhu'l-ebiyad*, s. 63-65.

⁹⁵⁴ Eserde kullanılan bu tekniğe ait diğer örnekler için bkz. Abdullah, *el-Vişâhu'l-ebiyad*, s. 68, 69, 127, 169.

⁹⁵⁵ Abdullah, *el-Vişâhu'l-ebiyad*, s. 68, 70.

⁹⁵⁶ Abdullah, *Ba'de'l-ğurûb*, s. 74.

⁹⁵⁷ Kefeli, *Anlatım Tekniği Olarak Mektup*, s. 32.

⁹⁵⁸ Abdullah, *Şeceratu'l-leblâb*, s. 132.

⁹⁵⁹ Abdullah, *el-Beytu's-sâmit*, s. 199.

⁹⁶⁰ Bu tekniğin kullanıldığı diğer eserler için bkz. Abdullah, *Şeceratu'l-leblâb*, s. 168, 181; Abdullah, *Lakîta*, s. 140.

arasında kimsenin bulunmadığı hâldir. Bu özelliğiyle iç çözümlene tekniğinden farklılık gösterir. Zira bu teknikte bu görevi anlatıcı üstlenmektedir.⁹⁶¹

Öte yandan Mehmet Tekin, bu teknik için şu sözlere yer vermektedir:

Bilinç akımı, roman kişinin kafasının içini okura doğrudan doğruya seyrettiren bir teknik. Şu farkla ki iç konuşma gramer bakımından düzgün, sentaks kurallarına uygun cümleler ile yapılan sessiz bir konuşmadır. Düşünceler arasında mantıksal bir bağ vardır. Bilinç akımında ise karakterlerin zihninden akıp giden düşüncelerde mantıksal bir bağ yoktur. Daha çok çağrışım ilkesine göre akarlar. Ayrıca gramer kuralları da gözetilmez.⁹⁶²

Bu tanımdan hareketle bilinç akımı tekniğinin sadece anlatımı güzelleştiren bir teknik olmadığı; aynı zamanda da romanın anlatı dokusunu ve kişilerin aksiyona dâhil edilmesini kolaylaştıran bir teknik olduğu söylenebilir.

Nitekim Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın romanlarına bakıldığında bu tekniğe bazı romanlarında başvurduğu görülür. Söz gelimi *Min ecli veledî* romanında, Semîre'nin istenmeyen bir evliliğe zorlanması üzerine abisi Fuad'ın konuyla alakalı mülâhazalarda bulunması bu teknik kullanılarak verilmektedir:

Manzarayı kendim gördüm ve gördüklerim beni çok etkiledi. Annemden bir şeyler yapmak için izin istedim fakat o, bana izin vermedi. Hançer misali yan bakışıyla beni o kızıdan uzaklaştırdı. Sonra Semire'nin kolundan tuttu ve onu odalardan birine soktu. Çeyrek saat sonra Semire ağlayan gözlerle, annem de yüzünde öfkeyle odadan çıktı. Fakat bundan sonra temiz giysilerini çıkardı ve mutfağa girdi. Anladım ki bu dünyada, kendi tabiatlarında; başkalarının kendilerine zulmetmesine yardım eden bir mizaçta davranan insanlar var. Semire de bunlardan biriydi. Bana ıslak ve zarif gözleriyle “Evlenmek istemiyorum, keşke bana yardım edebilseydin.” diyordu. Bazen de “Bu evden ne zaman çıkacağım? Artık (kendimi) savunmaktan acizim. Zorluklara katlanamıyorum.” diyordu.⁹⁶³

Fuad kendi ruh halini ve yaşanılanlar karşısındaki çıkmazını bu şekilde aktarmaktadır. Söz konusu bu teknik romanın başka aksiyonlarında da kullanılmaktadır.⁹⁶⁴

Benzer şekilde *Ğusnu'z-zeytûn* romanında Abdu'nun Ateyat'ın yanından ayrılırken kapının eşliğinde hissettikleri de bu teknikle şöyle aktarılmaktadır:

Caddenin ılık ve tatlı havasını kokladım. Onu ciğerlerimin derinliklerinde hissettim ve trene bindikten sonra da bir rahatlık. Bunun hapiste zamanını geçirip çıkan birinin rahatlığı olduğunu söyleyemeyeceğim ancak ayağı sıkın ve üzerinde uzunca bir süre gezilen eski bir ayakkabıdan kurtulmanın rahatına benzediğini söyleyebilirim.⁹⁶⁵

Görüldüğü üzere Abdulhalim Abdullah, bu tekniği her ne kadar diğer teknikler gibi yoğun olarak kullanmasa da ona romanlarında yer verir. Abdullah'ın Arap romanını teşekkül eden ilk yazarlardan birisi olmasına rağmen roman tekniklerini kullanma konusunda gösterdiği mahareti de kayda değerdir.

⁹⁶¹ Çetişli, *Metin Tahliline Giriş/2- Hikâye- Roman- Tiyatro*, s.130.

⁹⁶² Tekin, *Roman Sanatı Romanın Unsurları I*, s. 295.

⁹⁶³ Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 95.

⁹⁶⁴ Abdullah, *Mine ecli veledî*, s. 52.

⁹⁶⁵ Abdullah, *Ğusnu'z-zeytûn*, s. 132.

2.4.10. Leitmotiv

Almanca kökenli olan bu kavram, edebiyata müzik sanatından aktarılmıştır. Leitmotiv⁹⁶⁶ kelimesi Fatih Tepebaşı'ya göre, anlamlı en küçük olay birimidir ve romanda karşılaşılması olası hâl ve çatışmaları gösterir. Olaylar, duygular üzerinden; tipler, karakterleri üzerinden; mekânlar da yerin özelliğine göre şematize edilir.⁹⁶⁷ Leitmotiv romanda herhangi bir davranış, sözde tavrın farklı nedenlerle birden çok kez tekrar edilmesidir. Bu durum müzikteki nakaratı hatırlatır. Esere bir süreklilik kazandırılması öngörülen teknikle geçişlerde kolaylık elde edilir ve karakterin belli bir yönünün öne çıkarılması sağlanır.⁹⁶⁸ Karakterlerin giyim tarzı, söylem şekli, atasözü, deyim, melodi gibi kullanımlar leitmotiv olarak değerlendirilebilir.⁹⁶⁹

Öte yandan Tekin de leitmotivi şu şekilde ifade etmektedir:

Edebiyatta özellikle roman türünde rağbet gören bir teknik olarak leitmotiv, türlü vesilelerle tekrarlanan bir ifade kalıbıdır. Özellikle natüralist romancıların başvurduğu bu teknik, Roman şahıslarını belirleyen tipik özellikleri vermede kullanılır. Mesela belli bir kelimenin dikkati çeken telaffuzu ya da belli şartlar altında tekrarlanan mimikler ve daha sonra her fırsatta hatırlatılan bazı yaratılış özellikleri leitmotiv karakteri taşır.⁹⁷⁰

Nitekim Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın romanlarına bakıldığında; “Başkasının hikâyesi, sen farkında olmadan senin hikâyenin ilk bölümü olabilir.”⁹⁷¹ şeklindeki ibare *Ğusnu 'z-zeytûn* adlı eserinde bu teknikle kullanılmaktadır. Abdullah'ın bir başka romanı *el-Bâhis 'anil-hakîka*'da ise; “سَمِعَ اللهُ نِدَائِي” “Allah nidamı duydu.”⁹⁷² Ayrıca aynı eserde; “يا نخل تحت ظلك الحبيب يا ليت لي في الظل من نصيب” “Ey! Canan'ın gölgesinde olduğu palmye, O gölgede keşke bana da yer olsa.”⁹⁷³

Ba 'de'l-ğurûb romanında sevgililerin ayrılıklarına atfen “غابت الشمس /Güneş battı /gün battı.”⁹⁷⁴ anlamındaki ibare çokça tekrarlanmaktadır. *Min ecli veledî* romanında da sürekli içki içen Bekr Efendi'ye karısı لعنة الله عليك “Allah'ın laneti üzerine olsun.”⁹⁷⁵ şeklinde beddua etmektedir. Aynı romanda yazar, “كأننا يا بدر لا رحنا ولا جينا” “Ne bir adım ileri ne de geri.”⁹⁷⁶ anlamındaki bu deyiimi Düriye için bu teknikle kullanıldığını görmekteyiz.

Muhammed Abdulhalim Abdullah, yazarlığı süresince romanlarında anlatım tekniklerini başarılı bir şekilde kullanmıştır. O, Kur'an-ı Kerîm, Hadis, halk edebiyatı ve şiirden

⁹⁶⁶ Bu kavram motif/motiv, leitmotif/leitmotiv şeklinde de kullanılmaktadır.

⁹⁶⁷ Tepebaşı, *Roman incelemesi*, s. 332.

⁹⁶⁸ Çetişli, *Metin Tahliline Giriş/2- Hikâye- Roman- Tiyatro*, s. 134.

⁹⁶⁹ Tepebaşı, *Roman incelemesi*, s. 330.

⁹⁷⁰ Tekin, *Roman Sanatı Romanın Unsurları I*, s. 273.

⁹⁷¹ Abdullah, *Ğusnu 'z-zeytûn*, s. 5, 63,67.

⁹⁷² Abdullah, *el-Bâhis 'an'il-hakîka*, s. 55.

⁹⁷³ Abdullah, *el-Bâhis 'an'il-hakîka*, s. 81, 88, 90,98, 116.

⁹⁷⁴ Abdullah, *Ba 'de'l-ğurûb*, s. 170, 176, 199.

⁹⁷⁵ Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 7, 8.

⁹⁷⁶ Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 30, 31.

sayısız alıntılar yaparak romanlarına sanat değeri katmıştır. Bunun en önemli nedeni Arap Dil Kurumu'nda üstlendiği görevle beraber fasih dile verdiği önemdir. Sahip olduğu bu tahkiye yeteneğiyle, Arap romanının teşekkülünde önemli bir rol oynayarak kendinden sonraki Arap romancılara ışık olmuştur.

2.5. Olay Örgüsü

Olay örgüsü “kurgu”, romanın tahkiyesinde yer alan aksiyonun sıralanış ve düzenleniş stildir. Aksiyonun belli bir mantık çerçevesinde ve edebî ölçekler göz önüne alınarak sunulması icap eder. Diğer adı olgu kuruluşu olan vaka; kişi, mekân ve zaman üzerinden kurgulanmış aksiyondur. Olay örgüsü de bir nedensellik hiyerarşisi içerisinde epizotlarla hikâye edilmiş olaylar zincirinin tamamı veya birisidir.⁹⁷⁷ O, tek halkalı olay örgüsü⁹⁷⁸ ve çok halkalı olay örgüsü⁹⁷⁹ şeklindeki bir anlatımla karşımıza çıkar.

Konunun daha iyi kavranması için kurgunun şu şeklideki bir örnekle izah edilmesi iyi olacaktır: “Elvin, sınavdan pekiyi aldı.” dediğimizde bu bir olay olur. “Elvin, sınavdan pekiyi aldı. Elvin’in babası, ona bir tablet hediye etti.” dediğimizde ise bu bir hikâye olur. Fakat “Elvin, sınavdan pekiyi aldığı için babası ona bir tablet hediye etti.” dediğimizde de bu bir kurgu/olay örgüsü olur. Bu örnekten de anlaşılacağı üzere kurgu, olaylar arasındaki nedenselliği yansıtır.

Romanın öngördüğü bu iki kavram üzerinden Muhammed Abdulhalim Abdullah’ın romanlarına baktığımızda olay örgüsünün genelde tek halkalı olay örgüsü üzerinden geliştiği görülür. Romanların bölümler halinde sunulması, olay örgüsünde bir farklılaşmaya sebebiyet vermez. Aksine her bölüm bir öncekine karmaşık olmayan olgu kuruluşuyla ilişkilidir. Ancak romanın doğası gereği olaylar içerisine serpiştirilen ve kurguyu bozmayan epizotlar dikkat çeker. Söz gelimi *Lakîta* romanında olay örgüsü kimsesiz bir kızın hayatı üzerinden devam ederken Emin Bey ile tanışması yeni bir aksiyona kapı aralar. Emin Bey Leyla’ya “*Âşık Bir Kadının Anıları*” adlı bir kitap verir.⁹⁸⁰ Kitap birbirini seven iki gencin aşk hikâyesi ile ilgilidir. Genç adam, kadını kendine âşık edinceye kadar onun için her türlü fedakârlığı yapar. Böylece genç kadın güvenini kazandığı adamla gayri ahlakî bir birliktelik yaşar. Ne var ki kadının olanlar üzerine evlenmek istemesiyle adam kadına sırt çevirir ve genç kadın kaybettiği haysiyeti, utancı ve hayal kırıklıklarıyla ortada kalır.

⁹⁷⁷ Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, s. 189; Tepebaşılı, *Roman inceleme*, s. 333.

⁹⁷⁸ Tek bir figüratif veya merkezde şekillenen ve çok fazla dallanıp budaklanmayan olay örgüsü türüdür. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Çetişli, *Metin Tahliline Giriş/2- Hikâye- Roman- Tiyatro*, s. 85.

⁹⁷⁹ Bir olay örgüsünde birden fazla bağımsız aksiyonun bir arada bulunması durumudur. Bkz. Çetişli, *Metin Tahliline Giriş/2- Hikâye- Roman- Tiyatro*, s. 86.

⁹⁸⁰ Abdullah, *Lakîta*, s. 105.

Abdullah bu epizotla olay örgüsünün dışına çıkmadan söz konusu kitap üzerinden yeni bir aksiyonu başlatır. Böylece okuyucu nezdinde farklı kavramların oluşmasını sağlar. Bunlardan ilki Leyla'nın babası ile annesinin aşklarıdır. Onlar birbirlerini sevmişler ancak ahlakî olmayan davranışlar sonucu Leyla'nın doğması ve hayatının farklı bir mecrada şekillenmesine sebep olmuşlardır. Bir diğeri ise Leyla ile Cemal'in aşklarıdır. Bu, Leyla için yeni bir başlangıçtır. Emin Bey'in verdiği örnekler üzerinden Leyla'nın kendince bir sonuca varması hedeflenir. Dolayısıyla kitaptaki aşk konusunun bu aksiyona eklendiğinde, olay örgüsünün üç farklı aşk üzerine devam ettiği görülür.

Olay örgüsünü bozmayan iç öykülerin⁹⁸¹ sürdürüldüğü bir diğeri roman ise *Ba'de'l-ğurûb*'tur. Roman, 'Abdulazîz ile Emîre'nin aşkları üzerine kurulu birtakım olayları ihtiva eder. Ancak bununla paralel olarak işlenen bir epizotta, köyün fakir oğlu başka bir kıza âşık olur. Olayı öğrenen kızın anne ve babası gencin ailesinin evine gider. Genç ve ailesi ile konuşur. Âşık gencin kızlarıyla ilişkisini kesmesi için onu ikna ederler. O da bunun üzerine köyü terk eder. Aradan üç sene geçer. Fakir genç köye tekrar döner. Bu sırada sevdiği kız evlenmiş ve çoluk çocuğa karışmıştır. Kadının kafasında geri dönen eski sevgilinin ihaneti vardır. Ancak o, ailesi üzülmesin diye sevdiğinden vazgeçmiştir. Fakir genç, eski sevgilisi tarafından halen sevildiğini fark ettiğinde sevmediği halde sırf ona yakın olma düşüncesiyle onun kız kardeşiyle evlenmek ister.⁹⁸²

Abdullah, ana olayla paralel naklettiği iç öyküyle aşkın sadece şehvet duyguları barındırmadığını aynı zamanda vefa, bağlılık ve fedakârlık üzerine kurulu bir mefhum olduğunu vurgulamaya çalışır. Benzer aksiyonların yer aldığı pasajlara diğeri romanlarda da rastlamaktayız.⁹⁸³

Şemsu'l-harîf'te olay örgüsü, başkahramanımız Muhtar'ın babasının ölmesi ve sonrasında annesinin Abbas adında bir adamla evlenmesi neticesinde bu olaylara tepki gösteren Muhtar'ın evden kaçması ve Kahire'ye yerleşmesiyle gelişen olaylar üzerine bina edilmiştir. Burada daha çok aksiyonu belirleyen unsurun aile içi anlaşmazlıklar olması ve parçalanmış bir aile görünümünü dikkat çeker. Fakirlik olayların seyrini belirler. Muhtar'ın hayatında çeşitli iç hikâyeler ana olaya yön verir, bunlardan biri de tifo salgınıdır. Hurşit'in çiftliğinde baş gösteren bu hastalık, çiftlikte sabon bulanlar ve bulamayanlar, hastalar ve sağlıklılar şeklinde bir sınıf farkının oluşmasına sebep olur.⁹⁸⁴ Doğal olarak da bu olaylar ana aksiyona yön verir.

⁹⁸¹ İç öykü, aynı kurgu içerisindeki bağımsız değerlendirilebilecek ancak bir yönüyle aksiyona bağlı olay veya olaylardır. Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Tepebaşı, *Roman İncelemesi*, s. 328.

⁹⁸² Abdullah, *Ba'de'l-ğurûb*, s. 82-85.

⁹⁸³ Abdullah, *Gusnu'z-zeytûn*, s. 28.

⁹⁸⁴ Abdullah, *Şemsu'l-harîf*, s. 62-67.

Tüm bu iç öykülere rağmen asıl olay, başkahraman Muhtar'ın annesinin evlenmesinden sonra ona olan annelik özlemi üzerine kurgulanır. Söz konusu ana olayla vuku bulan olayların Muhtar'daki iç yansımaları; yani psikolojik karşılığı da ana olayda büyük bir yer işgal eder. Ana olaylar neticesinde psikolojik tahliller, romanda geniş bir yer tutar ve başkahraman Muhtar'ın kararlarının içsel tercihlerle şekillenerek aksiyona yön verdiği görülür.

Yazarın bir diğer romanı *el-Cennetu'l-'azrâ*'da ise aksiyonu belirleyen kişi, Rıza'dır. Rıza annesiyle beraber babasından kalan miras haklarını elde etme mücadelesini üvey kardeşi Hamûda'ya karşı verir. O, arkadaşları Hasan'dan, Adil'den ve uzman bir avukat olan Seyyit el-Betânunî'den yardım alarak mücadelesini sürdürür. Olaylar çiftlik ve Kahire'de geçer.

Romanda; İkinci Dünya Savaşı'nın Mısır'a yansımaları, Rıza'nın Süreyya ile aşkı, Süreyya'nın İngiliz askerlerince kaçırılması, uyuşturucu kullanımı ve Hamûda'nın hasımlarınca öldürülmesi gibi iç öyküler ana olayla mantıklı bir şekilde ilişkilendirilmektedir. Hamûda karakteri üzerinden zulüm ile abat olunamayacağı mesajı veren yazar, olay örgüsü dâhilinde beklenmedik bir anda Hamûda'yı ölümle cezalandırır. Bu sebeple romandaki aksiyonun düzeyini düşürür. Aksiyonun önemli bir bölümünün ahlakî değerlerin sorgulanmasına ayrılması, okuyucunun dikkatine sunulmaktadır. Bu roman, yazarın romantik evreden çıktığı eseridir; aynı zamanda realist romantik evrenin başlangıç eseri olması ve olay örgüsünde takip edilen yöntemin durumu açısından önemlidir.

Bu dönemin karakteristik bir özelliğini ortaya koyan diğer eseri *Ğusnu'z-zeytûn*'la önceki dönemde alışlagelen kırsaldaki olayların işlenmesinin terk edilerek şehirdeki olayların işlendiği bir döneme dönüldüğü görülür. Nitekim bu romanın olay örgüsü, Tântâ şehrinde yaşayanların hayat mücadelelerini ihtiva eden olayların etrafında döner. Aksiyonun merkezindeki kişilerin şehrin sosyal yapısına uyum problemi vardır. *el-Cennetu'l-'azra*'da benzer bir olay örgüsü başkahraman Düriye üzerinden verilir. Onun bir inşaat işçisi tarafından işgal edilmesi tek halkalı aksiyonun merkezini oluşturur. Dönemin Mısır'ında, suçsuz bir kadının toplumsal düzeyde haksız bir yargılamaya tabi tutularak hataların sürekli yeni hatalara sebebiyet verdiği zihniyeti ağır basar. Aksiyonda madde-ruh-akıl döngüsüne sürekli dikkatlerin çekildiği ve okuyucunun bu anlayış doğrultusunda sevk edilmeye çalışıldığı görülür. Anne-kız-toplum ilişkileri olayların sarmalını oluşturur. Toplumsal etkilerle anne ve kızının olaylara bakışı, aşırı duygu yüklü sahnelerin oluşmasına neden olur ve vicdan muhasebesi her aksiyondan sonra kendini gösterir. Nitekim en nihâyetinde başından beri suçsuz olan bir genç kız, toplumsal normlardan dolayı suça kanalize edilir ve roman onun hayatının kaybıyla sonlanır.

Yazarın takip ettiği tek halkalı olay örgüsünü yazarlığının tüm yazarlık evrelerinde kullandığı dikkat çeker. Realist dönemin tek farkı, olayların daha reel bir özellikte olmasıdır. Dolayısıyla yazarın oluşturduğu kurgu, diğer romanları için benzer bir özellik taşıdığından burada konunun daha fazla uzaması kaygısından verdiğimiz bilgilerle iktifa etmekteyiz.

2.6. Zaman

Zaman; insanoğlunun eylemlerini, süre, kültür ve dil boyutuyla kapsayan bir kavramdır. Yaşanılanlar ifade edilirken kişi, mekân ve olay gibi mutlaka olması gereken en temel öğelerden birisidir. Bu yapısı itibarıyla zaman hem kurmaca hem de gerçek olma vasfını taşır. Yaşadığımız evrendeki zaman, düz çizgisellik ve süreklilik arz ederken bölümlenme özelliğine de sahiptir. Biz bunu takvimle belirtiriz⁹⁸⁵ ve onu vakit, dönem anlamlarında kullanırız. Ancak buna rağmen zamanın ne başı ne de sonu bellidir. Edebî olsun veya olmasın tüm anlatımlar zamana bağlıdır. Zaman, esere format kazandırır; onun yapılanmasını ve modellenmesini sağlar.⁹⁸⁶

Anlatıma dayalı metinlerde, anlatımın kemâle ermesi bakımından en temel unsurların başında zaman gelmektedir.⁹⁸⁷ Halk hikâyeleri, masal ve destan gibi türlerde zaman mefhumu arzu edilen ölçüde ve şekilde yer bulmamasına rağmen romanda olmazsa olmazlardan birisidir. Zira zaman unsuru, romanın dört temel öğesinden biri olarak yer alır. Ancak bu unsurun önemi ve vurgulanması romancıdan romancıya farklılık göstermektedir.⁹⁸⁸

Romancının eseri yazarken ve okurken zamansal süreçlere bağlı kalması önemlidir. Şayet bu yapılmazsa roman anlaşılabilir bir hal alır ve olay örgüsünün zihinde oluşturacağı imge kaybolur. Nitekim Mehmet Tekin'in Forster'den yaptığı: "Romanda her zaman bir saat vardır."⁹⁸⁹ şeklindeki alıntı bu meramı çok güzel açıklamaktadır. Başka bir ifadeyle romana dair üç zamandan söz etmek de mümkündür. Olayın anlatıldığı zaman "saat", olayın cereyan ettiği zaman "saat" ve yazıya aktarılan zaman "saat". Bunlar içerisinde en önemli zaman dilimi: vakanın anlatılma yani rivâyet edilme zamanıdır.⁹⁹⁰ Bunun önemsenmemesi durumunda, romanda zaman kavramı üzerinden estetik sorunların ortaya çıkması kaçınılmazdır.

Sözünü ettiğimiz sıkıntıların oluşmaması için romancının başvurduğu birtakım teknikler karşımıza çıkmaktadır. Burada önemsenen şey: "kronoloji"dir. Kronolojide de bir düzenin olması elzemdir. Yani zaman içerisinde ileriye veya geriye doğru yapılan atraksi-

⁹⁸⁵ Mehmet Narlı, "Romanda Zaman ve Mekân Kavramları" *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5/7 (2002), s. 91-106.

⁹⁸⁶ Tepebaşı, *Roman İncelemesi*, s. 149.

⁹⁸⁷ Çetışli, *Metin Tahliline Giriş/2- Hikâye- Roman- Tiyatro*, s. 95.

⁹⁸⁸ Nurullah Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, Akçağ Yayınları, 15. Baskı, Ankara 2017, s. 129.

⁹⁸⁹ Tekin, *Roman sanatı-1*, s. 117.

⁹⁹⁰ Narlı, "Romanda Zaman ve Mekân Kavramları", s. 93.

yonlar, gelişigüzel değil, muntazam bir şekilde olmalıdır. Romancı, hikâyeyi anlatırken vakanın geçtiği zamana ve olayların okuyucuyla paylaşıldığı zamana dikkat eder. Nesnel “vaka zamanı”⁹⁹¹ ve “anlatı zamanı”⁹⁹² iyi kurgulanmalıdır. Nesnel zaman, romandaki olay örgüsünün ve hikâye edilen olayların cereyan ettiği zamanı ifade ederken; anlatı zamanı ise bu olayları gören, öğrenen, yaşayan ve haber alan anlatıcının kendi kudreti nispetinde ve imkânlarıyla okuyucuya ifade ettiği zamanı karşılamaktadır.⁹⁹³

Bu zamanlar dışında romancı başka zamanları da kullanma imkânına sahiptir. Burada dilin imkânlarından yararlanan anlatıcı, eserdeki zamanı farklı bir şekilde düzenleme fırsatı yakalar. Konu dâhilinde Mehmet Narlı, şu şekilde bir tanzimden söz etmektedir:

Art zaman “artsürümsel öyküleme”, “eş zaman” “eşsürümsel öyküleme”, “ön zaman” “önsürümsel öyküleme”. Bunların birincisinde, gerçekleşmiş bulunan olayın aktarımındaki zaman ile gerçek zaman birbirine eşit değildir. Anlatıcı zamanda atlamalara başvurur. İkincisinde, kurmaca dünyada gerçekleşmiş veya gerçekleşen bir olayın süresi ile gerçek zamanın süresi birbirine eşittir. Üçüncü zamanda ise süre belli olsa bile henüz olay gerçekleşmemiştir.⁹⁹⁴

Bunun dışında romanda geniş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zaman şeklindeki kullanımlar söz konusudur. Söz konusu zamanlar arasında geçişlerin yapılması olasıdır. Yani olay geçmişte başlamış olsa bile bu zamanlardan biriyle ifade edilmesi, yazarın maharetine bağlıdır. Burada önemli olan, zaman kavramının bir düzen içerisinde sunulmasıdır.

Abdulhalim Abdullah’ın romanlarında zaman unsuruna bakıldığında karmaşık olmayan bir zamanın kullanıldığı tespit edilebilir. Romanlarında zamanının 1940’lardan başlayarak 1970’lere kadar uzandığı görülür. Olay zamanları yazarın romanlarına göre farklılık gösterir. Olay örgüsünün gerçek hayatta yaşanan olaylarla örtüşmesinden dolayı okuyucu nezdinde bir zaman karmaşasının oluşması mümkün değildir. Ancak çoğu zaman romanlarda zaman konusunda net ifadelerin kullanılmadığı da görülmektedir. Nitekim ilk romanı *Lakîta*’ya baktığımızda, kullanılan zamanın başkahramanın doğumu ve ölümü arasındaki zaman aralığını ifade ettiğini görmekteyiz. Bunun dışında Abdullah, olay zamanını belirten herhangi bir tarih veya dönemi işlememiştir.⁹⁹⁵ Ne var ki başkahramanımız Leyla’nın bebekliği ve erken yaşta hayatını kaybettiği 18 yıllık dönem, zaman mefhumu açısından öne çıkmaktadır. Romanda işlenen söz konusu zaman, başkahramanın yaşamı ile paralellik arz ederek kronolojik bir şekilde anlatılmaktadır. Diğer yandan Jordan Mono, romandaki kurgudan

⁹⁹¹ Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, s. 129.

⁹⁹² Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, s. 131; Çetişli, *Metin Tahliline Giriş/2- Hikâye- Roman- Tiyatro*, s. 98; Tepebaşılı, *Roman İncelemesi*, s. 151.

⁹⁹³ Çetişli, *Metin Tahliline Giriş/2- Hikâye- Roman- Tiyatro*, s. 96.

⁹⁹⁴ Narlı, “Romanda Zaman ve Mekân Kavramları”, s. 93.

⁹⁹⁵ Muhammed Abdulhalim Abdullah’ın ilk dönem romanlarında kullandığı zaman özellikleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Nacî ‘Abdû’r- Ruûf Abdu’d-dâyîm, *Rural and Provincial Locale in Some of the Novels Thomas Hardy (1840-1928) and Mohammed Abdel-Halim Abdallah (1913-1970)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ain Shams University, Women’s College for Arts, Science and Education English Department, Kahire 2009, s. 106-119.

hareketle Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın yaşadığı dönemden önceki olayları yazdığını iddia ederek⁹⁹⁶ roman zamanını belirlemeye çalışmaktadır.

Lakîta romanındaki zaman mefhumunun bir benzeri de *Şeceratu'l-leblâb*'da karşımıza çıkar. Burada da zaman, kahramanımızın çocukluğu ile başlar, üniversiteden mezun oluncaya kadar devam eder. Akâbinde karşımıza ikinci safha çıkar. O da Sulama Bakanlığı'nda mühendis olarak işe başladığı dönemdir. Aynı şekilde *el-Bâhis 'ani'l-hakîka* romanının zamanı başkahramanımız Selmân-ı Fârisî'nin çocukluğu ve ölümü arasındaki dönemi kapsamaktadır. Ancak bu eserdeki zaman kavramı daha belirgindir. Romanda, Hz. Muhammed'in İslâmiyet'i tebliğinden başlayarak Hz. Ömer'in İran'ın fethine kadar olan net bir zaman diliminden söz edilebilmektedir. Bu romanın yazara ait diğer romanlarından ayrılan en belirgin özelliği, olay zamanı ile olayın yazıldığı tarih arasındaki zaman farkıdır. Nitekim olay ile anlatı arasında on dört asırdan fazla bir zaman farkı vardır.

Muhammed Abdulhalim Abdullah, romanlarında kurguyu daha çok tanıdık olduğu olaylardan hareketle inşa eder. Ondandır ki romanın tahkiye zamanı ile kurgu zamanı arasında *el-Bâhis 'ani'l-hakîka* romanında olduğu gibi farklar görülmez. Ancak burada olay 610 ile 670'li yıllarda geçerken; kurgusu yani anlatım zamanı 1960'lı yıllarda yapılmaktadır.

Ba'de'l-ğurûb romanında zamanın 'Abdulazîz ve Emîre'nin bir arada olup/olamaması üzerine kurgulandığı görülür. Emîre'nin çiftlikte bulunduğu veya kayıp olduğu zamanlar, romandaki zaman algısını şekillendirir. Nitekim "Haftalardan sonra geri döndü."⁹⁹⁷, "Kahire'de bulunmamın üzerinden otuz gün geçti."⁹⁹⁸, "Ayrılığın üzerinden beş ay geçti."⁹⁹⁹ şeklindeki ifadeler bunu gösterir. Diğer yandan kişiler üzerinde işlenen zaman da romanın tahkiyesinde belirleyicidir. Örneğin 'Abdulazîz: "Zaman, güzel göz ve uzun kirpiklerin sihriyi yok etmez."¹⁰⁰⁰ sözüyle Emîre'nin yaşı üzerinden zaman kavramını öne çıkarır. Ancak gerçek şu ki Abdullah'ın üslûbu gereği burada da ifade ettiğimiz zaman mefhumunun dışında romanın tahkiye dönemine ait net bir ifade kullanmaz. Abdullah adeta kurgu üzerinden okurun zamanı tahmin etmesini veya bulmasını ister.

el-Vişâhu'l-ebiyad romanında da verdiğimiz örneklere benzer bir zaman mefhumu kullanılmaktadır. Bu zaman, başkahraman Düriye'nin okul çağı ve ölümü arasında geçen süreyi ifade eder. Ancak burada girizgâhtan başlamak üzere diğerlerinden farklı olarak okura sürekli mevsimler¹⁰⁰¹, haftalar¹⁰⁰², bayram günleri¹⁰⁰³ şeklinde bir kronoloji sezdirilmektedir.

⁹⁹⁶ Mono, "Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdullah; Rivâiyyu'd-deltâ", s. 45.

⁹⁹⁷ Abdullah, *Ba'del-ğurûb*, s. 7.

⁹⁹⁸ Abdullah, *Ba'del-ğurûb*, s. 45.

⁹⁹⁹ Abdullah, *Ba'del-ğurûb*, s. 51.

¹⁰⁰⁰ Abdullah, *Ba'del-ğurûb*, s. 191.

¹⁰⁰¹ Abdullah, *el-Vişâhu'l-ebiyad*, s. 9.

Zaman mefhumuna dair yazarın kullanmış olduğu bu karakteristik üslûp, kendini *Min ecli veledî* romanında da gösterir. Romandaki zaman, Fuad'ın bebekliği ile başlar ve ölümüyle son bulur. Ancak bu romanda farklı olarak Fuad'ın 6. yaşı, 10. yaşı, 17. yaşı,¹⁰⁰⁴ ve 37. yaş¹⁰⁰⁵ şeklinde aksiyona serpiştirilen zaman betimlemeleri öne çıkar. Söz konusu zaman dönemleri romanın olay örgüsünde son derece önemlidir. Zira zaman üzerinden başkahramanda meydana gelen değişimler ve dönüşümler irdelenmektedir. Zamana dair kurguda yapılan geçişlerde “ani atlama tekniğinin”¹⁰⁰⁶ kullanıldığını da görmekteyiz.¹⁰⁰⁷ Nitekim Fuad'ın kardeşi Semîre'nin doğumunun anlatıldığı pasajın devamında, babası onun 17 yaşında olduğunu söyler. Oysaki Fuad'ın kardeşleri arasında üçer yaş fark vardır.¹⁰⁰⁸

Diğer bir romanı *Li'z-zemen bakiyye*'de ilk cümle ve son cümle zamanın önemine işaret etmektedir. İlk cümle: “Hayatımdaki ilk ciddi maceranın hatırası 19 yaşında olduğum günlere tekabül eder, liseyi bitirme sınavında başarısız oldum.”¹⁰⁰⁹ Son cümle ise “Cesur olun Beyler, zamanın geride bıraktıkları vardır.”¹⁰¹⁰ Söz konusu romanda; yazarın zamanı bazı yerlerde hızlandırdığı, bazı yerlerde yavaşlattığı, bazen de durdurduğu görülmektedir. Bu, roman sanatının doğası gereğidir. Buna göre yazar aksiyonun seyrine göre inisiyatif kullanır. Bu romanda yer alan birtakım anlatım unsurları da zaman açısından ipuçları vermektedir. Çiftçi ve kadın haklarıyla ilgili gazetede yazılan yazılar¹⁰¹¹ bizleri Arap toplumunda kadın ve erkek eşitliğiyle ilgili tartışmaların revaçta olduğu zamana götürmektedir.

Liz'zemen bakiyye romanının zaman mefhumu üzerine kurgulandığı söylenebilir. Roman, Mısır'da bir zaman dilimi içerisinde cereyan eden olayları ele alır. Nitekim Abdullah, söz konusu zaman kelimesini diğer romanlara nazaran daha fazla ve özenle kullanır. Yaptığımız inceleme sonucu, romanın başlangıç ve bitiş cümlelerinin zamana vurgu yapması ve adının zamana dair olması bu fikri netleştirmektedir.

Zaman kavramı üzerinden aksiyonun başlatıldığı diğer bir roman da *Min ecli veledî*'dir. Roman: “Hayatımın hikâyesi otuz yedi yıl önce başladı, Dostum, sadece benimle ilgili olmayan bu hikâyeyi sana anlatacağım! Ortak tecrübe; bütün nesillere nurundan saçan ve ışığının her mekânı aydınlattığı gökteki yıldızlar gibidir.”¹⁰¹² şeklindeki cümleyle başlar.

¹⁰⁰² Abdullah, *el-Vişâhu'l-ebiyad*, s. 57.

¹⁰⁰³ Abdullah, *el-Vişâhu'l-ebiyad*, s. 12

¹⁰⁰⁴ Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 39.

¹⁰⁰⁵ Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 5.

¹⁰⁰⁶ Romanın tahkiye zamanından ileri veya geriye doğru yapılan anlatımlardır.

¹⁰⁰⁷ Bu tekniğin kullanıldığı yerler için bkz. Abdullah, *Ba 'de'l-ğurûb*, s. 197; *Liz'zemen bakiyye*, s. 131; *el-Beytu's-sâmit*, s. 220.

¹⁰⁰⁸ Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 38.

¹⁰⁰⁹ Abdullah, *Liz'zemen bakiyye*, s. 4.

¹⁰¹⁰ Abdullah, *Liz'zemen bakiyye*, s. 190.

¹⁰¹¹ Abdullah, *Liz'zemen bakiyye*, s. 117-119.

¹⁰¹² Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 5.

Ġusnu 'z-zeytûn'da ise zaman bazı dönemler üzerinden verilmektedir. Okulun açıldığı dönem, kış mevsimi¹⁰¹³ gibi zaman bildiren ifadeler öne çıkar.

Bu romanda kullanılan zamanın en belirgin özelliği, aksiyonun ara zamanlar üzerinden sunulmasıdır. Bu durum zaman zaman okur nezdinde aksiyonun bağlantıları konusunda bir karmaşaya da neden olabilmektedir. Romanda işlenen aksiyonun 25 yaşındaki bir öğretmen üzerinden verilmesi, şüphe üzerine kurgulanan romantik imgeler, yaşam standartları ve toplumun içinde bulunduğu şartlar göz önüne alındığında olayların İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki bir merhalede, 1945 ile 1950 yılları arasında cereyan ettiği fikrine varabiliriz. Benzer bir kurguyla inşa edilen *Şeceratu 'l-leblâb*'daki romantik imgeler bizi 1940'lı yıllara götürmektedir. Nitekim Fâris Hamîd Emâne de yazarın romanlarından ilk iki döneme ait olayların zaman olarak 1940 ile 1950 yılları Mısır'ına tekabül ettiğini belirterek bu tespiti pekiştirir.¹⁰¹⁴ Emâne, söz konusu romana *Sukûnu 'l- 'âsife*'yi de ekler.

Takvimin belirtilmeden anlatım sanatlarıyla zamanına ulaştığımız romanlarının aksine *Kıssatun lem tetim* romanında, net ifadeler yer almaktadır: “Niçin Munâ genç eşini çölde 1967 Savaşı'nda yitirdi?”¹⁰¹⁵ cümlesiyle asker olan eşini kaybeden Munâ el-Menşâvî karakteri üzerinden aksiyonun zamanına dair tam ifadeler verilmektedir. Üstad Emin, romanın başka bir yerinde zamana vurguyu şu sözlerle yapmaktadır. “Bana kulak ver hanımefendi, biz şimdi 1968 yılının sonuna adım atıyoruz. Ben burada kalbin bir bölümünü, anıları ve ömrü yitirdim. Öyle değil mi? Ancak sessizliği çözdüm zira şikâyetten nefret ediyorum. 1937 yılında İkinci Dünya Savaşı'nın bir gün biteceğini savaşın meydana gelmesinden önce ilan ettiler.”¹⁰¹⁶

Nitekim romanın bütününe bakıldığında zamanla ilgili tekniklerin ustaca kullanıldığı görülür. Eserin başlarında tarih hocası Üstad Emin'in görev yaptığı fakültenin dekanıyla bir anısı¹⁰¹⁷, zamandan geriye gidiş tekniği kullanılarak sunulmaktadır.

Görüldüğü üzere Abdullah, romanın en temel öğelerinden biri olan zamanı büyük bir titizlikle ve ustaca kullanmaktadır. Ancak genel olarak bakıldığında, yazarın *el-Bâhis 'ani 'l-hakîka* romanı dışındaki romanlarının kurgusunu yaşadığı dönemden almasından dolayı zamanın onun hayat serüveniyle şekillendiği düşüncesi hâsıl olmaktadır. Her ne kadar Muhammed Abdulhalim Abdullah, zaman mefhumunu bazı romanlarında direkt zaman cetveli üzerinden vermese de zamana dair kullandığı teknikler konusunda maharetlidir. Hatta bir

¹⁰¹³ Abdullah, *Ġusnu 'z-zeytûn*, s. 117.

¹⁰¹⁴ Fâris Hamîd Emâne, *Şeceratu 'l-leblâb*, <https://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=624117>, (16.11.2019).

¹⁰¹⁵ Abdullah, *Kıssatun lem tetim*, s. 101.

¹⁰¹⁶ Abdullah, *Kıssatun lem tetim*, s. 173.

¹⁰¹⁷ Abdullah, *Kıssatun lem tetim*, s. 83.

bütün olarak romanlarında bir kronolojiye rastlanmasa da kahramanlarının mazilerine yaptığı yolculuklarla geri dönüş tekniğini kullandığı görülür.

Abdullah'ın romantik eserlerinde günlerin, haftaların ve ayların önemi büyüktür. Özellikle mevsimler üzerinden tabiata atfen inşa edilen kurguda, insan ve zaman ilişkisi dikkat çeker. Kış ve sonbaharın hüznünlere, ilkbaharın ise daha çok sevinçlere karşılık geldiği sahneler çoktur. Dolayısıyla karakter inşasında ve kurgunun şekillenmesinde zaman rol oynamaktadır. Tahkiye edilen olaylar, anlatımda tercih edilen birinci tekil şahıs anlatıcıdan ve mektup gibi tekniklerden dolayı şimdiki ve geniş zamana tekabül eder. Bu durum, yazara ait bazı romanların zamanının izlenmesinde kolaylık sağlar.

2.7. Mekân

Anlatıma dayalı türlerden biri olan romanın temel kavramları arasında yer alan öğelerden biri de mekândır. Mekân, zaman ve anlatıcı gibi yapı unsurlarındandır.¹⁰¹⁸ Bir terkip olan mekân romanda aksiyonun meydana geldiği çevreyi ifade etmek, roman kahramanlarını belirlemek, olayın atmosferini oluşturmak için kullanılır.¹⁰¹⁹ O halde romanda ne olduğu, nerede olduğuna bağlıdır.¹⁰²⁰ Romanın temel yapı taşlarından birisi olduğunu ifade ettiğimiz mekânın¹⁰²¹ kişiler, olay örgüsü ve zaman üzerinde de büyük bir etkisi vardır.¹⁰²² Söz gelimi Robinson Crusoe dediğimiz zaman aklımıza ilk önce “ada” gelir. Aynı şekilde Türk edebiyatında Naim Efendi dediğimizde aklımıza *Kiralık Konak*'ın gelmesi gibi. Dolayısıyla mekân, romanda üzerindeki gösteren bir tablodur.

Romanın insan, çevre ve insanın hayalleri ile ilgili bir anlatı olduğu düşünüldüğünde, mekânın etkin öğelerden biri olduğu fark edilir. Dolayısıyla aksiyonun cereyan sahasına farklı mizaca ve kültüre mensup bireyler gözüyle bakılması ve algılanması, romanın hayat bulmasında önemli bir etmendir. Nitekim Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın romanlarında mekânın özel bir yeri vardır.¹⁰²³ Köyden kente taşınan şehirde yaşamını sürdüren yazar, hayatı boyunca köyüne bağlılığını sürdürür. Eserlerinin çoğunun mekânı, köy ve kırsal bölgelerdir. Bu, onun kültürüne ne denli bağlı olduğunun da bir göstergesidir. Abdullah, ço-

¹⁰¹⁸ Tepebaşı, *Roman İncelemesi*, s. 91.

¹⁰¹⁹ Mehmet Tekine göre mekân: “mekân zikrul mahal iradetul haldır.” Tekin, *Roman Sanatı Romanın Unsurları I*, s. 143.

¹⁰²⁰ Marina MacKay, *Roman Nedir?*, s. 163.

¹⁰²¹ Tekin, *Roman Sanatı Romanın Unsurları I*, s. 143.

¹⁰²² Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, s. 135.

¹⁰²³ Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın romanlarında kullandığı mekân özellikleriyle Thomas Hardy'in kullandıkları arasındaki benzerlik ve farklar için bkz. Naci 'Abdû'r- Ruûf Abdu'd-dâyîm, *Rural and Provincial Locale in Some of the Novels Thomas Hardy (1840-1928) and Mohammed Abdel-Halim Abdallah (1913-1970)*, s. 97-106

cukluğunun geçtiği kırsalın insanların dertleriyle hemhal olmuş olanların sorunlarını fırsat buldukça romanlarında dile getirmiştir.¹⁰²⁴

Abdullah'ın romanlarındaki mekân, sadece aksiyonun geçtiği yeri karşılamaktan ziyade kişilerin yaşantıları ve gelenekleri ile ilgili bilgilerin sunulduğu bir dekor görevini de üstlenir. Başka bir ifade ile Muhammed Abdulhalim Abdullah; romanlarında mekânı olayı gerçek bir zemine yerleştirmek, kişilerin ruhsal ve fiziki yapılarını desteklemek için romanın klasik kullanımına başvuruda bulunduğu gibi kişilerin duygu, fikir anlayışlarını, hayat stillerini ve şehvetlerini göstermek gibi farklı şekillerde kullanır. Nitekim kendisine mekâna atfen "Delta Romancısı" denilmesinin nedeni de budur. Bu lakap daha çok mekân üzerinden takdir edilmektedir. Delta ile kastedilen Nil havzasıdır. Nitekim *el-Bâhis 'an'l-hakîka* romanı hariç bütün romanın aksiyon sahnesi burasıdır.

Abdullah'ın katında mekân; sırf yaşanan, gezilip görülen, içinden geçilen veya olayların cereyan ettiği bir yeri ifade etmez. O, mekânı önceleyerek buradan aksiyonu başlatır; kişilerini buraya göre tayin eder. Nitekim *el-Vişâhu'l-ebiyad* romanının girizgahı, mekân tasviriyle fakirlik vurgusu yapılarak başlar.¹⁰²⁵ Bu bölümde başkahraman Düriye'nin aile yaşantısı mekân üzerinden betimlenir. Nitekim eserdeki mekân algısı adeta romanın bütün aksiyonlarının merkezindedir. Öyle ki sosyal yaşantının ve zamanla değişen sosyal tabakaların mekân üzerinden yapıldığı, geriye dönüşlerin başlangıcının burası olduğu dikkat çeker. Roman: "Ne olursan ol, kim olursan ol, geldiğin yere aitsin!" mefhumu üzerine kurgulanmıştır.

Özellikle yazara ait ilk dönem romanlarda mekânın konu, olay örgüsü, şahıslar ve zaman üzerinde çok büyük etkisi vardır ve bu olgu ilk bakışta okurun dikkatini çeker. Bazı yazarlar, onun romancılığının mekânın önemi üzerine bina edildiğini vurgulamaktadır. Mekânın dekor halini aldığı köy-kent olgusu olmadan Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın romanları meydana gelmez.¹⁰²⁶

Lakîta romanından başlamak üzere karşımıza pek çok açık¹⁰²⁷ ve kapalı¹⁰²⁸ mekânın çıktığını müşahede etmekteyiz. Romanda: Kahire, İskenderiye ve Giza şehri gibi açık mekânlarla beraber; C. Yetimhanesi, Doktor K. Hastanesi, S. Devlet Hastanesi, Leyla'nın evi, Cemal'in evi gibi kapalı mekânlar dikkat çekmektedir. Romandaki aksiyon ilk önce C.

¹⁰²⁴ Zağlûl, *el-Vetru'l-meşdûd*, s. 308.

¹⁰²⁵ Abdullah, *el-Vişâhu'l-ebiyad*, s. 6-9.

¹⁰²⁶ Naci 'Abdû'r- Ruûf Abdu'd-dâyîm, *Rural and Provincial Locale in Some of the Novels Thomas Hardy (1840-1928) and Mohammed Abdel-Halim Abdallah (1913-1970)*, s. 213.

¹⁰²⁷ Dış mekân olarak da ifade edilen bu kavram daha çok şehir, ülke, kasaba, köy gibi geniş coğrafi yerleri ifade eder. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, s. 136-137.

¹⁰²⁸ İç mekân olarak da bilinen bu kavram ev, oda, işyeri, okul, saray gibi kapalı yerler için kullanılır, daha ayrıntılı bilgi için bkz. Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, s. 136-137.

Yetimhanesi gibi kapalı bir mekânda başkahramanın buraya getirilmesiyle başlar. Leyla'nın büyüyüp bir hemşire olmasına değin devam eder. Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın romanın başlangıcında yetimhane ile ilgili: salonların geniş, odaların büyük olduğunu¹⁰²⁹ belirtmesi mekâna yüklediği anlatı değerindedir.

Yazar, ilk romanıyla mekâna farklı anlamlar yükler. O, romanda yer alan çoğu kapalı alanları uzun isimleriyle zikretmez. Bu durum Abdullah için orijinal bir üslûp anlamını taşır. Doktor K. Hastanesini, okuyucuya Leyla'nın işe başlayacağı yer şeklindeki tanıtımı dikkat çeker. "Doktor K. Cerrahi Hastanesi, Kahire'nin sakin bir mahallesindedir. Güzel revakları, geniş balkonları küçük bir bahçeye bakar. Bu manzara gözlerini bahçeye açan hastaların içini rahatlatır."¹⁰³⁰ Hastanenin fiziki şartlarının ifade edildiği bu pasajda, Leyla'nın yeni iş yerinde rahat bir fiziki ortama sahip olacağı vurgulanır. Zira Leyla'nın yetimhanedeki günleri son derece meşakkatli geçmiştir.

Diğer yandan Muhammed Abdulhalim Abdullah eserlerinde yer verdiği mekânları tafsilatlı bir şekilde tanıtır ve söz konusu mekânlarla ilgili bariz birtakım özellikler sunar. Bu durum eserlerinin çoğu için geçerlidir. *Ba'de'l-ğurûb*'da ise köy, tren istasyonu, mahalle, şehir, cadde, park ve orman gibi açık mekânlar karşımıza çıkarken; ev, oda ve hastane gibi kapalı mekânlarla da karşılaşmaktayız. Bu eserde evin önemine binaen çok sayıda tasvirle karşılaşırız: "İkametgahımız; gündüzün sonunda sığındığımız, kendi dünyamızdan bağımsız, küçük bir dünyadır. Evde oturur ve dinleniriz. Şayet farklı nedenlerden bir rahat göremezsek azabı cehenneminkinden şiddetli olur."¹⁰³¹ Yazar buradan sadece fiziki bir tanım yapmakla kalmaz, evin psikolojisini de ortaya koyar.

Abdullah, kapalı mekânlara dair sunduğu güzel tasvirlerin yanı sıra kırsala meftun birisi olması hasebiyle çok sayıda manzaradan örnekler de sunar ve ilk dönem eserlerinin pek çoğunu böyle bir girizgâhla başlatır. Nitekim "Asla unutamayacağım çocukluğumun ve gençliğimin ilk yıllarının geçtiği köydeki yaşantımın son günleriydi. Kasım ayının sonlarıydı. Yaz sıcaklarının ve kışın soğğunun aynı ana denk geldiği günlerdi. Sabahları ve akşamları hava serindi. Köyün havasını her fecir vaktinde yoğun bir duman kaplardı."¹⁰³² Kahramanımız burada mekân olarak köyün sahip olduğu atmosfer ile kendi iç dünyası arasında bir ilişki kurar. Köyden ayrılacağı zamanı hazana benzeterek üzüntüsünü dile getirir. Kasım ayı yaprakların döküldüğü, yeşilliklerin bittiği, tabiatın uykuya daldığı bir zamandır. Kahramanımızın gözünde de bu durum bir sonbahardır.

¹⁰²⁹ Abdullah, *Lakîta*, s. 10.

¹⁰³⁰ Abdullah, *Lakîta*, s. 47.

¹⁰³¹ Abdullah, *Ba'de'l-ğurûb*, s. 19.

¹⁰³² Abdullah, *Ba'de'l-ğurûb*, s. 5.

Abdulhalim Abdullah, daha önce de belirttiğimiz üzere özellikle ilk dönem eserlerinde tabiat tasvirlerine çokça yer verir. Edebî sanatların ustaca kullanıldığı benzetmeler dikkat çeker. Mekânlar, bir ressamın hassaslığı ile anlatılır. Betimlemelerde çok ince detaylar işlenir. Sait ‘Abdul‘azîm Muhammed, “*Melâmihi’t-tecdîd fi fenni Muhammed ‘Abdulhalim ‘Abdillah*”, başlığıyla kaleme aldığı yazısında bu fikre katılarak: Muhammed Abdulhalim Abdullah’ın oldukça güzel ve sanatlı bir üslûpla ayrıntılara yer vererek mekânları işlediği ve bu özelliğin Avrupalı romantiklerde görüldüğü üzerinde durur. Yazarı da romantiklerle ilişkilendirerek onların katında tabiatın ne kadar önemli olduğunu vurgular.¹⁰³³

Abdullah, *Şeceretu’l-leblâb* romanında pek çok açık ve kapalı mekân tasviri sunmaktadır:

Ben ve Henîye evimizin güneyinde yer alan kışlık odaların birinde uyurduk. O, kapıları kuzey yönündeki koridora aynı hat üzerinden açılan üç mücavir odalıydı. Ön tarafta kız kardeşimin oyun oynadığı bir alan ile yan tarafında babamın eşinin saldırılarından korunmak için sığındığı bir sığınak bulunurdu. Bu alanda elbiselerin kurutulması için bağlanmış yaklaşık altı metrelik bir ipin ayırdığı iki palmye vardı. İki palmiyenin batısında yaz ve de kış aylarında suyun bulunmadığı bir su kuyusu yükselirdi. Bu palmiyenin yakınında batıya doğru Faysal Bey’in evin kuzeyine doğru yönelen dar ve uzun bir koridor ve ikisi kuzeyde ikisi de güneyde yer alan dört odalı bir ev görürsün.¹⁰³⁴

Yazar, başkahramanın gözüyle yaşadıkları yeri detaylı bir şekilde sunar. Böylece okuyucularını mekân üzerinden aksiyona dahil eder. Hatta Muhammed Abdulhalim Abdullah, insan psikolojisi ile tabiat ve bazı mekânlar arasında sağlam ilişkiler kurar:

Ben, güneydoğuya diken ellerin onu sulayınca kadar çorak hayatı taşıyan bodur ağaçlar ve dikenli bitkilerin ekili olduğu geniş arazilerden geçerek yöneldim. Onu sulamayla kastım, kış ayındaki tabiatın elidir. Bir elin dikmediği bu yavru ağaçları kontrol ediyordum. Bana hayat veren onun ölümünden sonra neredeyse kendim ve onların arasında bir benzerlik buluyordum.¹⁰³⁵

Yazar, burada romanın başkahramanı Muhtar’ın babasının vefatından sonraki yalnızlığını ifade eder. Başkahramanımız, sonraki aksiyonda köyüne büyük bir özlem hisseder ve İskenderiye’den oraya gitmeye karar verir.

Yazar mekânları sembolleştirerek onlara farklı anlamlar katar. Bu durum yazarlık ustalığı ile ifade edilebilir. Nitekim *Ğusnu’z-zeytûn* romanında Abdû, Ateyat’ın davetiyle evine gider.¹⁰³⁶ Burada ikisi dışında hizmetçi Meryem de vardır. Lambalar sönmüştür. Abdu karanlıktan istifade ederek Ateyat’ın üzerine yürür, uygunsuz bir durum oluşur. Onlar odada sarmaş dolaş haldeyken hizmetçi kibriti almak üzere içeri girer. Karanlıkta ikisini uygunsuz bir vaziyette görür. Sonra kibriti almak için geldiğini söyler. Kibrit için nurunun güzel olduğunu fakat yakıldıktan sonra küle dönüştüğünü belirterek insanın iffetini odanın aydınlığına, iffetsizliği de küle benzetir. Böylece yazar, burada kibrit çöpü ile odada görmüş olduğu uygunsuz durumu sembolize eder.

¹⁰³³ Sait ‘Abdul‘azîm Muhammed, “*Melâmihi’t-tecdîd fi fen Muhammed ‘Abdulhalim ‘Abdillah*”, *Sahîfetu dâri’l-‘ulûm li’l-luğati’l-‘Arabîyye ve âdâbihâ ve’d-dirâsâti’l-İslâmiyye*, 4/2 (1996), s. 66.

¹⁰³⁴ Abdullah, *Şeceratul-leblâb*, s. 26.

¹⁰³⁵ Abdullah, *Şemsu’l-harîf*, s. 37.

¹⁰³⁶ Abdullah, *Ğusnu’z-zeytûn*, s. 86.

Benzer bir örneği de *Şemsu'l-harîf* de görmekteyiz: Seyyide F. bahçesini çok sever, ona sürekli bakım yapar ve orada güzel çiçekler yetiştirir. Eşinin evde olmadığı bir zaman diliminde bekâr memur komşularının kendisine doğru sırtarak geldiğini görür. Seyyide F. bu durumdan hoşnut olmaz. Komşusunun sorduğu sorulara tam cevap vermez. Zira namahrem bir görüntünün oluşmasını arzu etmez. Çiçeklerin güzelliğinden konuşan komşusuna, çiçeklerin öldüğünü söyler.¹⁰³⁷ Bu diyalogla bahçedeki güzelliklerin kişinin anı yaşamayla ilişkilendirildiğini ve güzellik, yaşam ve ölüm gibi kavramların mekân ile sembolleştirildiğini görmekteyiz. Diğer bir örnek ise *el-Vişâhu'l-ebiyad* romanında karşımıza çıkar. Râzî'nin Akdeniz'de çıktığı gemi yolculuğunda, uçsuz bucaksız deniz onun iç dünyasıyla özdeşleştirilmektedir.¹⁰³⁸ Diğer yandan *el-Vişâhu'l-ebiyad*'de köy, Kahire, Tanta, okul ve liman gibi mekânların kullanılması okuyucunun dikkatinden kaçmaz.

Muhammed Abdulhalim Abdullah, mekânları sembolleştirdiği gibi mekânlar üzerinden sosyal meselelere çözümler de sunmaya çalışır. Yazar çoğu romanında okulu mekân olarak takdim ederken; burayı sırf dört duvardan örülü, insanların topluluklar halinde buldukları bir yerden ziyade bir ilim-irfan merkezi ve kendini tanımaya fırsat veren özel yer şeklinde takdim eder. Aynı şekilde *el-Bâhis 'ani'l-hakîka* romanında olduğu gibi cami, sinagog ve kilise gibi mekânları sadece insanların dinî vecibelerini yerine getirdikleri bir yer olarak takdim etmez; bilakis buralar özelinde sosyal ve dinî tahliller de sunar. Mekânlar üzerinden belirttiğimiz bu durum daha pek çok eserinde kendini gösterir.

Liz'zemen bakiyye'de Port Saîd, el-Mensûriyye, Kahire ve köy gibi açık mekânlar; kafe, gemi, otel, dergi binası ve matbaa gibi kapılı mekânlar kullanılmaktadır. Mekânlar, bu romanda aksiyonun merkezinde yer alır. Zira Salâh en-Necûmî'nin mücadele sahası köy ve derginin karargâhında şekillenmekte ve aksiyon daha da dikkat çekici olmaktadır. Başka bir ifadeyle olay örgüsü mekân üzerinden şekillenmektedir. Romanın başkahramanı Salâh en-Necûmî'nin doğduğu, büyüdüğü ve hayata tutunduğu yer olarak köyü gösterilir. Bu mücadelenin içerisinde Salâh'ın kendini ne denli köye ait hissettiği problemi de vardır. Buradan gitme düşüncesi oluştuğunda tercihinin Port Saîd'ten yana kullanır. Yazar bu kaçış planını kurgularken küçük bir otelde kısa süre kalma şeklindeki bir taslağı öne çıkarır.

Romanın ilerleyen bölümlerinde, çiftlik ve ırgatlar Salâh'ın yaşamına dolayısıyla da romana yön verir. Burada da belirleyici olan unsur, mekândır. Nitekim romanın geneline bakıldığında mekânların olay örgüsünü şekillendirdiği görülür. Benzer durumu *el-Bâhis 'ani'l-hakîka*, *Kıssa lem tetim*'de görmekteyiz. *el-Bâhis 'ani'l-hakîka*'da Selmân-ı Fârisî'yi arayışa sürükleyen şey, yaşadığı yer olan kendi köyünde cereyan eden inanç bazlı ritüeller-

¹⁰³⁷ Abdullah, *Şemsu'l-harîf*, s. 187.

¹⁰³⁸ Abdullah, *el-Vişâhu'l-ebiyad*, s. 65.

dir. Daha sonra Hicaz yolculuğu boyunca uğradığı her mekânda bu durum tekrar etmektedir. Buralarda Mecusi, Hristiyan ve Yahudilere ait mekânlarda cereyan eden olaylar romandaki asıl olay olan hakikati aramaya dönüşür.

Kıssatun lem tetim'de ise olay örgüsü, Dr. Emin'in Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ve dışarıda verdiği ders halkalarıyla başlamaktadır. Söz konusu ders verilen mekânlar, aksiyonun şekillendirildiği yerlerdir; dolayısıyla buradan hareketle yazarın mekânı, bazı eserlerinde olayların cereyan ettiği yer şeklinde kullandığı görülmektedir. Aynı zamanda *Kıssatun lem tetim*'de Kahire, Fransa ve köprü, çöl gibi açık mekânlar ile üniversite, kafe, oda ve balkon gibi kapalı mekânlar yer alır. Abdullah'ın; "Munâ el-Menşâvî gece boyunca uykudan bir keyif alamadı, eski bir evin arka bahçesine bakan küçük odasında dönüp durdu."¹⁰³⁹ ibaresinde kapalı mekânları anlatımında tercih ettiği tasvir tekniği ustalığını ortaya koyar.

Hülâsa Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın romanlarında mekân, her romanda bir diğerine nazaran farklılık gösterir. Normal karşılanacak bu farklılıklar, romandaki aksiyon ve macerayla alakalıdır. Aksiyonun çok fazla yer aldığı romanlarda, zaman ve olay örgüsü öne çıkarken; maceranın az ve durağanlığın hâkim olduğu romanlarda mekân öne çıkmaktadır.

2.8. Dil ve Üslûp

Dil ve üslûp, anlatıma dayalı edebî türlerden olan romanın en temel öğeleri arasında yer alır. Olayları anlatıma kavuşturan ifade aracı dildir. Anlatım stili olan üslûp ise duygu, düşünce ve hayallerin yazılı veya sözlü olarak yazarın kendine has ifade tarzıdır. Bir eseri diğerlerinden farklı kılan üslûp, anlatıma canlılık katmaktadır. Üslûp başka bir ifadeyle yazarın eserindeki mührü ve kimliğidir.¹⁰⁴⁰

Daha önce açıkladığımız üzere teknik, tahkiye; üslûp ise ifade ile ilgilidir. Üslûp yazarın dili kullanma özelliğidir; yani üslûp, akıcı veya yoğun olabilmektedir. Bu, bir bakıma yazarın da mührüdür. Bir edebî eser olarak roman, sayısız estetik unsuru barındırır. Sözü edilen bu unsurların orijinallik arz etmesi, onu oluşturan sanatkârın yani romancının maharetine bağlıdır. Sanatkârın sahip olduğu bilgi, beceri ve tutum onun sanat camiasındaki kişilik ve mührü olan üslûbu ortaya koyar. Öyle ki içerik, yapı ve dil unsurunun bir bütünlüğe kavuşturulmasıyla elde edilen sentezle üslûp meydana gelir. Başka bir ifadeyle üslûp, yazar veya sanatkârın eserini oluşturan bütün unsurların bireysel ve orijinal bir tarzda oluşturulmasıdır. Bu manada bir eserin edebî olup olmadığını ortaya koyan şey, üslûptur. Bu açıdan ese-

¹⁰³⁹ Abdullah, *Kıssatun lem tetim*, s. 119.

¹⁰⁴⁰ Çetişli, *Batı Edebiyatında Edebî Akımlar*, s. 89.

rin neyi anlattığından daha çok ne anlattığı önem kazanmaktadır. Zira eseri oluşturan içerik, yapı ve dilin ifade ettiğimiz kıstasları barındırması gerekmektedir. O hâlde edebî eser; sıradan bir şey, basit bir söz ve alelâde söylenmiş bir ifade olamaz. Sadece estetik güzellik barındıran ve okunduğunda keyif veren eser de edebî olamaz.¹⁰⁴¹

Abdullah; eserlerini sade, berrak ve herkesin anlayabileceği fasih bir dille yazmaktadır. O, dönemin pek çok Arap yazarının sanat kaygısı taşıyarak eserlerinde kullandıkları halk diyalektine yönelmemiş, çok nadir pasajlar hariç lehçe kullanımına yer vermemiştir. Dil konusundaki hassasiyeti ve kullandığı eşsiz üslûptan dolayı Abdullah, “Roman Şairi”¹⁰⁴² lakabıyla ün salmış; Mısır kırsalına dair ele aldığı konulardan dolayı da “Delta Romancısı” unvanını almıştır.¹⁰⁴³ İlk romanı *Lakîta*’yla beliren bu kendine has üslûbun *Ğusnu ’z-zeytûn* ve *Min ecli veledî* romanlarında eşsiz bir boyuta¹⁰⁴⁴ ulaştığı söylenebilir.

Dil o kadar önemlidir ki eserlerinde yer alan halk diyalektine ait bazı ifadeler fasih dile dönüştürülerek ifade edilir. Nitekim *el-Beytu ’s-sâmit*¹⁰⁴⁵, *el-Bâhis ’an ’il-hâkîka*¹⁰⁴⁶ ve daha pek çok eserinde buna benzer ifadeler dikkat çeker. İleride daha ayrıntılı değineceğimiz gibi yazar; Kur’ân-ı Kerim’den alarak romanlarında yer verdiği istişhatlar, emsaller ve hikmetli sözlere de ayrı bir özen gösterir. Halk diyalektini kullanırken son derece dikkatli olduğu görülür. Romanlarının diyaloglarında zaman zaman yer verdiği halk diyalektinin en büyük özelliği, bu kelimelerin yazar tarafından parantez içinde verilmesidir. Burada konunun daha iyi anlaşılması için örneği olduğu gibi vermeye çalışacağız: “Muhtar’ın elbiselerini giy, kardeşinin arzu ettiği gibi işlerin yürümesi için onların önünde dur. Lâ ilâhe illâ’llâh’ı ağzında geveledi. İnsanoğlu boş (kötü) hayallere de gereksinim duyar.”¹⁰⁴⁷ Yazarın burada parantez içerisinde kullandığı ifadeler halk diyalektidir.

Abdulhalim Abdullah’ın dili konusunda: “Bu romancı, ince bir fusha ile yazar. On- dan kesinlikle vazgeçmez ve Avam Arapçasının kolaylığına rağmen onu bir eserin bütünü- nde kullanmaz.”¹⁰⁴⁸ diyen Dominikli yazar Jordan Mono da Nevfel’e katılmaktadır. Şevkî Karnî Muhammed Sibâ’î de *el-Cumletu ’l-istişhâmiyyetu fi ’r-rivâyât Muhammed ’Abdilhalîm ’Abdillâh* adlı eserinde Muhammed Abdulhalim Abdullah’ın fasih dili kullanarak hem sa-

¹⁰⁴¹ Çetişli, *Batı Edebiyatında Edebî Akımlar*, s. 32-33.

¹⁰⁴² Zağlûl, *el-Vetru ’l-meşdûd*, s. 89.

¹⁰⁴³ Zağlûl, *el-Vetru ’l-meşdûd*, s. 82; Candemir, *Muhammed ’Abdulhalîm ’Abdullah’da Kısa Hikâyecilik*, s.13.

¹⁰⁴⁴ Zağlûl, *el-Vetru ’l-meşdûd*, s. 90.

¹⁰⁴⁵ Abdullah, *el-Beytu ’s-sâmit*, s.185

¹⁰⁴⁶ Abdullah, *el-Bâhis ’an ’il-hâkîka*, s. 82

¹⁰⁴⁷ Abdullah, *Li ’z-zemen bakiyye*, s. 33.

¹⁰⁴⁸ Abdullah, *Kıssatun lem tetim*, s. 45.

natsal hem de kavmî olmak üzere iki hedefi gerçekleştirdiği¹⁰⁴⁹ şeklindeki beyanatıyla Mono'yu destekler.

Yazar, *el-Cennetu'l-azrâ* adlı romanından önce yazdığı romanlarında yer verdiği halk diyalektine ait ibarelerin fasih karşılığını parantez içinde verir. Başka bir özelliği de halk diyalektinde kullanılan yanlış kelimeleri de düzeltme yoluna gitmesi ve bunları fasih dilde ifade etmeye çalışmasıdır. Abdullah'ın erken dönem eserlerinde şiirsel bir üslûp kullandığı gözden kaçmaz. Aynı üslûpla bazı eserlerinde okuyucuyla iletişim kurmaya çalıştığı ve onu muhatap aldığı da dikkat çeker.¹⁰⁵⁰ Örneğin: “*Çalacaksan güzellik çal, âşık olacaksan aya âşık ol.*”¹⁰⁵¹ Özellikle *Ba'de'l-ğurûb* romanının son bölümünü bu denli işler.¹⁰⁵²

Abdulhalim Abdullah'ın diğer bir özelliği ise metnin seyri esnasında rüyalara yer vermesidir.¹⁰⁵³ Bu özelliği, küçüklüğünde kendi ifadesiyle tarlada tek başına kaldığında kurduğu hayal ve daldığı derin düşüncelerden gelmektedir.¹⁰⁵⁴ Bunu kullanarak kahramanı okuyucudan uzaklaştırıp okurun olayla baş başa kalmasına ve kendini eserden uzaklaştırmasına neden olmaktadır.

Abdullah'ın en büyük özelliklerinden birisi de çocuk yaştan itibaren nenesinden dinlediği *Binbir Gece Masalları* gibi halk hikâyelerini ezberlemesidir. Bu bilginin bizim açımızdan taşıdığı değer, yazarın bu masallarda geçen olayların etkisinde kalarak pek çok eserinde kadını, kadın ihanetini ve şüphe gibi temaları işlemesi ve melankolik bir üslûp kullanmasıdır. Postmodern anlatımlardan farklı metinlerin biçim ve anlatım özelliklerinin alınması, bir başkasının üslûbunun, dilinin veya tarzının kopya edilmesi, yazarın kendinden önceki formlardan yola çıkarak yeniden oluşturduğu metin anlamında kullanılan bir roman tekniği olan pastiş tekniğini¹⁰⁵⁵ söz konusu masaldan alındığı bilgisine ulaşmaktayız.

Nitekim söz konusu masalların ana omurgasını oluşturan olay şöyle vuku bulmaktadır: “Semerkant Hükümdarı Şahzaman bir gün kardeşi Sâsânî Hükümdarı Şehriyâr'ı görmeye giderken unuttuğu bir şeyi almak üzere geri döndüğünde, sarayda karısının ihanetine şahit olur ve onu derhal öldürür. Şehriyâr'ın yanındaki misafirliliği sırasında kardeşinin ava gittiği

¹⁰⁴⁹ Şevkî Karnî Muhammed Sibâ'î, *el-Cumletu'l-istifhâmîyyetu fi'r-rivâyât Muhammed 'Abdilhalim 'Abdillâh, Câmi'atu'l-Munyâ, Kullîyetu'l-âdâb, Kısmu'l-luğâti'l-'Arabiyye*, yy. 2005, s. 188.

¹⁰⁵⁰ Abdullah, *Lakîta*, s. 6; *Ba'de'l-ğurûb*, s. 15, 23, 39, 64; *Ğusnu'z-zeytûn*, s. 7, 112.

¹⁰⁵¹ Abdullah, *el-Cennetu'l-azra*, s. 31.

¹⁰⁵² Abdullah, *Ba'de'l-ğurûb*, s. 248.

¹⁰⁵³ Konuyla ilgili ayrıntılı örnekler için bkz. Abdullah *Şeceretu'l-lebâb*, s. 32, 46; *Ğusnu'z-zeytûn*, s. 158, 159, 166, 217; *Kıssatun lem tetim*, s. 29; *Ba'del ğurûb*, s. 29, *Min ecli veledî*, s. 17,46.

¹⁰⁵⁴ Nevfel, *Fennu'l-kıssa 'inde Muhammed 'Abdulhalim 'Abdullah*, s. 197; Nevfel, *Muhammed 'Abdulhalim 'Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 184

¹⁰⁵⁵ Sözlükte; bir sanatçının eserini taklit ederek yazılan eser anlamındaki bu kavram, romanda bir yöneme dönüşmüştür. Pastiche, günümüz romanında biyografi, otobiyografi, bilimsel metin, destan, masal ve halk hikâyesi gibi türlere özgü üslûp öğelerini, söyleyiş tarzlarını metnin temel üslûbunu bozmadan taklit anlamındadır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Sazyek, *Türk Romanında Postmodernist Yöntemler ve Yönelimler*, s. 65-67.

bir gün yengesinin kardeşini daha çirkin bir şekilde aldattığına şahit olur. İki kardeş, deniz kenarında gezinirken omuzunda sandıkla bir ifritin denizden çıkması üzerine korkularından bir ağaca tırmanırlar. Ağacın altına gelen ifrit sandıktan bir kadın çıkardıktan sonra uyumaya başlar. İfritin karısı olan bu kadın iki kardeşi görür ve ifriti uyandırma tehdidinde bulunarak onlarla cinsî ilişki kurup ifrite ihanet eder. Bunun üzerine iki kardeş bütün kadınların sadakatsizliklerine kanaat getirir. Bu sebeple Sâsânî Hükümdarı Şehriyâr sarayına döner dönmez karısını öldürtür. O günden sonra da her gün bir genç kızla evlenir ve ertesi gün boynunu vurur. Üç yıl sonra şehirde evlenecek genç kız kalmaz. Padişaha kız bulmakla görevli olan vezirin de iki kızı vardır. Büyük kızı Şehrezâd, kendini feda etmek pahasına da olsa kadınları bu belâdan kurtaracak bir plan hazırlayarak padişahla evlenmeyi kabul eder. Gerdeğe girmeden önce de kız kardeşi Dînârzâd “veya Dünyâzâd” ile görüşme izni alır. Dînârzâd, önceden kararlaştırıldığı üzere Şehrezâd’dan bir masal anlatmasını ister. Şehrezâd sabaha kadar devam eden masalı en heyecanlı yerinde keser. Padişah da masalın sonunu öğrenmek için idamı sonraya bırakır. Şehrezâd padişahı böylece bin bir gece oyalar. Sonunda hikâyelerin öğretici ve ibret verici etkisi kadar karısının zekâ ve becerikliliği karşısında duyduğu hayranlığın da tesiriyle padişah Şehrezâd’ı öldürmekten vazgeçer.”¹⁰⁵⁶

Bu masal, yazarın anlatı üslûbunun şekillenmesinde çok etkili olmuştur. Öte yandan Fars menşeli olan bu anlatı, yazarda kaynağı buraya ait olan pek çok konunun eserlerinde yer almasına neden olmuştur. *Lakîta*’dan son romanı *Kıssatun lem tetim* romanına kadar yazılmış bütün eserlerinde sözünü ettiğimiz anlatı özellikleriyle karşılaşılmaktadır. Bu durum sadece dil ve üslûp bakımından değil; aynı zamanda konu bazında da bir benzerliği göstermektedir.

Diğer yandan edebiyat fakültesi giriş sınavına çalıştığı dönemde isimlerini duyduğu Ebû ‘Alâ el-Me‘arî’nin divanının yanı sıra modern şairlerden Samî el-Barûdî ve Ahmet Şevkî’den pek çok şiiri, özellikle de Rafî‘î’nin *İ‘cazu’l-Kurân* adlı eserini ezberlemiştir.¹⁰⁵⁷ Bununla beraber kendi çağdaşı olan Mahmut Teymûr, Mahmut Abbas el-‘Akkad ve Tâhâ Hüseyin’e karşı özel bir sevgi beslemiştir. Yusuf Nevfel’e göre Muhammed Abdulhalim Abdullah; yenilik ve şairane üslûbunu Tâhâ’dan, mantıklı oluşunu ‘Akkad’tan, yazarlık yeteneklerini de İbrahim Mazenî’den, Hüseyin Heykel’den, Tefvik el-Hakîm’den ve Mahmut Teymûr’dan almaktadır. Nevfel, yazarları onun için çok renkli bir sofraya benzetmektedir.¹⁰⁵⁸

¹⁰⁵⁶ Veli Ulutürk, “Binbir Gece”, (DİA), c. 6, İstanbul 1992, s. 181.

¹⁰⁵⁷ Nevfel, *Fennu’l-kıssa ‘inde Muhammed ‘Abdulhalim ‘Abdullah*, s.29; Nevfel, *Muhammed ‘Abdulhalim ‘Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 15.

¹⁰⁵⁸ Nevfel, *Muhammed ‘Abdulhalim ‘Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 15; Nevfel, *Fennu’l-kıssa ‘inde Muhammed ‘Abdulhalim ‘Abdullah*, s. 29.

Eserlerini okuduğumuzda, “Bir şiir mi? okuyoruz.” sorusuna muhatap olmamız kaçınılmazdır. Zira onun için kullanılan “Roman şairi” yakıştırması¹⁰⁵⁹ son derece yerinde bir yakıştırma değildir. Nitekim ilk romanı *Lakîta*’da kullandığı üslûptan kısa bir örnek vermemiz yazara biçilen lakabı pekiştirecektir: “Ben dünyamda karanlık içindeyim. Üzerime güneş doğmaz. Onun ışığı beni canlandırmaz! Ben söyleyeni olmayan bir ezgiyim, muğlak olan bir kelimeyim! Ben habersiz mübtedâ, failsiz bir fiilim.”¹⁰⁶⁰

Başlangıç düzeyinde Arapça bilgisi olan biri, verdiğimiz örnekteki cümleleri okuduğunda burada yer alan secili yapıdan dolayı bir şiir okuduğu fikrine ulaşabilir. Muhammed Abdulhalim Abdullah’ın şiirsel üslubuna bağlı kalarak maharetli olduğu diğer üslûp türü ise açıklayıcı üslûptur. Nitekim vereceğimiz şu örnek konuyu daha iyi açıklayacaktır:

Ben bekçisiz bir bahçeyim. Arının örmediği bir petek...
 Ben kendisini koruyan diken olmayan bir gülüm...
 Ben çobanın farkında bile olmadığı koyunum, kurtların uluduğu çayırdaki sürünün gerisinde kalan ve kurt, aç da olsa tok da olsa parçalar.
 Ben korku içindeyim ve etrafıma da panik içinde. Ne içime inanırım ne de dışıma. Tıpkı bir ülke gibi kendi kendine bölünmüş ve düşmanları etrafını çevrelemiş.¹⁰⁶¹

Abdullah’ın romantik üslûba sahip olmasının en büyük nedenlerinden biri de aşka yüklediği mefhumdur. Ona göre Allah aşkı, vatan aşkı ve aile aşkı kendisini hayata bağlayan enerjidir.¹⁰⁶²

Muhammed Abdulhalim Abdullah çok iyi bir gözlemcidir. Mısır’ın bütün illerine ve çoğu Arap ülkelerine yolculuklar yapmıştır ve burada edindiği tecrübeleri de yazarlık sanatında kullanmıştır. Arap ülkelerindeki eğitim düzeylerini müşahade etmiş ve birleştirici bir güç olarak fasih Arapçanın önemini kavramıştır. Aynı zamanda 1954 yılında eğitim bakanlığının bursuyla Fransa’ya yaptığı kısa ziyaret onu ilmî ve sosyal açıdan etkilemiştir. Orada karşılaştığı farklı ırk, din, dil ve düşüncedeki insanlar; bilgisi ve kültürü üzerinde rol oynamıştır.

Onun yazarlığı üzerinde en etkili olan hususlardan biri de tabiata olan sevgisidir. Nitekim bu sevgi, onun yaşamının her evresini köyü ve kırsal ile ilişkili kılmıştır. Bu özellik kendisinin “Nil deltası” yazarı olarak anılmasına da neden olmuştur. Tabi burada bu lakabı taşımasına vesile olan şey, onun köy ve kırsal sevgisinin eserlerinin dolayısıyla üslûbunun merkezinde olmasıdır. Bu durum, onun ilk dönem romantik diye ifade ettiğimiz romanlarında daha çok öne çıkmaktadır.

¹⁰⁵⁹ Kaşyûd, *Dirâsetun edebiyetun ‘an ‘amâl Muhammed Abdulhalim Abdullah*, s. 168.

¹⁰⁶⁰ Abdullah, *Lakîta*, s. 80.

¹⁰⁶¹ Abdullah, *Lakîta*, s. 94.

¹⁰⁶² Nevfel, *Muhammed ‘Abdulhalim ‘Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 18; Nevfel, *Fennu’l-kıssa ‘inde Muhammed ‘Abdulhalim ‘Abdullah*, s. 32.

Lakîta romanında köyde bir ağacın altında bulunan kimsesiz bir kız çocuğu ortaya çıkarken; *Ba 'de 'l-ğurûb'* da Araplar arasında köy eksenli geçen olayların Kahire'ye taşınması anlatılmaktadır. Aynı anlatım *Şeceratu 'l-leblâb'*'ta da görülmektedir, *Şemsu 'l-harîf'*'de ise Muhtar karakteri, Kahire dışındaki tabiat alanlarına sıkça bisikletiyle turlar düzenlemektedir. Bu esnada İskenderiye kırsalında yaşayan bir bayana gönlünü kaptırır. *Ğusnu 'z-zeytûn'*'da Abdû Efendi karakteri, Kahire'de öğretmenlik yapan köylü birisidir. Çoğu zaman oraları ziyaret etmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere tercih edilen dilin içeriği ve üslûp, söz konusu atmosfere göre şekillenmiştir.

Abdullah'ın bu üslûbunu *Lakîta* romanı üzerinden eleştiren Doktor Reşât Rüşî, yazarın gerçeğin gerisinde kaldığını iddia etmiş¹⁰⁶³ bu iddiaya da Muhammed Abdulhalim Abdullah: "Bu iddia sahiplerinin hangisi fushayla yazıyor?"¹⁰⁶⁴ şeklinde cevap vermiştir. Buradan da anlaşılan kendisinin dil ve üslûba son derece önem verdiğiidir. Aynı zamanda *Lakîta* romanından başlamak üzere yazarın kullandığı açıklayıcı üslûbun bütün eserlerinde varlık gösterdiğini belirten el-Kâ'ud da Muhammed Abdulhalim Abdullah'ı destekleyen fikirler sunmaktadır.¹⁰⁶⁵

Abdullah'ın eserlerinde kullandığı açıklayıcı ve şiirsel üslûbun yanı sıra dildeki ustalığını perçinleyen diğer bir üslûp da makâme üslûbudur.¹⁰⁶⁶ Adından anlaşılacağı üzere bu üslûp, Arap edebiyatının en güçlü anlatım sanatlarından birisi olan daha çok betimleme ve ince ayrıntıyı belirtme üzerine teşekkül eden makâmeye dayanır. Nitekim bu kullanım ilk eserinden itibaren karşımıza çıkar:

Mustafa yetimhanesindeki aileler, geniş hollerin ve büyük odaların içindedirler. Farklı renklere, ırklara, anne-babaya ve tabakalara ait çocuklar orada yatıyor. Dünyaya istemeden ve onları doğuranların da isteği olmadan gelen bu çocuklar, yabancı olduklarına hepsi ittifak ettiler.

Bir çocuğunun ağlaması buradaki bir odadan yükseldiğinde, çok geçmeden daha pek çoğu bu ağlamalara eşlik eder. Bu kurbağaların biri vırakladığında diğerlerinin vıraklamayı toplu tekrar ettiği an birisine sirâyet eden bir mikrobun diğerlerine sirâyet etmesi gibidir.¹⁰⁶⁷

Bununla beraber yazar; tarihî bir üslûp da tercih ederek Dinşuvây, 1919 ve 1952 Devrimleri, I. ve II. Dünya Savaşları, Arap-İsrail Savaşı gibi tarihî olaylarla ilgili bilgiler vermektedir. Ancak bunu belli bir anlatım hiyerarşisiyle yapmamaktadır.¹⁰⁶⁸ Başka bir ifadeyle konuları olay seyrine göre işlememektedir.¹⁰⁶⁹ Nitekim Hasan Nevfel bu fikre katılarak yazarın en büyük özelliklerinden birisinin anlatım esnasında daldan dala atlamasıdır derken; Muhammed Hasaneyn Kaşyûd da yazarın karakterlerin konuşma ve ifade tarzlarını

¹⁰⁶³ Nevfel, *Muhammed 'Abdulhalim 'Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 150.

¹⁰⁶⁴ Nevfel, *Fennu 'l-kissa 'inde Muhammed 'Abdulhalim 'Abdullah*, s. 165.

¹⁰⁶⁵ Kâ'ud, *el-Ğurûbu 'l-mustehîl: sîretu kâtib Muhammed 'Abdulhalim 'Abdullah*, s. 12.

¹⁰⁶⁶ Konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Nevfel, "et-Tekvînu 'l-fennî li Muhammed 'Abdilhâlîm 'Abdillâh", *el-Edîb*, 5/1 (1974), s. 6-7.

¹⁰⁶⁷ Abdullah, *Lakîta*, s. 10.

¹⁰⁶⁸ Zağlûl, *el-Vetru 'l-meşdüd*, s. 271.

¹⁰⁶⁹ Dusûkî, "Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdillâh rihletu 'l-heyât ve 'l-fen", s. 39.

takdir ederek onların her şartta iyi bir dille konuşturulduğuna dikkat çekmektedir.¹⁰⁷⁰ Ancak bu durum yazarın *el-Beytu's-sâmit* adlı romanından sonra belirginleşmeye başlar. Zira önceki romanlarda konu dışı anlatımlara rastlanabilmektedir.¹⁰⁷¹ Nitekim konuya tam hakimiyet kurduğu ve merkezden uzaklaşmadığı en güzel romanı ise bize göre *el-Bâhis 'ani'l-hâkika'* dır. Kendine has bir anlatım metodu takip etmesi yazarın başta gelen özelliklerinden biri¹⁰⁷² olarak öne çıkar.

Abdulhalim Abdullah, kahramanlarının başına bir olay gelmeden önce o olaya dair adeta bir etüt çalışması yapar ve olacakları okuyucuya önceden haber veren ipuçları sunar. Böylece olayın cazibesini artıran yazar, böylesi bir üslûpla yazarlık maharetini pekiştirir. Diğer yandan eserlerinde kullandığı dilin romanındaki kişileri sosyal norm açısından ayırt edemeyen bir üslûba sahip olduğu şeklindeki eleştirilere rağmen¹⁰⁷³ kanaatimizce tercih edilen dil son derece yerindedir. Romanlarındaki diyaloglara baktığımızda, olay ve anlatımın seçilen bu dil ile bir uyumsuzluk doğurmadığı fark edilmektedir. Kendisi de böyle bir eleştiri reddetmekte¹⁰⁷⁴ ve romanın üslûbunu daha çok önemseydiğini belirtmektedir.¹⁰⁷⁵

Muhammed Abdulhalim Abdullah, çoğu romanında direkt olmayan bir anlatım üslûbunu tercih eder. Bunun en büyük nedeni yazarın kullandığı anlatım yöntemidir. İlahi bakış açısıyla tercih ettiği üslûp ona çok kolay bir şekilde hem kahramanlara hem de onların iç dünyasına hükmetme kolaylığı sağlamaktadır.¹⁰⁷⁶

Abdullah'ın etkisinde en çok kaldığı yazarlardan birisinin el-Menfelûtî olması¹⁰⁷⁷ onunla üslûp konusunda bir benzerlik olduğunu göstermez. el-Menfelûtî roman kahramanlarını bir itilmişliğe ve parçalanmışlığa terk ederken Abdullah onlara sahip çıkar. Yazar, onları düştükleri sıkıntıdan kurtulmaları noktasında yönlendirir. Abdullah'ın sağlam karakteri burada belirleyicidir. Nitekim yazara göre: “İnsan evvela kendisiyle barışık olmalıdır.”¹⁰⁷⁸ cümlesinden de anlaşılacağı üzere romancının oluşturduğu kahramanlar da yazarla barışık olmalıdır.

¹⁰⁷⁰ Kaşyûd, *Dirâsetun edebîyyetun 'an a'mâl Muhammed Abdulhalim Abdullah*, s. 169.

¹⁰⁷¹ Nevfel, *Fennu'l-kıssa 'inde Muhammed 'Abdulhalim 'Abdullah*, s.220; Nevfel, *Muhammed 'Abdulhalim 'Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 206.

¹⁰⁷² Nevfel, *Fennu'l-kıssa 'inde Muhammed 'Abdulhalim 'Abdullah*, s. 218; Nevfel, *Muhammed 'Abdulhalim 'Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 194.

¹⁰⁷³ Kaşyûd, *Dirâsetun edebîyyetun 'an 'amâl Muhammed Abdulhalim Abdullah*, s. 171.

¹⁰⁷⁴ Nevfel, *Muhammed 'Abdulhalim 'Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 209; Nevfel, *Fennu'l-kıssa 'inde Muhammed 'Abdulhalim 'Abdullah*, s. 224.

¹⁰⁷⁵ Nevfel, *Muhammed 'Abdulhalim 'Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 210; Nevfel, *Fennu'l-kıssa 'inde Muhammed 'Abdulhalim 'Abdullah*, s. 225.

¹⁰⁷⁶ Nevâl Kevâdiri, “Bunyetu'l-hitâbi'r-rivâi 'inde Muhammed 'Abdulhalim 'Abdillah”, *Muzekkire li neyl's-şehâdeti'l-mâstır, Câmi'atu Muhammed Bûdyâf* 2017, s. 169.

¹⁰⁷⁷ Nevâl Kevâdiri, “Bunyetu'l-hitâbi'r-rivâi 'inde Muhammed 'Abdulhalim 'Abdillah”, s. 173.

¹⁰⁷⁸ Abdullah, *el-Vechu'l-Âhar*, s. 27.

Özetle Abdullah, son derece güçlü bir üslûp ve fasih bir dil ile romanlarını yazar. O, üslûbunu farklı tahkiye teknikleriyle destekler ve romanın kurgusuna göre çok sayıda farklı üslûplara da yer verir. Onun dilinin kaynağını fasih Arapça oluşturur ve dünya görüşü, ahiret inancı çerçevesinde şekillenen bu dil, çoğu Arap yazarda görülmeyecek eşsizliktedir. Öyle ki yazarlığının hiçbir safhasında fasih dili terk etmemiştir.

2.9. Metinlerarasılık

Bir metnin içerisindeki başka metinlerden alınan alıntılar anlamında kullanılan metinlerarası “intertextuality” kavramı,¹⁰⁷⁹ 1960’lı yıllarda Fransız yazar Julia Kristeva tarafından dile getirilmiştir.¹⁰⁸⁰ Metinlerarasılık “anıştırma” kavramıyla da ifade edilen bu roman tekniğini, Hakan Sazyek şöyle ifade etmektedir: “Nesnel gerçekliğin değişik tarihî kesitlerinde üretilmiş metinlerdeki bilgilerin, sözlerin ya da düşüncelerin doğrudan ya da dolaylı bağlamlarda kurmaca esere eklenmesi durumudur.”¹⁰⁸¹

Çoğu yazarın kaleme aldığı bilgileri teyit etme adına başka metinlerden alıntılar, atıflar kullanılması manasında düşünüldüğünde bu kavramın postmodern bir kimlik kazanmış olduğu fark edilmektedir. Aslında tanımı bu kadar basit olsa da edebiyat teorisi açısından bakıldığında, bunun daha geniş bir çerçeveden edebiyatın tümünü kapsayan ve metinle onun yazarını aynı ontolojik sürece katan daha belirgin bir anlam dünyasına sahip olduğu görülmektedir.¹⁰⁸² Nitekim bu kavramın tarihine bakmak ve böylece günümüzdeki kullanımlarının neden ve nasıl olduğunu hatırlamak önemlidir.

Metinlerarasılık denilen kavram ne alıntı ne de gönderme şeklindeki adlarla basitleştirilemez. Metinlerarası ilişki, dil ve düşünce birlikteliğinin tam ve somut verisi olarak edebiyatın en temel yapı taşlarından birisidir. Bu kavram çerçevesinde geliştirilen teorilerin Batı menşeli olduğu düşüncesi her ne kadar somut delillere dayansa da kavramın en ilkel ve en temel özelliği olan nakletme tasavvuruna dayanması, onu evrensel kılar. Bu düşünce bütün ilahi dinler bazında çok basit şekilde teyit edilebilmektedir. Zira Hz. Âdem’in her şeyi Allah’ın inayetiyle ilk kez adlandırdığı¹⁰⁸³ gerçeği sonraki anlatımların hükmünü aktarmaya bağlı kılmaktadır. Nitekim bu durum tarihî seyir içerisinde sözlü ve yazılı bir şekilde hüküm göstermiş, zamanla da edebî metinler içinde bir üretim kaynağına dönüşmüştür.¹⁰⁸⁴

¹⁰⁷⁹ Yıldız Ecevit, *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*, s. 153.

¹⁰⁸⁰ Kubilây Aktulum, *Metinlerarası İlişkiler*, Öteki Yayınevi, Ankara 2009, s. 7.

¹⁰⁸¹ Sazyek, *Roman Terimleri Sözlüğü*, s. 225

¹⁰⁸² Feyza Bulut, “Metinlerarasılık Kavramının Kuramsal Çerçevesi”, *Edebi Eleştiri Dergisi*, 2/1 (2018), s. 2.

¹⁰⁸³ Bakara 2/31.

¹⁰⁸⁴ İsmet Emre, *Postmodernizm ve Edebiyat*, s. 159.

Arap edebiyatına baktığımızda bu tekniğin yeni olmadığı; geçmiş edebî mirasta adına “iktibas, telmîh, irâd-ı mesel, tazmîn”¹⁰⁸⁵ denilen ve belâgat ilmi içerisinde değerlendirilen kavramlarla varlık gösterdiği görülecektir. Üslûba güzellik katan, onu edebî kılan bu kavramlar; ilham ve müracaat kaynağının âyetlerin ve hadislerin olması sebebiyle daha da anlam kazanmaktadır. Bu teknikle üslûp; kökeni klasik edebiyata dayanan bülbülün gönlü, meyhanenin dünya hayatını, muttaki insanın yüreğini ve şarabın ilâhî aşkı ifade ettiği bir zenginliğe kavuşmaktadır.¹⁰⁸⁶

Özetle metinlerarasılık, başka bir metne gönderme yaparak onu biçim ve içerik bakımından yeni bir metne dönüştürmek demektir. Nitekim söz konusu dönüştürme, tiş¹⁰⁸⁷/öykünme¹⁰⁸⁸ veya parodi¹⁰⁸⁹/yansılama¹⁰⁹⁰ gibi tekniklerle yapılır. Muhammed Abdulhalim Abdullah’ın romanlarına bakıldığında, onun estetiğini perçinleyen üslûbunun içerisinde metinlerarasılığa başvurduğu görülür. Yazarın daha evvel belirttiğimiz dinî anlayışı, yetiştiği atmosfer, çalışma ortamı ve hayat tarzından dolayı oluşan yazarlık maharetinin izlerini romanlarında görmek mümkündür. Nitekim hikâye ettiği metnin ifade gücü kazanması hususunda diğer metinlere başvurmakta ve onları direkt veya dolaylı olarak alabilmektedir. Söz konusu bu alımlar; Kur’ân-ı Kerîm âyetlerinden, Batı veya Doğu menşeli şiir veya halk hikâyelerinden, özellikle daha evvel de dikkat çektiğimiz *Binbir Gece Masalları*’ndan olmaktadır. Abdullah, metinlerarası bağlantıyı kaynak göstererek veya göstermeyerek bazen de metni değiştirerek kendi metni içinde kullanır. Bu metinlerarası pasajlar, daha teferruatlı değineceğimiz gibi farklı edebî biçimlerde olabilmektedir.

Nitekim *Ğusnu ’z-zeytûn*’da Hamûda ile Hüsnü, Cemal Efendi ve Öğretmen Fatma’nın arasında yaşanan aşk ve Fatma’nın geçmişte nişanlanmasıyla ilgili bir sohbeta dalarlar. Yazar burada Hamûda’nın ağzıyla Fatma’nın içine düştüğü durumu, Kelile ve Dimne kitabındaki¹⁰⁹¹ Maymun ve Marangoz hikâyesini bu tekniği kullanarak vermektedir.¹⁰⁹²

¹⁰⁸⁵ Bulut, “Metinlerarasılık Kavramının Kuramsal Çerçevesi”, s. 4; Ferhat Korkmaz, “Metinlerarası İlişkilerin Klasik Retorikteki Kökeni Üzerine Bir Araştırma”, *Hikmet- Akademik Edebiyat Dergisi, Gelenek ve Postmodernizm Özel Sayısı*, 3 (2017) s.71.

¹⁰⁸⁶ Emel Nalçacıgil Çopur, “İktibas Sanatı ve Mazmûn”, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi* [Journal Of Academic Literature], 5/10 2019, s. 166.

¹⁰⁸⁷ Postmodern edebî ürünlerde başka yapıtlara ait fikirlerin gelişigüzel bir biçimde bir araya getirilmesi ve taklit edilmesidir. Bkz. İsmet Emre, *Postmodernizm ve Edebiyat*, 156.

¹⁰⁸⁸ Aktulum, *Metinlerarası İlişkiler*, s. 133.

¹⁰⁸⁹ Ciddi bir edebî biçimin komik bir taklidi şeklinde ifade edilir. Eserin bir bölümü veya tümü alaya alınır. Ona farklı bir format kazandırılırken biçim bozulmaz. Bkz. Marina MacKay, *Roman Nedir?* s. 312.

¹⁰⁹⁰ Aktulum, *Metinlerarası İlişkiler*, s. 117.

¹⁰⁹¹ Marangozun biri, büyük bir kütüğü ortadan ikiye biçiyordu. Fakat bu çok zor oluyordu. Zira kütük hem uzun hem de kalındı. Bir ucundan testereyle kesiyor, sonra kestiği yere bir odun parçası sıkıştırıyordu. Böylece kesilen yerin yarılması daha kolay oluyordu. Bir ara ihtiyaç gidermek için çalışmasına ara verir. Tam bu sırada bir Maymun ortaya çıkar. Meğer sabahtan beri marangozu gözlüyormuş. Maymun, marangozun ortalıkta olmamasından istifade ederek marangozun yardığı yere yerleştirdiğı odun parçasını çıkarır ve yarılan kısım birleşir. Odunun üzerine oturan maymunun kuyruğı oraya sıkışır. Bunun üzerine maymun can havliyle

Yazar, *Lakîta* romanında bu tekniği alışılmışın dışında kullanmaktadır. Verdiğimiz bilgilerden anlaşılacağı üzere bu teknikte, dışardan asıl metne birtakım bilgileri yerleştirmek söz konusuysen; burada Emin Bey'in okuması için Leyla'ya verdiği bir kitabın içindeki bazı bölümlerin ana metne eklenmesi dikkat çeker. Romanın başkahramanı olan Leyla'nın elindeki bu kitap, kendi hayatına benzer olayları ihtiva etmektedir. Kitap *Seven Bir Kızın Anıları* adını taşımaktadır. Seven kişi Leyla'dır. Leyla kitabın sayfaları arasında ilerlerken gün gün, tarih tarih yaşadıklarına benzer olaylarla karşılaşır.¹⁰⁹³ Nitekim burada kahramanın yaşamından bulunduğu kesitler bu teknikle anlatılmaktadır. *Kıssatun lem tetim*'de de Nuh Tufanı'yla¹⁰⁹⁴ verilen benzer bir anlatıma rastlamaktayız: Munâ el-Menşavî Nuh tufanı'yla ilgili bir yazı kaleme almaktadır. Bu sırada askeri üniformalı bir genç kapıyı çalar. Munâ ellerinde yazdıklarıyla kapıyı açar. O an Munâ için tufan haberi verilir. Kocası ölmüştür. Abdullah kısaca özetlediğimiz pasajda bu tekniğe başvurmaktadır.

Metinlerarası fikir, metnin farklı okumalarda farklı anlamlar ortaya koyabileceğidir. Ancak şu da unutulmamalıdır ki iktibas, alıntı ile metinlerarasılık kavramı modern edebiyatta farklılık arz etmektedir. Bunun nedeni estetikdir. Yazarın kendi metnine eklediği deneyimler, okurun metne kendinden bir şeyler katmasına da yol açar. Böylece metin yeni anlamlar kazanmış olur ve doğal olarak da yeni bir haz ortaya çıkar.

“Ateşten köz almak” manasına gelen iktibas, bilgi elde etmek ve başka birinin ilminden ve birikimlerinden yararlanmak manasında kullanılmaktadır. İktibas, sahip olduğu kendine has özelliklerden dolayı nesirden çok nazımda tercih edilen bir üslûp sanatıdır. Sözün güzelliği ve anlamın pekiştirilmesi için âyet ve hadislerden yapılan iktibaslar edebî üslûp olarak tanımlanmaktadır.¹⁰⁹⁵ İktibas, ifade ettiğimiz özelliğinden dolayı postmodern romanda montaj tekniğiyle aynı fonksiyonu karşılamaktadır.¹⁰⁹⁶

Montaj diğer adıyla alıntı, sinema sanatından roman sanatına intikal eden bir tekniktir. Bir romancının edebî bir vasfı olan bireysel, anonim, tarihî veya ilahî bir metni ve vecizeyi olduğu gibi veya kısmen değiştirerek eserinde kullanmasıdır.¹⁰⁹⁷ Başkasına ait olan metin yazarın ustalığına bağlı olarak yeni metne monte edilir. Bu teknik, Türk ve Arap edebiyatında önemli bir yer tutan iktibas sanatını akla getirir. Ancak aralarında iktibas sanatının anlam itibarıyla diğer metni zenginleştirmesi, montaj tekniğinin daha işlevsel bir özellik taşı-

le: “İmdat, kurtarın beni!” diye bağırır. Çığılığına marangoz yetişir ve maymunun kuyruğunu koca kütüğün yarılan kısmından güç bela kurtarır. Sonra maymunu bir güzelce de azarlar. “Bir daha olur olmaz şeye burnunu sokma.” der. Ersin Teres, *Kelile ve Dimne'den seçme hikâyeler*, Etkileşim, İstanbul 2013, s. 46.

¹⁰⁹² Abdullah, *Ğusnu'z-zeytûn*, s. 17.

¹⁰⁹³ Abdullah, *Lakîta*, s. 105-107.

¹⁰⁹⁴ Abdullah, *Kıssatun lem tetim*, s. 120.

¹⁰⁹⁵ Çopur, “İktibas Sanatı ve Mazmûn”, s. 167.

¹⁰⁹⁶ Emre, *Postmodernizm ve Edebiyat*, 157.

¹⁰⁹⁷ Tekin, *Roman sanatı Romanın unsurları I*, s. 264.

masından dolayı ufak nüanslar gösterir.¹⁰⁹⁸ Montaj tekniğinde, alıntının içine yerleştirilen eserin genel yapısıyla uyuşması gerekmektedir. Aksi halde metinde iğreti bir hâl meydana gelir.¹⁰⁹⁹

Montaj tekniğinin yazarlarca kullanılmasının nedeni, eserlerine form kazandırmak istemeleridir. Bu teknik aracılığıyla dönemiyle ve sonraki devirlerle sağlam bağlar kuran eser, felsefî bir derinlik de kazanır. Bu durumu Mehmet Tekin şöyle değerlendirmektedir:

Bir yazar, eserinin genel yapısında yer vermek istediği hazır kalıp metne, orijinal haliyle yer vermek isteyebilir. Bu uygulamaya örnek olarak Atilla İlhan'ın *Dersaadet'te Sabah Ezanları* romanı gösterilebilir. Bir diğer uygulama da montajlanan metnin yeniden yazılarak mealen verilmesi yahut sadece sezdirme yoluna gidilmesidir. Günümüz romanında kabul gören uygulama budur ve birçok romancı montaj tekniğinden bu düzeyde ve fırsat buldukça yararlanmaktadır.¹¹⁰⁰

Biz, burada montaj tekniğiyle iktibas kavramını kastedeceğiz. Bunun nedeni Abdullah'ın ve pek çok Arap romancının montaj tekniğinden çok iktibas kavramını kullanmalarıdır.

2.9.1. Âyetler

Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın Kur'ân-ı Kerîm'den çokça iktibaslar yaptığı dikkatlerden kaçmaz. Bunda en belirleyici olan husus, çocuk yaşta hafız olmasıdır.¹¹⁰¹ Abdullah'ın romanlarında âyetleri sıkça kullanmasının en büyük nedenlerinden biri okuyucuyu vicdanen ve aklen yazdıklarına ikna etmek istemesidir.

Yazarlık ürünlerinin taşıdığı bu spesifik üslûp ve anlatım özelliklerinden dolayı yazarı bazı eleştirmenler; yazılarını güzel, sağlam ve etkili bir Arapça ile yazan, Kur'ân'dan, hadisten, Arap deyimlerden naklettikleri örneklerle süsleyen yazarların bulunduğu makâme ekolüne tabi tutmuşlardır.¹¹⁰² Ne var ki bu yakıştırma, roman ve makâme arasındaki farklar göz önüne alındığında, yazarın çok iyi bir romancı olduğu gerçeğini ortaya çıkarır. Aynı zamanda bizlere, içinde makâmenin de bulunduğu klasik Arap anlatı üslûplarına bağlı kaldığını da gösterir.

Abdullah'ın sağlam anlatım becerisinin temelinde yatan neden, bize göre onun şiire olan tutkusu ve dünya görüşüdür. O, her ne kadar sahip olduğu yazarlık meziyetleriyle bir yere konulmaya çalışılsa da kendisinin bizatihi müntesip olduğu bir ekol tarafımızdan tespit edilememiştir. Ancak makâme ekolü yazarlarının ifade ettiğimiz üslûplarına yakın bir üslû-

¹⁰⁹⁸ Çetişli, *Metin Tahliline Giriş/2- Hikâye- Roman- Tiyatro*, 2016. s. 134.

¹⁰⁹⁹ Alpay Gezer-Yakup Çelik, "Ayşe Kilimci'nin Hikâyeciliği ve Hikâyelerinde Anlatım Teknikleri", *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3/2 (2017), s. 21.

¹¹⁰⁰ Tekin, *Roman sanatı Romanın unsurları I*, s. 266.

¹¹⁰¹ Dâlyâ Mamûd 'Alî Hasaneyn, *Tevzîfu's-sureti'l-belâğîyye fî binâi'r-râvî 'inde Muhammed 'Abdihalîm 'Abdillah*, s. 73.

¹¹⁰² Zağlûl, *el-Vetru'l-meşdûd*, s. 224; Kaşyûd, *Dirâsetun edebîyyetun 'an 'amâl Muhammed Abdulhalîm Abdullah*, s. 168.

bu takip ettiği de dikkat çekmektedir. Yazarın ilk romanından başlamak üzere Kur'an'dan yaptığı pek çok iktibas söz konusudur. Bu iktibaslar: cümle, terkip, kelime ve anlam düzeyinde olmaktadır. Cümle düzeyinde verdiği iktibaslar için şöyle örnekler verilebilir: Abdullah, *Lakîta* romanında “وَلَنْ يَنْفَعَكُمْ الْيَوْمَ إِذْ ظَلَمْتُمْ أَنْكُم فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ” “Zulmederek hak ettiğiniz için çekmekte olduğunuz azapta ortak olmanız bugün size bir fayda sağlamayacaktır.”¹¹⁰³ âyetine yer verdiği konuşmasında, anne-babasını hiç görmeden sürdürdüğü yaşamının toplum gözündeki durumuna dikkat çekmek ister. Leyla kaldığı yurttaki arkadaşları arasında bu durumunun çoğu zaman alay konusu olması, bazen de yaşanılan üzüntü ve pişmanlıklar vurgulanır.

Aynı romanın başka bir sayfasında, takva sahibi Emin Bey'e yaşadığı sıkıntıları anlattığı bir konuşmasında Tevbe suresi 91. âyetinden şu iktibasa yer vermektedir: “مَا عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ” “Muhsinlerin “iyilik sahibi ve işlerinde samimi kimselerin” aleyhinde de bir yol yoktur.”¹¹⁰⁴

Ba'de'l-ğurûb romanına baktığımızda “بزغت الشمس على الأفق الشرقي” “Güneş doğudan doğdu.”¹¹⁰⁵ cümlesi “فَلَمَّا رَأَى الشَّمْسُ بَازِغَةً قَالَ هَذَا رَبِّي هَذَا أَكْبَرُ” “Güneşi doğarken görünce: Benim rabbim bu, bu daha büyük dedi.”¹¹⁰⁶ âyetinden iktibas edilmiştir. Aynı kitabın “نَـرَـدَـيْـسَـةٌ مِـنَـهُـنَّ مِـنَـ بَنَاتِـنَّـهُـنَّ بِأَيْتِسَامَةِ كَاسِفَةٍ” “Neredeyse onları inkâr etti ve müjdeyi sırtarak bildirdi.”¹¹⁰⁷ ifadesi “وَجَاءَتْ سَيَّارَةٌ فَأَرْسَلُوا وَارِدَهُمْ فَأَدْلَى دَلْوَةً قَالَ يَا بُشْرَى هَذَا غُلَامٌ” “Bir kervan geldi, sucularını gönderdiler, adam kovasını kuyuya saldı: Müjde bir oğlan çocuğu, dedi.”¹¹⁰⁸ âyetinden alınmıştır.

Lakîta romanında kahramanımız Leyla'nın meslektaşlarının hastane müdürüyle genel konuları konuştukları bir an olur. Hastane müdürü, Leyla'nın hastane için ne kadar verimli ve ne denli önemli olduğunu vurgular. Bunun üzerine meslektaşlarından birisi Leyla'yı anne-babasız olmasından dolayı yermeye çalışır ancak buna müdür bundan hoşlanmaz. Amirin ruh halini çözen başka bir arkadaşları “وَالْأَمْرُ إِلَيْكَ فَانظُرِي مَاذَا تَأْمُرِينَ” “Buyruk ise senindir; artık ne buyuracağını sen düşün.”¹¹⁰⁹ diyerek Neml suresinden iktibas ettiği âyetle cevap verir. Böylece durumu toparlamaya çalışır.

Diğer yandan bu âyetin tamamına bakıldığında “قَالُوا نَحْنُ أَوْلُوا قُوَّةٍ وَأَوْلُوا بِأَسِ شَدِيدٍ وَالْأَمْرُ” “Onlar şöyle cevap verdiler: Biz güçlü kuvvetli kimseleriz, zorlu savaş erbabıyız, buyruk ise senindir; artık ne emredeceğini sen düşün.” şeklinde olduğu görüle-

¹¹⁰³ Zuhruf 42/39; Abdullah, *Lakîta*, s. 34.

¹¹⁰⁴ Abdullah, *Lakîta*, s. 78.

¹¹⁰⁵ Abdullah, *Ba'de'l-ğurûb*, s. 7.

¹¹⁰⁶ En'am 149/78.

¹¹⁰⁷ Abdullah, *Ba'de'l-ğurûb*, s. 7.

¹¹⁰⁸ Yûsuf 12/19.

¹¹⁰⁹ Abdullah, *Lakîta*, s. 123; Neml 27/33.

cektir. Yazar, bu âyetle kendilerinden emin bir şekilde hastane müdürüne karşı çıkan ve Leyla'nın oradan uzaklaştırılması için kulis yapan hemşirelerin, aynı zamanda müdürün etkisini ne denli hissettiklerini de vurgulamak ister. Nitekim Şeceratu'l-leblâb romanının başka bir sayfasında yer alan “لكنني استعدت بالله من شياطين وساوسى” “Ancak şeytandan ve vesveselerden Allah'a sığınırım.”¹¹¹⁰ Cümlesinde geçen “استعدت بالله” cümlesi “فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ”¹¹¹¹ âyetinden alınmıştır.

Abdullah'ın romanlarında kalıp düzeyinde yer verdiği iktibaslar için şu örnekler verilebilir: Abdullah romanın başka bir sayfasında, “Bu, ahlâkı yüce bir genç kızdan büyük bir duygudur.”¹¹¹² cümlesindeki “خلقها عظيم” terkibi “وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ” “Şüphesiz sen büyük bir ahlâk üzeresin.” âyetinden iktibas edilmiştir. Aynı şekilde “Ben Araftayım; ne mutsuzum ne de mutlu.” cümlesinde geçen “أنا في الأعراف لست شقياً ولست سعيداً” “Ben Araftayım; ne mutsuzum ne de mutlu.” cümlesinde geçen “فِي الْأَعْرَافِ” terkibi “وَنَادَىٰ أَصْحَابُ الْأَعْرَافِ رَجَالًا يَعْرِفُونَهُمْ بِسِيمَاهُمْ قَالُوا مَا أَغْنَىٰ عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ” “A'râf ehli, simalarından tanıdıkları birtakım adamlara seslenerek derler ki: Ne topladığınız güç ne de taslamakta olduğunuz büyüklük size bir yarar sağladı.”¹¹¹³ âyetinden iktibas edilmiştir.

Kelime düzeyinde verilen çok sayıda iktibas örneği söz konusudur. Onlardan bazıları ise şunlardır: Abdullah, ilk romanı *Lakîta*'nın ilk sayfasından başlamak üzere Kur'an-ı Kerîm'den iktibaslar sunmaktadır: “على الأقل شهدت هذه البقعة انجاب الغسق قبل أن يشرق عليها أول شعاع” “Bu lekeye, en azından güneşin ilk ışığı onun üzerine parlamadan önce gecenin karanlığına tanıklık etti.”¹¹¹⁴ Bu cümlede yer alan “الغسق” ifadesi “أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَىٰ الْغَسَقِ” âyetinden alınmıştır.¹¹¹⁵ Romanda “ليجعل الله لي في كل بلد نسبا وصهرا” “Allah beni her ülkede soy-soplu eylesin.”¹¹¹⁶ Şeklindeki cümlede yer alan “نسبا وصهرا” ibaresi “وَالَّذِي خَلَقَ مِنْ نَسَبٍ وَصِهْرًا” “İnsan türünü sudan yaratıp onların arasında soy ve sıhriyet bağı kuran da O'dur.”¹¹¹⁷ âyetinden iktibas edilmiştir.

Şeceratu'l-leblâb'da: “لم نجد منه بعد فقد أماناً رحابة صدر ولا جناح رحمة” “Biz annemizin vefatından sonra ondan ne gönülden bir sarılma ne de merhamet kanadı görmedik.”¹¹¹⁸ Cüm-

¹¹¹⁰ Abdullah, *Şeceratu'l-leblâb*, s. 113.

¹¹¹¹ Nahl 16/98.

¹¹¹² Abdullah, *Lakîta*, s. 115.

¹¹¹³ A'râf 7/48.

¹¹¹⁴ Abdullah, *Lakîta*, s. 9.

¹¹¹⁵ İsrâ 17/78.

¹¹¹⁶ Abdullah, *Lakîta*, s. 11.

¹¹¹⁷ Furkân 25/54.

¹¹¹⁸ Abdullah, *Şeceratu'l-leblâb*, s. 9.

lesindeki “جناح” kelimesi, İsrâ Suresi’ndeki: “وَخَفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذَّلِيلِ مِنَ الرَّحْمَةِ”¹¹¹⁹ “İkisine karşı da merhametle kanatlarını indir.” iktibas edilmiştir.

Yazarın, verdiğimiz örneklerde olduğu gibi direkt âyeti iki parantez arasında vererek yaptığı iktibasların yanı sıra; âyetten bir bölüm alarak ya da kurduğu cümlenin âyete yakın anlamlar taşıması şeklinde verdiği iktibaslar söz konusudur. Konunun daha fazla dağılması namına bundan sonra âyetin kullanıldığı yerle konuyu bir çerçeveye almaya çalışacağız. Bunu yaparken de daha önce belirttiğimiz romanlarını yayın sırasına göre değerlendirmeyi göz ardı etmeyeceğiz.

Şeceratu’l-leblâb’da “لن أفر منه وإن أنقض ظهري” “Sırtıma ağır gelirse ondan kurtulamam.”¹¹²⁰ cümlesinde geçen “أنقض ظهري” ifadesi “الَّذِي أَنْقَضَ ظَهْرَكَ” “Ki o belini bükmüştü.”¹¹²¹ âyetinden gelmektedir. Yazar, Kur’an-ı Kerîm’den direkt âyeti alma, bir bölüm alma veya anlam olarak iktibas yapmak şeklinde yaptığı üslup güzelliğini diğer eserlerinde de sürdürmüştür.

Şeceratu’l-leblâb’da “وهو يقول: لأجعلنهم أحاديث” “Şöyle dedi: onları hikâye eyleyeyim.”¹¹²² Cümlesinde geçen “لأجعلنهم أحاديث” ifadesi Mü’minûn Suresi’ndeki: “ثُمَّ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا “تَنْتَرًا كَلَّمَا جَاءَ أُمَّةً رَسُولَهَا كَذَّبُوهُ فَاتَّبَعْنَا بَعْضَهُمْ بَعْضًا وَجَعَلْنَا لَهُمْ أَحَادِيثَ”¹¹²³ “Sonra birbiri ardından elçilerimizi gönderdik. Her bir ümmete kendi peygamberi geldikçe hep onu yalancılıkla suçladılar; biz de onları birbiri peşinden tarihe gömdük, onları ibret hikâyelerine dönüştürdük.”¹¹²³ âyetinden alınmıştır.

Diğer yandan Şemsu’l-harîf romanında; “إن الأحاديث الهوى تلقح القلوب بالحب وتثير في الخلايا” “Süslü sözler kalbe aşkı aşılar ve hücrede Allah’ın ona bahşettiği fitratla hareketlenir.”¹¹²⁴ cümlesinde geçen “فطرها الله عليها” ifadesi “فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ”¹¹²⁵ “Allah, insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa ona yönelt!”¹¹²⁵ âyetinden iktibas edilmiştir.

Yazar *Min ecli veledî* romanında da “وظلت نئن وتتوجع حتى مطلع الفجر” “Hâlâ inliyor ve gün batımına kadar da acı çekiyor.”¹¹²⁶ cümlesinde yer alan “حتى مطلع الفجر” ifadesi de, “هِيَ حَتَّى مَطْلَعِ الْفَجْرِ”¹¹²⁷ “O gece, tan yerinin ağarmasına kadar bir esenliktir.”¹¹²⁷ âyetinden iktibas edilmiştir.

¹¹¹⁹ İsrâ 17/24.

¹¹²⁰ Abdullah, *Lakîta*, s. 35.

¹¹²¹ İnşirâh 94/3.

¹¹²² Abdullah, *Şeceratu’l-leblâb*, s. 6.

¹¹²³ Mü’minûn 23/44.

¹¹²⁴ Abdullah, *Şemsu’l-harîf*, s. 3.

¹¹²⁵ Rûm 30/30.

¹¹²⁶ Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 6.

¹¹²⁷ Kadir/5.

Sözü edilen eserin başka bir yerinde; “الذين لا تلد نساؤهم أطفالا قد يسرحون بالطلاق” “Çocuk doğurmayan kadınları, erkekleri onları boşar.”¹¹²⁸ cümlesinin Kur’ân-ı Kerîm’de boşanma hususunu işleyen âyetlerden iktibas alındığı anlaşılmaktadır. Bu âyetlerin ilki: “فَمَتَّعُوهُنَّ”¹¹²⁹ “Onları bir şeyler vererek memnun ediniz ve güzellikle boşayın.” şeklinde. Diğer ise; “الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكَ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٍ بِإِحْسَانٍ” “Boşama iki keredir, bundan sonra ya iyilikle tutmak veya güzellikle bırakmak gerekir.”¹¹³⁰ âyetidir.

Yazarın Kur’ân-ı Kerîm’in üslûbuna olan hayranlığından dolayı çoğu romanında Kur’ân’dan iktibaslar yaptığı görülmektedir. Bu iktibaslar ilk eserlerinde daha fazla göze çarpar ve sonraki eserlerde belli bir azalma sergiler. Söz konusu bu iktibasların¹¹³¹ cümle, kelime, terkip ve kalıp düzeyinde olduğu dikkat çeker.

2.9.2. Hadisler

Muhammed Abdulhalim Abdullah, âyetlerden iktibaslar yaptığı gibi hadislerden de yapmıştır. Hadisten bazen metnin tamamını, bazen bir bölümünü, bazen de hadisten çıkardığı anlamı iktibas olarak sunmaktadır. Örneğin: ilk romanı *Lakîta*’ya baktığımızda; “قال رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ”¹¹³² cümlesi “Ona senin için iyiliği tavsiye ettim.”¹¹³² “استوصيته بك خيراً” “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: Kadınlara iyi davranmanızı tavsiye ediyorum.”¹¹³³ hadisinden iktibas edilmiştir.

Ba ‘de’l-ğurûb romanında; “قلت في نفسي متشائما سنحكم بيد امرأة”¹¹³⁴ “Karamsar bir halde kendime şunu söyledim: Bir kadının eline mahkûm edileceğiz.”¹¹³⁴ cümlesinde geçen “سنحكم بيد”¹¹³⁴ “لَمَّا بَلَغَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّ أَهْلَ فَارِسَ قَدْ مَلَكَوا عَلَيْهِمْ بِنْتُ كِسْرَى قَالَ : لَنْ يُفْلِحَ قَوْمٌ”¹¹³⁵ “امرأة” ibaresi “ولوا أمرهم امرأة”¹¹³⁵ “Fâris ehli “İranlılar”, başlarına “ölen kral” Kisra’nın yerine onun kızını kraliçe olarak geçirdikleri haberi Rasûlullah’a ulaştığında O şöyle buyurdu: İşlerini yürütmek için bir kadını başlarına geçiren bir topluluk asla felah bulmaz.”¹¹³⁵ hadisinden alınmıştır.

Aynı romanında; “أدرکت سر امتزاج رأیت السعادة العظمی هي أن تجمع المصادفات بين روحين خلقتا”¹¹³⁶ “Mezc olmanın sırrını kavradım. Büyük mutluluğun tek madenden yaratılmış

¹¹²⁸ Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 7.

¹¹²⁹ Ahzâb/49.

¹¹³⁰ Bakara/229.

¹¹³¹ Abdullah’ın romanlarında yer alan diğer âyetler için bkz. Abdullah, *Lakîta*, 87, 123; *Şemsu’l-harîf*, s. 256; *Sukûnu’l-âsife*, s. 347; *el-Cennetu’l-azrâ*, s. 164; *Li’z-zemen bakiyye*, s. 99; *el-Bâhis ‘ani’l-hakîka*, s. 36, 67, 80, 74, 83, 86, 89, 108, 112, 115, 138, 139.

¹¹³² Abdullah, *Lakîta*, s. 15.

¹¹³³ Buhârî, Enbiyâ 1.

¹¹³⁴ *Ba ‘de’l-ğurûb*, s. 77.

¹¹³⁵ Buhârî, Menâkıbu’l-Ensâr 10.

iki ruh arasındaki tesadüfleri bir araya getirme olduğunu gördüm.”¹¹³⁶ cümlesindeki “بين النبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قال : النَّاسُ مَعَادِنُ كَمَعَادِنِ الدَّهَبِ وَالْفِضَّةِ ، خِيَارُهُمْ “روحين خلقتا من معدن واحد ”في الجاهليَّة خِيَارُهُمْ في الإسلام إِذَا فَفَهُوا وَالْأَرْوَاحُ جُنُودٌ مُجَنَّدَةٌ ،فَمَا تَعَارَفَتْ مِنْهَا انْتَلَفَتْ ،وَمَا تَتَاكَرَّ مِنْهَا ،اِخْتَلَفَ “Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: İnsanlar, altın ve gümüş madenleri gibidir. İslâm öncesi dönemde hayırlı olanlar, İslâm döneminde de İslâm’ı kavramak kaydıyla hayırlıdırlar. Ruhlar, askerî birlikler gibidir. Birbirleriyle tanışan ruhlar, birbirleriyle kaynaşırlar, tanışmayanlar da ayrılığa düşerler.”¹¹³⁷ hadisinden iktibas edilmiştir.

Abdullah, *Şemsu'l-harîf* romanında; “إنني أحبه من أجل سواه وماذا في هذا؟ ليتنا إذن نحب عباد الله “Onu başka bir şey için seviyorum, Bunda ne var? Keşke bizler Allah’ın bütün kullarını Allah’a olan sevgimizden sevseydik.”¹¹³⁸ cümlesindeki “حبنا في الله” النبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: ثَلَاثُ مَنْ كُنَّ فِيهِ وَجَدَ خَلَاوَةَ الْإِيمَانِ: مَنْ كَانَ اللهُ وَرَسُولُهُ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِمَّا “Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: Üç şey vardır ki; bunlar kimde bulunursa o kişi imanın tadını alır: Allah ve Rasûlü’nü, her şeyden çok sevmek. Sevdiğini sadece Allah için sevmek, Allah kendisini küfür bataklığından kurtardıktan sonra tekrar küfre dönmeyi ateşe atılmak kadar korkunç ve tehlikeli görmek.”¹¹³⁹ hadisinden iktibas edilmiştir.

Aynı romanın başka bir yerinde; “إنه كندم الصائم الذي يأكل ويشرب ناسيا حتى يميت الجوع ويذكر “أنه في رمضان يشهق ويضحك ثم يتمضمض مستأنفا صومه مستشعرا ندما تخالط فرحة لأن الله هو الذي أطعمه وسقاه “Onun pişmanlığı; açlığı öldürünceye kadar yiyen ve içen, Ramazan’da olduğunu kah ağlayarak kah gülerek hatırlayan sonra orucuna sevincin karıştığı bir üzüntü ve pişmanlıkla mazmaza yapan oruçlunun pişmanlığı gibidir. Çünkü Allah, onu besleyen ve sulayandır. O, iç dünyasında bu olayının tekrar etmesini arzular.”¹¹⁴⁰ pasajı “مَنْ “نَسِيَ وَهُوَ صَائِمٌ فَأَكَلَ أَوْ شَرِبَ فَلَيْتَمَّ صَوْمَهُ، فَإِنَّمَا أَطْعَمَهُ اللهُ وَسَقَاهُ veyahut “Kim oruçlu olduğunu unutarak yer veya içerse orucunu tamamlasın. Zira onu ancak Allah yedirmiş ve içirmiştir.”¹¹⁴¹ hadisinden iktibas edildiği anlaşılmaktadır.

İslâm’a ve onun peygamberine meftun olan yazar, başka bir romanında; “هل في آداب “Yanlarında “الناس أن يتكلم اثنان فيومئ كل منهما بما يريد وبينهما ثالث غريب يخمن ما يقولان وهو متألم؟ üçüncü bir kişi varken iki kişinin aralarında arzu ettikleri gibi konuşması ve üçüncünün onların söylediklerini tahmin etmesi insanların adabından mıdır?”¹¹⁴² bu soru cümlesi, “إذا كَانُوا

¹¹³⁶ Ba ‘de ‘l-ğurûb, s. 167.

¹¹³⁷ Buhârî, Enbiyâ 2.

¹¹³⁸ Abdullah, *Şemsu'l-harîf*, s. 79.

¹¹³⁹ Buhârî, İmân 14.

¹¹⁴⁰ Abdullah, *Şemsu'l-harîf*, s. 83.

¹¹⁴¹ Buhârî, Oruç kitabı 1933.

¹¹⁴² Abdullah, *el-Vişâhu'l-abyad*, s. 99.

والدنيا في “Üç kişi bir arada iken, diğerini bırakıp ikisi fısıldaşmasın.”¹¹⁴³ hadisin den alınmıştır.

Muhammed Abdulhalim Abdullah başka bir romanı olan *Min ecli veledî* de “والدنيا في” cümlesi de, “Bize göre dünya sivrisineğin kanadı kadardır.”¹¹⁴⁴ “رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَوْ كَانَتِ الدُّنْيَا تَعْدِلُ عِنْدَ اللهِ جَنَاحَ بَعُوضَةٍ، مَا سَقَى كَافِرًا مِنْهَا شَرْبَةَ مَاءٍ” *Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: Eğer dünya, Allah katında sivrisineğin kanadı kadar bir değere sahip olsaydı, Allah hiçbir kâfire dünyadan bir yudum su bile içirmezdi.*¹¹⁴⁵ hadisin den iktibas edilmiştir.

Aynı zamanda Selmân-ı Fârisî’yi anlattığı eseri *el-Bâhis ‘ani’l-hakîka* romanında da çok sayıda hadis iktibasıyla karşılaşmak mümkündür: “وشعر أن المشقات أعظم الأبواب التي تؤدي إلى” cümlesi “الله قَالَ النَّبِيُّ يَقُولُ اللهُ تَعَالَى أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عِبْدِي بِي وَأَنَا مَعَهُ إِذَا ذَكَرَنِي فَإِنْ ذَكَرَنِي فِي نَفْسِهِ ذَكَرْتُهُ فِي نَفْسِي وَإِنْ ذَكَرَنِي فِي مَلَأِ ذَكَرْتُهُ فِي مَلَأِ خَيْرٍ مِنْهُمْ وَإِنْ تَقَرَّبَ إِلَيَّ بِشَيْرٍ تَقَرَّبْتُ إِلَيْهِ ذِرَاعًا وَإِنْ تَقَرَّبَ إِلَيَّ بِإِحْسَانٍ تَقَرَّبْتُ إِلَيْهِ بَاعًا وَإِنْ أَتَانِي يَمْشِي” *Resûlullah buyurdu: Allah Teâlâ: Ben, kulumun bana olan zannının yanındayım. Beni andığında Ben onun yanındayım. Beni içerisinde anarsa Ben de onu içerimde anarım. Eğer Beni bir topluluk içerisinde anarsa Ben de onu onlardan daha hayırlı bir topluluk içerisinde anarım. Eğer Bana bir karış yaklaşırsa Ben ona bir kol yaklaşıyorum. Eğer bana bir kol yaklaşırsa Ben ona bir kulaç yaklaşıyorum. Eğer Bana yürüyerek gelirse Ben ona koşarak gelirim.*¹¹⁴⁷ hadisin den anlam bakımından iktibas edilmiştir.

Ele aldığımız yazara ait romanların büyük bir kısmında karşılaştığımız hadis iktibaslarına¹¹⁴⁸ son eseri *Kıssatun lem tetim*’den de şu örnek verilebilir: “هل يتصور كل الناس أن في” *Bütün insanlar, her birimizin içinde varlığını hissetmediğimiz bir insanın var olduğunu düşünüyorlar mı? Ne var ki insanların görünen yapısı sadece içeridekileri gizlemek içindir.*¹¹⁴⁹ cümlesi, “قَالَ رَسُولُ اللهِ” *Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: Allah, sizin bedenlerinize ve yüzlerinize değil; kalblerinize bakar.*¹¹⁵¹ hadisin den anlam bakımından iktibas edilmiştir.

¹¹⁴³ Buhârî, İsti’zân 45.

¹¹⁴⁴ Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 236.

¹¹⁴⁵ Tirmizî, Zühd 13.

¹¹⁴⁶ Abdullah, *el-Bâhis ‘ani’l-hakîka*, s. 22.

¹¹⁴⁷ Buhârî, Tevhîd 55.

¹¹⁴⁸ Abdullah’ın romanlarında iktibas ettiği diğer hadis örnekleri için bkz. Addullah, *Ba’del’-ğurûb*, s. 197; *Sukûnu’l-’asife*, s. 46; Hikayeleri için: *en-Nafizetu’l-ğarbîyye*, s.113; *Elvân mine’s-se’âde*, s. 120, 135, 142; *et-Tafrû’s-sevdâ*, s. 9; *Ustûre min kitâbi’l-hub*, s. 83; *ed-Dumû’u’l-hersâ*, s. 106.

¹¹⁴⁹ *Kıssatun lem tetim*, s. 169.

¹¹⁵⁰ Müslim, Bir 33.

¹¹⁵¹ Abdullah, *Kıra’tun İslâmiyyetun fî kisas Muhammed ‘Abdilhalîm ‘Abdillah*, s. 71.

Görüldüğü üzere Muhammed Abdulhalim Abdullah pek çok romanında hadis iktibaslarına anlatımın akışına göre yer vermektedir.

2.9.3. Deyimler

Her milletin kendi diline has bir özellik taşıyan deyim, genellikle gerçek anlamından uzaklaşarak birden fazla kelimedenden teşekkül eden ve bir durumu karşılayan kalıplaşmış kelime grupları anlamındadır. Bunlar, anlatıma akıcı ve çekici bir üslup kazandırır. Deyim kullanımındaki amaç, az sözle çok mana elde etmektir.¹¹⁵² Çoğu zaman insanlar tarafından deyimle anlamı karıştırılan atasözü ise dilin tarihî mirasıyla günümüze kadar ulaşan, toplumsal bir beğeniyle ders verme amacı taşıyan terkiplerdir. Atasözünde de az söz çok kelam ve ders verme amacı vardır. Aynı zamanda atasözü, içerisinde türediği milletin tecrübesini ve görüşünü de yansıtır.¹¹⁵³

Her yazar, yetiştiği toplumun bir bireyi olarak tarihî mirasından etkilenir. Muhammed Abdulhalim Abdullah da Arap dili ve kültüründen beslenerek bu birikimi romanlarına taşımıştır. Abdullah, yaşadığı dönemde tarihî dil mirasına en sadık kalan yazarlardan birisidir. Zira onun dönemindeki pek çok yazar, milliyetçiliğin ve batılılaşmanın etkisiyle halk diyalekti ile yazmayı tercih ederken; o, Arap diline ait güçlü tarihî mirasa sahip çıkmıştır. Yazarın eserlerinde bir olayı veya durumu, örneklerle anlatmakta kullanılan kalıplaşmış ve ciz sözler anlamındaki deyimler tıpkı Kur’ân ve Hadis’ten verilen iktibaslar gibi çokça kullanılmaktadır.

Nitekim yazarın eserlerine baktığımızda *Min ecli veledî*’de Düriye’nin babası içkiyi bırakır ve aradan zaman geçer. Aile arasında bu konunun değerlendirildiği bir anda; anne, şu cümleyi sarf eder: “تحلب ريقه حين ذكر النبيذ” “Şarap aklına gediğinde ağzı sulanırdı.”¹¹⁵⁴ Burada kullanılan “تحلب ريقه” kalıbı “ağzı sulanmak” anlamında Araplar tarafından kullanılan bir deyimdir. Aynı romanda geçen “في حيص وبيص” “Darlığa düşmek”¹¹⁵⁵ ve “غمرتني حماسة” “Korkağın cesareti beni boğdu.”¹¹⁵⁶ cümlesinde yer alan “حماسة الجبان” bir deyimdir.

Özellikle *Li'z-zemen bakiyye*’de başkahraman Salâh; arkadaşı el-Bedevî’ye çiftçi hakları konusunda sitem ederek içinde bulunduğu çıkmazdan dolayı Kahire’den ayrılacağını söylediği bir anda, arkadaşı el-Bedevî ona Arap dünyasında çok kullanılan: “قلوبنا مع علي”

¹¹⁵² Muhammed Ali Hasanoğlu, “Arapça Deyim Kavramının Eskilerin Görüşleri ve Modern Çalışmalar Arasındaki Anlamı”, *Aydın Arapça Araştırmaları Dergisi*, 1 (2019), s. 69.

¹¹⁵³ Yaşar Acat, “Mhallemî Lehçesinde Kullanılan Atasözü ve Deyimlerin Fasih Arapçada Kullanılan Atasözü ve Deyimlerle Mukayesesi”, *Şarkiyat* 8/2 (2016), s. 694.

¹¹⁵⁴ Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 27.

¹¹⁵⁵ Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 102.

¹¹⁵⁶ Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 25.

”وسوفنا مع معاوية“ “Gönülleri Ali’den kılıçları Muaviye’den yana”¹¹⁵⁷ şeklindeki ibareyle karşılık verir. Aynı şekilde *Ba‘de‘l-ğurûb*’da “جزاء سنمار” “Cezası Sinimmâr’ın cezasıdır.”¹¹⁵⁸ ifadesi kullanılır. *Min ecli veledî*’de “أسد يعوي عواء القط” “Kedinin sesiyle miyavlayan Aslan”¹¹⁵⁹ tabiri güçlü olup güçsüz gözükülenler için “Kedi gibi kükreyen aslan” anlamında kullanılır. Romanın başka bir yerinde “جن جنون أمني”¹¹⁶⁰ ibaresi “Annemin cinleri tepesine çıktı!” anlamında kullanılan bir deyimdir. Başka bir örnek de *Min ecli veledî* romanında “صرامة السيف ولين الأفعى”¹¹⁶¹ olarak verilen ve “Yerine göre konuşmak ve davranış sergilemek” anlamındaki bir deyimdir.

Müellif, Munâ el-Menşavî’nin ofisine destursuz ve selamsız giren polis memurunu anlattığı bir pasajda ise şu sözlere yer verir: “كانت في عينيه خزر، وهو شيء قريب من الحول. ولذلك كان” “Gözünde bir boncuk vardı, o şaşılığa yakın bir şeydi. Bundan dolayı yakından baktığında korkunç gözüküyordu.”¹¹⁶² Burada yer alan “gözünde boncuk olmak” Kadim Arapçada “hastalıktan gözüne beyaz inme, bir gözü kararırma anlamlarında”¹¹⁶³ kullanılan bir deyim olarak karşımıza çıkmaktadır. *Li‘z-zemen bakiyye*’de: “يشربون له”¹¹⁶⁴ “Babanın kahvesinden içiyorlar ve fincanının içerisine tükürüyorlar.” cümlesinde geçen “ويبصقون في فنان له” ibaresi “ihanet veya nankörlük etmek” manasındadır. Aynı zamanda *el-Vişâhu‘l-ebiyad*’de “الهزيع الأول من شبابه” “Gençliğinin baharında”¹¹⁶⁵ anlamına gelen bir deyim kullanılmıştır.

Mine cli veledî’de “قلبي على ولدي انظر وقلب ولدي علي حجر” “Çocuğumun yüreği bana taş keserken yüreğim çocuğuma parçalanır.”¹¹⁶⁶ Bu deyim, çocuklarına çok düşkün olan fakat aynı karşılığı bulamayan ebeveynler için kullanılır. Bu romanda “كأننا يا بدر لا رحنا ولا جينا” “Ne bir adım ileri ne de bir adım geri”¹¹⁶⁷ anlamına gelen bu deyim bir durum karşısında “mesafe kat etmemek ve olduğu gibi kalmak” manasındadır.

¹¹⁵⁷ Abdullah, *Li‘z-zemen bakiyye*, s. 93.

¹¹⁵⁸ Abdullah, *Ba‘de‘l-ğurûb*, s. 19; İslamiyetten önce Himyer Emiri Nu‘mân b. İmru‘l-Kays Havernek adındaki sarayını dönemin en iyi inşaat ustası Sinimmâr’a yaptırır. Muhteşem bir eser ortaya çıkar. Emir bencilliğinden dolayı dünyada bir benzerinin daha olmasını istemez. Bunun üzerine, sarayın damında sallanan bir taşın olduğu bahanesiyle Sinimmâr’ı dama çıkarır. Taşa baktığı bir anda da onu tekmeleyerek aşağı atar. Sinimmâr ölür. Sinnemâr emiri mutlu etmek için bütün elinden geleni yapmıştır. Ancak yaptıklarının karşılığı hayatı olmuştur. Onun hikâyesi böylece yapılan iyiliğin karşılık bulmaması gibi durumlarda kullanılan bir deyime dönüşmüştür. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Huseyin el-‘İzzet, *Kısâsu‘l-emsâl ve revâi‘u‘l-eş‘ari‘l-‘Arabiyye*, Dâru‘l-‘alimi‘s-sekâfe, Amman 2006, s. 52.

¹¹⁵⁹ Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 15.

¹¹⁶⁰ Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 16.

¹¹⁶¹ Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 89.

¹¹⁶² Abdullah, *Kıssatun lem tetim*, s. 120.

¹¹⁶³ Nevfel, *Fennu‘l-kıssa ‘inde Muhammed ‘Abdulhalim ‘Abdullah*, s. 155.

¹¹⁶⁴ Abdullah, *Li‘z-zemen bakiyye*, s. 11.

¹¹⁶⁵ Abdullah, *el-Vişâhu‘l-ebiyad*, s. 66.

¹¹⁶⁶ Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 83.

¹¹⁶⁷ Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 30, 31.

Abdullah'ın, romanlarında çokça yer verdiği deyimlerden dolayı Yusuf Hasan Nevfel kendisi için “Kadim Arap Kültürü'nün Sultanı”¹¹⁶⁸ ismini vermektedir.¹¹⁶⁹ Görüldüğü üzere Abdullah, kültürel mirasına bağlı kalarak deyimi ustaca kullanmaktadır.

2.9.4. Halk Diyalekti

Fasih dilin bozulmuş hali kabul edilen halk diyalekti,¹¹⁷⁰ “lehçe/dârice” yazarın yaşadığı dönem itibariyle kuralları olan bir dil halindedir. Mısır'da önce Fransız daha sonra İngiliz işgalleri ile ümmetin birliğini engellemek için diyalektler desteklenmiş ve ammi dil hayatın her merhalesinde kullanılmaya çalışılmıştır.¹¹⁷¹ Sosyalist düşüncelerin etkisiyle halk diyalektini savunan Selâme Musâ ve Yusûf es-Sibâ'î fasih Arapçanın halkın duygu ve düşüncelerini ifade etmekte zayıf kaldığını iddia etmişlerdir.¹¹⁷² Bu düşünceye karşı cephe alarak edebiyat dili olarak diglossiayı¹¹⁷³ tercih edenlerin öncülüğünü Tâhâ Hüseyin, Abbas Mahmûd el-'Akkâd ve Mustafa Sâdık er-Râfi'î yapmışlardır. Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın romanlarını yazdığı döneme bakıldığında bu tartışmaların en üst seviyeye çıktığı görülür. Ancak yazar, elinden geldiği kadar halk diyalektini kullanmaktan imtina etmiş ve romanlarında lehçeye çok az yer vermiştir.

Nitekim yazar, *Lakîta* romanını yazmaya karar verdiğinde önce romanın dilini belirler ve fasih dil ile yazmaya karar verir. Üslûp güzelliğini yakalamak için de diyalogları fasih dille inşa eder.¹¹⁷⁴

Müellifin çok az kullandığı halk diyalektinin kendine has unsurları vardır. Muhammed Abdulhalim Abdullah, tamamı halk diyalektiyle yazılmış bir roman kaleme almamıştır. Romanlarının çok azında en fazla üç-dört cümleyi bulan diyalektle karşılaşmaktayız.¹¹⁷⁵ Karnî 'Abdulhalim 'Abdullah, “*Uslûbu'l-kass fî edebi Muhammed 'Abdulhalim 'Abdillah*”

¹¹⁶⁸ Nevfel, *Fennu'l-kassa 'inde Muhammed 'Abdulhalim 'Abdullah*, s. 155; Nevfel, *Muhammed 'Abdulhalim 'Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 140.

¹¹⁶⁹ Abdulhalim Abdullah'ın eserlerinde kullandığı diğer deyimler için bkz. Abdullah, *Lakîta*, 10, 19; *Ba'de'l-ğurûb*, s. 8, 23, 40, 77, 80, 109, 140, 226; *Şeceratu'l-leblâb*, s. 27, 29, 98, 125; *el-Vişâhu'l-ebyad*, s. 14, 103, 174; *Şemsu'l-harîf*, s. 115; *Ğusnu'z-zeytûn*, s. 8, 36; *Sukûnu'l-'asife*, s. 11, 109, 112; *el-Bâhis 'ani'l-hakika*, s. 25, 42, 56, 67, 78, 101, 113.

¹¹⁷⁰ Ahmet Kaylan, “Ammice Fasih'in Bozulmuş Hali midir? Fasih-Ammice Diyalektinin Tarihsel Serüveni”, *Biliname* 38 (2019), s. 211.

¹¹⁷¹ İngilizlerin Arap diline müdahaleleri konusuyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Yalar, *Hazırlayıcı Faktörler Işığında Modern Arap Edebiyatına Giriş*, Emin yayınları, İstanbul 2009, s. 106-107.

¹¹⁷² Bayram, *Selâme Mûsa'nın Hayatı ve el-Belâğatu'l-'asriyye ve'l-luğatu'l-'Arabiyye Adh Eseri*, s. 10-15.

¹¹⁷³ Diglossia, fasih ve halk diyalektinin beraber kullanılması demektir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ryding, Karin, “Diglossia'ya Rağmen Yetkinleşme: Arapça'ya Yeni Bir Yaklaşım”, çev. Hasan Taşdelen, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2008), s. 771.

¹¹⁷⁴ Zağlûl, *el-Vetru'l-meşdûd*, s. 55.

¹¹⁷⁵ Diyalog bazında tespit ettiğimiz halk diyalekti kullanımı bir elin parmak sayısını geçmeyecek düzeydedir ve tamamı diyalekt olmayıp fasih karışımıdır. Söz konusu diyaloglar için bkz. Abdullah, *Ğusnu'z-zeytûn*, s. 12; *Kissatun lem tetim*, s. 148; *Li'z-zemen-bakiyye*, s. 69.

adlı makalesinde Abdullah'ın kendi çağdaşları arasında fasih Arapçayı en çok önemseyen ve halk diyalektini en az kullanan kişi olduğunu söyler.¹¹⁷⁶

Abdullah, İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllardan sonra Mısır'da teşekkül eden edebî fraksiyon ve eleştiri araçlarının etkisiyle bu üslûbundan dolayı eleştirilmiştir.¹¹⁷⁷ Söz konusu eleştiriler, Abdullah'ın romanlarındaki çoğu karakteri fasih konuşurarak aralarında bir sosyo-kültürel düzeyin doğmasına fırsat vermediği şeklindedir. Nitekim Türk edebiyatında önemli bir yere sahip Fakir Baykurt, *Yılanların Öcü* romanındaki bütün karakterleri aksiyona İstanbul ağzıyla dahil etseydi, romanın Anadolu'da bir kırsalda cereyan ettiği konusunda tereddütte düşerdik.

Muhammed Abdulhalim Abdullah, çok az kullandığı halk diyalektini metin içinde ve çoğu zaman parantez arasında takdim eder.

Nitekim Abdullah'ın romanlarında halk diyalektine bakıldığında yazar, *el-Vişâhu'l-ebiyad*'de: “يرتقى فيها إلى باشمحضر” “Onunla arşa yükseldi.”¹¹⁷⁸ cümlesini kurar. Burada yer alan “باشمحضر” ifadesi fasih Arapçada kullanılan “ارتقى إلى العرش ya da العرش” kalıp ifadesinin bir diyalektidir. “يحمل الخدم مستطيلات من الصاج رص فيها الكعك” “Hizmetçiler, keklerin yığılı olduğu kare şeklindeki sacları taşıyorlar.”¹¹⁷⁹ cümlesinde geçen “الصاج” kelimesi ise her ne kadar günümüzde kullanılsa da fasih olan bir kelime değildir. Söz konusu kelime ülkemizde de kullanılan ve sac levhadan yapılan tepsi kelimesiyle eş anlamlıdır.

Diğer bir halk diyalekti örneği de *Li'z-zemen bakıyye*'de geçen: “اليس ملابس العمدة وقف” “Muhtarın elbisesini giy, kardeşinin arzu ettiği gibi işleri yürütmek için onların önlerinde dur. Lâ ilâhe illâllâh'ı ağzında geveledi.”¹¹⁸⁰ cümlede “مصمص بشفتيه” Mısır lehçesinde kullanılan ve aslı “مضمض” olan fiilden ses değişimine uğramış bir fiildir.

Aynı zamanda halk lehçesiyle yazılmış şarkılardan iktibaslar yaptığı da görülmektedir:

إنتي يا إنتي ولا في قلبي إلا إنتي...
قلبي جنينة ومفتاح الجنينة إنتي...

“Sen var ya sen, kalbimde sadece sen...”

Kalbim, küçük bir cennettir; anahtarı bir tek sen...”¹¹⁸¹

¹¹⁷⁶ Karnî ‘Abdulhalim ‘Abdullah, “Uslûbu'l-kassi fi edebi Muhammed ‘Abdulhalim ‘Abdillah”, Mecelletu kulliyeti'l-luğati'l-'Arabıyye biesyûd, 7 (1987), Kahire. s. 522.

¹¹⁷⁷ Nevfel, *Fennu'l-kıssa 'inde Muhammed 'Abdulhâlim 'Abdullah*, s. 194; Yusuf Hasan Nevfel, *Muhammed 'Abdulhalim 'Abdullah, hayâtuhû ve edebuhû*, s. 151.

¹¹⁷⁸ Abdullah, *el-Vişâhu'l-ebiyad*, s. 8.

¹¹⁷⁹ Abdullah, *el-Vişâhu'l-ebiyad*, s. 13.

¹¹⁸⁰ Abdullah, *Li'z-zemen bakıyye*, s. 33.

¹¹⁸¹ Abdullah, *Sukûnu'l-'âsife*, s. 73.

el-Vişâhu 'l-ebiad,¹¹⁸² *Ĝusnu 'z-zeytûn*,¹¹⁸³ *Min ecli veledî*,¹¹⁸⁴ *Sukûnu 'l- 'âsife*,¹¹⁸⁵ *Li 'z-zemen bakîyye*¹¹⁸⁶ romanlarında halk diyalektine ait kullanımlar görülmektedir.

Öte yandan bir Osmanlı vilâyeti olmasından dolayı Mısır diyalektine Türkçeden geçen: “efendim,¹¹⁸⁷ bey, efendi, köprü, lazoğlu,¹¹⁸⁸ lokanta,¹¹⁸⁹ İstanbullu”¹¹⁹⁰ vb. kelimelerin kullanıldığını müşahade etmekteyiz. Ayrıca “الوجه التركي” terkibi “yüzünde kararlı bir ifade taşımak”¹¹⁹¹ anlamında kullanılmaktadır.

Verdiğimiz örneklerden de açıkça anlaşılacağı üzere yazarın romanlarında yer verdiği halk diyalektinin kendine has özellikleri söz konusudur. Diyalekti çok sık kullanmaktan imtina eden yazar, metinde yer verdiği ifadelerin, toplum açısından daha çok saygıyla ve beğeniyle karşılanacak ve fasih dile de yakın bir türden olmasına özen göstermektedir.

Metinlerarasılık başlığında Abdullah'ın orijinal metnini oluştururken iktibas ettiği, âyet, hadis ve deyimler üzerinde durduk. Yazarın bir anlatım tekniği olan montajı ne denli ustaca kullandığına tanıklık ettik. Onun, halk diyalektini kullanma konusundaki hassaslığına ulaştık. Abdulhalim zorunlu kalmadıkça diyalekt kullanmaz ve yer verdiği diyalektin toplumun kabul etmediği yargılardan olmamasına özen gösterir.

¹¹⁸² Abdullah, *el-Vişâhu 'l-ebiad*, s. 9, 11, 29, 58, 59, 70, 89, 105, 196, 201, 128, 126, 139.

¹¹⁸³ Abdullah, *Ĝusnu 'z-zeytûn*, s. 16, 70, 75, 88, 127, 157.

¹¹⁸⁴ Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 221.

¹¹⁸⁵ Abdullah, *Sukûnu 'l- 'âsife*, s. 13, 24, 27, 31, 24, 36, 37, 41, 42, 61, 67.

¹¹⁸⁶ Abdullah, *Li 'z-zemen bakîyye*, s. 28, 29, 30.

¹¹⁸⁷ Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 78.

¹¹⁸⁸ Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 89.

¹¹⁸⁹ Abdullah, *Şemsu 'l-harîf*, s. 137.

¹¹⁹⁰ Abdullah, *Sukûnu 'l- 'âsife*, s. 120; İsmi'nin kritiği için bkz. Tehânî Kâmil Huseyn 'Abdu'l-Fettâh, *et-Tevzîfu 'l-uslûbi li 'l-esmâi 'l-a 'lâmi 'il-insâniyye fî rivâyât Muhammed 'Abdihâlîm 'Abdillâh*, s. 112.

¹¹⁹¹ Abdullah, *Min ecli veledî*, s. 88.

SONUÇ

Sözlü veya yazılı olarak ilk insanla beraber tarih sahnesinde yer alan anlatım, dilsel bir eylemdir. Dilin zenginliği, anlatımı; anlatımın zenginliği de dili etkileyerek insanlığın ortak kültür mirasına katkıda bulunmuştur. Dil ve anlatım zenginliğinin en çok öne çıktığı milletlerden birisi de Araplardır. Onların dili, Arap yarımadasında binlerce yıl süren birtakım sosyal, siyasal ve en önemlisi de dinî aksiyonların etkisiyle şekillenmiştir. Rivayete dayanan anlatımın sağlamlığı, yazıya aktarılmada pek güçlük yaşatmamıştır. Bunun anlamı: kadim bir sözlü anlatımın kadim bir yazılı anlatım geleneğiyle harmanlandığı ve beraberinde anlatıma dair farklı sanatları insanoğlunun hayatına soktuğudur. Nitekim Arap anlatı sanatı tarihine bakıldığında güçlü ve zengin ifade tarzıyla masal, hikâye ve makâme benzeri çok sayıda klasik anlatıma dayalı eserle karşılaşmaktadır.

Cahiliye Dönemi'nde varlık gösteren sözlü ve yazılı anlatımla beraber seyreden şiir, ayrı bir yere ve öneme sahiptir. Döneminde yaşayan insanın hava, gıda ve su gibi hayati ihtiyaçları arasında yer alan şiirin anlatım gücü; Ku'ân-ı Kerîm'in nazil olmasıyla gerilemiştir. Resûlullah'ın diliyle Arab'ın muhatap olduğu bu yeni anlatım, o güne kadar duyulmamış bir özellik ve güzellekle var olan anlatıma farklı bir boyut kazandırmıştır. Bu, öyle bir etkidir ki artık hiçbir Arap ve Müslüman kendini bu güzellikten uzak göremez; onun eşsiz belâğatlı anlatımından bir örnek ve pay almak için onu bir an bile elinden düşüremez. Bu yepyeni format, var olan anlatı mirasını zenginleştirerek yenilerinin ortaya çıkmasına ortam hazırlamıştır. Zira Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan kıssalar, o ana kadar pek karşılaşılmayan bir özelliğe sahiptir. İşte bu andan sonra dilsel miras ürünlerinin sözü edilen yeni anlatımdan pay alma yarışına girdiği söylenebilir.

Arap edebî mirası içinde varlık gösteren *Binbir Gece Masalları*'nın dinî kıssaların da etkisiyle kendi formatının dışına çıkarak *Sindibat*, *Şehrazat*, *Şehriyar*, *Alaaddin'in Lambası*, *Ali Baba ve Kırk Haramiler* gibi tarihî seyir içerisinde bağımsız anlatımlara dönüştüğü görülmektedir. Arap geceleri anlatım geleneği dâhilinde değerlendirilebilecek bu türlere, Abbasîler Dönemi'nde modern romana en yakın tür olarak makâme eklenmiştir. Aynı şekilde söz konusu geleneğe bağlı olan bu türün aksiyonun bir anlatıcı tarafından neden-sonuç ilişkisi içerisinde zaman ve mekân gibi yapı özellikleriyle takdim edilmesi, Arap romanının köklerini burada aramamıza neden olmaktadır. Makâme, her ne kadar günümüz roman kaidelerine sahip olmasa da bizi günümüz Arap romanının makâmeden izler taşıdığı sonucuna ulaştırır. Nitekim tezimizde her ne kadar modern Arap romanının Batı merkezli olduğu fikrine katılsak da bu romanın bir anlatım türü olmasından hareketle edebî miras açısından

klasik Arap anlatı türlerinden de etkilendiği sonucundan bizi uzaklaştırmaz. Hatta bizi romanın, makâmeye yapı açısından tam bir benzerlik, teknik açıdan ise farklılık gösterdiği sonucuna ulaştırır.

Arap edebiyatının tarihî köklerinden dolayı Modern Mısır romanının teşekkülü zor olmamıştır. Arapların Mısır üzerinden Batı ile etkileşimleri 1798 yılında Napolyon'un burayı işgaliyle başlar. İşgal sonrasında burada meydana gelen değişim ve gelişmelerin ışığında ilk önceleri tercüme ve uyarlamalarla ete-kemiğe büründürülmeye çalışılan Arap romanına Rıfa'a Tahtâvî, Tâhâ Hüseyin, Muhammed Hüseyin Heykel, Tevfik el-Hakîm, İbrahim Abdulkadir el-Mâzinî ve Mahmûd Teymûr tarafından bir format kazandırılmaya çalışılmıştır. Adına I. Kuşak romancılar dediğimiz bu yazarların bıraktığı mirası içlerinde Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın da olduğu Yusûf es-Sibâ'î, Yahya Hakkı, Necîb Mahfûz, Abdulhâmîd Cevdet es-Sihâr ve Muhammed Ferid Ebû Hadîd gibi II. kuşak yazarlar; romanı gerçek Mısırlı kimliğine kavuşturmuşlardır. Bu aşamadan sonra artık roman, milli bir hüviyet kazanarak Mısırlılaştırılmıştır. Konular ve temalar günün şartlarında şekillenmiş, Mısır romanı özelinde Arap romanı, Batılı anlamda bir hüviyete kavuşmuştur. Nitekim şehir romancısı diye isimlendirilen Necîb Mahfûz tarafından önemli bir eşik aşılarak Nobel Edebiyat Ödülü, Mısır'a kazandırılmıştır. Necîb Mahfûz'un şehir, Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın kır romancısı şeklinde betimlenmesi önemlidir. Zira Mahfûz, şehir merkezli aksiyonlara yer verirken; Abdullah'ın kırsala ait aksiyonları daha çok işlediği görülür.

Abdulhalim Abdullah on üç roman; içerisinde toplam yüz kırk iki adet kısa hikâyeye bulunan on hikâyeye kitabı, pek çok eleştiri yazısı kaleme almış ve mülakatlar yapmış üretken bir yazardır. Daha çok hikâyeciliğiyle öne çıkan Abdullah'ın yazarlığı yettiği atmosferde şekillenmiştir. Başka bir ifadeyle çocukluğundan ölümüne kadar doğup büyüdüğü ve içinde yaşadığı toplumu iyi analiz ederek eserlerine yansıtmıştır. Romanlarının konusunu ve temasını, topluma bakışı ve dinî inancının etkisiyle oluşturur. Eserlerinde konu dâhilinde tabiat ve aşk ilk sırada yer alır. Yazarın romanlarında daima duygusal bir yön dikkat çeker. Bu duygular onun yetişme tarzının ürünüdür. Dolayısıyla onun edebî kişiliği de sevgi, saygı ve dinî öğretilerle harmanlanmıştır. Hayatının ilk yıllarından başlamak üzere aldığı dinî ve modern eğitim yazarlığının mihenk taşlarından. Dinî eğitimle üslûbu zenginleşirken; modern eğitimle de yazarlık meziyetleri renklenmiştir.

Abdullah, aşk merkezli yazan bir romancıdır. Hiçbir romanı aşka dokunmadan bitmez. Aşkın bin bir hali adeta romanlarına serpilmiştir. Yazarın romantik evresinde kaleme aldığı romanlarda kadın ve erkek arasındaki aşk ağır basarken; realist evrede ise aşamalı olarak kadın erkek arasındaki aşkı azaltır. Ancak bu santimental durum tamamen bitmez.

İkinci evrede konular ve temalar daha gerçekçi, dinî ve toplumsal bir hal almaya başlar. Buna rağmen gerçekçi konu ve temalar büsbütün duygusallıktan arınık bir halde de işlenmez. Realist evrede ise siyasî ve dinî öğeler öne çıkarılır. Nitekim yazarlığının yansımalarına baktığında onun en çok eleştiri aldığı durumunun da bu yazım tarzı üzerinden olduğu görülür.

Abdulhalim Abdullah, romanlarında inancıyla ilgili temaları öne çıkarır. Din, hak ve adalet, ölüm ve kader gibi temalar ilk bakışta dikkat çeker. Romanlarında kader çizgisinden asla vazgeçilmez. İyiler daima kazanır ve kötüler de cezasını çeker. Ceza, çoğu zaman mutlak son şeklinde ölümlemdir. Yoksulluk, Mısır'ın en dikkat çeken temalarından birisi olarak işlenirken; bu tema etrafında biçimlenen sosyal ve siyasal problemler okuyucuyu içine çerçevesine sunulmaya çalışılır. Abdullah'ın çoğu romanında; fakirliğin, içkinin, yalanın, riyanın ve maddî-manevî eksiklerin neden olduğu olaylar öne çıkar.

Abdullah'ın romanlarında aksiyon; herhangi bir köyde, caddede veya evde olabilecek yapıda, tek halkalı olay örgülerinden oluşur. Bir okur, Abdullah'a ait son dönem romanları hariç; herhangi bir romanını okuduğunda hiç zorlanmadan yaşadığı anı okuduğu hissine kapılabilir. Bu durum okur nezdinde aksiyonun merak seviyesini belirlese de tanıdık bir şeyi okumanın zevkini de oluşturabilir.

Abdullah, döneminde revaçta olan edebî akımlara rağbet etmemiş; yazarlığına herhangi bir akıma bağlı kalmayarak münferit devam etmiştir. Ancak Arap Dil Kurumu'ndaki görevinden dolayı bütün edebî fraksiyonlarla ilgili bilgiler de edinebilmiştir. Hatta çoğu akımın yazarlarıyla çalıştığı kurum adına mülakatlar yapma fırsatı yakalamıştır.

Abdullah'ın figüratif kadroları arasında kadın ve çocuklar başta yer alır. Abdullah "Kimi yazar?" sorusuna "Kadını ve çocuğu yazar." şeklinde cevap verilirse pek de yanlış olmaz. O, kadını bütün sosyal kademelerde aksiyona katar. Kadın dindar ve geleneklerine bağlıysa mükâfatlandırılır. Aksi halde toplum normlarının dışına çıktığında ise cezalandırılır. Abdullah, kadının okuması konusunda gelenekçi davranır; eğitilmiş kadını son dönem romanlarına kadar aksiyona dâhil etmez. Buna mukabil her romanında takvalı, bilge ve rehber figüratif kadrolar mutlaka yönlendiriciler olarak aksiyonda yer alırlar. Yazar, kadını ane olarak işlediği romanlarda; bu karakteri başkaları için feda etmekten imtina etmez. Anneyi, çoğu zaman toplumun en bağlayıcı unsuru ve en özel kişisi şeklinde takdim eder. Kadını; âşık, sancılı ve çilekeş bir karakterle aksiyonda yer alırken sosyal tabakanın önünde lider olarak gösterilmez ve erkekle misyon alma bağlamında aynı yoğunlukta işlenmez. Baba figüratifi, bütün sıkıntıları omuzlayan ve çoğu romanda aile ile toplumun en saygın bireyi

olarak arz edilirken; yazarlığın II. evresinde içkinin pençesine düşmüş, sorumsuz ve istenmeyen bireyler olarak pek çok olumsuz olaya müsebbip kişi şeklinde de işlenmektedir.

Abdulhalim Abdullah, kişi ve mekân tasviri konusunda son derece maharetlidir. Karakteri hem fiziki hem de ruhsal olarak tanıtır. Güzel ve yakışıklı olanı başkahraman yaparak taltif eder. Kahramanlar hayata tutunma mücadelesinin içerisindeyler. Çoğu zaman amaç, sevgiliye ulaşma şeklinde gösterilse de romanın aksiyonunda hayat karşısında ezilenler de çoğunluktadır. Aksiyonun figüratif kadrosu başta köylü ve şehirli sıradan kişilerdir. Bunlar bilge, rehber, kadın, âşık, mücadeleciler ve yabancı karakterlerle aile fertlerinden anne, baba ve çocuk karakterlerdir.

Abdullah'ın romanlarında tercih ettiği anlatıcı ve bakış açısı incelendiğinde, romanların birinci tekil şahıs anlatıcısıyla/kahraman bakış açısıyla veya üçüncü şahıs anlatıcısı/tanrısal bakış açısıyla yazıldığı görülmektedir. Kendi hayat tecrübesinden hareketle yazdığı romanlarda tekil bakış açısı öne çıkar. Kahramanın anlatımıyla inşa edilen kurgunun daha tekdüze bir anlatıma sahip olduğu görülür.

Abdulhalim Abdullah, anlatım tekniklerini kullanma konusunda son derece başarılıdır. Onun, romanlarında anlatma-gösterme, tasvir, diyalog, flashback, diyalog, iç diyalog, iç monolog, iç çözümleme, mektup, bilinç akımı ve leitmotiv gibi anlatım tekniklerinin çoğunu ustalıkla kullandığı görülür. Tasvir tekniği, en başarılı teknik olarak yer alırken; romanlarında diğer teknikler için de çok sayıda örnekle karşılaşmak mümkündür. Modern romanın tekniklerle makâmeden ayrıldığı düşünüldüğünde yazarın romanlarındaki modern anlatımlara da kolayca ulaşılabilir.

Zaman, *Kıssatun lem tetim*, *Li'z-zemen bakiyye*, *el-Bâhis 'ani'l-hakika* romanları dışındaki romanlarda tam olarak belli değildir. Zaman, çoğu romanda kahramanın yaşam dönemleriyle ilintili olarak verilir. Bebeklik, gençlik ve yaşlılık gibi dönemler zaman mefhumu konusunda ipuçları verirken; mevsimler, aylar ve günler üzerinden de zaman olgusunun inşa edilmesi söz konusudur. Ancak kurguya bakıldığında zamanın tespiti pek de zor olmamaktadır. Zira Abdullah'ın inşa ettiği aksiyona kattığı öge ve anlatımdan, zamanın yazarın kendi yaşadığı dönem olduğu sonucuna varılır. Yazarlığının son evresinde kaleme aldığı *Kıssatun lem tetim* ve *Li'z-zemen bakiyye* romanları, zamana dair net ifadeler taşırken; *el-Bâhis 'ani'l-hakika* adlı roman ise Selmân-ı Fârisî'nin hayatından hareketle zamanı ortaya koyar. Romanda anlatma zamanı genellikle başkahramanın ölümü veya vuslatıyla sınırlıdır.

Abdullah, mekân olarak Mısır'ı tercih eder. Kendisine atfedilen "Delta Romancısı" ünvanı da mekân kavramı üzerinden yapılmaktadır. Burası, yazarın hayatının büyük bir kısmının geçtiği Nil Deltası'dır. *el-Bâhis 'ani'l-hakika* romanı hariç aksiyonun yeri Abdul-

lah'ın bizatihi gidip gördüğü yerlerdir. Abdullah'ın bir yerde başlatarak aynı yerde bitirdiği romanı yoktur. O, aksiyonu bazen kırsalda başlatıp şehre; bazen de şehirde başlatıp kırsala taşıyabilir. Dolayısıyla mekânlar arasında sarmal şekilde bir yer değişiminden söz edilebilir. Muhammed Abdulhalim Abdullah, aynı zamanda insan-mekân ilişkisine çok önem verir. Onun romanlarındaki mekân unsurunu, Mısır kırsalı ve şehirleri oluşturur. Mekân tercihi de bu kıstas üzere belirlenir. Bu durum, Mısır dışındaki bir kurguyla devam eden *el-Bâhis 'ani'l-hakîka* romanında da dikkat çeker. Örneğin Selmân-ı Fârisî'nin din ve ahlâk üzerinden verilen yolcuğu; İsfahan, Şam, Musul gibi farklı mekânlarda devam ederek Medine'ye kadar ulaşır.

Abdulhalim Abdullah, dil ve üslûp konusunda son derece titizdir ve halk diyalektini çok az kullanır. O, diyalekti kullanmak durumunda olduğu yerde ise söz konusu kelime veya cümleyi parantez içinde yazar. Abdullah, romanlarında sıradan köylü bir Mısırlı kadını, fasih dille konuştuğu için çoğu zaman eleştirilir. Fakat onun fasih dile ulusal bir kimlik kazandırmak ve ümmetin dili olarak onu ön plana çıkarmak konusundaki çabası da oldukça değerlidir. Abdulhalim Abdullah, çalıştığı kurumdan dolayı dönemin en keskin tartışmalarından biri olan Mısırlılaşıma; dolayısıyla dilin halk diyalekti olması gerektiği şeklindeki tartışmaların merkezinde olmasına rağmen eserlerinde fasih dili tercih ettiği görülür. Romanının herhangi bir paragrafı okunduğunda bir şiir okunduğu hissi uyanır. Nitekim kendisine sahip olduğu bu anlatım meziyetinden dolayı “Nesir şairi” lakabı verilmiştir.

Yazarın dili kullanmadaki mahareti başta akıcı üslûpla olmak üzere daha pek çok üslûp çeşidiyle kendini gösterir. O, şiirsel, makâme ve açıklayıcı gibi üslûpları metnin ihtiyacına göre kullanmaktadır. Asıl romancılığını pekiştiren ve üslûp ustalığını ortaya koyan şey ise metinlerarası kurduğu ilişkidir. Kur'ân-ı Kerîm, Hadis ve klasik Arap mirası olan deyimlerden romanlarına iktibas ettiği metinler; yeni oluşturulan metne okuyucuyu keyiflendiren, daha çok okumaya teşvik eden bir özellik kazandırır. Anlatımı soyut kavramlar, müphem ifadeler ve okurun anlamada sıkıntı yaşayabileceği kelime ve kavramlarla yapmaz. Muhammed Abdulhalim Abdullah, romanlarını dinî inancının rehberliğinde duygusal bir şekilde yazar. Onun tercih ettiği kendine has yazarlık sanatı için günümüz ifadesiyle: “Sanat toplum içindir.” bakışını tercih ettiği kolaylıkla söylenebilir. Bunun nedeni, onun romanlarında işlediği konuyla ve yer verdiği figüratif kadrolarla da toplumu yönlendirmesidir.

Tezimiz, Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın bütün romanları üzerine yapılmış bir çalışma hüviyetindedir. Çalışma, Abdullah'ın romanlarına dair araştırma yapacak kişilere bir perspektif sunması bakımından önemlidir. Aynı zamanda modern Arap romanının Batılı normlarına kavuşması sürecine dair tarihî arka planı işlemesi açısından da değerlidir. Bu

alanda çalışmak isteyen araştırmacılara, Abdullah'ın romanlarındaki figüratif kadro, romanlarındaki diyalekt ve modern romanın teşekkülü sürecinde Türk-Arap romanındaki benzerlikler gibi başlıklarda araştırma yapmaları konusunda fikir verebilir. Bu türden çalışmalarla Abdullah'ın romancılığının daha da iyi anlaşılması sağlanacak ve bizim çalışmamızla da çok derin işleyemediğimiz bazı konular açıklığa kavuşma imkânı bulacaktır.

KAYNAKÇA

- ‘Abdullah, Muhammed ‘Abdulhalîm, *Lakîta*, Dâru’l-kitâbi’l-Mısırî, Kâhire ts.
- _____, *Ba‘de’l-ğurûb*, Dâru’l-Mısır li’t-tibâ‘a , Kâhire ts.
- _____, *el-Beytu’s-sâmit*, Dâru’l-Mısır li’t-tibâ‘a , Kâhire ts.
- _____, *el-Cennetu’l-‘azrâ*, Dâru’l-Mısır li’t-tibâ‘a , Kâhire ts.
- _____, *el-Vechu’l-Âhar*, Mektebetu Mısır, Kâhire ts.
- _____, *el-Vişâhu’l-ebiyad*, Dâru’l-Mısır li’t-tibâ‘a , Kâhire ts.
- _____, *Ğusnu’z-zeytûn*, Dâru’l-Mısır li’t-tibâ‘a , Kâhire ts.
- _____, *Kadâyâ ve Meârik Edebiyye*, Matba‘âtu’ş-şa‘b, Kâhire ts.
- _____, *Kıssatun lem tetim*, Dâru’l-Mısır li’t-tibâ‘a , Kâhire ts.
- _____, *Likâun beyne Cîleyn*, Mektebetu Mısır, Kâhire ts.
- _____, *Li’z-zemen bakiyye*, Dâru’l-Mısır li’t-tibâ‘a , Kâhire ts.
- _____, *Min ecli veledî*, Şeriketu’l-‘Arabiyye li’t-tiba‘a, Kahire 1957.
- _____, *Sukânu’l-‘âsife*, Dâru’l-Mısır li’t-tibâ‘a , Kâhire ts.
- _____, *Şeceratu’l-leblâb*, Dâru’l-Mısır li’t-tibâ‘a , Kâhire ts.
- _____, *Şemsu’l-harîf*, Dâru’l-Mısır li’t-tibâ‘a , Kâhire ts.
- _____, “eş-Şahsiyyâtu’r-rivâiyye,” *el-Kıssa*, 11/1 (1964).
- _____, “Zikrîyâtu ecnâs”, *er-Risâle*, 5 Nisan 1948.
- _____, “Yurîdu en yensâhâ”, *er-Rivâye*, 2/10 (1952).
- _____, “ed-Dehlîzu’l-mekşûf”, *er-Rivâye*, 4/12 (1952).
- _____, “Fi ‘alemi’l-kutub-ba‘de’l-ğurûb”, *er-Risâle*, 16 Şubat 1953.
- _____, “Semenu’l-mes’ûlîyye”, *er-Risâletu’l-Cedîde*, 1 Mart 1955.
- _____, “Cerhun Kadîmun”, *er-Risâletu’l-Cedîde*, 1 Aralık 1955.
- _____, “Mehâlibu’l-Kad”, *er-Risâletu’l-Cedîde*, 1 Ocak 1956.
- _____, “Ustâzu’l- kıssa ve’t-tevâdu”, *el-İslâhu’l-İctimâ‘î*, Mayıs 1968.
- _____, “el-Hubbu fî sîyâbihi’t-tenhkiriyye”, *el- Hilâl*, 1 Mart 1970.
- _____, “el- Edebu ve’l- fenn”, *er-Risâletu’l-Cedîde*, 1 Temmuz 1958.
- _____, “el-Elem ve’l-lezze li kulli esrârihi”, *el- Hilâl*, 1 Temmuz 1970.
- _____, “İlâhu’s-se‘âlik”, *er-Risâletu’l-Cedîde*, 1 Nisan 1956.
- _____, “Şahsiyyetu’l-kelime”, *el-Âdâb*, 1 Nisan 1957.
- _____, “Beyne’l-mezhebiyye ve’l-insâniyye”, *er-Risâletu’l- Cedîde*, 1 Mart 1956.
- _____, “el-Hubbu ve’l-fennân”, *er-Risâletu’l- Cedîde*, 1 Kasım 1956.
- _____, “Havle kuttâb fî’l-edebi’l- Mısırîyyi’l-mu‘âsır”, *er-Risâletu’l-cedîde*, 15 Ocak 1956.

- _____, “Ene fi Merkebeti'l- Fedâ”, *Âhiru Sâ'a*, 21 Eylül, 1966.
- _____, “Kısas min cîlin bilâ ustâze”, *el-Kıssa*, 15 Temmuz 1964.
- _____, “es-Sıdku'l-fennî”, *er-Risâletu'l-cedîde*, 1 Ekim 1957.
- _____, “ed-Damîru'l-edebî ve me'sâtu'l- mi'dâvî ve Baksîr”, *el-Helâl*, 1 Ocak 1970.
- _____, “Muşkilât fi hayâtinâ'l-edebîyye”, *el-Kıssa*, 15 Ocak 1964.
- _____, “Azîz”, *er-Risâletu'l-cedîde*, 1 Nisan 1957.
- _____, “Nakdu leyâliye'l-haram”, *er-Risâletu'l-cedîde*, Mart 1953
- ‘Abdullah, Muhammed Hasen, *Kırâ'tun İslâmiyyetun fî kısas Muhammed 'Abdilhalîm 'Abdillah*, Mektebetu Mısır, Kâhire ts.
- ‘Abdullah, Muhammed, Hasen, *er-Rif fî'r-rivâyeti'l- 'Arabiyye*, el-Meclisu'l-vatanî li's-sekâfe ve'l-funûn ve'l-edeb, Kuveyt 1998.
- Acat, Yaşar, “Mhallemî Lehçesinde Kullanılan Atasözü ve Deyimlerin Fasih Arapçada Kullanılan Atasözü ve Deyimlerle Mukayesesi”, *Şarkîyât* 8 / 2 (2016).
- ‘Alî, Cevâd, *el-Mefsel fî târihi'l- 'Arab kable'l-İslâm*, Câmi'atu Beğdâd neşriyât, yy. 1993.
- ‘Arif, Cemîl, “Mektebetun li't-tahlîd zikrâ 'Abdulhalîm 'Abdullah”, *Âhiru Sâ'a*, sy. 47, Kuveyt 1970.
- ‘Aşur, Nu'mân, “Cevletu'l-fikr lî 'Abdulhalîm 'Abdullah”, *el-Ahbâr ve ahbâru'l-yevm*, 1 Temmuz, 1970.
- ‘Ayyâd, Şukrî, *Tecâribun fî'l-edeb ve'n-nakd*, Dâru'l-kâtibi'l- 'Arabî lit-tibâ'a ve'n-neşr, Kahire 1965.
- _____, “er-Rivâyetu'l- 'Arabiyyetu'l-mu'âsıra ve ezmetu'd-damîru'l- 'Arabî”, *Alemu'l-fikr*, Kuveyt, 147 (1972).
- _____, “Kuvvetu'l-fenn ve kuvvetu'l-hayât”, *el-Cumhûriyye*, 1 Aralık 1966.
- ‘Abdu'd-dâyîm, Naci 'Abdû'r- Ruûf, *Rural and Provincial Locale in Some of the Novels Thomas Hardy (1840-1928) and Mohammed Abdel-Halim Abdallah (1913-1970)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aın Shams University, Women's College for Arts, Science and Education English Department, Kahire 2009.
- ‘Abdu'n-nur, Halîl, “Mâte Ebû'l-Cevâiz”, *el-Kevâkib*, Kahire, 7 Temmuz 1970.
- ‘Abdulgânî, Muhammed, “Rifâku'd-derb”, *el-Beyân*, 1 Eylül 1970.
- Ahmed, Feriuddin, “Social Issues in the Novel of Muhammad Abdul-Halim Abdullah: A Study”, *International Research Journal of Management Sociology & Humanity*, “IRJMSH”, 10 (2014).
- Aktaş, Şerif, *Anlatma Esasına Bağlı Edebi Metinlerin Tahlili, Teori ve Uygulama*, Kurgan Edebiyat, Ankara 2015.

- Aktulum, Kubilây, *Metinlerarası İlişkiler*, Öteki Yayınevi, Ankara 2009.
- ALLEN, Roger, “Edebiyat Tarihi ve Arap Romanı”, çev. Faruk Çiftçi, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (2005).
- ‘Âlem, Mahmûd Emîn, “Huyutu’n-nûr, *el-Musavver*, 1 Ağustos 1969.
- ‘Antîl, Muhammed Fevzî, “Erbe‘u nisâin ve ricâlin”, *er-Risâletu’l-cedîde*, 1 Eylül 1957.
- _____, Muhammed Fevzî, “el-Fellâhu’l-Mısrî fi’r-rivâyeti’l-hadîse”, *el-Hilâl*, 22 Mayıs 1965.
- Arslan, Adnan, “Modern Arap Romanı ve Siyaset İlişkisi Bağlamında “Şakkatu’l Hurriyye” Romanı”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy.7, 2013.
- Aylanç, Mihrican, “İsmail Bozkurt’un Romanlarında Realist Roman Kişileri ve Karakterizasyon” *Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Folklor/Edebiyat Dergisi*, 87/3 2016.
- Ayyıldız, Erol, “Makâme”, TDV *İslâm Ansiklopedisi*, (DİA), Ankara 2003.
- Badawi, M.M., *Modern Arabic Literature*, Cambridge University Press, London 1992.
- Bâkînî-Fatîmatu’z-Zehrâ Belebâsî, *Şi’rîyyetu’s-serd fi rivâye Ba’ade’l-ğurûb li Muhammed ‘Abdihalim ‘Abdillah*, Muzekkeretu’l-itmâm şehâdeti’l-mastır, Câmi ‘atu’s-Şehîd Hama Liheder bilvâdî, 2019.
- Bâşâ, Şerîf, “Nihâyetu Kelâm”, *et-Tullâb*, 21 Temmuz 1970.
- Battle of Dhi Qar, https://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Dhi_Qar, (08.05.2020).
- Bayram, Encümen, *Selâme Mûsa’nın Hayatı ve el-Belâğatu’l-‘asriyye ve’l-luğatu’l-‘Arabiyye Adlı Eseri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2015.
- Bedr, Abdulmuhsin Tâhâ, *Tedavvuru’r-rivâyeti’l-‘Arabiyyeti’l-‘hadîse fi Mısr: 1870-1938*, Kahire, 1963.
- Behcet, Ahmed, “Selâse mulâhazât”, *el-Ahrâm*, 10 Temmuz 1970.
- Buhârî, Ebû Abdillâh, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu’s-sahih*, Daru’t-te’sil, Kahire 2012.
- Bulut, Feyza, “Metinlerarasılık Kavramının Kuramsal Çerçevesi”, *Edebi Eleştiri Dergisi*, 2 (2018).
- Câizetu Katârâ li’r-rivâyeti’l- ‘Arabiyye, <http://www.kataranovels.com/>, (23.09.2019).
- Cerrâh, Emel, “Muhammed ‘Abdulhalîm ‘Abdullah Mâte” *Hemsin*, 29 Temmuz 1970.
- Cibrîl, Muhammed, “Hasâd”, *el-Mesâ*, 5 Temmuz 1970.
- Civelek, Yakup, “Arap Dilinde Ses Değişimleri”, *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 1/1 (2014).
- Çağdaş Mısır Öyküsü I, *Hece Öykü Dergisi*, Şubat-Mart, 31/6 (2009).
- Çetin, Nurullah, *Roman Çözümleme Yöntemi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2017.

- Çelik, Celalettin, *İsim Kültürü ve Din, Şahıs İsimleri Üzerine Bir Din Sosyolojisi Denemesi*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2005.
- Çetişli, İsmail, *Batı Edebiyatında Edebî Akımlar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003.
- _____, *Metin Tahliline Giriş/2- Hikâye-Roman- Tiyatro*, Akçağ Yayınları, Ankara 2016.
- Çopur, Emel, Nalçacıgil, “İktibas Sanatı ve Mazmûn”, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi* [Journal Of Academic Literature], 5/10 2019.
- Dâlyâ, Mahmûd ‘Alî Hasaneyn, *Tevzîfu’s-sureti’l-belâğîyye fî binâi’r-râvî ‘inde Muhammed ‘Abdulhalîm ‘Abdillah*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), ‘Ayn Şems Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Kahire 2005.
- Dayf, Şevki, *el-Edebu’l-‘Arabî fî Mısr*, Dâru’l-me‘arif, yy. 1992.
- Deliçay, Tahsin, *Kısa Hikâyeciliğin Gelişimi ve Muhammed ‘Abdulhalîm ‘Abdullah, Ömer Seyfettin Modellemesi*, Dâru’l-Beyânî’l-‘Arabî, Kahire 2008.
- Demir, Ethem, *Ali Ahmed Bâkesîr ve Romancılığı*, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa 2018.
- Demirayak, Kenan, *Arap Edebiyatı Tarihi, Osmanlı Dönemi*, Fenomen Yayınları, Erzurum 2015.
- _____, *Arap Edebiyatı Tarihi-I, Cahiliye Dönemi*, Fenomen Yayınları, Erzurum 2019.
- _____, *Arap Edebiyatı Tarihi-II, Sadru’l-İslam Dönemi*, Fenomen Yayınları, Erzurum 2017.
- _____, *Arap Edebiyatı Tarihi-III, Emevîler Dönemi*, Fenomen Yayınları, Erzurum 2017.
- Doğan, Candemir, *Muhammed Abdulhalîm Abdullah’da Kısa Hikâyecilik*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), SÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1991.
- Desukî, Abdulazîz, “Muhammed ‘Abdulhalîm ‘Abdullah rihletu’l-hayât ve’l-fen”, *el-Beyân*, 15 Şubat 1971.
- Ebû Hâris, es-Sâ‘id Muhammed, ‘Abdu’r-ruûf, *el-İtticâhu’r-rûmânsî fî’r-rivâye ‘inde Muhammed ‘Abdulhalîm ‘Abdullah* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Câmî’atu’l-Ezher Kulliyetu’l-Lugati’l-‘Arabiyye, Îtâu’l-Bârûd, yy. 2002.
- Ebû’l-Huseyn, el-Kuşeyrî en-Nisâburî el-Müslim, el-Câmiu’s-sahîh, Dâru İhyai’l-Kutubi’l-Eliuz, Ülkü, “Orhan Kemal’in Romanlarında Bakış Açısı ve Anlatıcı”, *Turkish Studies*, Volume 4/8 (2009).
- Elsadda, Hoda, *Gender, Nation, and the Arabic Novel: Egypt, 1892–2008*, Edinburgh University Press, London 2012.
- Emekli, İlknur, “Mısırlı Öykü Yazarı Fuâd Kandîl ve Ercû Ellâ Yedûme’zzalâm Öyküsü” *ASEAD*, 4/12 (2017).

- _____, *Çağdaş Suriye Romancılığında Halîm Berakât ve Toplumcu Gerçekçi Romanlarının Çözümlemesi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013.
- Emin, Ahmet, *Fecru'l-İslâm*, Dâru'l-kuttabi'l-Arabî, Beyrut 1969.
- Emin, Kasım, *el-Mer'etu'l-cedide*, Muessesetu Hindavi li't-ta'lim ve's-sekâfe, Kahire 2012.
- Emre, İsmet, *Postmodernizm ve Edebiyat*, Anı Yayıncılık, Ankara 2006.
- Er, Rahmi, "Arap Edebiyatı", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2008.
- _____, *Modern Mısır Romanı*, Hece Yayınları, Ankara 2015.
- _____, *Tâhâ Huseyn ve Üç romanı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1988.
- Esmail, Mohammadzadeh, *Toplumcu Gerçekçi Temalar Açısından İmîlî Nasrallah'in Romanları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2014.
- Gezer, Alpay-Çelik, Yakup, "Ayşe Kilimci'nin Hikâyeciliği ve Hikâyelerinde Anlatım Teknikleri", *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3/2 (2017).
- Ghosn Al-Zaytoun, <https://elcinema.com/work/1481060>, (03.09.2019).
- GIBB, H.A.R., *Arap Edebiyatı*, çev. Onur Özatağ, Doğubatı, Ankara 2017.
- Goldziher, Ignaz, *Klasik Arap Literatürü*, çev. Azmi Yüksel-Rahmi Er, Vadi Yayınları, İstanbul 2012.
- Ğade Mahmûd 'Adulhalîl, *Suretu'l-mer'e fi'r-rivâyeti'n-nisa'iyye fi bilâdi's-Şâm (1951-2000)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kulliyetu'd-dirâsâti'l-ulyâ, el-cami'atu'l-Urduniyye, 2004.
- Hâdî, Murâdî, Muhammed "Lamha 'an zuhûri'-rivâyeti'l-'Arabiyye ve tetavvâruha", *Dirâsâtu'l-edebi'l-mu'asır*, sy. 16, 1391 h.
- Hâdîb, Muhammed Kâmil, "el-Muğâmeretu'l-mu'akkıda, Menşûrât vizâreti's-sekâfe ve'l-irşâdi'l-kavmî", Şam 1976.
- Hâfız, Sabrî, "Kâime bibliyografiya 'ani'r-rivâyeti'l-Mısriyye munzu zuhurihâ 'âme 1867 ilâ 1969), el-Kâtibu'l-'Arabî, Temmuz 1971.
- Hakkı, Mahmûd Tâhir, *Azrâ Dinşuvây*, Muessesetu Hindâvî siyâsî, Kahire 2019.
- Hakkı, Yahyâ, "el-Vetru'l-meşdûd", *el-Mesâ*, Kahire, 13 Temmuz 1970.
- _____, *Huduvât fi'n-nakt*, el-Hey'etu'l-Mısriyyeti'l-'amme li'l-kuttâb, Kahire 1976.
- _____, *Itru'l-ahbâb*, Nahdetu Mısır li't-tibâ'a ve'n-neşr ve't-tevzi', Kahire 2008.
- Halîl, Abdu'n-nur, "Kâlu fi vedâ'i 'Abdulhalîm 'Abdullah", *el-Kevâkib*, 14 Temmuz 1970.
- Hamruş, Ahmed, "Bedelen mine'd-Derdeşe", *Ruzu'l-Yusûf*, Temmuz 1970.

- Hasanoğlu, Muhammed Ali, “Arapça Deyim Kavramının Eskilerin Görüşleri ve Modern Çalışmalar Arasındaki Anlamı”, *Aydın Arapça Araştırmaları Dergisi*, 1/1 (2019).
- Heykel, Ahmed, “Muhammed ‘Abdulhalîm ‘Abdullah ve kelîmetu insâf”, *es-Sekâfetu’l-cedîde*, 2/10 (1980).
- Hıdır, ‘Abbâs, *Kuttâbuna fî dufûetihim*, ed-Dâru’l-kavmiyye, Kahire 1970.
- Hicâzî, Ahmed ‘Abdulmutî, “Edebu heze’l-cîl ellezî yuğîb”, *Ravzu’l-Yûsuf*, 10 Temmuz 1970.
- Hilâl, Muhammed Ğanim, *er-Romântikîyye*, Nahdetu Mısır li’t-tiba‘a ve’n-neşr, yy. ts.
- Hüseyn, Tâhâ, *Min hadîsi’ş-ş’ir ve’n-nesr*, Muessetu Hindâvî li’t-t’alîm ve’s-sekâfe, Kahire 2012.
- İmanquliyeva, Aida, *Modern Arap Edebiyatının Usta Kalemleri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007.
- ‘İzzet, Muhammed Huseyn *Kisâsu’l-emsâl ve revâi’u’l- eş’ari’l-‘Arabiyye*, Dâru’l-‘alimi’s-sekâfe, Amman 2006.
- Kad, ‘Abdulkâdir, “Fî mehâlîbi’l- Kad, er-Risâletu’l-cedîde, 1 Şubat 1956.
_____, *Fî’l-edebî’l-Mısriyyi’l-mu’asıra*, Mektebetu Mısır, yy. ts.
- Kâ‘ud, ‘Abdulhamîd *Dirâsâtun fî’l-edebî’l-Mısriyyi’l-mu’asıra*, er-rivâye ve’l-kıssati’l-kasira, Dâru’l-me‘ârif, Kahire 1982.
- Kâ‘ud, Mehdî Muhammed, *el-Ğurûbu’l-mustahîl; siretu Muhammed ‘Abdulhalîm ‘Abdullah*, el-meclisu’l-e‘lâ lir‘âyeti’l-funûn ve’l-edeb ve’l-‘ulûmi’l-ictimâ‘iyye, yy. ts.
- Karabela, Nevin–Ekşi, Feyzettin, “Arap Edebiyatında Tarihi Romanın Ortaya Çıkışında Milliyetçilik Düşüncesinin Etkisi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22/2 (2015).
- Karabulut, Mustafa, “Yusuf Atılgan’ın Aylak Adam Romanında Anlatım Teknikleri”, *Turkish Studies*, 7/1, Kış (2012).
- Kaşyûd, Muhammed Hasaneyn, *Dirâsetun edebiyetun ‘an ‘amâl Muhammed ‘Abdulhalîm ‘Abdullah*, el-Cevâiz, Kahire 2000,
- Kaylan, Ahmet, “Ammice Fasih’in Bozulmuş Hali midir? Fasih-Ammice Diyalektiğinin Tarihsel Serüveni”, *Bilimname* 38 (2019).
- Kazvîni, Ebû Abdillâh, Muhammed b. Yezîd Mâce, *es-Sünen*, tahk.: Halil Me’mun Şiha, Dâru’l-Ma‘rife, Beyrut 1996.
- Kefeli, Emel, *Anlatım Tekniği Olarak Mektup*, Kitabevi, İstanbul 2002.
- Kemiksiz, Nigâr Neşe, “Arap-İsrail Sorunu ve Bölgesel Yansımaları”. *Journal of Awareness*, 3/5 (2019).

- Kevâdirî, Nevâl, *Bunyetu'l-hitâbi'r-rivaî 'inde Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdillah, Muzekkiye li neyl şehâdeti'l-macıstır*, Câmi'atu Muhammed Bûdyâf, 2017.
- Kızılcelik, Sezgin, Erjem Yaşar, *Açıklamalı Sosyoloji Terimleri Sözlüğü*, Atilla Kitabevi, Ankara 1994.
- Kîlânî, Rustem, "Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdullah", *el-Edîp*, Ağustos Beyrut, 1970.
- Korkmaz, Ferhat, "Metinlerarası İlişkilerin Klasik Retorikteki Kökeni Üzerine Bir Araştırma", *Hikmet- Akademik Edebiyat Dergisi, Gelenek ve Postmodernizm Özel Sayısı*, 3 (2017).
- Lashaf, Hayât, *Cemâlîyâtu'l-kitâbeti'r-rivâiyye, dırâsetun te'vilîyyetun tefkîkiyye*, Ebi Bekr Belkâyid Üniversitesi, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü, Doktora Tezi.
- Liverius, Jaroslav, *Moderni Literaturny Arabskeho Vchodu 1880-2000*. Charles University, Karolinum Press, Prague 2015.
- MacKay, Marina, *Roman Nedir?*, çev. Fazilet Akdoğan Özdemir, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2019.
- Mâdî, Fazîle, *Devru 'âlemîyyeti'l-edeb ve mezâhibihi fî tatavvuri'l-edeb ve zuhûri ecnâsihi'l-edebîyye*, Kısmu'l-luğa ve'l-edebi'l- 'Arabî, (Yüksek Lisans Tezi), Centre Universitare De Bouira 2012.
- Mendûr, Muhammed, *el-Edeb ve mezâhibuhu*, Nahdatu Mısrâ, et-tibâa, ven-neşr, ve't-tevzi, ts.
- Meâl, <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf>, (25.06.2020).
- Metûlî, 'Îsâ, "er-Risâle", *el-Mesâ*, 17 Temmuz 1970.
- Mono, Jordân, "Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdullah Kâtibu'l-Kıssati'l Kasîra", Tercumetu Leylâ et-Tahân, *Midio*, Kahire 1963.
- _____, Jordân, "Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdullah revâî'd-Deltâ", *el-Mecelle*, Mayıs 1970.
- _____, Jordân, "Vedâan Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdullah", Tercumetu Leylâ et-Tahân, *Midio*, Kahire 1966.
- Moran, Berna, *Türk romanına Eleştirel Bir Bakış 1 Ahmet Mithat'tan A. H. Tanrıpınar'a*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.
- _____, *Türk romanına Eleştirel Bir Bakış 2 Sabahattin Ali'den Yusuf Atılgan'a*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.
- _____, *Türk romanına Eleştirel Bir Bakış 3 Sevgi Soysal'dan Bilge Karasu'ya*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.
- Mükerrem, Ayhan, *Lakîta Romanı Bağlamında Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdullah'ın Romanıcılığı*, Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yozgat 2016.

- Naci, Fethi, *100 Soruda Türkiye’de Roman ve Toplumsal Değişme*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1990.
- Narlı, Mehmet, “Romanda Zaman ve Mekân Kavramları”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5/7 (2002).
- Nas, Halef, *Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatında Romantizm-Realizm Tartışmaları Üzerine Bir İnceleme*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 2012.
- Nâ’ûrî, ‘İsa, *Edebu’l-mehcer*, Dâru’l-me’ârif, Kahire 1977.
- _____, “Mâte Muhammed ‘Abdulhalîm ‘Abdullah”, *el-Edîp*, Eylül 1970.
- Nebile, İsmâil, “Dem’un sâhinun”, *et-Te’âvun*, 12 Temmuz 1970.
- _____, “el-Karye ve hayâtu’l-fellâhîn fi edeb ‘Abdulhalîm ‘Abdullah”, *et-Te’âvun*, 29 Ekim 1968.
- Nesâc, Seyyid Hâmid, “er-Românsîyye fi kısas ‘Abdurrahmân el-Hâmîsî”, *el-Kitâb*, Ocak, 1983.
- Nevfel, Yusûf Hasan, *Fennu’l-Kıssa ‘inde Muhammed ‘Abdulhalîm ‘Abdullah*, eş-Şerîketu’l-Mısrıyyetu’l-âlemiyye, Birinci Baskı, Kahire 1996.
- _____, *Muhammed Abdulhalim Abdullah Hayâtuhû ve Edebuhû*, Kulliyetu’l-âdâb, Riyad 1981.
- _____, “Muhammed ‘Abdulhalîm ‘Abdullah”, *Mecelletu’l-kıssa*, 127 (2016).
- _____, “el-Kısas benye’l-mahallîye ve’l-âlemiyye,” *Âlemu’l-fen*, 11/121 (1978).
- _____, “et-Tekvînu’l-fennî li Muhammed ‘Abdilhâlîm ‘Abdillâh”, *el-Edîb*, 5/1 (1974).
- Nur, Fuâd, “el-Fenn ve vâkı’unâ’l-mu’âsır”, *es-Sekâfe*, 9 Mart 1965.
- Özdemir, Mehmet, “Ebû Hâmid el-Gırnâtî”, *TDV Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1994.
- Özün, Mustafa Nihat, *Türkçede Roman*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.
- Parıldı, Metin, “İşgal Dönemi Tunus Şiirinde Avangart Bir Romantik: Ebu’l-Kâsım eş-Şâbbî”, *Avrasya Etütleri*, 40/2 (2011).
- P. Finn, Robert, *Türk Romanı, İlk Dönem 1872-1900*, çev. Tomris Uyar, Agorakitaplığı, İstanbul 2013.
- Pelletier, Kevin, *Apocalyptic Sentimentalism: Love and Fear in U.S. Antebellum Literature*, Athens: University of Georgia Press, 2015.
- Petru, Golban, “Bildungsromanın Tarihsel Gelişimine Bir Bakış: Antik Dönemden Romantik Döneme Bildungsroman Alt Türünün Ortaya Çıkışı” *Humanitas*, 5/10 (2017).
- Roger Scruton, “Santimentalizmden Gerçek Duyguya”, çev. Eda Yıldız, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 9/33-34 (2012).

- Ryding, Karin, "Diglossia'ya Rağmen Yetkinleşme: Arapça'ya Yeni Bir Yaklaşım", çev. Hasan Taşdelen, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2008).
- Sa'fân, İbrâhim İsa, "el-Cennetu'l-'Azrâ", *er-Risâletu'l-cedîde*, 1 Kasım 1964.
- Sa'îd 'Abdul'azîm Muhammed, "Melâmihu't-tecdîd fi fen Muhammed 'Abdulhâlîm 'Abdillah", *Sahîfetu dâri'l-'ulûm li'l-luğati'l-'Arabîyye ve âdâbihâ ve 'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, 4/2 (1996).
- Sa'danî, Mahmûd, "Fî't-tarîk", *Sabâhu'l-hayr*, Kahire, 16 Temmuz 1970.
- _____, "Rahîlu heze'r-racul", *Sabâhu'l-hayr*, 25 Temmuz 1970.
- Sakkût, Hamdî, *Kâmûsu'l-edebi'l-'Arabîyyi'l-hadîs*, el-hey'etu'l-Mısriyyeti'l-'âmme li'l-kuttâb, Kahire 2015.
- _____, Hamdî, *The Arabic Novel Bibliography and Critical Introduction 1865-1995*, The American University in Cairo Press Cairo-New York 2000.
- Sendî, Ferhat, "en-Nemûcezu'l-beşeriyye fi edeb Muhammed 'Abdihalîm 'Abdillah", <https://platform.almanhal.com/Files/2/67073>, (24.04.2019).
- Savran, Ahmet. 19. yy. *Osmanlı Döneminde Yeni Arap Edebiyatı*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1991.
- Seyyid, Muhammed Sabrî, "Min Erşîfi'l-kıssa: Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdullâh 1913-1970", *Nâdi'l-kıssa*, 31 (1981).
- Sazyek, Hakan, "Türk Romanında Postmodernist Yöntemler ve Yönelimler", *Hece Özel Sayısı*: 4, Türk Romanı Özel Sayısı (2010).
- _____, *Roman Terimleri Sözlüğü*, Hece Yayınları, Ankara 2015.
- Sebâ'î, Şevkî Karnî Muhammed, *el-Cumletu'l-istifhâmîyyetu fî'r-rivâyât Muhammed 'Abdihalîm 'Abdillâh*, Câmi'atu'l-Munyâ, Kullîyetu'l-âdâb, Kısmu'l-luğâti'l-'Arabîyye, 2005.
- Selîm, Cemâl, "Muellif ve'l-Kitâb", *et-Tahrîr*, 28 Ocak 1958.
- Stevick, Philip, *Roman Teorisi*, çev. Sevim Kantarcıoğlu, Akçağ Yayınları, Ankara 2017.
- Suryâl 'Abdulmelik, "Havle mekâl 'Abdulhalîm 'Abdullah ve meni'l-kâtil", *el-Mesâ*, 15 Temmuz 1970.
- Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi Ebû Davud es-Sicistanî, *es-Sunen*, tahk.: Muhammed Avvame, Dâru'l-Kıble li's-Sekâfeti İslâmiyye, Cidde, 1998.
- Şârûnî, Yûsuf, "er-Rivâiyyûne's-selâse", Necîb Mahfûz, Yusûf es-Sibâ'î, Muhammed 'Abdulhalîm 'Abdullah, *Merkezi'l-hadâreti'l-'Arabîyye*, Kahire 2003.
- _____, "Muhammed Abdulhalîm 'Abdullah'ın ed-Dumûu'l-Harsa'ın Takdim Yazısı", Mektebetu Mısır, Kâhire ts.

- _____, “el-Vechu'l-âher li Muhammed ‘Abdilhalîm ‘Abdillâh”, *el-Hilâl*, 1/2, 1972.
- _____, “Fikretu'l-mevt fi edeb Muhammed ‘Abdilhâlîm ‘Abdillâh”, *el-Beyân*, 57/1, 1970.
- Şe‘bân ‘Arafât, *Ru’yetu’l-vâkı‘a fî kısasi’l-Mısriyyeti’l-kasira beyne Muhammed ‘Abdilhalîm ‘Abdillâh ve Mahmûd Teymûr*, Dâru’l-kutubi’l-Mısriyye, Kahire 2007.
- Şeleş, ‘Abdurrahman, “Kıssatun lem tetim li Muhammed ‘Abdulhalîm Abdullah”, *el-Edîp*, Eylül 1970.
- Şukrî, ‘Abdulmâdî, “Enmâtu'r-rivâyeti'l-‘Arabiyyeti'l-cedîde”, *el-Meclisi’l-vatanî li’l-fennâne ve’l-funûn ve’l-âdâb*, Kuveyt 2008.
- Şûşe, Fârûk, “Mukâbeletun edebiyetun ma‘a Muhammed ‘Abdilhâlîm ‘Abdillâh”, *el-Âdâb*, 5 (1962).
- Tanrıtanır, Bülent Cercis- Eleman, Akın, “Bildungsroman Olarak F. S. Fitzgerald’ın This Side Of Paradise Adlı Romanı”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/1 February (2010).
- Tâhir, Belheyâ, *er-Rivâyetu’l-‘Arabiyyetu’l-cedide mine’l-mîsûlûciyâ ila mâ b‘ade’l-hedase, cuzuru’s-serdi’l-‘Arabî*, Dâru’r-refâidi’s-sekâfiyye, Beyrut 2017.
- Tehânî Kâmil Huseyn ‘Abdu’l-Fettâh, *et-Tevzîfu’l-uslûbi li’l-esmâi’l-a‘lâmi’il-insâniyye fî rivâyât Muhammed ‘Abdilhâlîm ‘Abdillâh*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Câmi‘atu Elmenyâ, Kullîyetu dâri’l-‘ulûm, 2006.
- Tekin, Mehmet, *Roman Sanatı Romanın Unsurları I*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016.
- Tepebaşı, Fatih, *Roman İncelemesi*, Çizgi Kitapevi, 2. Baskı, İstanbul 2019.
- Tevîl, Rızâ, “el-Mer’etu fi edeb Muhammed ‘Abdilhalîm ‘Abdillâh”, *Mecelletu’t-talî‘a muesa-setu’l-Ahrâmi’l-Mısriyye*, 6/11 (1975).
- Teymûr, Mahmûd, *Munâciyât li’l-kutub ve’l-kuttâb*, Dâru’s-sekâfe, Kahire 1962.
- Toprak, Faruk, “İspanya’da Gayrı Müslümlerin Endülüs İslam Kültürüne Katkıları”, *İstem*, 7/14 (2009).
- Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, c. 2, Ankara 1988.
- ‘Ubeydullâh, Muhammed, “er-Rivâyetu ve’l-Kıssatu’l-kasîra ‘inde’l-‘Arab”, http://www.philadelphia.edu.jo/academics/m_obaid/uploads/Arabic%20novel.pdf, (20.07.2020).
- Ulutürk, Veli, “Binbir Gece”, *TDV Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1992.
- ‘Arabiyye, Kahire 1955.
- ‘Uzi’l-vekil, “Fî resâ Muhammed ‘Abdulhalîm ‘Abdillâh” *er-Risâle*, sy. 187, Ocak 1971.
- _____, “Mehmet Akif Bek” *er-Risâle*, 187/1 (1937).

- Ürün, Ahmet Kazım, “Modern Arap Edebiyatında Öne Çıkan Bazı Temalar”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 35 (2016).
- _____, Ahmet Kazım, *Modern Arap edebiyatı*, Çizgi Kitabevi, Konya 2018.
- _____, Ahmet Kazım, *Necîb Mahfûz Toplumsal Gerçekçi Romanları*, Çizgi Kitabevi Yayınları, I. Basım, Konya 2002.
- Vâkı‘iyyetu’l-İştirâkiyye, <https://dorar.net/mazahib/815/>, (12.12.2019).
- Vişâhu’l-ebyad, <https://www.elcinema.com/work/1851738>, (03.09.2019).
- Wood, James. *Kurmaca Nasıl İşler?* çev. Ekin Bodur, Kayhan Matbaacılık San. ve İstanbul: Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2013.
- Yakdîn, Sa‘îd, *Kadâya er-Rivâyeti’l-‘Arabiyyeti’l-cedîde*, Dâru’l-‘Arabiyye li’l- ‘ulûm nâşırûn, Kahire 2012.
- Yalar, Mehmet, *Hazırlayıcı Faktörler Işığında Modern Arap Edebiyatına Giriş*, Emin yayınları İstanbul 2009.
- Yıldız, Ecevit, *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*, İletişim yayınları, İstanbul 2018.
- Yıldız, Musa, *Necib Mahfûz’un Sembolik Romanları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1998.
- _____, Musa, “Necîb Mahfûz”, *TDV Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara 2016.
- Yılmaz, Ahmet, “Kötümserlik ve Mutsuzluk İzlekleri Çerçevesinde Guy De Maupassant’ın Romancılığı: Bir Hayat Örneği ve Flaubert Etkisi”, *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35/2. (2011).
- Zağlûl, ‘Abdullah, ‘Abdulhalîm “Muhammed ‘Abdulhalîm ‘Abdullah ve rihletu’l-bahs ‘ani’l-hakîka”, *Ed-Dohâ*, 7/1 (1976).
- _____, *el-Vetru’l-meşdud*, Hey’etu’l-‘amme li Kusûr’s-sakafe, yy. ts.
- Zekî, ‘Âdil, “‘Abdulhalîm ‘Abdullah beyne’l- vâkı‘iyye ve’r-rumânsiyye”, *el-Vatan*, 20 Kasım 1965.
- Zeydân, Corcî, *Târîhu âdâbi’l-luğati’l-‘Arabiyye*, Hindâvî, Kahire 2013.
- Zeyneb Cûhî Kîm, *el-Mer’etu fî rivâyât Muhammed ‘Adilhalîm ‘Abdillâh*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahire Üniversitesi, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kahire 1994.
- Ziriklî, Hayruddîn, *el-A‘lâm “I-VIII”*, Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, Beyrût 2002.

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI	Encümen BAYRAM
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Van Atatürk Süper Lisesi, 1998.
Lisans Diploması	Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Arapça Öğretmenliği, Ankara, 1998-2003.
Yüksek Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Antalya, 2015.
Tez/ Dönem Projesi Konusu	<i>Selâme Mûsa'nın Hayatı ve el-Belâğatu'l-'asriyye ve'l-luğâtu'l-'Arabiyye Adlı Eseri</i>
Doktora Diploması	Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Antalya, 2021.
Tez/Dönem Projesi Konusu	<i>Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın Romancılığı</i>
Yabancı Dil / Diller	Arapça /iyi, İngilizce/orta, Farsça/orta
BİLİMSEL FAALİYETLER	
<ol style="list-style-type: none"> 1. Bayram, Encümen, “Selâme Mûsa'nın Dil Özelindeki Savlarının el-Belâğatu'l-'asriyye ve'l-luğâtu'l-'Arabiyye Adlı Eserindeki Dayanakları”. <i>Turkish Academic Research Review</i>, 1 / 1 (Aralık 2016), ss. 23-47. 2. Encümen Bayram, “Nahvin Yenilenmesi Bağlamında Şevki Dayf'ın Çalışmaları”, <i>Türk Akademik Araştırmalar Dergisi Uluslararası Multidisipliner Kongresi</i>, Antalya, 12-14 Ekim 2018. ss. 691-700. 3. Encümen Bayram, “Muhammed Abdulhalim Abdullah'ın Edebî Kişiliği”, <i>Türk Akademik Araştırmalar Dergisi Uluslararası Multidisipliner Kongresi</i>, Saraybosna, 12-14 Ekim 2019. <p>Sertifika, Kurs ve Eğitimler:</p> <p>Mobility Of Youth Workers/Music Connection, Nicola/London, 2016.</p> <p>Youtpass/ Disability Awareness: A News Paths To Develop Skills and Abilities, Associazione Volontariato Onlos Vivere Insieme/Sicilia, 2016.</p>	

<p>Attended a Training Course of Education Development, Braga Mob, 2015.</p> <p>Europass Mobility, Braga Mob, 2015.</p> <p>Comenius Fitme, Liceo Scientifico Scienze Applicate E. Fermi Aversa, 2014.</p> <p>Certificate Of Attendance/ Comenius FitMe, Enrico Fermi Aversa, 2014.</p> <p>Certificate of Attendance/FitMe, Arg. Esc. Monte Dalua Sintra, 2014.</p> <p>Certificate of Attendance/Fitme, Koninklijk Atheneum Redingenhof Leuven, 2013.</p> <p>AB Projeleri Hazırlama Sertifikası, Antalya Milli Eğitim Müdürlüğü, 2012.</p> <p>Topyekün Sivil Savunma Sertifikası/İlk Yardım Sertifikası, Antalya Milli Eğitim Müdürlüğü, 2010.</p> <p>Dreamweaver Sertifikası, Alanya Milli Eğitim Müdürlüğü, 2008.</p> <p>Photoshop Sertifikası, Antalya Milli Eğitim Müdürlüğü, 2008.</p> <p>Sürücü Eğitimi Sertifikası, Antalya Milli Eğitim Müdürlüğü, 2007.</p> <p>Temel ve Hazırlayıcı Eğitimi Kursu, Adilcevaz Milli Eğitim Müdürlüğü, 2004.</p> <p>Bilgisayar Kursu, Van İl Milli Eğitim Müdürlüğü, 2003.</p> <p>Farsça Eğitim Sertifikası, İran İslam Cumhuriyeti Ankara Elçiliği/Farsça Öğretim Merkezi, 2003.</p> <p>Arapça Öğretim Sertifikası, Şam Üniversitesi/Yabancılar Arapça Öğretim Merkezi, 2002.</p>	
İŞ DENEYİMİ	
Çalıştığı Kurumlar	<p>2003-2004 İhlas Haber Ajansı, Dış Haberler Servisi Arapça Haberler Tercümanı, Haber Muhabiri, Irak Basra Bölgesi Muhabiri.</p> <p>2004-2007 Bitlis Adilcevaz Çok Programlı Lisesi, Arapça Öğretmeni.</p> <p>2007-2010 Alanya İmam-Hatip ve Anadolu İHL., Arapça Öğretmeni.</p> <p>2010-2017 Hacı Dudu-Mehmet Gebizli Anadolu İHL., Arapça Öğretmeni.</p> <p>Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fak. Öğr. Gör. 2017- devam ediyor.</p>
E-Posta	<p>encbayram@hotmail.com, encumenbayram@akdeniz.edu.tr.</p>